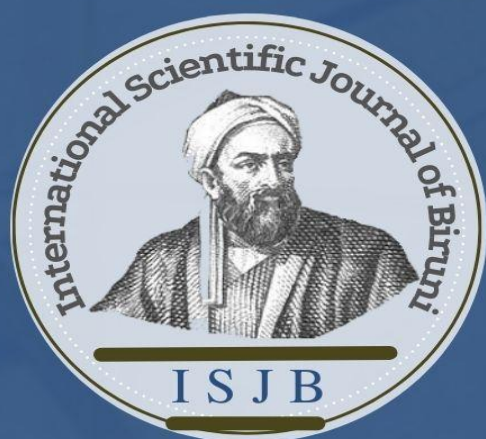

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF BIRUNI

**VOLUME 3
ISSUE 1
2024**

Exact sciences
Natural sciences
Medical sciences
Technical sciences
Economic sciences
Pedagogical sciences
Philological sciences
Philosophical sciences
Humanitarian sciences

ISSN (E) 2181-2993

TOGETHER WE REACH THE GOAL

**Impact factor
2024 = 6.67**

www.birunijournal.uz

International Scientific Journal of Biruni

№ 3 (1) 2024

ISSN (E) 2181-2993

“**International scientific journal of Biruni**”. Ilmiy maqolalar to’plami. Uzbekistan:
www.birunijournal.uz. 2024. - 329 b.

ISSN 2181-2993

MAS'UL MUHARRIRLAR:

Adilbekova, D.B. - t.f.d., professor
(O'zbekiston)

Pulatov, Sh.N. – PhD., dotsent
(O'zbekiston)

TAHRIR KENGASHI:**FALSAFA FANLARI:**

Huseynov, Sakit – Ozarbayjon Milliy Fanlar Akademiyasi falsafa va sotsiologiya instituti professori, fal.f.d., prof. (Ozarbayjon)

FILOLOGIYA FANLARI:

Sayilov, Qalib – Turkiy Jahon Fanlar Akademiyasi direktorlar kengashi raisi, Fil.f.d., prof. (Ozarbayjon)

IJTIMOIIY FANLAR:

Manzarov, Y.X. – Qarshi muhandislik-iqtisodiyoti instituti dotsenti, t.f.n., dots.

PEDAGOGIKA FANLARI:

Jumayeva, G.T. – Termiz davlat universiteti dotsenti, PhD.

HUQUQ FANLARI:

Sharaxmetova, U.Sh. – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, h.f.n., prof.

IQTISODIYOT FANLARI:

Rahimov, A.M. – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, PhD.

ANIQ FANLAR:

Metin, Orbay – Amasya universiteti professori, fiz.mat.f.d., prof. (Turkiya)

Kuramboev, Y. – TTA Termiz filiali dotsenti, t.f.d., dots.

Aliqulov, T.A. – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, f.m.f.n., dots.

Batirov, Z.L. – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, t.f.d. (DSc), dots.

Eshmatov, B.E. – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, f.m.f.n., dots.

Bozorov, O.N. – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori, tex.f.n., dots.

Ochilov, Sh.A. – Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti dotsenti, PhD., dots.

TEXNIKA FANLARI:

Usmanov, R.M. – Urganch davlat universiteti dotsenti, PhD.,

Haydarov, S.S. – Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti dotsenti, PhD.,

TIBBIYOT FANLARI:

Ibragimov, A.J. – Termiz davlat universiteti O'quv metodik boshqarma boshlig'i, b.f.n., dots.

ARAB TILINING RIVOJIGA HISSA QO‘SHGAN MOVAROUNNAHRLIK OLIMLAR VA ULAR YOZGAN ASARLAR

BOBOQULOV Imomiddin Ramazonovich

Oriental universiteti Lingvistika (arab tili) fakulteti

2-kurs magistranti

imomiddinboboqulov@gmail.com

(99) 548 43 38

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Movarounnahr arab tili maktabi paydo bo'lishidan to shakllanishigacha bo'lgan barcha bosqichlarni va hatto yagona ilmiy maktabning to'liq rivojlanishini qamrab olmaydi. Lekin biz keltirgan ma'lumotlar, shubhasiz, Movarounnahr arab maktabiga oydinlik kiritib, Basra, Kufa, Bag'dod, Misr va Andalusiyadagi boshqa arab maktablari qatorida muhim o'rin egallashini ochib beradi.

Kalit so'zlar: *Movarounnahr, Mahmud Zamaxshariy, Xorazm, grammatika, Xuroson, "Al-Mufassal", Makka, Bag'dod, Misr*

АННОТАЦИЯ

В данной статье не охвачены все этапы от возникновения до формирования арабской языковой школы Моваруннахр и даже полного развития единой научной школы. Но предоставленная нами информация, несомненно, прольет свет на арабскую школу Моваруннахра и покажет, что она занимает важное место среди других арабских школ в Басре, Куфе, Багдаде, Египте и Андалусии.

Ключевые слова: *Моваруннахр, Махмуд Замахшари, Хорезм, Грамматика, Хорасан, «Аль-Муфассал», Мекка, Багдад, Египет*

ABSTRACT

This article does not cover all the stages from the emergence to the formation of the Movarounnahr Arabic language school and even the complete development of a single scientific school. But the information we have provided will undoubtedly shed light on the Arabic school of Mowarounnahr and reveal that it occupies an important place among other Arabic schools in Basra, Kufa, Baghdad, Egypt and Andalusia.

Keywords: *Movarounnahr, Mahmoud Zamakhshari, Khorezm, Grammar, Khurasan, "Al-Mufassal", Makkah, Baghdad, Egypt*

KIRISH

Ma'lumki, arab grammatikasining paydo bo'lishi Basra, Kufa, Bag'dod, Misr va Andalusiyada vujudga kelgan va taraqqiy etgan bir qancha grammatik maktablar orqali uning rivojlanishi va takomillashuvi bilan bog'liq bo'lgan¹

Fath qilingan Movarounnahr va Xorazm o'lkalarining xalqi ilk o'rta asrlarda haqiqiy islom dinini qabul qilgandan so'ng arab tilida fanlar paydo bo'la boshladi. O'sha dastlabki bosqichning rivojlanishi insoniy fanlarning turli sohalarini o'z ichiga olgan erkin rivojlanishni va arab tilida yozilgan kitoblar orqali umuminsoniy axloqiy qadriyatlarni almashishni o'z ichiga olgan bo'lib, bu Movarounnahr bo'ylab tanikli olimlarning paydo bo'lishiga imkon berdi. arab islom fanlari va madaniyatini boyitish. Bu turk va forslardan ilm-fan, she'riyat, falsafa va tarixdagi daholarning chiqishi edi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Movarounnahr o'lkasida ham nahv va sarf ilmi borasida zabardast allomalar yetishib chiqqan va bu sohada qimmatli asarlar yozib qoldirganlar. Jumladan, Az-Zamaxshariyning "al-Mufassal fi nahv", "Al-Harokot", "Asasul balog'a", Umar Jundiyning "Al-Iqlid" asari, tarixda Zamahshariyning izdoshi nomi bilan tanilgan Al-Mutorriziyning "Al-Misbah fi nahv", "Al-Iqna'u fil lug'at", Muhammad Al-Muiziyning "Tasriful af'al", Hamididdin Doririyning "Muqaddimatu Ad-Doririy" va Abdurahmon Al-Jomiyning "Sharh Mulla" asarlari shular jumlasidandir. Bu asarlar Islom olamidagi bebaho asarlar sirasiga kiradi².

Arab tilining qonun-qoidalari tizimi – nahv ilmini yaratgan va kamolga yetkazgan olimlar orasida bizning bobokalonimiz Mahmud Zamaxshariy muhim o'rin egallaydi. Alloma haqidagi ma'lumotlar asosan O'rta asr arab manbalarida keltirilgan. Abul Qosim Mahmud ibn Umar Zamaxshariy 467-1075 yil 27 rajab oyi-19 martda Xorazmning Zamaxshar qishlog'ida tavallud topgan. Otasi unchalik badavlat bo'lmasa-da, savodli, taqvodor, diyonatli kishi bo'lgan va aksar vaqtini ibodat bilan o'tkazib, Zamaxshardagi bir masjidida imomlik ham qilgan. Onasi ham xudojo'y bo'lgan. Sharqda allomani chuqur hurmat va mehr bilan "Ustozul arab val ajam" ("Arablar va g'ayri arablar ustoz"), "Faxru Xorazm" ("Xorazm faxri") kabi sharaflil nomlar bilan ataganlar. Zamaxshariy hayoti davomida ilm o'rganish maqsadida tinmay dunyo kezgan. Buyuk alloma Xuroson, Eron, Arabiston, Iroq, Yaman, Shom (Suriya) kabi davlatlarning Marv, Nishopur, Isfahon, Bag'dod, Hijoz, Damashq va Makka kabi shaharlarida bo'lib, asarlari uchun boy manba to'plagan. Ma'lumotlarga ko'ra, olim o'zining ko'plab asarlarini Makkada yozgan va xuddi shu

¹ Ibn Xalqon: Mashhurlarning o'limlari. Buloq: 1881 yil

² Bulgakov B. G.: Al-Beruniy hayoti va kitoblari. Toshkent: 1972. (rus tilida)

yerda buyuk olim sifatida e'tirof etilgan, shuhrat qozongan. Zamaxshariy o'z davrining zabardast olimlaridan biri bo'lib, fanning turli sohalariga oid yetmishga yaqin asar yozgan. Afsuski, bizga shulardan ba'zilarigina yetib kelgan, xolos. Allomaning asarlari ro'yxati turli manbalarda turlicha keltiriladi. Nemis sharqshunos olimi K.Brokkelman o'zining "Arab adabiyoti tarixi" nomli asarida Mahmud Zamaxshariyning 31 ta asari bo'lgani haqida ma'lumot bergan bo'lsa, doktor Ahmad Muhammad Xufiy—"Zamaxshariy" nomli risolasida uning 48 asari borligini aytib o'tadi. Arab olimlaridan Jurji Zaydon, Ahmad Muhammad Xudiy, Ali Bajoviy, Bahija Boqir Husniy, Muhammad Abul fazl Ibrohim, Husni Abdujalil Yusuf, Ibrohim Samariy, Muhammad Bosil Uyun Sud va boshqalar alloma ijodini har tomonlama o'rganishga harakat qilgan va bugungi kunda ham ko'pgina olimlar Mahmud Zamaxshariy asarlari ustida tadqiqotlar olib bormoqda.³

Akademik A.Rustamovning "Mahmud Zamaxshariy" kitobida allomaning 39ta asari bo'lgani haqida ma'lumotlar bor. B.Z.Xolidov o'z maqolasida Zamaxshariy 55 ta asar yozganini ta'kidlaydi. Mahmud Zamaxshariy ilmiy merosining yana bir tadqiqotchisi U.Uvatov "Nozik iboralar" nomli kitobida allomaning 34 ta asariga oid ma'lumot bergan. Mahmud Zamaxshariy qomusiy olim sifatida tilshunoslik, adabiyot, geografiya, tarix va boshqa qator yo'nalishlar bo'yicha maktab yaratgan. Alloma 200 dan ortiq shogirdi bo'lgan. Asarlarini bevosita o'rganib, ilm-u fanning sirlarini egallagan 100 dan ortiq olim g'oyibdan o'zini Zamaxshariyning shogirdi deb hisoblagan. Buyuk allomaning bebaho merosi durdonalari orasida tilshunoslikka oid eng mashhur asarlaridan "Sharh abyat kitob Sibavayh" ("Sibavayh kitobining sharhi"), "Al-Mufassal", "Al-Unmuzaj" (grammatikaga oid) alohida ahamiyatga ega. Arablarda ham bunday maqol bor: "Agar Zamaxshariy bo'lmaganida, arablar o'z tilini bilmas edi". Shunga ko'ra, allomaning bunday tahsin-maqtovlarga erishishi va butun dunyoga mashhur tilshunos, grammatik olim bo'lib tanilishiga sabab arab tili grammatikasiga bag'ishlab yozilgan "Al-Mufassal fin nahv" – "Nahv (grammatika) haqida mufassal kitob" asari bo'lsa, ajab emas⁴. "Al-Mufassal" arab tili nahv sarfini o'rganishda yirik qo'llanma sifatida azaldan Sharqda ham, G'arbda ham shuhrat topgan asarlardan hisoblanadi. Ko'pchilik olimlar o'z ilmiy qimmati jihatidan Zamaxshariyning bu asari taniqli arab tilshunosi Sibavayhning (796 yili vafot etgan) arab grammatikasiga oid yozgan "Al-kitob"idan keyin ikkinchi o'rinda turadi, deb ta'kidlaganlar. O'sha davrning o'zidayoq arablar orasida ham bu asar katta e'tibor

³ Nosirova M. O'rta asrlar arab nahvidan namunalar (Mahmud Zamaxshariyning "Unmuzaj fi nahv" risolasi asosida). – T.: ToshDSHI nashriyoti, 2004. 6-bet

⁴ Nosirova M. O'rta asrlar arab nahvidan namunalar (Mahmud Zamaxshariyning "Unmuzaj fi nahv" risolasi asosida). – T.: ToshDSHI nashriyoti, 2004. 5-bet

qozongan va arab tilini o'rganishda asosiy qo'llanmalardan biri sifatida keng tarqalgan.

Iroqlik olim Fozil Solih Samariy ma'lumotiga qaraganda, Zamaxshariy qoldirgan boy ilmiy merosni quyidagicha tasniflash mumkin: diniy ilmlar, islom ulamolari va fiqhga oid asarlar; lug'atshunoslik, arab tili grammatikasi (sarf va nahv); aruz va adabiyot nazariyasi; badiiy adabiyot (she'riy devonlar va nasriy asarlar); mantiq va falsafaga oid asarlar; jo'g'rofiya va etnografiyaga oid asarlar.

Quyida alloma qalamiga mansub tilshunoslikka oid asarlar bilan tanishamiz. "Al-Mufassal fi san'atil e'rob" – "E'rob san'ati haqida mufassal kitob", "Asosul-balog'a" – "Balog'at asosi", "Al-Harokot", "Al-Mufrad val muallif fin nahv" – Arab tilida birlik va ko'plik". "Al-AmoliyM fin nahv" – "Grammatik qoidalarda orfografiya". "Al-Mufrad val murakkab fil arabiya" – "Arab tilida birlik va ko'plik".⁵ Imom Zamaxshariy qarindosh-urug'larining qistovlariga qaramasdan, hayotida biror marta ham uylanmaganlar. Ilmiy asarlar yozish va munosib shogirdlar tayyorlashni farzand o'stirishdan a'lo deb hisoblagan. Imom Zamaxshariy qaysi shaharga borsalar ko'plab kishilar u kishiga shogird tushib u kishidan ilm olishga jiddu-jahd qilgan, ulardan Abu Umar Omir ibn al-Hasan as-Samsar, Abul-Maxosin Ismoil ibn Aliy at-Tubla, Aliy ibn Iydo ibn Xamza ibn Vahhos ibn Abdul Muttolib.

Zamaxshariy oxirgi marta Makkadan qaytib, Xorazmda bir necha yil yashaydilar va hijriy 538 yilda, arafa kechasi (1144-yil 14-aprel) vafot etadilar. Alloh taolo Imom az-Zamaxshariyning oxiratlarini obod etsin, qiyomat kuni Firdavs jannati bilan mukofatlasin, bizga qoldirgan oltin meroslarini o'qib manfaat olishimizni nasb etsin.

Jomiy (Abdurahmon Jomiy), (taxallusi; asl ism-sharifi Nuriddin Abdurahmon ibn Ahmad) (1414.7.11, Jom— 1492.8.11, Hirot) — fors-tojik shoiri, naqshbandiylik tariqatining yirik vakili. Asarlari o'zbek tiliga tarjima qilinib, bir necha marta nashr etilgan. "Kofiya sharhi risolasi", "Sharhi Mullo" (yoki "Mullo Jomiy") Markaziy Osiyo va Idil (Volga) bo'yi tatarlari madrasalarida arab tili grammatikasidan darslik sifatida o'qitilgan. O'zbekiston va Tojikistonning bir qancha jamoa xo'jaliklari, ko'chalar, maktablar Jomiy nomi bilan ataladi.

Abu Ali ibn Sino Ovrupoda Avitsenna nomi bilan mashhur bo'lgan va Sharqda ulug'lab, "Shayxur rais" nomi bilan atalgan vatandoshimiz Abu Ali ibn Sino (980-1037) turli sohalarda, shu jumladan, tilshunoslik bobida ham bir qancha asarlar yaratdi. "Kitobi al milh finnahv" ("O'tkirlik sintaksisda ekanligi kitobi")

"Kitob lisonul arab" ("Arab tili kitobi"), "Asbobi xudut al-xuruf" ("Tovushlarning chegaralanish sabablari") kabi tilshunoslikka oid qator asarlar

⁵ Nosirova M. O'rta asrlar arab nahvidan namunalar (Mahmud Zamaxshariyning "Unmuzaj fi nahv" risolasi asosida). – T.: ToshDSHI nashriyoti, 2004. 6-bet

qoldirdi. Shu kungacha “Asbobi xudut al xuruf” asarining to`rtta nashri: Qohira (2), Tiflis nashri va Toshkent nashrlari ma`lum. Asarning Toshkent nashrini tayyorlashda professor A. Mahmudov va professor Q. Mahmudovlarning xizmatlari katta bo`ldi.

Al-Qosim Al-Xorazmiy (555-617 hijriy - 1160-1220 milodiy) U Al-Qosim bin Al-Husayn bin Muhammad Al-Xorazmiy, Xorazmda tug`ilgan. U arab tili grammatikasi va morfologiyasi bo`yicha mashhur olim bo`lib, “Sadru-l-Afzal” laqabli. U huquqshunos, grammatikachi, yozuvchi, shoir, nosir, edi. Uning asarlaridan: “Grammatikada rivoyatlar kitobi”, “Grammatika bo`yicha Al-Mufassal kitobi”ning izohi. Az-Zamaxshariyning “Al-Unmuzaj” sharhi sarlarini yozgan.⁶

Muhammad al-Buxoriy (895 hijriy- 1490 milodiy) Shamsuddin, Abdulhamid, Muhammad bin Muhammad al-Buxoriy ar-Ramatoni, grammatika va huquqshunos, Makka hanafiy mazhabining imomi bo`lgan. Kitoblari orasida: “Arjumiyaning muqaddimasi tafsiri”, “Taqnih al-lubobning izohi”. asarlarini yozgan.⁷

Inoyatulloh Oxund bin Abdulloh Al-Vobkandiy Al-Buxoriy Al-Hanafiyning grammatikaga doir asari: “Al-Kofiya sharhiga izoh”, asarini yozgan⁸

Muhammad al-Xorazmiy al-Barqiy (Imom Abu Abdulloh) Muhammad ibn Ahmad ibn Yusuf bin Ismoil bin Shoh al-Xorazmiy al-Barqiy fasohatli olim va voizlardan biri bo`lib, Iroqqa safar qilib, Baytul Muqaddasni ziyorat qilgan. So`ngra Buxoroda yashab, fiqh, she`r, til, grammatika ilmlarida imomlik qilgan⁹.

Abu Bakr Ahmad ibn Muhammad bin Mansur bin Al-Hayot, grammatik olim (hijriy 320-yil, 932-yilda vafot etgan) samarqandlik bo`lib, u yerdan Bag`dodga safar qilgan grammatik, tilshunos, shoir, tarixchi sifatida kelgan. Uning asarlari, jumladan, “Katta grammatika kitobi”, “Al-Muqniy kitobi”, “Al-Mujjaz kitobi”ni qoldirdi. U “Qur`on ma`nolari” kitobini ham yozgan. Abu Bakr ibn Xayyat Basrada vafot etdi.¹⁰

Abu al-Fath Nosir bin Al-Makarim Abdul-Sayyid bin Ali, Al-Matraziy (538-610 hijriy - 1143-1213 milodiy) nomi bilan mashhur. U az-Zamaxshariy vafot etgan yili shu shaharda tug`ilgan. Shuning uchun unga “xalifa Az-Zamaxshariy” unvoni berilgan. Az-Zamaxshariy vafotidan keyin u “Grammatika imomi” sharaflini unvonini oldi. Al-Matraziy grammatika, til va adabiyotga oid bir qancha foydali asarlar yozgan, jumladan: “Al-Misboh fi grammatika”, “Al-Muqaddima al-Matraziya”, “Al-

⁶ Salah Ravi: Arab tili grammatikasi: kelib chiqishi, rivojlanishi, maktablari va olimlari. Misr: Dar al-G`arib, 2003yil.

⁷ Arablarning grammatik tizimidagi tadqiqotlar. Sankt-Peterbork: 1873. (rus tilida)

⁸ Mazen al-Muborak: Arab grammatikasi. Grammatikaning kelib chiqishi va rivojlanishi. Bayrut: 1971 yil

⁹ Tilshunoslik ta`limoti tarixi. O`rta asrlarda. Leningrad: 1981. (rus tilida)

¹⁰ Hoji Xalifa: Gumonlarni oshkor qilish. C.6. Bayrut: 1981 yil

Iqno' fi al-lug'ah", "Qisqacha. Al-Iqna' fi al-Lugah", "Al-Mag'rib" va "Al-Mu'arab fi Sharh".¹¹

O'rta Osiyo fan va madaniyati tarixi bo'yicha taniqli rus tadqiqotchisi Bulgakov shunday yozgan edi: "O'rta Osiyo olimlarining nomlarining ko'pligi va ularning faoliyati uzoq vaqt davomida tabiat va adabiyot fanlari tarixiga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Faoliyatining buyukligi tufayli shuhrati O'rta Osiyo yerlaridan tashqariga ham tarqaldi. Balki, Markaziy Osiyo olimlarining nomlari ko'pligi va ularning ilm-fan oldidagi xizmatlari ilm-fanni taraqqiyot sari harakatlantirgan va ko'p sahifalarni egallagan buyuk kuchdir".

Qolaversa, Movarounnahrlik olimlar grammatika va arab tilini o'rganish uchun Shom, Iroq va Hijoz arab mamlakatlariga ham borganlar. Ulardan: Ibn al-Hayyat, Yusuf al-Barqiy, Ahmad al-Barqoniy va boshqalar.¹²

XULOSA

Xulosa o'rnida, XI asrda shakllangan Movarounnahr arab tili maktabi haqida ma'lumot berdim, degan umiddaman. Mening ishonchim komilki, bitta ma'lumot paydo bo'lishidan to shakllanishigacha bo'lgan barcha bosqichlarni va hatto yagona ilmiy maktabning to'liq rivojlanishini qamrab olmaydi. Lekin biz keltirgan ma'lumotlar, shubhasiz, Movarounnahr arab maktabiga oydinlik kiritib, Basra, Kufa, Bag'dod, Misr va Andalusiyadagi boshqa arab maktablari qatorida uning to'liq va sharafli huquqini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibn Xalqon: Mashhurlarning o'limlari. Buloq: 1881 yil.
2. Bulgakov B. G.: Al-Beruniy hayoti va kitoblari. Toshkent: 1972. (rus tilida)
3. Nosirova M. O'rta asrlar arab nahvidan namunalar (Mahmud Zamaxshariyning "Unmuzaj fi nahv" risolasi asosida). – T.: ToshDShI nashriyoti.
4. Abdul Karim Samoniy: Nasablar kitobi. C.1. Bayrut: 1988 yil.
5. Yoqut al-Hamaviy: Yozuvchilar lug'ati. C.2. Misr: 1924 yil.
6. Arablarning grammatik tizimidagi tadqiqotlar. Sankt-Peterbork: 1873. (rus tilida)
7. Tilshunoslik ta'limoti tarixi. O'rta asrlarda. Leningrad: 1981. (rus tilida)

¹¹ Abdul Karim Samoniy: Nasablar kitobi. C.1. Bayrut: 1988 yil.

¹² Yoqut al-Hamaviy: Yozuvchilar lug'ati. C.2. Misr: 1924 yil.

TARAQQIYOT STRATEGIYASI – YANGI O‘ZBEKISTON BARQAROR TARAQQIYOTINING GAROVI

YUSUBOV Jaloliddin Kadamovich

*Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Huquqiy fanlar kafedrasida dotsenti,
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD)
yusubovjaloliddin@gmail.com*

ESONALIYEVA Gulnoza Dilmurod qizi

*Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Milliy g‘oya, ma‘naviyat asoslari va huquq ta‘limi
yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
esonaliyevagulnoza519@gmail.com*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bugungi globallashuv va integratsiyalashuv davrida mamlakatimiz taraqqiyotida o‘z oldiga qo‘ygan strategik maqsadlar, ularning ahamiyati va amalga oshirish mexanizmlari borasida taklif, fikr va xulosalar bayon etilgan. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasining dolzarbligi va mohiyati to‘g‘risida ilmiy qarashlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: *globallashuv, strategiya, integratsiya, fuqarolik jamiyati, taraqqiyot, mexanizm, eksport, milliy manfaatlar, umumbashariy muammolar, ma‘naviy taraqqiyot*

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлены стратегические вопросы, выводы и механизмы реализации, идеи и разработки процесса оказания помощи современному глобальному и интеграционному процессу. Описаны работа над стратегией развития на 2022-2026 годы и правильные научные взгляды.

Ключевые слова: *глобализация, стратегия, интеграция, гражданское общество, развитие, механизм, экспорт, национальные интересы, общечеловеческие проблемы, духовное развитие.*

ABSTRACT

This article presents proposals, opinions and conclusions regarding the strategic goals set for the development of our country in today’s globalization and integration period, their importance and implementation mechanisms. Scientific views on the relevance and essence of the Development Strategy for 2022-2026 are presented.

Key words: globalization, strategy, integration, civil society, development, mechanism, export, national interests, universal problems, spiritual development

KIRISH

Bugunni globallashuv va integratsiyalashuv davrida o'z kelajagiga, ravnaqiga befarq bo'lmagan mamlakatlar, albatta, o'z oldiga yuksak huquqiy demokratik davlat va kuchli fuqarolik jamiyati, har jihatdan taraqqiy etgan kuchli davlat bunyod etish maqsadini qo'ygan. Chunki ayni damda faqatgina qudratli davlatlarga turli global va iqtisodiy muammolarni bartaraf etib, o'z aholisi uchun farovon hayotni ta'minlab bera oladi. Mamlakatimiz prezidenti Shavkat Mirziyoyev Miromonovich ta'kidlaganlaridek, "Taraqqiyotga – faqat mashaqqatli va jasoratli mehnat orqali erishiladi."¹³ Shu bilan birga bu harakat bir vaqtning o'zida tizimlilik, aniq strategik maqsadlarni to'g'ri belgilay olish hamda ularni izchil amalga oshirish mexanizmini ham talab etadi. Jumladan, dunyoning eng rivojlangan Buyuk Britaniya, AQSH, Kanada, Xitoy kabi davlatlarining bosib o'tgan yo'lga e'tibor qaratadigan bo'lsak ularning muvaffaqiyati asosida ham to'g'ri tanlangan strategik yo'l, mashaqqatli mehnat va harakat yotadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Taraqqiyot – rivojlanishning oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga yo'nalgan shakli, uning yuksalishi. Ayrim adabiyotlarda taraqqiyotni ko'pincha rivojlanish bilan aynanlashtirib ko'rsatishadi, aslida u rivojlanish falsafasining bir yo'nalishidir.¹⁴ Taraqqiyot tufayli olamda mukammallashish, yuksalish ro'y beradi, u vujudga kelish, murakkablashish, ulg'ayish, yangilanish, tiklanish, sistema yasali jarayonlari tarzida amalga oshadi. Taraqqiyot – yaxlit jarayondir.

Zotan, mamlakatimizning hozirgi tinchligi, farovonligi, taraqqiyoti va rivojlanishi zamirida yillar davomida amalga oshirilgan samarali islohotlar yotadi. Mustaqillik yillaridan to bugungi kungacha quyidagi harakatlar dasturlari taraqqiyotga erishish yo'lida yo'l xaritasi bo'lib xizmat qildi:

- Islom Karimov tomonidan ilgari surilgan "O'zbek modeli";
- 2017-2022-yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasi;
- 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi".

Yurtimizda yalpi ichki mahsulot hajmi ilk bor 80 milliard dollardan oshdi, 8 milliard dollar xorijiy investitsiyalar kirib keldi, eksportimiz esa 19 milliard dollarga

¹³ 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi. – T.: "Taraqqiyot strategiyasi" markazi, 2022-yil. 17-bet

¹⁴ Sh.Mustafakulov. Iqtisodiy atamalarning izohli lug'ati. – T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi, 2019-yil. 213-bet

yetdi. Albatta hozirgi kundagi erishilayotgan mazkur yutuqlar 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida belgilangan vazifalarni izchil amalga oshirilayotganligining samarasidir. Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi O'zbekistonning keyingi 5 yilda rivojlantirishning 7 ta ustuvor yo'nalishi doirasida 100 ta maqsadga erishishga qaratilgan.¹⁵ Ushbu maqsadlarga erishish yo'lida amalga oshiriladigan sa'y-harakatlar ham aniq. Ular o'z navbatida samaradorlik va natijadorlikni nazorat qilishni ancha osonlashtiradi. Unda quyidagi ustuvor yo'nalishlar begilangan :

- Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish ;
- Mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish ;
- Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash;
- Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish ;
- Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish ;
- Milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish;
- Mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish.

Rivojlanish yo'lida amalga oshirilayotgan islohotlarning barchasi inson uchun, uning qadri va farovonligi uchun. “Avval –inson, keyin jamiyat va davlat. ” – deydilar yurtboshimiz. Taraqqiyot strategiyasining 1-ustuvor yo'nalishida inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish yo'lida quyidagi aniq maqsadlar belgilab olingan :

- Davlat boshqaruvi organlari faoliyatini “fuqaroga xizmat qilishga yo'naltirish” tamoyili asosida transformatsiya qilish ;
- “Elektron hukumat” tizimini rivojlantirish, elektron davlat xizmatlarining ulushini 100 foizga yetkazish hamda byurokratiyani bartaraf etish ;
- Davlat fuqarolik xizmati tizimini zamonaviy standartlar asosida tashkil etish;
- Xalq bilan muloqotning mexanizmlarini takomillashtirish ;
- Norma ijodkorligi jarayonini modernizatsiya qilish, qonunchilik hujjatlarining qat'iy ijrosini ta'minlash.

Adolat – oxiratda najot, dunyoda saodat boshi. Adolatli jamiyatda aholi tinch va baxtiyor hayot kechiradi, o'z faoliyatini va kelajagini ishonch bilan quradi. Mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy

¹⁵ 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi. – T.: “Taraqqiyot strategiyasi” markazi, 2022-yil. 17-bet

va zarur shartiga aylantirish uchun Taraqqiyot strategiyasida quyidagilar belgilab o'tilgan :

– Qonun ustuvorligi va konstitutsiyaviy qonuniylikni ta'minlash hamda inson qadrini ushbu jarayonning bosh mezon sifatida belgilash ;

– Davlat organlari va mansabdor shaxslarning faoliyati ustidan samarali sud nazoratini o'rnatish hamda fuqaro va tadbirkorlik subyektlarining odil sudlovga erishish darajasini oshirish ;

– Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning yangi qiyofasini shakllantirish va ularning faoliyatini xalq manfaatlari, inson qadr-qimmatini, huquq va erkinliklarini samarali himoya qilishga yo'naltirish ;

– Faol fuqarolik jamiyatini rivojlantirish hamda fuqarolar o'rtasida qonunga hurmat va itoat qilish hissini shakllantirish.

2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasining 3-ustuvor yo'nalishi milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash masalalariga qaratilgan bo'lib bu borada mazkur muhim maqsadlar belgilab olingan :

– Milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlash va yalpi ichki mahsulotda sanoat ulushini oshirishga qaratilgan sanoat siyosatini davom ettirib, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini 1,4 baravarga oshirish ;

– Iqtisodiyotni elektr energiyasi bilan uzluksiz ta'minlash hamda “Yashil iqtisodiyot” texnologiyalarini barcha sohalarga faol joriy etish, iqtisodiyotning energiya samaradorligini 20 foizga oshirish ;

– Raqamli iqtisodiyotni asosiy “drayver” sohaga aylantirib, uning hajmini kamida 2,5 baravar oshirishga qaratilgan ishlarni olib borish ;

– Respublikaning eksport salohiyatini oshirish orqali 2026-yilda respublika eksport hajmlarini 30 milliard AQSh dollariga yetkazish;

– Barcha transport turlarini uzviy bog'lagan holda yagona transport tizimini rivojlantirish, yirik shaharlar o'rtasida kunlik transport qatnovlari asosida manzilga yetib borish va qaytib kelish imkoniyatini yaratish .

Xalq boy , farovon va aholining barcha qatlmalari tuzumdan mamnun holda yashasa davlat ham shuncha kuchli va qudratli bo'ladi. Shunday ekan, mamlakatimizda adolatli ijtimoiy siyosat yuritish masalasiga hamisha muhim ahamiyat qaratiladi. Taraqqiyot strategiyasida bu borada quyidagilar belgilangan :

– Maktabgacha ta'lim tizimida budjet mablag'larining maqsadli va samarali sarflanishini ta'minlash ;

– Aholiga ko‘rsatilayotgan tibbiy xizmat sifatini oshirish, budget mablag‘laridan samarali foydalanish, tibbiy xizmatlarni markazlashtirish va aholini tibbiy sug‘urtalash amaliyotini joriy qilish ;

– Jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug‘ullanadigan fuqarolarning sonini oshirish ;

– Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta‘minlash ;

– Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish ;

Ma‘naviyat millat ko‘zgusi, uning tayanchi va amalga oshirilyotgan islohotlarning bosh harakatlantiruvchi g‘oyasidir. Ma‘naviy taraqqiyotni ta‘minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqishda quyidagilarni amalga oshirish ustuvorlik kasb etadi :

– Ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan “Harakatlar strategiyasidan — Taraqqiyot strategiyasi sari” g‘oyasini keng targ‘ib etish orqali jamiyatda sog‘lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish ;

– Aholiga axborot-kutubxona xizmatini ko‘rsatishni yanada rivojlantirish, kitobxonlikni keng ommalashtirish hamda “Kitobsevar millat” umummilliy g‘oyasini ro‘yobga chiqarish ;

– Jamiyatda millatlararo totuvlik va dinlararo bag‘rikenglik muhitini mustahkamlash ;

– Madaniyat va san‘at sohalarini yanada rivojlantirish, madaniyat muassasalari va obyektlarining moddiy-texnika bazasini yaxshilash.

Bugungi globallashuv jarayonida ayrim umumbashariy muammolar ham davlatlarni o‘zaro birlashishga, hamkorlik qilishga va birgalikda oqilona choratadbirlar ko‘rishga da‘vat etmoqda. Bular sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin :

– xalqaro terrorizmga qarshi kurash va barcha xalqlar uchun tinchlikni ta‘minlash ;

– ochlik, qashshoqlik va savodsizlikni tugatish ;

– atrof-muhit halokatli tarzda ifloslanib borayotganligining oldini olish ;

– suv tanqisligi ;

– oziq-ovqat, sanoat xomashyosi, energiya manbalari bilan ta‘minlash.¹⁶

Taraqqiyot strategiyasining 6-ustuvor yo‘nalishida milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish masalasi bo‘yicha bir qator aniq maqsadlar belgilab olingan :

– Aholi salomatligi va genofondiga ziyon yetkazadigan mavjud ekologik muammolarni bartaraf etish ;

¹⁶ O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, birinchi jild. – T.: Toshkent, 2000-yil. 187-bet

– Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish, shahar va tumanlarda ekologik ahvolni yaxshilash, “Yashil makon” umummilliy loyihasini amalga oshirish ;

– Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishning samarali mexanizmlarini shakllantirish ;

– Korrupsiyaga moyil soha va tarmoqlarni aniqlash, korrupsiyaviy omillarni bartaraf etish tizimining samaradorligini oshirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish ;

– Xavfsiz, tartibli va qonuniy mehnat migratsiyasini ta’minlash hamda samarali migratsiya siyosatini yuritish.

O‘zbekiston Respublikasi xalqaro munosbatlarning to’la huquqli subyektidir. O‘zbekistonning tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning buzilmasligi, davlatlarning hududiy yaxlitligi, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, nizolarni tinch yo’l bilan hal etish prinsiplariga hamda xalqaro huquqning umume’tirof etilgan boshqa prinsip va normalariga asoslanadi.¹⁷ Mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish borasida Taraqqiyot strategiyasida quyidagilar belgilangan :

– Fuqarolarning axborot olish va tarqatish erkinligi borasidagi huquqlarini yanada mustahkamlash ;

– Davlatning mudofaa qobiliyatini yanada mustahkamlash, Qurolli Kuchlarning jangovar shayligini, uning imkoniyatlari va qobiliyatini kuchaytirish ;

– Markaziy Osiyoda xavfsizlik, savdo-iqtisodiy, suv, energetika, transport va madaniygumanitar sohalardagi yaqin hamkorlikni sifat jihatidan yuqori bosqichga olib chiqish ;

– O‘zbekistonning Birlashgan Millatlar Tashkiloti organlari va institutlari, global va mintaqaviy iqtisodiy, moliyaviy va gumanitar tashkilotlardagi faoliyatini kuchaytirish ;

– Jahon savdo tashkilotiga a’zo bo’lish va Yevroosiyo Iqtisodiy Ittifoqi bilan integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirish ;

– O‘zbekiston Respublikasining xorijdagi diplomatik vakolatxonalarini va konsullik muassasalari tomonidan O‘zbekistonning chet ellardagi fuqarolariga xizmat ko’rsatish tizimini takomillashtirish.

Taraqqiyot strategiyasida, darhaqiqat, bugungi kunda mamlakatimiz rivojida amalga oshirilish lozim bo’lgan eng muhim maqsad va vazifalar belgilangan. Ularning yanada to’la-to’kis amalga oshirish uchun qo’shimcha tarzda

¹⁷ O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: Toshkent, 2023-yil . 11-bet

quyidagilarni amalga oshirish hamda jamoatchilik nazoratini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir :

– Jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning zamonaviy shakllarini rivojlantirish, jamoaviy murojaatlar asosida hududiy, tarmoq va davlat dasturlari ijro sifatini tekshirish amaliyotini joriy etish ;

– Ayrim davlat funksiyalarini amalga oshirish jarayoniga jamoatchilik nazorati subyektlarini keng jalb qilish, davlat organlari faoliyatini o‘rganishda ijtimoiy so‘rovlar o‘tkazish hamda aniqlangan kamchiliklarni ochiq muhokama qilish amaliyotini yo‘lga qo‘yish;

– Ommaviy axborot vositalarining roli va jurnalistlarning kasbiy faoliyati himoyasini yanada kuchaytirish, odamlarni qiynayotgan muammolar hamda islohotlarning ijrosi ahvolini o‘rganishda ularning mehnatidan samarali foydalanish;

– Ijtimoiy sheriklikning samarasini oshirish, nodavlat notijorat tashkilotlar va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini davlat tomonidan subsidiyalar, grantlar va ijtimoiy buyurtmalar shakllarida qo‘llab-quvvatlash hajmini ikki barobarga oshirish.

Shuningdek , strategiyaning ijrosini ta‘minlashda barchamiz birdek harakat qilishimiz, mehnat qilishimiz va o‘zimizni bu jarayonlarga daxldor his etishimiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: Toshkent, 2023-yil . 11-bet.
2. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. – T.: “Taraqqiyot strategiyasi” markazi, 2022-yil. 17-bet.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga murojaatnomasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2022-yil. 9-bet.
4. Sh.Mustafakulov. Iqtisodiy atamalarning izohli lug‘ati. – T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi, 2019-yil. 213-bet.
5. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, birinchi jild. – T.: Toshkent, 2000-yil. 187-bet.
6. Ismoilov, N. B. (2023). YANGI O‘ZBEKISTONDA TA‘LIM VA ILM SOHALARI RIVOJLANISHNING YANGI DAVRIDAGI MUHIM ASOSLARI. *International scientific journal of Biruni*, 2(1), 81-88.
7. Ismoilov, N. B. (2022). O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DINIY BAG‘RIKENGLIK VA KONFESSIYALARARO HAMKORLIKNI TA‘MINLASH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 1116-1121.

IBN SINO AQLIY BILISH MANBALARI VA ULARNING MAQOMI XUSUSIDA

BO'RIYEV Isroil Ismoilovich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqola buyuk mutafakkirlardan biri Ibn Sinoning ilmiy ijodi tadqiqiga bag'ishlangan. Tasavvuf ta'limoti tarixida o'zining munosib o'rnini egallagan komil inson tahlili asosida olimning so'fiyona qarashlari yoritildi.

Tayanch so'zlar: *Komil inson, Ruh, Materiya va shakl, Metafizika, Korben, Dastlabki ong, Muqaddas Ruh, "Shifo" va "Najot", Inson, mohiyat va borliq.*

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию научного творчества одного из великих мыслителей Ибн Сино. На основе анализа известных произведений ученого, занимающих особое место в истории суфийского учения освещены взгляды ученого на мусульманскую мистику.

Ключевые слова: *Совершенный Человек, Дух, Материя и Форма, Метафизика, Корбен, Изначальное Сознание, Святой Дух, «Исцеление» и «Спасение», Человек, Сущность и Бытие.*

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the scientific work of Ibn Sina, one of the great thinkers from. Based on the analysis of the perfect human being, who has taken his rightful place in the history of Sufism, the scientist's Sufi views were illuminated.

Keywords: *Perfect Man, Spirit, Matter and Form, Metaphysics, Korben, primordial Consciousness, Holy Spirit, "Healing" and "Salvation", Man, Essence and Being.*

KIRISH

Markaziy Osiyolik mutafakkirlarning asarlarida va faoliyatida bahsga doir ko'pgina o'ziga xos jihatlarni kuzatish mumkin. Bu borada mashhur allomalar Abu Rayxon Beruniy bilan Ibn Sino o'rtasidagi bahsni misol keltirish mumkin. Bahslashuvchi tomonlarning o'zaro hurmati, masalaning mohiyatini to'g'ri anglagani, haqiqatga ershish uchun harakatning hokisorligi ushbu bahs jarayonining yuksak g'oyalarga hizmat qilgani bilan nihoyatda ibratlidir.

Bilish muammosi Abu Ali ibn Sinoning diqqat markazida turgan. Olim asarlarining jami 450 ta katta qismi falsafa muammolariga bag'ishlab yozilgan bo'lsa-da, afsuski, ularning ko'pchiligi (masalan, "Adolat" nomli falsafiy

ensiklopediyasi, “Shar falsafasi”, “Yaxshi ish va gunoh” asarlari bizgacha yetib kelmagan. Bilish masalalari ibn Sinoning “Qushlar tili”, “Donishnoma”, “Tib qonunlari” kabi (100ga yaqin) asarlarida ham o‘z ifodasini topgan. Uning nazarida, o‘z ibtidosini Allohdan olgan borliq va tabiat insonni o‘rab turuvchi abadiy makonidir. Shu jihatdan uni bilishdagi ahamiyati, qadri beqiyos, inson esa hamma ilmlarni tabiatdan oladi, undan o‘ziga davo izlaydi va topadi.

Ibn Sino ijodida ham Beruniy kabi naturfalsafa yo‘nalishi ustuvordir. Masalan, “Tib qonunlari”da 1300 dan ortiqroq kasallikni davolash uchun zarur bo‘lgan dori-darmonlardan tashqari, tabiat va inson, odam zotining tanasi, miya faoliyati, ruhiy jarayonlar haqida chuqur ilmiy qarashlar bayon qilingan. “Shifo kitobi”da esa tabiatshunoslikning boshqa sohalari, xususan, geologiya, kimyo, matematika, astronomiya, biologiya, minerologiya kabi yo‘nalishlarda muhim fikrlar bildirilgan. Olim o‘zining bilish sohasidagi falsafiy qarashlarini metafizika, fizika, logika kabi uch asosiy qismga bo‘lib ifodalagan. Umumiy bilish masalalari alloma tomonidan nazariy va amaliy sohalarga ajratib tavsiflangan. Ibn Sino bilishda hissiy bilish, sezgilar va sezgi a‘zolarining ahamiyatini ta’kidlagan. Uningcha, tashqi va ishki sezgilar mavjud, tashqi sezgilar odamni olam bilan bog‘laydi, ular besh xilga bo‘linadi: ko‘rish, eshitish, ta‘m-maza bilish, hid va teri sezgisi. Ichki sezgilar qabul etish, xotirada saqlash va tasavvur etish uchun xizmat qilib, tashqi sezgilar asosida shakllanadi. Ibn Sino sezgi va hissiy qabullashdan tashqari aql, tafakkur va tajribaning bilishdagi ahamiyatiga o‘z diqqatini qaratgan. Mantiqiy bilish, uning mohiyati va xususiyatlari to‘g‘risida qimmatli fikrlarni bayon qilgan.

Ibn Sinoning O‘rta asr ilmining barcha sohalarini qamrab olgan 18 tomlik “Kitob osh-Shifo”, 5 tomlik “Tib qonulari” asarlari o‘z davri bilimlarining qomusidir. Ibn Sino inson, uning o‘z-o‘zini idora qilishi haqidagi fanlar (insonshunoslik) ahamiyatini alohida ta’kidlaydi¹. Afsuski, Sharq falsafasida asosiy tadqiqot ob’ekti bo‘lgan bu yo‘nalishdagi fanlarga sobiq ittifoq davrida etarli e‘tibor berilmadi. Holbuki, bu borada “Insonshunoslik” fanini rivojlantirish zaruriyati allaqachon yetilgan edi. Ibn Sino ma’naviy-axloqiy bilimlarning ahamiyatiga ham katta e‘tibor bergan. Uningcha, odamzot bilimi boshqalar bilan o‘zaro munosabati, hamkorligi, yaxshi axloqiy fazilatlarga ega bo‘lish uchun intilishi, donoligi, boshqalarga yaxshilik qila olishida namoyon bo‘ladi. Bilim, faylasuf nazarida, rohat-farog‘atga va lazzatlanishga olib kelishi, bilimsizlik esa, azoblanish va uqubatga olib borishi bilan tavsiflanadi. Ibn Sino “Axloq ilmi haqida risola”sida “iffat”, “shijoat”, “hikmat”, “adolat”, “sahiylik” kabi ijtimoiy-ma’naviy xislatlarni ta’riflaydi.

Ibn Sinoning falsafiy qarashlari metafizika, fizika, logika-mantiqda bo‘lib, metafizika-ilohiyot, vujud va mavjudot, dunyoning boshlanishi, tuzilishi, tarkibi

haqidagi masalalarni talqin etadi; fizika-tabiatchunoslik masalalari, jism, moddani o'rganish bilan bog'liq bo'lgan barcha masalalarni o'z ichiga oladi; mantiq-to'g'ri fikrlash san'ati, aqliy bilish shakllarini o'rganadi.

Umumiy falsafiy masalalar nazariy va amaliyga bo'linib, o'z navbatida, ularning har biri qator ilmlarni o'z ichiga oladi.

Vujud, mavjudot tarkibi, ilmlar tasnifi Ibn Sinoning borliq, mavjudot haqidagi ontologik ta'limotini Forobiy ta'limotining davomi, rivoji deb ta'riflash mumkin.

U vujudli ikkiga: zaruriy vujud-vojib ul-vujud va mumkin ul-vujud-vujudi mumkinga ajratadi. Zaruriy vujud hamma mavjud narsalarning boshlang'ich-birinchi sababi-ya'ni Allohdir, undan kelib chiquvchi boshqa borliq narsalar vujudi mumkindir. Birinchi yagona vujuddan so'nggi kelib chiquvchi vujudlar, mavjud borliqning turli-tuman shakllari boshlang'ich yagoona vujudning ifodalanishidir. Asta-sekin kelib chiquvchi borliq shakllari, ya'ni so'nggi vujudlar sabab-oqibat munosabati shaklida o'zaro bog'liqdir.

Birinchi vujudning xislatlari undan kelib chiquvchi barcha vujudlarga o'tib boradi. Vujud haqidagi fikrlar, mavjudot shakllarining o'zaro bog'lanishi, emanatsiya Ibn Sinoning "Kitob ash-shifo", "Kitob an-najot", "Donishnoma" kabi asarlarining metafizika bo'limida har tomonlama bayon etilgan.

Ibn Sino vujudi mumkinni javhar (substantsiya) va oraz (aktsidentsiya) ga ajratadi. Javhar turli ko'rinishlarga ega bo'lib, u soda va murakkabdir. Soda javhar boshlang'ich unsurlar-olov, havo, suv, yerdan iborat, shuningdek, modda va shaklning birligidan tashkil topib tabiat, o'simlik, hayvonot, inson shaklida mavjuddir.² Falsafa fanini Ibn Sino ikki katta bo'limga ajratadi:

1) nazariy falsafa – metafizika (oily fan), matematika (o'rta fan) hamda tabiat haqidagi fan – tabiatshunoslik (pastki fan) dan iboratdir.

2) Amaliy falsafa – siyosat, huquq, uy ishlarini o'rganish – iqtisod va axloqshunoslik, ya'ni etikadan tashkil topadi.

Metafizika oliy ilm sifatida mutloq vujudni o'rganish, yaratuvchini bilishni o'z ichiga oladi. Falsafa fanini ifodalashda Ibn Sino Arastuga asoslanadi.

Matematika miqdoriy munosabatlarni - o'lchov va sonlarni o'rganadi. U turli tarmoqlarga, chunonchi, arifmetika, geometriya, astronomiya, musiqa, optika, mexanika, osmon jismlari harakatini ilmiy-asbob-uskunalarni o'rganuvchi fan kabi tarmoqlarga ega.

Tibbiyot, astrologiya, fiziognomika, kimyo kabi ilmlar ham tabiatshunoslikka kiradi.

Logika – mantik ham falsafiy ilm bo'lib, u bilimning asosiy vositasi, asbobidir. Ibn Sinoning ilmlar tasnifi, ta'rifi va tarkibi haqidagi fikrlari o'rta asrda falsafaning

rivoji, uning tabiatshunoslik va boshqa ilmlar bilan uzviy aloqasini o'rganishda muhim ahamiyatga egadir.

Zahr ad-Din Bayhaqiy "Sivan al-hikma" va uning takmili "Tatimma"da dunyo e'tirof etgan <<... to'rt faylasuf bo'lgan – ikkitasi islomgacha. Bu – Aristotolis va Iskandar G'afrudisiy. Ikkitasi esa islom paydo bo'lgandan so'ng. Bu – Abu Nasr al-Forobiy, Alloh, uning ruhini shod qilsin va Abu Ali ibn Sino, Alloh unga o'z rahmatini yog'dirsin ... ", deb yozgan edi.

Ibn Sino Sharq aristotelizmi, ya'ni mashshoiyun falsafasining Forobiy bilan birgalikda quruvchisidir. U Forobiyning "Vojib ul-vujud" va "Mumkin-ul-vujud" ta'limotini yanada rivojlantirib, Alloh va olam shu darajada mohiyatan bog'liqlik, ma'lum ma'noda moddiy olamning o'zi "o'zga tufayli bo'lsa ham, faqat mumkin-ul-vujud" emas, balki "vojib-ul-vujud" bo'la oladi debon, chuqur falsafiy g'oyani ilgari surgan.

Ba'zi falsafa tarixi tadqiqotchilari olimning borliq haqidagi ta'limotining tashqi, sunniy islom aqidaviy ta'limotiga formal-mantiqiy mos kelishini ta'minlash maqsadida Abu Nasr Forobiy tomonidan kiritilgan "Vojib-ul-vujud" va "Mumkin-ul-vujud", deb Borliq (Vujud)ni go'yoki ikki qismdan iborat bir butunlik deb talqin etilishiga asoslanib, ibn Sinoning Borliq haqidagi ta'limotini panteizm – "So'l panteizm" deb talqin etganlar (Akad. M.Hayrullayev).

Aslida esa, o'sha davrning aqidaviy-mafkuraviy taqozosi, zaruriyati sifatida Forobiy tomonidan sun'iy uyg'unlashtirish maqsadida kiritilgan "Vojib-ul-vujud" va "Mumkin-ul-vujud" kontseptsiyasi Ibn Sino merosi va dunyoqarashida, tadqiqotchilarning kuzatish va xulosalariga ko'ra, bir tomondan to'la va izchil ma'nodagi kreations ta'limot deb, boshqa tomondan esa kreations kontseptsiyaning cheklangan shakli, aniqrog'i izchil deistik borliq kontseptsiyasi deb baholanmoqda.

Zero, "Vojib-ul-vujud" va "Mumkin-ul-vujud" kontseptsiyasida, professor E.Ahmedov ilk bor asosli, falsafiy-mantiqiy aniqlaganidek, Borliqning Forobiy, Ibn Sino ko'rsatgan ikki qism o'rtasida faqat funktsional aloqa, bog'liqlik, sabab-oqibat mavjud, xolos. Birinchidan, Borliqning "Yo'qlik"dan Alloh tomonidan "Birinchi turtki" sifatida "yaratilganligi", "ijod qilinganligi"; ikkinchidan, Alloh birlamchi, hal qiluvchi sabab, olam "Mumkin-ul-vujud" esa oqibat ekanligi; uchinchidan, "Vojib-ul-vujud" va "Mumkin-ul-vujud" Forobiy, Ibn Sino ta'limotida o'nta kosmik doira – kosmik Aql (Intellekt) vositasida bir-biridan qat'iy uzib, ajratilgan. Demak, falsafiy jihatdan olganda bu borliq haqidagi eng izchil deistik kontseptsiyadir, deb xulosa chiqarish mumkin.

Ayni paytda, Ibn Sino va Forobiyning borliq-materiya, makon, zamon harakati mavjudligi haqidagi relyatsion kontseptsiyasi (V.V.Sokolova, B.Rojanskaya,

B.G.Kuznetsov, B.O.To‘rayev) hozirgi zamondagi borliqning kontinium kontseptsiya vujudga kelishi uchun ilk ibtido, gnoseologik manbaa bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Ibn Sino ta‘limotining aosiy qismi bilish nazariyasi, fanlar klassifikatsiyasiga bag‘ishlangan. Relyatsion kontseptsiyaga asoslangan holda, donishmand bilish muammolarini hal qilishda sensualizm va ratsionalizmga bir xilda qat‘iy va ijobiy munosabatda bo‘lgan bo‘lsa-da, oxor-oqibatda u ratsionalizm tamoyiliga yetakchi o‘rin ajratganligini ko‘rish mumkin. Lekin Arastu formal mantig‘i, xususan sillogizm nazariyasini izchil, fundamental qo‘llash, oxir-oqibatda Ibn Sinoning haqiqatning ob‘ektiv ilmiy qimmatini relyativistik talqin etishga, sensualizm, ratsionalizmga o‘rin ajratishiga olib kelgan edi. Bunga hayotining so‘nggi yillarida “Payg‘ambarlik falsafasi”ni asoslashda Arastu mantiq ilmidagi “O‘rta termin – M” funksiyasini mantiqiy-gnoseologik talqinini chuqurlashtirish yo‘li bilan erishgan.

“Hujjat-ul-Islom” Abu Homid G‘azzoliy o‘zining “Muniqiz min az-zalol”, “Xatolardan qutqarguvchi” asarida ko‘rsatganidek, Forobiy va Ibn Sino ta‘limoti – olamni qadim deyish; Alloh, Olamni umuman kulli bilgani holda, undagi juz‘iylik, ya‘ni inson yashaydigan “Taxti Qamar”, “Oy doirasi tushub turuvchi Yer yuzi” dunyosi, undagi qonunlarni bilmaydi deyish; vafot etgandan so‘ng insonning narigi dunyoda jazo va savob olishi jismonan emas, ruhan, ma‘naviy-majoziy deb, xulosa chiqarishga olib kelgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. T. Meros. 1993. 5-bet.
2. Буриев И. И. Вопросы национального воспитания студенческой молодёжи // Молодой ученый. – 2018. – №. 9. – С. 146-147.
3. Буриев И. И., Мамасалиев М. М. Патриотическое воспитание молодого поколения // Вестник науки и образования. – 2020. – №. 22-2 (100). – С. 37-39.
4. Бўриев И. И. ЎРТА ОСИЁДА СЎНГИ УЙҒОНИШ ДАВРИ ВА ҒАРБ РЕНЕССАНСИ // Вестник науки. – 2020. – Т. 3. – №. 11 (32). – С. 12-17.
5. Osman Chanine. Ontologie et théologie chez Avicenne. P. 132.
6. Kattakulovna T. S. et al. Increasing protection of the rights and interests of youth in Uzbekistan.[Electronic Resource] //URL: <https://philosophicalreadings.org/2021-13-4/>(date of access: 15.06. 2022).
7. Бахтиёр Ж. Н. У. Состояние и перспективы развития социологии в Узбекистане // International Scientific and Practical Conference World science. – ROST, 2017. – Т. 4. – №. 4. – С. 9.
8. Norqulovich J. B. Globallashuv Davrida Migratsion Inqiroz // Miasto Przyszłości. – 2023. – Т. 41. – С. 107-109.

ЧУЧУК СУВ ТАНҚИСЛИГИ МУАММОСИНИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁГА ХАВФИ

ОМОНОВ Баходир Нуриллаевич

Фалсафа фанлари доктори

Шахрисабз давлат педагогика институти

ОЧИЛОВА Гўзал Араловна

Фалсафа фанлари номзоди, доцент

Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти

АННОТАЦИЯ

Мақолада жаҳонда янги аср арафасида жадаллашган экологик глобаллашув жараёнларининг мазмуни ва моҳияти, унинг атроф муҳитга таъсир йўналишлари, хусусан, чучук сув танқислигининг келиб чиқиш сабаблари ва бартараф этишга доир таклиф мулоҳазалар баён этилган. Шунингдек, Ўзбекистондаги экологик муҳитга жиддий таъсир ўтказётган муаммолар, экологик вазиятни ўзгартираётган ва муносабатларни мураккаблаштираётган ва бу муаммоларни кескинлаштираётган омиллар атрофлича таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: экология, глобаллашув, геосиёсат, геосиёсий манфаат, гуманизм, ҳақиқат.

ABSTRACT

The article describes the content and nature of the accelerated ecological globalization processes in the world on the eve of the new century, its directions of impact on the environment, in particular, the causes of the fresh water shortage and suggestions for its elimination. Also, the problems that have a serious impact on the ecological environment in Uzbekistan, the factors that change the ecological situation and complicate relations and aggravate these problems are analyzed in detail.

Key words: ecology, globalization, geopolitics, geopolitical interest, humanism, truth

КИРИШ

Экологик муаммоларнинг глобал тус олиши табиатга бўлган муносабатларни тубдан ўзгартирмоқда. Айниқса, чучук сув таъминоти муаммоси жаҳонда долзарб аҳамият касб этиб, геосиёсий тус олиб бормоқда. Дунё аҳолисининг тўртдан бир қисми чучук сув етишмаслигидан қийналаётгани барча минтақаларда сув тақсимотини илмий-назарий жиҳатдан

ўрганишни тақозо этмоқда. Марказий Осиёда ҳам сув танқислиги кундан-кунга ортиб бормоқда. Минтақада сув тақсимотини муътадиллаштиришда амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий муносабатлар дунё экологик сиёсатига интеграциялашишни талаб қилади. Шу жиҳатдан ўрганилаётган мавзу бугунги куннинг долзарб муаммосини ташкил этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Экологик муаммоларнинг глобаллашувининг назарий асосларига доир илмий тадқиқот материаллари, жумладан, Марказий Осиёда сув танқислигининг сиёсий тус олиши [2, 3, 4], муаммоларнинг олдини олишига қаратилган [4, 5, 6] кўплаб илмий асарлар яратилди. Масалан: Марказий Осиёда экологик муаммоларни бартараф этиш борасида Б.Омонов, Ф.Қиличев, А.Қўлдошев [4, 6, 8], сув танқислиги муаммоси ва экологик глобаллашувга доир манбалар Б.Омонов, С.Мамашакиров, А.Абдусаметов [6, 9, 10] тадқиқотларида таҳлил қилинган.

Тадқиқот методологияси. Марказий Осиёда сув танқислиги муаммосининг геосиёсий тус олиши, экологик инқирознинг тарихий аспектларини ҳисобга олиб, мантиқийлик асосида илмий-назарий хулосалар ишлаб чиқилган. Минтақада сув танқислигини мутадиллаштириш фақатгина битта ёки иккита давлатнинг ҳайрихоҳлиги билан амалга ошадиган жараён эмас, аксинча ҳудуддаги барча давлатлар яқдил сиёсати асосида ижобий натижага эришиш илмий назарий жиҳатдан исботланган. Муаммони бартараф этиш минтақадаги давлатлар экологик сиёсатини минтақа манфаатларидан келиб чиқиб такомиллаштириш ва интеграциялаштириш натижасида амалга ошадиган жараёндир. Шу сабабли, мақола моҳиятини ёритишда анализ, синтез, умумлаштириш, таққослаш каби мантиқий услублардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. дунё ҳамжамияти олдида турган энг глобал муаммолардан бўлиб, 2 млрд.дан ортиқ аҳоли сув танқислигидан азият чекмоқда. Сув муаммоси яқин келажакда давлатлараро зиддиятларни кучайтириб юбориши мумкин. Дунёнинг йирик дарёларининг 200 таси икки ва ундан ортиқ мамлакатлар ҳудудидан ўтади.

Марказий Осиё минтақаси дарёларининг сув билан таъминлайдиган қор ва музлик ресурслари майдони таназулга учраб, шиддат билан қисқармоқда. Расмий маълумотларга кўра, сўнги ярим асрда Ўрта Осиё тоғли музликлари учдан бир қисмдан ортиқ майдонга қисқарган¹⁸. Марказий Осиё минтақаси асосан Амударё ва Сирдарё сувларидан тўйинади. Амударё ҳавзасининг йиллик сув ресурслари йилига 78 км кубдан ортиқ. Сирдарё ҳавзасининг йиллик сув ресурслари тахминан 38.8 км кубни ташкил қилади.

¹⁸ Омонов Б. “Ўзбекистоннинг Оролбўйи минтақасидаги экологик сиёсати” –Т.: 2014 й. –Б.87-88.

Марказий Осиёда Амударё ва Сирдарё трансчегаравий дарё ҳисобланиб, минтақа давлатларининг чучук сувга бўлган эҳтиёжини тўлиқ қондиrolмайди. Минтақа давлатлари аҳолисининг ўсиши, иқтисодий юксалиш сари одимлаши ва табиат инжиқликлари таъсири чучук сувга бўлган эҳтиёжда ўз таъсирини кўрсатди. Шу сабабли, минтақа давлатлари орасида чучук сувга бўлган талабнинг кескинла-шиши оқибатида баъзи геосиёсий ихтилофлар ўзаро ҳамкорлик муносабатларида кескинликни келтириб чиқарди.

Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида XX асрнинг охирида (1996-1999) “етакчилик” деб номланган салбий атаманинг пайдо бўлиши айнан сув муаммосининг геосиёсий тус олишига олиб келди. 2005-2010 йилларда бу жараён янада қизғин тус олди. Марказий Осиёнинг икки азим дарёсига иккита ГЭС каскадининг қурилишига бўлган жиддий ҳаракат ихтилофларни кучайтирди. Тожикистон Амударё қуйи қисмида Роғун ГЭСини Қирғизистон Сирдарё Юқоринорин каскадида Қамбарота ГЭСини қуриш эвазига минтақанинг баъзи давлатларига ўз таъсирини ўтказишга уринишлар авж олди. Маълумки, Сирдарё Норин ва Қорадарёнинг, Амударё эса Панж ва Вахш дарёларининг қўшилишидан ҳосил бўлади. Икки дарёнинг асосий бошланиши Марказий Осиёнинг икки давлати Тожикистон ва Қирғизистон давлатлари ҳудудига тўғри келади. Агар Тожикистон ва Қирғизистон ГЭС қурилишини тугаллаб ишга туширса Ўзбекистон ва Қозоғистон давлатлари иқтисодий тизимига жиддий зарар етади. Бу ҳақда Аслиддин Қўлдошевнинг “Марказий Осиё давлатларида экологик муносабатларни бошқаришнинг демократик ва гуманистик тамойиллари” номли монографиясида батафсил ёритилган. Унда келтирилишича “Ўзбекистон давлати Марказий Осиёдаги сув тақсимотининг ўзгариши, хусусан, Роғун ГЭСи қурилиши натижасида вужудга келадиган оқибатларни аниқлаш ва ҳолис баҳолашга АҚШ мутахассисларини ҳам жалб этди. Улар Роғун ГЭСи ишга туширилган тақдирда Ўзбекистон йилига 600 миллион АҚШ доллари миқдорида зарар кўриши ҳақидаги маълумотларни, яъни халқ хўжалигида сув танқислиги қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши қисқаришига ва ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)нинг 2 % ни йўқотиши ҳақидаги ҳисоб-китобларни тақдим этдилар. Айни пайтда 300 минг киши ишсиз қолади. Америка олимларининг маълумотларига кўра Амударёдаги сув оқими даражаси ёзда 18 % га камаяди, қишда эса – 54 %га кўпаяди, булар ёзда – қурғоқчилик, қишда сув босиш хавфларини кучайтиради”. Айниқса, Афғонистонда Қўштепа канални қурилиши минтақада чучук сув муаммосини янада кучайтириб юбориш эҳтимоли мавжуд. Бу маълумотлардан кўринадики, кўплаб инсонлар ҳаёти ва давлатлар ижтимоий-сиёсий тараққиёти катта хавф остида қолади.

Айрим сиёсий шарҳловчиларнинг фикрига кўра, Марказий Осиёда сув учун бўлаётган зиддият яқин йилларда кучаяди, бу ҳол, албатта, салбий оқибатларни ва қуролли қарама-қаршилик бўлиши эҳтимолини келтириб чиқаради¹⁹.

Галим Фасхутдиновнинг “Марказий Осиёда сув туфайли уруш бўлиш эҳтимоли”, номли мақоласида: “БМТ маълумотларига кўра, ҳозир планетамизнинг 40 та нуқтасидаги сувга оид тортишувлар ҳарбий низоларга айланиб кетиши мумкин. Ана шундай минтақа-лардан бири Марказий Осиёдир”, – деб таъкидлаган. Бу фикрга Евроиттифоқнинг Бош комиссари Кэтрон Эштон ҳам муносабат билдириб, Ўрта Осиё давлатлари ўртасида сув ресурсларига муносабатда жиддий зиддиятлар, конфликтлар потенциали мавжудли-гини таъкидлади. Қозоғистонлик сиёсатшунос Марат Шибуттов, уни Бишкек ва Душанбега нисбатан ультиматум деб, яқин икки-уч йил ичида уруш муқаррарлигини айтган. Худди шундай башорат Халқаро инкироз гуруҳи эксперти Л.Аброр томонидан 2011 йил охирида ҳам айтилган эди. Россиянинг собиқ СССР ҳудудини ўрганиш информа-цион-таҳлил Маркази Бош директори муовини Ю.Якушева “учинчи жаҳон уруши – сув ресурслари учун уруш бўлади”, деган фикрида бу ҳодисанинг глобал характери қатъий ҳукм тарзида таъкидланганини кўради²⁰. Россия стратегик тадқиқотлар институти илмий ходими Аждар Куратов “Независимая газета”га берган интервьюсида: “Ўзбекистон ва Тожикистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон, Қирғизистон ва Тожикистон ўртасида зиддият аллақачон юз бермоқда”²¹, – деган фикрни таъкидлаган.

АҚШ Давлат котиби Хиллари Клинтон БМТ штаб-квартирасида дунёнинг 50 мамлакати юқори даражадаги вакиллари иштирокида “Сув ресурслари: тинчлик ва хавфсизлик” мавзусида ўтказилган йиғилишда дунё давлатларини сув ресурсларидан ҳамкорликда фойдаланишда “сув учун уруш бошламасликка” чақирган эди.

Ўзбекистон Биринчи Президенти Ислон Каримов мустақиллиги-мизнинг дастлабки йилларидаёқ сув ресурсларидан ҳамкорликда фойдаланиш масаласига тўхталиб: “Ўрта Осиёда иккита дарё бор. Амударё ва Сирдарё, уларнинг сувлари ўзлаштирилиб бўлинган. Бир томондан Тожикистон, иккинчи томондан Қирғизистон сувнинг бошида турибди. Бу муаммолар тўғрисида бизлар келишиб олишимиз керак, албатта. Ўзбекистонда яна ўн миллион ерни

¹⁹ Қаранг: Кўлдошев А. “Марказий Осиё давлатларида экологик муносабатларни бшқаришнинг демократик ва гуманистик тамойиллари”. -Т. 2014 й.-Б.80,81,82.

²⁰ Ўша асар.-Б.110-111.

²¹ Ўша асар.-Б.83.

ўзлаштиришга имконият бор. Шу нуқтаи назардан қараганда бизлар ўз юртимизда сувдан оқилона фойдаланишимиз керак²² – деган эди. Шунингдек, 2009 йил 28 апрелда Оролни қутқариш Халқаро фонди таъсисчи давлатлар раҳбарларининг Олмаота шаҳрида ўтказилган йиғилишида: “Минтақамиздаги икки азим дарё – Амударё ва Сирдарёнинг юқори қисмида жойлашган мамлакатлар – Ўзбекистон, Туркменистон, Қозғистон ўртасидаги баҳслар чоғида вужудга келган турли қарашларнинг бўлишини табиий ҳол, деб ўйлайман. Тожикистон ва Қирғизистон, аввало ўз манфаатларини кўзламоқда. Ҳолбуки, бу ерда гап ҳар бир алоҳида давлат манфаатлари ҳақида бормоқда. Бу фақат бугунги куннинг маффаатлари эмас, балки келажакни ҳам манфаатлари эканини алоҳида таъкидламоқчиман. ...бугун ушбу баҳс-мунозара-ларни авж олдирмасдан ва уларга сиёсий тус бермасдан, умумий ёндашув нуқталарини топмоғимиз даркор, деб ўйлайман. Акс ҳолда, мамлакатларимиз, халқларимиз манфаатлари бир четда қолиб, учинчи кучларнинг стратегик ҳамда геосиёсий манфаат ва мақсадлари, минтақани бошқариш билан боғлиқ масалалар олдинга чиқиб қолиши мумкин”²³, – деб таъкидлаганди. Ушбу фикрлар анча ҳақиқатга яқин бўлиб, дунёда айрим давлатлар, муайян сиёсий кучлар ўз манфаатлари йўлида турли минтақалардаги трансчегаравий табиий ресурслардан фойдаланиш муаммоларини турли усуллар, воситалар билан кескинлаштиришга ҳаракат қилишлари жаҳон ҳамжамияти эътирозига сабаб бўлмоқда. Бунга мисол сифатида “Марказий Евроосиё” (“Центральная Евразия”) лойиҳаси “Шарқ вақти” (“Время Востока”), “АҚШнинг Марказий Осиё ва Афғонистондаги сиёсати” мавзулари-даги давра суҳбатларини келтириш мумкин. Бу давра суҳбатларида ўзбекистонлик – сиёсий фанлар докторлари Ш.Ёвқочов, Н.Қосимова, россиялик профессор В.Третьяков ва бошқа муҳокама иштирокчилари бу масалада, истисносиз, яқдил фикрни билдирдилар. Хусусан, қирғизистонлик Марс Сариев: “АҚШнинг Марказий Осиёда сув уруши муқаррарлиги ҳақидаги башорати, унга хайрихоҳлигини кўрсатади ва шунга йўналтирилгандир. Марказий Осиё давлатлари бошлиқлари “ташқи ўйинчилар” томонидан лойиҳалаштирилаётган бундай вазият минтақа давлатлари учун ҳалокатлилигини ва муаммони ҳал қилишда мамлакатлар кооперацияси (биргалиқда меҳнат тақсимооти асосида ишни ҳал этиш) зарурлигини англашлари ғоят муҳимдир” – деган эди. Шу анжуманда

²²Каримов И. А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, сиёсат, мафкура. 1-жилд. –Т.:1996 й. –Б.104-139.

²³Каримов И. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш - бизнинг олий мақсадимиз, 17-жилд, -Т.2009 й. –Б.216-219. Омонов Б. “Ўзбекистоннинг Оролбўйи минтақасидаги экологик сиёсати” –Т.: 2014 й. –Б.87-88.

қатнашган Ўзбекистон вакили Шухрат Ёвқочов фикрича: “Трансчегаравий сув ресурслардан фойдаланиш масаласидаги миллатларо зиддиятлар, низолар эскала-цияси кучайишини инкор қилиш, келажакда ҳарбий конфликтни келтириб чиқариши мумкин. Кучайиб бораётган инқирозни бартараф қилишда БМТ ва бошқа халқаро мутасадди ташкилотлар иштироки ва воситачилигини фаоллаштириш керак”.

Москва давлат университети декани Виталий Третьяков фикрича, Марказий Осиёда сув муаммоси азалдан мавжуд бўлган ва бундан кейин унинг кескинлашувида, АҚШ, албатта, муҳим роль ўйнайди, деб бу масалада Россиянинг позицияси ҳақида ҳеч қандай фикр билдирмаган.

Дарҳақиқат, Ўзбекистонда сув муаммосининг “азалдан мавжуд-лиги” тарихий факт. Лекин бу муаммо кескинлашувида мустабид тузумнинг волюнтаристик, тоталитар сиёсати ҳал қилувчи роль ўйнаганлиги ҳам факт бўлиб, уни ҳамма ҳам эътироф этавермайди.

Ўзбекистон вакили Назокат Қосимова келажакда сув ресурслари доирасида давлатлараро конфликтлар бўлиши мумкин. Муаммо ечими фақат минтақа давлатларининг трансчегаравий сув ресурсларидан фойдаланиш усул-воситаларини, механизмларини, технологиясини такомиллаштириш фаолиятини мувофиқлаштириш орқали ҳал бўлиши мумкин²⁴, - деган фикрни билдирган.

Марказий Осиё минтақасидаги трансчегаравий сув ресурслари тақсимоли масаласидаги давлатлараро низолар, нафақат АҚШ, балки, яқин ва узоқ хориждаги бошқа мамлакатлар томонидан ҳам рағбатлантирилмоқда. Россия президентининг Қирғизистон давлати билан Қамбарота ГЭСи қурилишини молиялаштириш, олинган фойдани тенг бўлиш бўйича 2012 йил сентябрда тузилган шартномаси бунинг мисолидир. (2016 йил январда шартнома бекор қилинган).

Энг аввало, минтақадаги давлатларнинг бу жараёнлардаги ролини, ўрнини аниқлаб олиш керак. Акс ҳолда, бу жараёнларни ташкиллаштирадиган, бошқарадиган ва назорат қиладиган учинчи давлатнинг “ҳакамлик” ролига эҳтиёж пайдо бўлади. Марказий Осиё давлатларининг сув билан боғлиқ муаммолари ёритилаётган кўплаб мақолаларда, масалан, А.Қосимовнинг “Россия ўз олдида Марказий Осиёда “бош ҳакам” бўлиш вазифасини қўймоқда” деган мақоласида Россиянинг Марказий Осиё мамлакатларида, яъни Ўзбекистон ва Қирғизистон ўртасида Сирдарё суви масаласидаги мунозаралар

²⁴ Қўлдошев А. “Марказий Осиё давлатларида экологик муносабатларни бошқаришнинг демократик ва гуманистик тамойиллари”. -Т. 2014. 78-79.

Россия собиқ президенти Д.Медведевнинг 2009 йил январь ойида Ўзбекистонга расмий ташрифи чоғида икки томонлама дўстона ва яхши қўшничилик қонун-қоидаларига суянган ҳолда ҳал этилиши лозимги айтилсада, амалда бу сиёсатга қарама-қарши позицияда турганлиги кўрсатилган.

“Бош ҳакамликка” давогар мамлакатларнинг, муқаррар равишда, ўз манфаатларига эгаллигини, минтақада ҳукмронлигини мустаҳкам-лашга ҳаракат қилишини сезмаслик сиёсий калтабинликдир²⁵.

Агар биз мувозанатга эришолмасак ва ўзаро мурасага келолмасак, бу муаммони ҳал эта олмаймиз ва унинг ечими узоқ йилларга чўзилиб кетади. Қолаверса, ким ўз мақсадига эриша олиши ҳам ҳали номаълум – биз, яъни ушбу минтақада яшаётган халқларми ёки, пировард натижада, бошқаларнинг манфаатлари амалга ошадими? Бу борада: “Бўлиб ташла, ҳукмронлик қил”, – деган принцип – эскидан маълум бўлган савдо амалга ошгудек бўлса, биз кимларнингдир қўлида арзимас чақага айланиб қолишимиз мумкин²⁶. Мана шу муаммолар авж олмасдан янги минг йилликда ўзаро ҳамкорлик тизимини ривожлантириш ва минтқа давлатлари ўртасида ижтимоий-иқтисодий, сиёсий келишувга эришишнинг асосий вазифалари ишлаб чиқиши зарур.

Умуман олганда, Марказий Осиё минтақасида сув муаммоси сиёсий тус олиб улгурган. Бу муаммони олдини олиш ва муаммо ечимини бартараф этиш минтақа давлатларининг яқдил, бир мақсад йўлида ҳамжиҳат бўлишларига боғлиқ. Акс ҳолда, Марказий Осиёда энг хавфли экологик муаммо Орол денгизи инқирозини янада чигаллаштириб юборади. Натижада, бу жараён дунё экологик тизимига жуда катта хавф туғдиради.

Бу эса Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида ўзаро ҳамжиҳатлик принципини такомиллаштириш зарурият эканлигини кўрсатади. Шу сабабли, мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёев Ўзбекистонни дунёдаги барча давлатлар, аввало, қўшни мамлакатлар билан яхши қўшничилик, дўстлик ва ҳамкорлик муносабатларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратди²⁷, ҳамда Ўзбекистон, Тожикистон ва Қирғизистон давлатлари ўртасида сув танқислигида рўй бераётган зиддиятларни ҳал этишда анча мўътадил сиёсат ўрнатишга эришди. Минтақа давлатлари томонидан амалга оширилаётган яқин қўшничилик алоқаларини янги босқичга кўтариш концепцияси шаклланиши

²⁵Қаранг: Омонов Б. “Ўзбекистоннинг Оролбўйи минтақасидаги экологик сиёсати” –Т.: 2014. –Б.33-34.

²⁶Каримов И. “Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш - бизнинг олий мақсадимиз”, 17-жилд, -Т.2009 й. 220 б.

²⁷ Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. –Т.: “Ўзбекистон”, 2017. -Б.384.

сув танқислигига бўлган муаммолар ечимига замин ҳозирлайди. “Биз бугун тараққиётимизнинг умумий устувор йўналишларини англаган ҳолда, чегара, сувдан фойдаланиш, транспорт ва савдо сингари ўткир минтақавий масалаларни ечиш бўйича оқилона муроса йўлини изламоқдамиз”²⁸.

Шу муносабат билан Президентимизнинг Туркменистоннинг Туркманбоши шаҳрида бўлиб ўтган Оролни қутқариш халқаро жамғармаси таъсисчи давлатлар раҳбарлари кенгашида сувни тежаш, трансчегаравий сув ресурсларини бошқариш ва улардан оқилона фойдаланиш масалаларидаги минтақавий ҳамкорлик даражаларини кескин ошириш лозимлиги ҳақидаги фикри Кенгаш аъзолари томонидан маъқулланди. Марказий Осиёда сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш бўйича минтақавий дастурнинг қабул қилиниши ҳудуддаги муаммоларни бартараф этишга қаратилган янги босқич сифатида кузатилмоқда. Бундан кўзланган бош мақсад – умумий саъй-ҳаракатлар билан Марказий Осиёни барқарор, иқтисодий ривожланган ва юксак тараққий этган минтақага айлантиришдан иборат²⁹ эканлиги минтақа давлатлари раҳбарлари томонидан тасдиқланди.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Юқоридагилардан келиб чиқиб қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

Биринчидан, Марказий Осиё мамлакатлари экологик, сув ва сувдан фойдаланиш сиёсатини минтақа хусусиятларидан келиб чиқиб тизимлаштириш ва илғор экологик инновацион технологияларни такомиллаштириш;

Иккинчидан, минтақа давлатлари ҳамкорлигида сувсизлик билан боғлиқ экологик муаммоларни олдини олишга қаратилган жараёнларни ташкиллаштириш, назорат қилиш ва бошқариш институционал тизимини шакллантириш;

Учинчидан, Орол денгизи ҳудудини кўкаламзорлаштириш жараёнларини тезлаштириш ва тежамкорлаштирилган суғориш иншоотларини барпо этиш орқали дренаж ҳамда ер ости сувлари трансформациясини тизимлаштириш;

Тўртинчидан, минтақада сув кўп талаб қилмайдиган ва кўпроқ ҳосил берадиган ўсимлик навларини жорий этиш ҳамда қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерларнинг кимёвий элементлаштиришда алоҳида зарарсизлаштирилган янги дастурни ишлаб чиқиш;

²⁸Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Т.2-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2008. –Б.265-266.

²⁹Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Т.2-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2008. –Б.265.

Бешинчидан, минтақа экологик сиёсатини ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганган ҳолда беш, ўн ва кўп йиллик “йўл харитаси”ни ишлаб чиқиш ва ушбу дастурдан келиб чиқиб, халқаро экологик сиёсатга интеграциялашиш заруриятини тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.:Ўзбекистон, 2019.
2. Ўзбекистон Республикаси Қонуни. “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”// lex.uz.
3. Мирзиёев Ш. Бошлаган ислохотларимизни жадал давом эттириш – устувор вазифадир// Миллий тикланишдан - миллий юксалиш сари. Ж.4. – Т.:Ўзбекистон, 2020.
4. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Т.2-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2008.
5. Омонов Б.Н. Ўзбекистоннинг Оролбўйи минтақасидаги экологик сиёсати. – Тошкент: “Фан”, 2014. 13,95 б.т. (Монография)
6. Омонов Б.Н. Экологик сиёсатнинг асосий тамойиллари. // Жамият ва бошқарув – Тошкент 2010 №1. -Б. 40-41. (09.00.00; № 3).
7. Омонов Б.Н. Миллий экологик сиёсат: ташкилий-бошқарув тизимини такомиллаштириш. // Жамият ва бошқарув. – Тошкент, 2010. – махсус сон. –Б. 198-200. (09.00.00; № 3).
8. Қўлдошев А.“Марказий Осиё давлатларида экологик муносабатларни бшқаришнинг демократик ва гуманистик тамойиллари”. -Т. 2014 й
9. Абдусамедов А. Экологик хавфсизлик – глобал муаммо: ўз ечимини кутмоқда // Фалсафа ва ҳуқуқ, 2010, №1.
10. Омонов Б.Н. Халқаро экологик сиёсий муносабатларнинг интеграциялашиши ва глобаллашиши хусусиятлари. // ЎЗМУ хабарлари – Тошкент, 2011. № 4. – Б. 106-109. (09.00.00; № 15).
12. Омонов Б.Н. Экологик сиёсат диалектикаси. // Фалсафа ва ҳуқуқ. – Тошкент, 2013. № 2. – Б. 91-94. (09.00.00; № 15).
13. Ochilova, G. A. (2020). Philosophical analysis of the development of social consciousness. PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology” PJAEE, 17(7) 2020)<https://www.palarch.nl/index.php/jae/article/view/2706/2637>
<https://www.scopus.com/sourceid/21100286805> Ochilova G.A.
14. Nurillaevich, O. B., Aralovna, O. G., Shavkatovich, N. K., Khurramovich, M. Y., & Aralovich, O. B. (2022). Factors Of The Formation Of Ecological Culture In

The Education And Training System. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 984- 989

<https://sifisheriestsciences.com/journal/index.php/journal/article/view/1815/1865>

15. Очилова Г.А., Жумаева Ш.С., Очилов Б.А. Жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожда миллий давлатчилик тафаккурини шакллантириш зарурияти: усул ва воситалари. Халқаро ислом академияси. Илмий таҳлил журнали. Тошкент. 2019 й. 44-бет.

16. Очилова, Г. А., Очилов, Б. А., & Аралов, М. Б. (2021). ГАРМОНИЗАЦИЯ ИНТЕРЕСОВ НАРОДОВ ЯВЛЯЕТСЯ ВАЖНЫМ ФАКТОРОМ РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (2-9), 43-47.

17. Очилова Г.А, Омонов Б.Н. Ижтимоий фалсафа- Toshkent: Voris-nashriyot, 2020.

18. Ochilova, G., Jumayeva, S., & Ochilov, B. (2019). The necessity of forming National statehood and it's mentality in the spiritual-moral and cultural development of society: methods and tools. *The Light of Islam*, 2019(2), 10.

19. Омонов, Б. Н. (2023). ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СУДЬБЫ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 755-763.

20. Омонов, Б. Н. (2013). Геоэкологическая политика Узбекистана в регионе Приаралья. *Credo New*, (3), 20-20.

СУРХОН ВОҲАСИНИНГ ТОҒЛИ ҲУДУДЛАРИ ЗИЁРАТГОҲЛАРИ БИЛАН БОҒЛИҚ ЭЪТИҚОДИЙ ҚАРАШЛАР (ЗАРХОНА ҚИШЛОҒИ МИСОЛИДА)

Бобомуродов Фозилжон Комилжон ўғли,
Термиз Давлат Университетининг
Этнография, Этнология ва Антропология йўналиши
I-босқич магистранти.
Тел:+998993799164
foziljon2020y@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мақолада Сурхон воҳасининг Сарисий туманидаги олис тоғли ҳудудида жойлашган Зархона қишлоғи зиёратгоҳлари ва улар билан боғлиқ эътиқодий қарашлар хусусида сўз юритилади.

Калит сўзлар: Зиёратгоҳ, Сарисий тумани, Зархона қишлоғи, Атобак, Хожя Бузург, Шайх Аҳмаджон Маҳдум, зиёрат, маросим, урф-одат, анъана.

ABSTRACT

The article talks about the shrines of the Zarkhana village located in the remote mountainous area of the Surkhan oasis in the Sariasia district, and the beliefs related to them.

Key words: *shrine, Sariasia district, Zarkhana village, Atobak, Khoja Buzurg, Sheikh Ahmadjon Makhdum, pilgrimage, ceremony, custom, tradition.*

КИРИШ

Мустақил Ўзбекистоннинг нафақат ҳар бир вилояти ёки тумани балки, ҳар қишлоғу - овулининг бой тарихи ва шу тарихидан гувоҳлик бериб турувчи қанчадан – қанча зиёратгоҳлари бор. Юртимизда олиб борилаётган ислохотлар, моддий ва номоддий маданий меросларга бўлган эътибор туфайли азиз авлиёларнинг қадамжолари ҳамда улар мангу қўним топган бу зиёратгоҳлар кундан – кунга обод бўлмоқда.

Шимолий Сурхон воҳасининг олис ҳудуди, хусусан Сариосиё туманидаги қадимий Зархона (Зоғхона*) қишлоғида ҳам ўнга яқин зиёратгоҳлар мавжуд бўлиб, улар турли даврларга тегишли ҳисобланади. Зархона қишлоғи туман марказидан 40 км узоқликда жойлашган ва қишлоқда олтмишга яқин хўжалик истиқомат қилади. Машҳур рус этнографи Б.Х.Кармишева ўз тадқиқотлари давомида “қухистоний”³⁰ туркумига киритган қишлоқ аҳолиси асосан чорвачилик ва боғдорчилик билан шуғулланган ва бугунги кунда ҳам шу хўжалик машғулоти билан шуғулланиб келмоқдалар. Маҳаллий аҳолининг сўзларига кўра, бу қишлоққа одамлар тўрт беш аср илгари, Самарқанднинг Даҳбед деган манзилдан кўчиб келиб жойлашганлар³¹.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Зархона қишлоғининг ўзида ва яқин атрофида Атобак, Хўжа Бузург, Хожаи Хон, Ҳазрати Эшон, Хожа Сарпўш, Биби Нодира, Шайх Аҳмаджон Маҳдум каби зиёратгоҳлар бор³². Бундан ташқари дала тадқиқотлари жараёнида олинган маълумотларга кўра, шу қишлоқда яшаб ўтган, халқнинг ва ҳатто амирликдаги катта – катта мансабдорлар назарига тушган Домулло*

* Машҳур рус этнографи Б.Х.Кармишева ўз тадқиқотлари давомида бу қишлоқни Зоғхона номи билан ўрганган./ Қаранг: Кармишева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – Москва: НАУКА, 1976.-С.63,159.

³⁰ Кармишева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – Москва: НАУКА, 1976.-С.63,159..

³¹ Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Зархона қишлоғи Ражабов Муҳаммаджон ахбороти, 04.10.2023 йил.

³² Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Зархона қишлоғи Ражабов Муҳаммаджон, Иззатуллаев Абулфайз, Умаров Хайрулло, Мандонов Шодимурод ахбороти, 04.10.2023 йил.

* ДОМЛА- диний мактаб ва мадрасаларда талабаларни ўқитувчи шахс; дин ва шариат пешвоси. " Домулло " сўзи қачон исте'молга киргани ҳақида бирон ишончли манба йўқ. Лекин " Домулло " "мулло" сўзидан олиниб,

Абдул Қайюм, Мулла * Умар, Домулло Шоҳмурод, Домулло Кароматуллоҳ каби илмли, олим кишилар ҳам Зархона қабристонида дафн этилганлар³³.

Нақл қилишларича, Домулло Шоҳмуроднинг онаси Саидбиби момо ўғлининг илм олиши учун ўзи эридан ажраб бева қолганлигига қарамасдан, бисотидаги ёлғиз сигирини Домулло Абдул Қайюмнинг уйига сўрамасада олиб бориб боғлаб келади. Кейинчалик Домулло Шоҳмурод Бухорода Мулла Умар (Домулло Абдул Қайюмнинг ўғли) билан ўн тўрт йил таълим олган экан³⁴.

Мулла Умар ва Домулло Шоҳмурод Бухорога илм олиш мақсадида борганларида қийин аҳволда қоладилар. Шароит оғир, пул топиш қийин. Ўқиш учун эса пул зарур эди. Икковлари хайрон бўлиб турганда, Мулла Умар “Шоҳмурод мен сизни ўқитаман, сиз мени ўқитасиз” дейди. Шундан кейин Мулла Умар ўша давр амирлар-у бойларини даврасида ҳофизлик қилиб, машҳурликка эришган Ҳожи Абдулазиз ансанбил гуруҳига қўшилади. Кундузи ҳофизлик қилиб, пул ва нон топиб олиб келади, ҳамда топганларини Домулло Шоҳмурод билан баҳам кўради. Домулло Шоҳмурод эса кундузи ўрганган илмларини кечаси Мулла Умарга ўргатар экан. Шу залда илм ўрганиб, узоқ вақтдан сўнг уйларига қайтадилар. Кунларнинг бирида Ҳисор беки ҳофизлар танлови эълон қилганини эшитган Мулла Умар ҳам танловда қатнашади. Мулла Умарнинг куйлаганини эшитган Ҳисор беки йиғлаб юборади (бошқа маълумотларга кўра бек хушидан кетган экан) ва ўзининг зарбоб тўнини Умарнинг елкасига ташлайди. Мулла Умар қатағончилик йиллари сургунга учрайди. Олти йиллардан кейин уйига қайтади ва ўша куни вафот этади³⁵. Зархона қишлоғи, ҳамда унинг аҳолиси билан боғлиқ оғзаки тарихга оид бу каби ривоятларни халқ орасида кўплаб учратиш мумкин.

Атобак зиёратгоҳи - Зархона қишлоғининг ғарбий тарафида, пиёда юрганда бир соатлик масофада жойлашган. Зиёратгоҳ камардаги ғор кўринишида бўлиб, аҳолининг бу муқаддас манзилга бўлган ихлоси жуда баландлигини уларнинг эътиқодий қарашларини баён этган қисқа ривоятлардан ҳам билиш мумкин. Хусусан, ўтган асрнинг бошларидаги қурғоқчилик

унинг асосида санскритча "додо" (ота) сўзи ётади. Дастлаб "мулло" сўзи олдида "додо" сўзи қўшилиб "додомулло" дейилган, сўнг қискартириб "домулло" ("катта мулла") бўлган./ Қаранг: Ислом энциклопедияси.Зухриддин Ҳусниддинов таҳрири остида, -Т: Ўзбекистон миллий энтсиклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2004.-Б.71.

* МУЛЛА- Ўрта Шарқ, Марказий Осиё мамлакатларида мусулмон одатининг билимдони, дин хизматчиси, диний мактаб ўқитувчиси; саводли, илмли одам./ Қаранг: Ислом энциклопедияси.Зухриддин Ҳусниддинов таҳрири остида, -Т: Ўзбекистон миллий энтсиклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2004.-Б.201.

³³ Дала ёзувлари, Сариосиё тумани. Сариосиё туман бош имом хатиби Фазлиддин Кароматуллоҳ ахбороти, 10.11.2023 йил.

³⁴ Дала ёзувлари, Сариосиё тумани. Сариосиё туман бош имом хатиби Фазлиддин Кароматуллоҳ ахбороти, 10.11.2023 йил.

³⁵ Дала ёзувлари,Сариосиё тумани Боғиобод маҳалласи, Мусихоев Раҳмонкул ахбороти, 08.02.2024 йил.

йилларининг бирида, ўз даврининг ниҳоятда илмли шайхларидан* бўлган Домулло Кароматуллоҳ шу зиёратгоҳ яқинида ёмғир сўраш маросимини ўтказиб, сўнгра зиёрат амалларини бажариб уйига етмасидан ёмғир ёган экан³⁶.

Ушбу зиёратгоҳ билан боғлиқ ривоятлардан яна бири XX асрнинг бошларида қатағончилик авж олган йилларда Зархоналик Домулло Шоҳмурод ибн Домулло Абдурозиқ шўро аскарлари таъқибидан қочиб ушбу зиёратгоҳга бориб яширинади ва аскарлар яқин келавергач, улардан паноҳ сўраб, Аллоҳга чин ихлос билан илтижо қилади. Шунда илтижоси қабул бўлиб, атрофларига бир зумда ҳар хил дарахтлар ўсиб чиқади ва илгари бу ерда одам юрмагандек ҳолатга келади. Аскарлар у кишини топа олмайдилар ва шу зайлда Ҳазрат холос бўлади³⁷.

Дала тадқиқотлари жараёнида олинган маълумотларга кўра Домулло Шоҳмурод билан боғлиқ ҳайратланарли воқеалардан яна бири шу зиёратгоҳда содир бўлган экан. Зархоналик Салом бобо бир қаттиқ хасталикка дучор бўлади. Бу хасталик натижасида терисининг ранги ўзгариб, юзини ҳар хил оқ доғлар босиб кетади. Одамлар орасида юришдан ўзини тортиб, кўздан панароқ бўлиш мақсадида Атобак зиёратгоҳига бориб яшай бошлайди. Кунларнинг бирида Домулло Шоҳмурод бир нечта мўйсафид билан шу зиёратгоҳда учрашув ўтказиб, давра бўлиб, суҳбатлашиб ўтирадилар. Суҳбат охирида Домулло Шоҳмурод “Шу ерда қишлоғимиздан бир киши хаста бўлиб ётибди. Бу киши ҳақиқа дуо қилсаларингиз ва шояд шифо топса” деб хитоб қилади. Ҳамма қўл кўтариб дуо қилади. Шундан кейин Домулло Шоҳмурод уйига қараб йўл олади. Қолган мўйсафидлар эса қушга айланиб учиб кетади. Бу воқеаларни Салом бобо гувоҳи бўлади ва эртаси уйига қайтиб хасталикдан холос бўлганлигини билади. Кейинчалик ҳамма қишлоқ аҳлига буни сўзлаб берган экан³⁸. Умуман олганда, Домулло Шоҳмурод ушбу зиёратгоҳдан чиллахона сифатида ҳам фойдаланган экан³⁹.

Баъзи маълумотларга қараганда, Атобак зиёратгоҳидан одамлар Исломдан аввал бошпана сифатида ҳам фойдаланганлар. Чунки, ўтган асрнинг ўрталаригача у ерда тош ҳайкалчалар, шамчиноқлар ва ҳатто тош бешик ҳам

* ШАЙХ(араб. - кеса, оқсоқол; қабила, уруғ,оила оқсоқоли) - ислом дини тарқалган мамлакатларда аввал билимдон кишилар, олимлар, сўнгра руҳонийлар, уламолар, фақиҳлар. Кейинчалик сўфийлик тариқатидаги пирлар, эшонлар, муқаддас жойларнинг мутасаддилари ҳам Шайх деб юритилган./Қаранг: Ислом энциклопедияси.Зухриддин Хусниддин тахрири остида, -Т: Ўзбекистон миллий энтсиклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2004.-Б.342.

³⁶ Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Зархона қишлоғи Сангинов Избулло ахбороти, 04.10.2023 йил.

³⁷ Дала ёзувлари,Сариосиё тумани Боғиобод маҳалласи Мусихоев Манучеҳр ахбороти, 06.02.2024 йил.

³⁸ Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Боғиобод маҳалласи, Мусихоев Манучеҳр ахбороти, 06.02.2024 йил.

³⁹ Жаъфаров Маҳкам. Зиёратгоҳи Зархона // Ховар газетаси 2021 йил,18 декабр, № 18/(257).с.2.

мавжуд бўлган экан. Эътиборсизлик натижасида бу буюмлар йўқолиб кетган⁴⁰. Демак, юқоридаги ривоятлардан кўринадики қишлоқ аҳлига Атобак зиёратгоҳини тарихдан муқаддас жой сифатида билганлар ва бугунги кунгача зиёрат қилиб келмоқдалар.

Хожа Бузург зиёратгоҳи ҳам Зархона қишлоғининг ғарбий тарафида, 600 метрлар узоқликдаги баландликда жойлашган. Зиёратгоҳда узунлиги уч метргача бўлган ва атрофи тош девор ҳамда, сим тўр билан ўралган қабр бор. Қабрнинг устки қисми япалоқ тошлар билан ёпиб чиқилган бўлиб, бош тарафида 1,5 метрли тош тик ҳолда қўйилган. Қабр атрофида йигирмага яқин катта-кичик туғдона дарахти бор. Шу билан бирга ёши бир неча асрга тенг бўлган заранг дарахти ҳам бўлиб, шохларига ҳар хил матолар боғлаб ташланган. Шуниси аҳамиятлики, бу зарангга ўхшаган йўғон дарахт яқин атрофда учрамайди. Тош девордан ташқарида эса қозон-товоқ ва зиёратчилар учун таом тайёрлашда фойдаланадиган бошқа буюмлар мавжуд⁴¹.

Хожа Бузург зиёратгоҳи билан боғлиқ, бир қанча воқеа ва ривоятлар оғзаки тарих сифатида аҳоли орасида оғиздан-оғизга ўтиб келмоқда. Зиёратгоҳ соҳибига Исломи дини донишманди сифатида халқнинг ихлоси жуда баланд.

Зархона қишлоғилик Иззатулло Мусаев (1910-1985)нинг ҳикоясига кўра, у 6-7 ёшларида отаси билан Хожа Бузург қабри ёнидаги хирмон бошида бўлган. Кечаси тоғ ёнбағридан шер кўриниб, яқинлашади. Иззатулло кўркувдан отасининг оёғини кучоқлайди. Ота ўғлига тасалли бериб: “Кўркма, ўғлим, биз Хожа Бузургдамиз, бизга зарар етмайди”, дейди. Арслон ота-болага виқор билан қарайди. Мусобобо: “Ўтгин, жонивор, сен билан ишимиз йўқ”, дейди. Арслон ўша замон ўтиб кетган⁴².

Домулло Шохмурод ушбу мазорга* кечалари ҳам Қуръон тиловат қилар эди. Бир йил баҳорда ёмғир ёғмади (1950-йиллар), одамлар экиннинг бўлмаганидан хафа бўлишди. Домулло Шохмурод Хожа Бузургга (бошқа ривоятда Хожа Атобакга) бориб, “ёмғир” дуосини ўқийди ва Яратгандан ёмғир сўрайди. Зиёратгоҳдан Домулло Шохмурод уйига келгунига қадар ёмғир ёғиб, бошдан-оёқ хўл бўлади. Кўпчилик бу воқеанинг гувоҳи бўлди. Хожа Бузургга дафн этилиш Домулло Шохмуроднинг васияти бўлган⁴³. Ҳозирги кунда ҳам

⁴⁰ Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Боғиобод маҳалласи, Мусихоев Раҳмонқул ахбороти, 08.02.2024 йил.

⁴¹ Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Зархона қишлоғи Хожа Бузург зиёратгоҳи, 04.10.2023 йил.

⁴² Жаъфаров Маҳкам. Зиёратгоҳи Зархона // Ховар газетаси 2021 йил, 18 декабр, № 18/(257).с.2.

* * МОЗОР (араб - зиёрат қилиш жойи) - ўтмишдаги машхур шахслар, хусусан, азизавлиёлар дафн этилган жой./ Қаранг: Исломи энциклопедияси.Зухриддин Ҳусниддинов таҳрири остида,- Т: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2004.-Б.195.

⁴³ Жаъфаров Маҳкам.Зиёратгоҳи Зархона // Ховар газетаси 2021 йил, 18 декабр, № 18/(257).с.2.

Хожа Бузург зиёратгоҳи аҳолига таскин берувчи енг серкатнов зёратгоҳлардан бири ҳисобланади.

Шайх Аҳмаджон Маҳдум (Ҳазрати Шайх Аҳмаджон Маҳдум Ҳанафий Нақшбандий) зиёратгоҳи - нафақат юқорида тилга олинган зиёратгоҳлар ичида балки, бутун мамлакатимиз ва ҳатто қўшни республикаларда ҳам машҳурдир. Шайх Аҳмаджон Маҳдумнинг зиёратгоҳи Зархона қишлоғи қабристониинг қоқ ўртасида жойлашган. Ислом дунёсига хос бўлган, яъни атрофи ясси тошлар билан ўраб олинган каттароқ қабр. Зиёратгоҳнинг қибла тарафида зиёратчилар учун кичикроқ усти ёпиқ супа қурилган бўлиб, зиёратгоҳда мақбара ёки бошқа ҳашаматли иморат мавжуд эмас. Ҳатто замонавий қабр тош ҳам ўрнатилмаган⁴⁴. Бунинг боиси эса қабрлари устида ортиқча дабдаба ва иморатлар қуришдан тийилиш Ҳазратнинг охириги васиятларидан бири бўлганлигидир⁴⁵.

Шайх Аҳмаджон Маҳдумнинг ҳаёти ва фаолиятлари ҳақида аҳоли орасида ҳам, илмий манбаларда ҳам маълумотлар жуда бисёрдир. Ҳазрат 1939-йил Сурхон воҳасининг Сариосиё туманидаги тоғли Зархона қишлоғида зиёли оилада таваллуд топган. Тўлиқ исми Аҳмаджон Маҳдум ибн Домулло Шохмурод ибн Домулло Абдурузиқ ибн Муҳаммад Сиддиқ ибн Домулло Ашур⁴⁶. Ўз даврида Ҳанафий мазҳаби ва Нақшбандия тариқатининг етук ҳамда, забардаст уламози сифатида аҳоли орасида танилган. Бошланғич таълимни, сарфу наҳв ва фикҳ илмини отасидан олди. Отаси Бухорои шариф мадрасасида етишган улкан олим эди⁴⁷.

Шайх Аҳмаджон Маҳдумнинг кейинги таълим берган устозлари ҳақида шоир, таржимон, Исломшунос олим Мирзо Кенжабек ўзининг “Буюк Термизийлар” китобида шундай ёзади: “Устозлари фозил ва олий зотлар: Шайхул-акбар – ҳазрат Муҳаммад Шариф Ҳисорий-Нақшбандий, ҳазрат Қози Абдуррашид домла, “Баён ул-Фурқон фи таржиматил-Қуръон” номли тафсир муаллифи, ҳазрат Шайх Муҳаммад Шариф Мавлавий Ҳиндистоний-Қўқандий каби нодир сиймолардир”. Тажвид, тариқат, Саҳиҳи Бухорий, ақоид, кофия, фароиз каби илмларни чуқур ўрганган Аҳмаджон Маҳдум илм олиш даврида шижоати баландлиги ва юксак зехни билан устозлари мақтовларига сазовор

⁴⁴ Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Зархона қишлоғи Ҳазрати Шайх Аҳмаджон Маҳдум зиёратгоҳи, 04.10.2023 йил.

⁴⁵ Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Зархона қишлоғи, Сангинов Избулло ахбороти, 04.10.2023 йил.

⁴⁶ Мирзо Кенжабек. Буюк Термизийлар.-Т: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат нашриёти, 2017.-Б.484.; Самиев Асроридин. Шайх Аҳмаджон Маҳдум Ҳанафий - Зархонагий//Сариосиё газетаси 2022 йил 15 июл ,№ 27.б.3.

⁴⁷ Мирзо Кенжабек. Буюк Термизийлар.-Т: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат нашриёти, 2017.-Б.485.

бўлган. Бир хатиб* вафот этган шахснинг меросини тақсим қилишдан ожиз қолганини айтиб, рўйхат қоғозини Қози Абдурашид домланинг олдига қўяди. Ҳазрат устоз: “Эртага биз иккаламиз фалон жойга таклиф қилинганмиз. Мерос тақсимотини тайёрлаб, олиб борамиз, ўша жойдан оласиз”, дейди. Махдум ёзадилар: “Камина ул қоғозга қараб, ворислар ва мерос нарсалар мажмуъини билиб олдим. Хужрага бориб, дархол ишлаб, қоғозга ёзиб, келтириб ҳазрат устознинг олдиларига қўйдим. Устоз қўлларига олиб, тааммул билан назар қилиб, “Алҳамдулиллоҳ, алҳамдулиллоҳ, бир толиби илм “Фароиз” илмидан шу қадар баҳраманд бўлибди!”, дедилар. Ва келган олимлар ва меҳмонлар ҳузурида бир қанча вақт буни тавсиф қилардилар. Бу иш ҳазрат Устознинг дуоларини олишимга сабаб бўлди”⁴⁸.

Шайх Аҳмаджон Махдум Нақшбандия тариқати намоёндаларига муносиб ворис сифатида, мусулмонлар орасида машҳур уламо бўлиб танилди. Мустақиллигимизнинг илк йилларидаёқ дунё уламоларининг давлатимизга ташрифи ва уламоларимиз билан учрашувлари кузатилади. Бу учрашувлардан бирида, яъни Шайх Аҳмад Зулфиқор Покистоний Сурхондарё вилояти Сарийосиё туманидаги Ҳазрат Мавлавий жомеъ-масжидига ташриф буюради. Жуда кўп одам йиғилган бўлиб, ҳар ким баҳоли қудрат эҳсон қилишга интилар эди. Шунда шайх: - Огоҳ бўлингизларким, биз сизнинг диёрингизга дунё тўпламоқ учун келмадик, балки Ҳазрат Расули Акрам (с.а.в) бизга ишорат қилган омонатни топширгани келдик, - деб Аҳмаджон Махдумнинг бошига салласини қўйди. Яна, силсилаи* шарифни ҳам топширди. Унда 41-ракамда Аҳмаджон Махдум Нақшбандийнинг исми ёзилган эди⁴⁹.

Шайх Аҳмаджон Махдум 1999-йили 3-август Тошкент шаҳрида 60 ёшда вафот этади⁵⁰. У киши ўзи туғилган манзил- Зоғхона тоғига, отаси ёнига дафн этилди. Қишлоқ аҳолисининг кузатишича у кишининг қабридан бир неча тун

* ХАТИБ (араб. - тарғиботчи, нотик) - масжидда жума ва ҳайит намози пайтида хутба ўқийдиган, ваъз айтадиган рухоний. Ислому муассасаларида кўпинча Хатиб масжид имоми вазифасини ҳам бажаради (имом-хатиб деб аталиши шундан)./ Қаранг: Ислому энциклопедияси. Зухриддин Ҳусниддинов таҳрири остида,- Т: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2004.-Б.312.

⁴⁸ Мирзо Кенжабек. Буюк Термизийлар.-Т: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат нашриёти, 2017.-Б.485-486.

* СИЛСИЛА (араб. - занжир, ҳалқа) -тасаввуфда тариқат машойихларининг икки хил нисбий боғланишлари: 1) ҳар бир шайх ўз пири (шайхи, муршиди)нинг устози, устозининг устози ва улар аждодларини бирма-бир то Муҳаммад (сав)га қадар номма-ном баён қилиши; 2) ҳар бир шайх ўз ота-боболари (етти пушти) кимлар бўлгани ва қайси машҳур зотга бориб тақалишини исботлаб берадиган шажара./ Қаранг: Ислому энциклопедияси. Зухриддин Ҳусниддинов таҳрири остида,- Т: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2004.-Б.265.

⁴⁹ Мирзо Кенжабек.Буюк Термизийлар.-Т: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат нашриёти, 2017.-Б.489-490.

⁵⁰ Самиев Асроридин. Шайх Аҳмаджон Махдум Ҳанафий-Зархонагий// Сарийосиё газетаси 2022 йил 15 июл, № 27.6.3.

осмонга нур таралиб, қабр атрофидаги дарахтларнинг барглари аник-тиник тиллодек ялтираб турган⁵¹. Тириклик чоғида чоп этишга улгурмаган “Рисолаи сужуди саҳв” (Саждаи саҳв рисоласи) рисоласи шогирдлари томонидан таржима қилиниб нашр этилди⁵². Ниҳоятда сермахсул умр кечирган Шайх Аҳмаджон Маҳдум илм йўлида юзлаб шогирдлар қолдирган. Демак, юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки ушбу Аҳмаджон Маҳдум зиёратгоҳи ҳам Зархонанинг бошқа зиёратгоҳлари каби инсон номи билан боғлиқ бўлиб, бугунги кунда ҳам фаол муқаддас манзил сифатида аҳоли орасида алоҳида ўринга ега.

Зархона зиёратгоҳларини ўрганиш дала тадқиқотлари жарнаёнида зиёратгоҳда бажариладиган кўплаб амаллар ҳақида маълумотлар тўпладик ва баъзиларини гувоҳи бўлдик. Юқорида таърифи келтирилган Атобак ва Хожа Бузург зиёратгоҳларида бажариладиган маросим ҳамда амаллар деярли фарқ қилмайди. Шайх Аҳмаджон Маҳдум зиёратгоҳида эса маросим ва амаллар сони бир мунча қисқарганини кузатиш мумкин. Аммо уччаласига ҳам асосан чоршанба, жума ва якшанба кунлари зиёратга борилади.

Атобак ва Хожа Бузург зиёратгоҳларига асосан фарзандли бўлиш, бирор дарддан шифо топиш, бахти очилиши учун ва баъзи ҳолларда саёҳат мақсадида борадилар. Борган зиёратчилар томонидан Қуръон тиловат қилиш, бирор жонлиқ сўйиш (бунда асосан қўй, эчки ва баъзан товуқ ёки хўроз бўлиши мумкин), таом ёки бошқа егулик пишириш (таомдан асосан фақат гўштни ўзи ёки, палов қилинади ва чалпак пишириб тарқатилади), зиёратгоҳ тупроғидан шифо учун фойдаланиш, дарахтга латта боғлаш, баъзан эса тавоф қилиш, чироқ ёқиш каби амаллар бажарилади. Бунда бирор мақсадни амалга ошишини ният қилиб борган инсон бу ишларни барчасини қилиши, ёки битта амал билан чекланиши ҳам мумкин. Масалан бахти очилишини истаб борган киши фақат Қуръон тиловат қилиб, ёки юқоридаги амалларни ҳаммасини бажариб қайтиши ҳам мумкин⁵³. Шу ўринда таом масаласига ҳам эътибор қаратадиган бўлсак, умуман олганда зиёратгоҳларда бўладими, ёки уйда, тўй – ҳашамда ва меҳмондорчиликда бўладими, воҳада дастурхонга асосан гўштли таомлар тортишга ҳаракат қилинади. Бундан эса Сурхон воҳаси аҳолиси гўштнинг кўпроқ фақат ўзини, соф ҳолда пиширилиб, истеъмол қилинишига ўч

⁵¹ Дала ёзувлари, Сарносиё тумани Зархона қишлоғи Ражабов Муҳаммаджон, Иззатуллаев Абулфайз, Умаров Хайрулло, Мандонов Шодимурод ахбороти, 04.10.2023 йил.

⁵² Ҳожи Аҳмаджон Маҳдум Ҳанафий Нақшбандий.Саждаи саҳв рисоласи.Таржимон: Абдуллоҳ Розик.-Т: “Мовароуннаҳр”, 2004.-Б.1.

⁵³ Дала ёзувлари, Сарносиё тумани Зархона қишлоғи Ражабов Муҳаммаджон, Иззатуллаев Абулфайз, Умаров Хайрулло, Мандонов Шодимурод ахбороти, 04.10.2023 йил.; Дала ёзувлари, Сарносиё тумани Зархона қишлоғи Хожа Бузург зиёратгоҳи , 04.10.2023 йил.

бўлишини англаш мумкин. Бу ҳам таом тайёрлашда воҳа аҳолисининг ўзига хослигини кўрсатади⁵⁴.

Шайх Аҳмаджон Маҳдум зиёратгоҳига эса кўпинча хотирлаш, шифо истаб, иш юришиши ёки мушқули осон бўлиши учун борадилар. Зиёратчилар Қуръон тиловат қиладилар. Шу билан бирга ушбу зиёратгоҳдаги тупроқдан шифо мақсадида бирор хасталикни даволаш учун зиёратгоҳни ўзида суртилади. Ёки уйга олиб кетадиганлар эса келажакда асқотиши учун сақлайдилар, ҳамда узоқ сафарларга ўзлари билан олиб ҳам юрадилар. Бунда шу тупроқ сабабли ёмон воқеа ва ҳодиса, фалокатлардан сақланиш, ҳамда кундалик юмушлари осонлашиши ният қилинади⁵⁵.

Умуман олганда, зиёратни қандай тартибда, қайси амаллар орқали бажарилишида, зиёратчининг ўзи яшаб турган манзили ёки, қишлоқ хўжалигидаги урф – одат ва анъаналари катта аҳамиятга егадир. Чунки инсон ўзи яшаб турган муҳитга мослашади, атрофидаги содир бўлаётган ҳодисалардан ихтиёрий ёки беихтиёр ҳолатда бирор ахборот ва амални ўзлаштиради.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, зиёратгоҳлар инсонларни қалбига таскин берувчи вазифани ўтаб, одамлар шифо истаб, мушқули осон бўлишини тилаб, фалокатларни олдини олиш мақсадида ёки бирор хайрли ишни бошлашдан олдин зиёратгоҳларга ташриф буюрадилар.

Фойдаланилган адабиётлар ва манбалар

1. Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Боғиобод маҳалласи Мусихоев Манучеҳр ахбороти, 06.02.2024 йил.
2. Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Боғиобод маҳалласи, Мусихоев Раҳмонқул ахбороти, 08.02.2024 йил.
3. Дала ёзувлари, Сариосиё тумани, Сариосиё туман бош имом хатиби Фазлиддин Кароматуллоҳ ахбороти, 10.11.2023 йил
4. Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Зархона қишлоғи Ражабов Муҳаммаджон, Иззатуллаев Абулфайз, Умаров Хайрулло, Мандонов Шодимурод ахбороти, 04.10.2023 йил.

⁵⁴ Файзуллаева М.Х. Ўзбек ва тожик анъанавий таомларида этномаданий алоқаларнинг акс этиши (Сурхон воҳаси мисолида) // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. -№ 2 (4) – 2024. / Қаранг: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=urhQO5UAAA&w=urhQO5UAAA&roLk4NBRz8UC /Кирган вақти: 04.03.2024.

⁵⁵ Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Зархона қишлоғи Ражабов Муҳаммаджон, Иззатуллаев Абулфайз, Умаров Хайрулло, Мандонов Шодимурод ахбороти, 04.10.2023 йил.; Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Зархона қишлоғи Ҳазрати Шайх Аҳмаджон Маҳдум зиёратгоҳи, 04.10.2023 йил.

5. Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Зархона қишлоғи Хожа Бузург зиёратгоҳи , 04.10.2023 йил.
6. Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Зархона қишлоғи Ҳазрати Шайх Аҳмадҷон Маҳдум зиёратгоҳи, 04.10.2023 йил.
7. Дала ёзувлари, Сариосиё тумани Зархона қишлоғи Сангинов Избулло ахбороти, 04.10.2023 йил.
8. Жаъфаров Маҳкам. Зиёратгоҳи Зархона // Ховар газетаси 2021 йил, 18 декабр, № 18/(257).с.2.
9. Ислом энциклопедияси. Зухриддин Ҳусниддинов таҳрири остида, -Т: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2004.-Б.357.
10. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – Москва: НАУКА , 1976.-С.324.
11. Мирзо Кенжабек.Буюк Термизийлар.-Т: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат нашриёти, 2017.-Б.528.
12. Файзуллаева М.Х. Ўзбек ва тожик анъанавий таомларида этномаданий алоқаларнинг акс этиши(Сурхон воҳаси мисолида) // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. -№ 2 (4),2024.-С.323.
13. Ҳожи Аҳмадҷон Маҳдум Ҳанафий Нақшбандий.Саждаи сахв рисоласи.Таржимон: Абдуллоҳ Розик.-Т: “Мовароуннаҳр”, 2004.-Б.28.
14. Самиев Асроридин. Шайх Аҳмадҷон Маҳдум Ҳанафий-Зархонагий// Сариосиё газетаси 2022 йил 15 июл, № 27/(8063).б.4.

XX ASR BOSHLARIDA SURXON VOHASIDA XALQ TA'LIMI TIZIMI XUSUSIDA

Tillayeva Shohsanam Odil qizi,

Termez davlat universitetining Magistratura bo'limi,

Tarix yo'nalishi I bosqich magistranti.

Tel: +998930390039

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Sovet mustamlakachiligi davrida xalqimizning madaniy darajasi, yurtimizda amalga oshirilgan madaniy-ma'rifiy tadbirlar va ularning amaliyotga joriy etilishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: *Savodxonlik darajasi, Surxondaryo okrugi, sovet maktabi, Turkiston, madrasa va masjidlar, yangi usul maktablari, A.V. Lunacharskiy, Rus boshlang'ich maktabi.*

ABSTRACT

This article discusses the cultural level of our people during the Soviet colonial period, the cultural and educational activities carried out in our country and their implementation.

Key words: *Literacy level, Surkhandarya district, Soviet school, Turkestan, madrassas and mosques, new method schools, A.V. Lunacharsky, Russian elementary school.*

KIRISH

Biz bilamizki, Tarix – bu insoniyatning kelajagini aniqlab beradigan, unga to'g'ri yo'l ko'rsatadigan, jipslashgan millatni har doim har qanday vaziyatlardan, bo'xtonlardan, ikkilanishlardan hushyor bo'lib yashashga chorlaydigan, o'tmish va bugundan to'g'ri xulosa chiqargan holda, kelajakka dadil qadam qo'yishimiz uchun yo'l ko'rsatadigan jarayondir. Shunday ekan, har bir inson o'z vatani tarixini o'rganishi, uning kamchiliklari va yutuqlariga to'g'ri baho berishi zarur.

Ma'lumki, oddiy xalq orasida savodxonlikni oshirishning birdan bir yo'li bu maktab, fan, texnika, xalq ziyolilarini takomillashtirib borib, uni rivojlantirishdan iborat. Bu masalani yechishda esa ommaning ongli harakati zarur bo'ladi. Bu esa xalqning madaniy darajasi qay axvolda ekanligiga ko'p jihatdan bo'g'liqdir. Aholi madaniy saviyasi ko'rsatkichlardan biri savodlilik darajasi bilan belgilanadi. Siyosiy qarashlarning noholisligi va milliy kamsitish ruhidagi yondashuvlar biron mamlakat yoki millat savodlilik darajasini belgilashda salbiy tasir ko'rsatadi. Chunonchi chor Rossiyasida chiqadigan „Вестник воспитания” jurnalida Turkiston aholisi nihoyatda qoloq va savodsiz elatlardan iborat va ularni savodli qilish uchun 4600 yil

kerak degan g'irt soxta xulosani yozgan.⁵⁶ Sho'ro davridagi deyarli barcha ilmiy manbalarda esa 1917 yil oktabr to'ntarishiga qadar O'zbekiston aholisining savodxonlik darajasi atiga 1,5-2 % degan yolg'ondan iborat ma'lumotlar ko'rsatilardi.

Holbuki, 1897 yilgi aholini ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra Turkiston aholisining savodxonlik darajasi 19,5 % ga tengligi qayd etilgan. So'ngi davrlarda olib borilgan tadqiqotlar natijasida aniqlangan, ammo hali ham unchalik to'la bo'lmagan ma'lumotlarga ko'ra 1913 yilda Turkiston o'lkasida 7665 maktab va madrasa faoliyat ko'rsatgan. Birgina Surxondaryo okrugida 1924-yilda 205 ta eski maktab, madrasa va masjidlar faoliyat ko'rsatgan⁵⁷.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Chor xukumati O'rta Osiyo xonliklarini bosib olgach, shaharlarda amaldorlar va ofitserlarning bolalari uchun maktablar ocha boshlagan. Bu maktablarda mashg'ulotlar rus tilida olib boriladi. 1914-yilda xozirgi O'zbekiston xududida jami 160 ta shunday maktab bo'lib, ulardan 135 tasi boshlang'ich, 13 tasi to'liqsiz o'rta va 12 ta o'rta maktablar edi. Ulardan atiga 17300 bola o'qir edi⁵⁸.

Surxondaryoda sho'ro hokimiyati o'rnatilgan dastlabki kunlarda bitta rus maktabi bor edi. Uning tarixi viloyat xalq maorifi bilan bog'liqdir. Rus mustamlakachilari tomonidan asos solingan bu cherkov qavmi maktabida 1917-yilning o'rtalarida bir guruh marifatparvar ota-onalarning mablag'lari hisobiga 1-Rus boshlang'ich maktabi Termezda ochilgan edi. Ushbu ilm ziyo maskani sho'rolar davrida ham faoliyat yuritib toboro rivolanib bordi. Maktab avval 7 yillik, so'ng 8-10 yillik o'quv muassasasi sifatida ishlab, o'g'il qizlarga rus tilida ta'lim-tarbiya berdi. 50-yillarda unga SSSR Maorif xalq komissari A.V. Lunacharskiy nomi berildi⁵⁹.

1918-yil noyabrda Turkiston xalq komissarlari kengashi cherkovni davlatdan va maktabni cherkovdan ajratish haqida dekret chiqardi. Shu munosabat bilan bilim yurtlarida Alloh qonununi o'qitish taqiqlandi. Mamurlar faqat „musulmon bilim yurtlariga nisbatan“ istisnoni saqlab qoldilar. 1918-yil oxirida sovet maktabi bilan raqobat qiladigan turli tipdagi maktablarni tugatishga qaratilgan qonuniy chora tadbirlar belgilandi. 25- noyabrda maorif xalq komissarligining buyrug'i bilan barcha xususiy o'quv yurtlari xamma asbob-uskunalari, o'quv qo'llanmalari va mavjud hodimlari bilan xalq ta'lim mahalliy bo'limlari ixtiyoriga berildi. Bu shakldagi

⁵⁶ O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi 7-jild. T. „, O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi“ Davlat ilmiy nashriyoti, 2004 yil, 412-bet

⁵⁷ Azimov M. Termez tarixi. Termez „, Jayxun“ 2001, 143 bet

⁵⁸ O'zbekiston SSRda 30 yil ichida xalq maorifi (1924-1954 O'Z SSR davlat o'quv pedagogika nashriyoti. T.,1954,4-bet

⁵⁹ Annayev D. muqaddas dargoh. Surxon ziyosi jurnali, 2006 yil 10-11 sonlari, 14-bet

milliylashtirish umumta'lim tarzidagi o'quv yurtlarini tashkil etishga davlat monopoliyalarining o'rnatilganligini bildirar edi.

Dastlabki o'zbek sovet maktablari mablag'lardan qisib qo'yilgan bo'lib, ularga o'quv vositalari va qo'llanmalar yetishmas edi. Moddiy ahvolning og'irligiga ko'p jihatdan ma'murlarning yerli aholining bilimli bo'lishiga nisbatan mustamlakachilik munosabatida bo'lishi tasir qildi. Bu esa 1918-1920 yillar davrida rus tilidagi o'quv yurtlari va tub yerli aholi bolalari uchun mo'ljallangan maktablarni mablag' bilan teng asosda taminlamaslikka olib keldi. Bundan tashqari, ko'pincha xalq ta'limi uchun ajratilgan mablag'ni deputatlar kengashlari boshqa maqsadlar uchun ishlatishardi.

Surxondaryo okrugida 1920-1922-yillardan boshlab sovet maktablari tashkil etila boshlandi. Okrug miqyosida 1924-yilda 5ta yangi sovet maktabi mavjud bo'lib, ularda 67 o'quvchi 400 nafar o'quvchiga bilim bergan. Vohada savodsizlikni tugatish va yangi usul maktablarini tashkil etish keskin mafkuraviy kurashlar bilan bordi. Shunga qaramasdan yangi usul maktablarini keng miqyosda tashkil etishga harakat qilindi⁶⁰.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda xalq ta'limi to'liq bolsheviklar go'yasiga moslashtirilgan bo'lib, „Ommaviy savodsizlik“ ni tugatish maqsadida milliy ta'limdan voz kechish uchun doimiy harakatlar olib borildi. Chor hukumatining mustamlakachilik va „ruslashtirish“ siyosati o'lka xalqi ma'naviyatini butunlay yo'q qila olmadi. Xalq o'z intilishi kurashi bilan milliy ma'naviyatini saqlabgina qolmadi, balki uni yanada mustahkamladi. O'z mutafakkirlari, allomalari va donishmandlari bilan dunyoga tanilgan xalq sho'ro manbalarida yozilganidek, 2 foiz savodlilari bilan emas katta foizni tashkil etgan masjid, madrasalarida, yangi tipdagi maktablarda o'qigan, o'qiyotgan yoshlari bilan XX asrga qadam qo'ygan edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi 7-jild. T. „ O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi“ Davlat ilmiy nashriyoti, 2004 yil,
2. Azimov M. Termez tarixi. Termez „ Jayxun“ 2001,
3. O'zbekiston SSRda 30 yil ichida xalq maorifi (1924-1940 O'Z SSR davlat o'quv pedagogika nashriyoti. T.,1954,
4. Annayev D. muqaddas dargoh. Surxon ziyosi jurnali, 2006 yil 10-11 sonlari,
5. Tursunov S.N, Qobilov E va boshqalar. Surxondaryo tarixi. T. “Sharq” 2004,

⁶⁰ Tursunov S.N, Qobilov E va boshqalar. Surxondaryo tarixi. T. “Sharq” 2004, 308-bet

СИ ЦЗИНЬПИННИНГ ХИТОЙДАГИ ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАРГА ТАЪСИРИ

Абдуазимов Жавлон

Тошкент давлат шарқшунослик университети
мустақил тадқиқотчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Хитой тарихида ўзига хос мафкураси билан танилган Си Цзиньпиннинг ижтимоий-сиёсий қараишлари муҳокама қилинган. Шунингдек, Хитой Президенти Си Цзиньпиннинг “Давлат бошқаруви” ҳақидаги китоби хусусида таҳлиллар ёритилган.

***Калим сўзлар:** мафкуравий гоя, прагматизм, давлат бошқаруви, сиёсий рақобат, қадрият.*

ABSTRACT

This article discusses the social and political views of Xi Jinping, who is known for his unique ideology in Chinese history. Also, the analysis of the book of Chinese President Xi Jinping on "State Management" is covered.

***Key words:** ideological idea, pragmatism, public administration, political competition, value.*

КИРИШ

Бугунги кунда хитойдаги мафкуравий жараёнларнинг ўзига хос босқичлардан ўтганлиги шаклланган ҳозирги Хитойга хос хусусиятларга эга бўлган социализмни қуриш ғояси қашшоқликни оқилона ва жойида тугатишни, шунингдек, бойиш даражаси ўртача бўлган жамиятни барпо этиш вазифаларини амалга оширишда асосий хизмат қилди⁶¹.

Хитой ўзининг миллий шарт-шароитига тўғри келадиган тараққиёт йўлига амал қилмоқда ва халқнинг манфаатини доимо биринчи ўринга қўймоқда. Жаҳон саҳналарида ҳам Хитой ўзининг олийжаноб қадриятларига мос равишда ишлаб қилқинган мафкуравий ғоявий тарғиботлари билан турли лойиҳа ва мақсадлар йўлида илдам қадам ташламақда.

Чет мамлакатлар билан биргаликда мувофақият ва биргаликда фойдаланиш принципага асосланган тараққиёт ғоясини амалда рўёбга чиқариш учун “Бир макон – бир йўл” ташаббусини илгари сурмоқда. “Бир макон, бир йўл” ташаббуси 2013 йилда Хитой раҳбари Си Цзиньпин томонидан илгари сурилган. Мақсади - Буюк ипак йўли доирасида қўшни давлатлар билан

⁶¹ [Электрон ресурс]. <https://dknews.kz/ru/okno-v-kitay/175203-pobeda-kitaya-nad-absolyutnoy-bednostyu-luchshee>

хамкорликда “иқтисодий занжирни қуриш”. Бунга эришиш йўлида ҳамкорликнинг тўртта йўналиши - сиёсий маслаҳатлашувлар, йўл алоқалари, савдони осонлаштириш ва пул муомаласи (маҳаллий валютадаги савдо) масалалари қамраб олинади⁶².

Бугунги кунга келиб “Бир макон - бир йўл” ташаббуси ҳамда транспорт-коммуникация соҳасидаги ўзаро боғлиқлик жуда яқин, улар бир-бирини тўлдиради.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Бугунги кунда транспорт инфратузилмасини қурилишида улкан кадамлар қўйиш йўли билан Марказий, Жанубий ва Жанубий Шарқий Осиё минтақасида ўзаро алоқаларни амалга оширишда устуворлик касб этади. Қадимда ушбу вазифани “Буюк ипак йўли” бажарган ва унинг учун энг аввало йўллар инфратузилмаси керак бўлган. Бугун эса транспорт магистраллари бўлган тақдирдагина одамлар бир жойдан иккинчи жойга эркин бориши ва юкларни тўсиқсиз олиб ўтиши мумкин. Хитой темир йўл ва автомагистраллар орқали уни Покистон, Бангладеш, Мьянма, Лаос, Камбоджа, Мўғулистон, Тожикистон ва бошқа кўшни давлатлар билан боғлайдиган объектларга диққат-эътибор қаратиб келмоқда. “Бир макон ва бир йўл” қурилишини олдинга силжитишда ушбу лойиҳалар устувор хамиятга эга. Фақат шунда биринчи босқич натижаларини барчаси имкон қадар тез яқунланиши мумкин, фақат шунда буюк ташаббуснинг жозибадорлик ва ҳаётий кучи намоён бўлади.

Марказий, Жанубий ва Жанубий Шарқий Осиё минтақасида транспорт-коммуникация тизими соҳасида ўзаро алоқалардаги мураккаб масалаларни ҳал этишда, аксарият мамлакатларнинг умумий муаммоси қурилиш борасида молиявий маблағларнинг етарли эмаслиги билан боғлиқликда. Мавжуд молиявий захираларни жонлантириш ҳамда янги пул тушумларидан тўғри фойдаланиш энг муҳим масала ҳисобланади, “Бир макон бир йўл” ташаббусига жалб этилган мамлакатларда инфратузилмалар қурилишини, шунингдек,, ресурсларни ўзлаштириш, ишлаб чиқариш ва молия соҳасидаги ҳамкорлик ҳамда ўзаро алоқаларга дахлдор бўлган бошқа лойиҳа ва объектларни молиявий қўллаб-қувватлаш мақсадида Хитой “Ипак йўли жамғармаси”ни таъсис этиб, унга дастлабки бадал 40 миллиард АҚШ доллари миқдорида инвестиция киритишни эълон қилган⁶³. Шу алоҳида таъкидлаш лозимки ушбу ташаббусдан

⁶² [Электрон ресурс]. https://uza.uz/oz/posts/bir-yol-bir-makon-yangi-tashabbuslar-yangi-imkoniyatlar-va-yangi-muloqot-maydoni_529159?q=%2Fposts%2Fbir-yol-bir-makon-yangi-tashabbuslar-yangi-imkoniyatlar-va-yangi-muloqot-maydoni_529159

⁶³ [Электрон ресурс]. <https://rus.err.ee/202290/kitaj-nameren-vlozhit-40-milliardov-dollarov-v-novyj-shelkovyj-put>

энг кўп ўзи манфаатдордир, чунки Хитой “Бир макон ва бир йўл” ташаббусини амалга оширишда иштирокчи бошқа мамлакатлар билан ўзаро фойдали ишчан муносабатлар ўрнатади, кўплаб инвестиция ва савдо-сотик соҳасида улар билан эркин савдо тармоғини яратишга ҳаракат қилади.

Си Цзиньпин илгари сурган яна бир янгича концепция “Бир мамлакат – икки тузум”, ушбу концепсия янги амалий мазмун билан бойитилган бўлиб, мамлакатни бирлаштириш сари олға бошлайди десак тўғри бўлади.

“Бир мамлакат - икки тузум” бу мамлакатни бирлаштириш ишини амалга ошириш мақсадида Тайвань, Сянган ва Аомэнь масалаларини ҳал этиш учун ХКП ва Хитой ҳукумати томонидан илгари сурилган илмий концепциядир. Ушбу концепциянинг асосий мазмуни куйидагилардан иборат: Хитойнинг яхлитлигини асосий шарт қилган холда, мамлакатнинг асосий қисмида социалистик қурилиш давом этади; Хитойнинг ажралмас қисмлари саналган Тайвань, Сянган ва Аомэнда аввал мавжуд бўлган капиталистик тузум ва турмуш тарзи узок муддат ўзгаришсиз сақланади; Тайвань, Сянган ва Аомэнь юксак даражадаги мухториятга эга бўлади. Шу концепция асосида Сянган билан Аомэнь 1997 ва 1999 йилларда мамлакат таркибига қайтади.

Си Цзиньпин 2014 йил 7 май куни Циньминдан партияси раиси Сун Чую билан бўлган учрашувда такидлагандек: Биз Тайвандаги ватандошлар жипслашиш борасида самимий иштиёқимизни бўшаштирмаймиз, “Тайвань мустақиллиги” тарафдорларининг Ватанни пароканда қилишга қаратилган ғаразли мақсадларига қарши курашда метин иродамизни сусайтирмаймиз. Биз Тайвандаги ватандошларимиз тинч-осуда ва бахтли ҳаёт кечирishi учун Тайванда ижтимоий барқарорлик, иқтисодий ривожланиш ва аҳоли ҳаёти яхшиланишини чин дилдан истаймиз⁶⁴.

Бугунги кунда Тайваннинг Хитой билан бирлашиш масаласидаги турли қарашлари сиёсий можороларга олиб келмоқда, жорий йилнинг бошида 13 январь санасида бўлиб ўтган президентлик сайловлари якунида эса расмий Пекиннинг ушбу жараёнларга қатъий қарши эканлиги позиция шундай дарак берадики Хитой уни ўз суверенитетига бўлган тажовуз сифатида баҳолашга тўлиқ ҳақли.

Шу ўринда жаҳон ҳамжамияти иштирокчи давлатларнинг ушбу ҳолатга берган муносабадатлари шуни кўрсатадики Хитойнинг ягона мамлакат сифатида обрўсини қандай баҳолашгани маълум бўлиб қолди.

⁶⁴ Си Цзиньпин. Давлат бошқаруви тўғрисида. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2021. – С. 335.

Мамлакатимиз ушбу жаранларга ўз муносабитини биринчилардан бўлиб маълум қилди. Ўзбекистон Ташқи ишлар вазирлиги 13 январ куни Тайванда бўлиб ўтган президентлик сайловлари юзасидан баёнотида:

Вазирлик Ўзбекистон томони Тайванда бўлиб ўтган сайловлар билан боғлиқ вазиятни диққат билан кузатиб бораётганини маълум қилган.

“Ягона Хитой” тамойилини қатъий қўллаб-қувватлашимиз ва Хитой Халқ Республикаси ҳукумати Хитойнинг ягона қонуний ҳукумати, Тайван эса Хитой ҳудудининг ажралмас қисми эканлигини яна бир бор маълум қиламиз.

Ўзбекистон Республикаси икки соҳил ўртасидаги муносабатларнинг тинч йўл билан ривожланишининг қатъий тарафдори ҳамда ХХР ҳукуматининг Хитойни бирлаштириш йўлидаги барча саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватлайди⁶⁵”, — дейилади ТИВ муносабатида.

Хитой ва Таиван муносабатларнинг доирасида, буғознинг икки тарафи ҳам миллатнинг умумий манфаатлари асосида ҳаракат қилиши ва давр талабларига қатъий амал қилган ҳолда, соҳиллараро муносабатларни тинч ривожлантиришни мустаҳкамлаши лозим. Биргаликдаги ҳаракатларни хитой миллатини буюк мақомда тиклашни амалга оширишга йўналтириши зарур.

Икки соҳили муносабатларининг умумий сиёсий асосини сўзсиз сақлаб қолиш керак. Иккила томоннинг ҳам “1992 йилги келишув⁶⁶”ни қўллаб-қувватлагани ҳамда икки соҳил муносабатларининг тинч йўл билан ривожланишини таъминлашнинг энг муҳим омили бўлади.

Бу келишув айнан шуниси билан муҳимки, соҳиллараро муносабатларнинг туб хусусиятини аниқ-равшан белгилаб, у “ягона Хитой” принципини ўзида мужассам этади. Мавжуд чегараланишга қарамасдан, Хитойнинг суверенитети ва ҳудудий яхлитлиги ҳеч қачон бўлинмас. Тайвань бўғозининг икки қирғоғи бир мамлакатга қарашли, иккала соҳилда яшаётган халқлар бир миллатга тегишли. Хитой албатта икки қирғоқ ўртасидаги келишмовчиликларни батамом бартараф этиш, тинч ривожланиш йўлидан қатъий бориши ва бор куч-ғайрат билан соҳиллараро муносабатларнинг тинч ривожланиши бўйича барқарор тизим яратиши муқарар.

Хитойга ҳос хусусиятларга эга бўлган социализмнинг асослари сифатида ХКП раҳбарлиги томонидан - Хитойга ҳос хусусиятларга эга бўлган социализм

⁶⁵ <https://mfa.uz/uz/press/news/2024/tayvan-bilan-bogliq-vaziyat-xususida---35195>

⁶⁶ “1992 йилги келишув”: 1992 йил ноябрь ойида Тайвань бўғозининг икки соҳили ўртасида алоқаларни ривожлантириш уюшмаси ва Тайвань бўғози орқали борди-келдиларни амалга ошириш жамғармаси икки соҳил ўртасида иш юзасидан бўладиган музокараларда “Ягона Хитой” принципини нутқда қандай ифода этиш масаласи бўйича муҳокама ва маслаҳатлашувлар ўтказди ҳамда оҳир-оқибат “Тайвань бўғозининг икки соҳили ҳам ягона Хитой принцигига амал қилиши керак”лиги ҳақида оғзаки баёнот берган ҳолда, умумий фикрга келишди. Ушбу келишув кейинчалик “1992 йилги келишув” деб ном олади.

Энг муҳим жиҳатларини Партия раҳбарлигининг мутасхкамлаш масалалари бўйича 2014 йил 5 сентябрдан 2017 йил 13 февралгача бўлган Си Цзиньпиннинг сўзлаган нутқларидан умумлаштирадик:

Биринчиси, Хитой Коммунистик партияси раҳбарлиги – Хитойга ҳос хусусиятларга эга бўлган социализмнинг энг муҳим жиҳати.

Иккинчиси, Партия раҳбарлигини ҳимоя қилиш – бу бутун Хитой халқининг, жумладан, барча жамоат ташкилотлари, барча миллатлар, аҳолининг барча қатламлари ва турли жамоатчилик доиралари вакилларининг умумий ҳошиш иродаси.

Учинчидан, Партия ўз ортидан 1 миллиард 300 миллиондан зиёд кишини бойиш даражаси ўртача бўлган жамиятни ҳар томонлама барпо этиш сари эргаштириши шарт.

Тўртинчидан, Хитой Коммунистик партияси мамлакатнинг етакчи раҳбар партиясига айлангани мамлакат, халқ ва миллатнинг бахтидир.

Бушинчидан, Партия Марказий Қўмитасининг марказлашган ягона раҳбарлигига қатъий амал қилиш.

Олтинчидан, Қадимда “Агар буйруқ бажарилмаса, давлат бошқаруви ўрнатилмайди”, деган ҳикматли сўз бўлган, Партия мамлакатни ҳудудлари кесимидаги барча ишларга раҳбарлик қилади⁶⁷.

Фойдаланилган адабиётлар

1. [Электрон ресурс]. <https://dknews.kz/ru/okno-v-kitay/175203-pobeda-kitayana-absolyutnoy-bednostyu-luchshee>
2. [Электрон ресурс]. https://uza.uz/oz/posts/bir-yol-bir-makon-yangi-tashabbuslar-yangi-imkoniyatlar-va-yangi-muloqot-maydoni_529159?q=%2Fposts%2Fbir-yol-bir-makon-yangi-tashabbuslar-yangi-imkoniyatlar-va-yangi-muloqot-maydoni_529159
3. [Электрон ресурс]. <https://rus.err.ee/202290/kitaj-nameren-vlozhit-40-milliardov-dollarov-v-novuj-shelkovuj-put>
4. Си Цзиньпин. Давлат бошқаруви тўғрисида. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2021. – С. 335.
5. <https://mfa.uz/uz/press/news/2024/tayvan-bilan-bogliq-vaziyat-xususida---35195>
6. Си Цзиньпин. Давлат бошқаруви тўғрисида. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2021. – С. 27,31.

⁶⁷ Си Цзиньпин. Давлат бошқаруви тўғрисида. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2021. – С. 27,31.

ABU BAKR AR-ROZIYNING “FALSAFIY HAYOT TARZI” ASARIDA SUQROT HAYOTINING YORITILISHI

Safarov Maqsudali Kamol o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasida assistenti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada biz Abu Bakr ar-Roziyning “Falsafiy hayot tarzi” asari orqali Suqrotning ikki xil hayoti orqali insonlarda falsafiy turmush tarzi qanday bo'lishi kerakligi haqida mulohazalar yuritdik. Maqolada Suqrot hayotidan misollar keltirilgan bo'lib, uning hayotidagi yutuq va kamchiliklar bayon qilingan. Shuningdek Suqrotning oddiyligining sababi, nega bunday oddiy hayot kechirgani yoritilgan.

Kalit so'zlar. *Suqrot, Aristofan, falsafiy hayot, relativizm, epistemologiya, platon, Ksenafon.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье мы рассмотрели, каким должен быть философский образ жизни у людей, через две разные жизни Сократа через работу Абу Бакра ар-Рази «Философский образ жизни». В статье приведены примеры из жизни Сократа, описаны его достижения и недостатки. Также объясняется причина простоты Сократа, почему он прожил такую простую жизнь.

Ключевые слова. *Сократ, Аристофан, философская жизнь, релятивизм, теория познания, Платон, Ксенафон.*

ABSTRACT

In this article, we looked at what a philosophical lifestyle should be for people through the two different lives of Socrates through the work of Abu Bakr al-Razi, The Philosophical Way of Life. The article gives examples from the life of Socrates, describes his achievements and shortcomings. It also explains the reason for Socrates' simplicity, why he lived such a simple life.

Keywords. *Socrates, Aristophanes, philosophical life, relativism, epistemology, Plato, Xenaphon.*

KIRISH

Ar-Roziy o'zining xulq atvorini Surqorniki bilan taqqoslash orqali himoya qilgan ar-Roziy shuningdek, aytilmagan shubha gumonlarga ham qarshi turishi kerak edi, bular jamiyat e'tiqodiga rahna solar edi. Uning bu ko'rinmas ayblovdan uni hech

qachon oshkora aytilishiga yo‘l qo‘ymasdan butunlay oqlay olishi ar-Roziy bu risolani qanchalik uddaburonlik bilan yaratganligining dalilidir. Bu keyinchalik ma‘lum bo‘ladiki, u bunga falsafa sohasini kengaytirish, va uni eskicha ko‘rinish (yarim-axloqiy, yarim metafizik) dan yangicha yo‘lga olib chiqish orqali erishadi. Va bu risolaning biz uchun bo‘lgan ahamiyatining bir qismi xolos.

Istedodli komik shoir Aristofan Suqrotning hatti-harakatlari ustidan mazax qilar edi va Suqrot bunga qarshi kurashishiga to‘g‘ri kelar edi, xuddi shu kabi ar-Roziy ham nomlari ma‘lum bo‘lmagan zamondoshlarining tuhmat va bo‘xtonlariga qarshi kurashishiga to‘g‘ri keladi.”Suqrot uchun, Aristofanning ayblovlari uning afinalik izdoshlari qalbida shubha gumonlarni uyg‘otdi. Ko‘rinib turibdiki, u hech qachon bu shubhalarni tinchlantirishga qodir emas edi, u hatto o‘z o‘ziga bergan javoblarida ham buni tan olishga majbur bo‘lgan, agar biz Platon va Ksenofonlarga ishonadigan bo‘lsak xuddi shunday bo‘lgan. Biroq bu ikkala faylasuflar o‘zlarining boshqa asarlarida Suqrotning xotirasini himoya qilishgan”[1;3].

O‘zining qizg‘in tabiati tufayli ar-Roziy o‘zini himoya qilish uchun, Suqrot va uning yakkalanib zodiy hayot kechirishni odamlarga qo‘shilish va siyosiy faoliyat bilan shug‘ullanishga o‘tganligi haqida gapiradi, biz uning namoyishiga ishtiyoq bilan o‘tamiz. Bu qo‘lyozmada, ar-Roziy falsafaga ergashish uchun jo‘shqinlik bilan iltijo qiladi, va Musulmonlar buni mensimasligiga qaramasdan bu faoliyatini davom ettiradi. O‘zining raqiblariga bergan javoblari bizni falsafiy siyosatning ibtidosi tomon yetaklaydi. Bu kuzatuvlarni aniqroq va ishonarliroq qilish uchun, men Falsafiy hayot kitobining asosiy mulohazalarini tahlil qilib chiqishni va ar-Roziyning keng siyosiy ta‘limotini e‘tirof etilishining sababini o‘rganib chiqishni xoxlardim.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Suqrot ongning subyektiv bilangina emas, balki uning obyektiv ma‘no mohiyatini ham ochib berdi. Inson o‘z ongining mohiyatini, hayotini, o‘zligini bilish asosida boshqalarni, dunyoning hayotini, hayotining ma‘nosini bilib boradi, deydi. Suqrot o‘z fikriy boshqaruvi bilan haqiqat, adolat haqidagi eski qarashlarini yangicha tahlil qildi. Uningcha, adolat davlat tizimi tomonidan olib boriladigan fikri yaxshilikdir. Suqrot yaxshilik, adolat kabi qaror qabul qilish mazmunini ochib berishga urinib ko‘rdi. Faylasuf falsafasining negizida inson, uning umri, maqsadlari, adolatli jamiyatga intilish yotadi. U ezgulik vakilini odamlar bilan suhbat qilish orqali, muloqatlashish yordamida yomonliklardan asrash mumkinligiga ishonadi. Uning fikricha, falsafa bilimlami sevish haqidagi ta‘limot ekan, ana shu bilimlar inson axloqiy foydalilikka qaratish asosida namoyon bo‘ladi. Suqrot falsafasida axloqiy ratsionalizm asos o‘rinni egallaydi.

Albatta, ba'zi takliflarni qabul qilish kerak bo'ladi, ular har qanday dalil uchun asos sifatida harakat qilishlari kerak va bunday binolarni sotib olish yoki olib kelish kerak, tushuncha, sezgi, aql-idrok yoki imon kabi ba'zi nomlar bilan atalishi mumkin bo'lgan narsalar orqali ong nuriga. Aristotel tafakkurda qo'llaniladigan asosiy tushunchalarni intellekt o'z-o'zidan idrok etishini ochiq aytdi; Platon vaziyatni taxminan bir xil deb hisoblaydi. "Taxminan xuddi shunday", chunki eslash afsonasi farq qiladi. Ammo biz sezgi orqali bilganimiz nima? Bu kategoriyalar: bir xillik va farq, harakat (o'zgarish) va harakatsizlik va borliq. Ammo bularning umumiy qo'llanilishi va berilgan sub'yekt o'ziga o'xshash va boshqa narsalardan farq qilishi, ba'zi jihatlari bilan o'zgarib, boshqalari bilan o'zgarmasligi va har jihatdan o'zgarishi mumkinligi ham kelishilgan. Buni Platon atributlarning qorishishi va ishtiroki deb ataydi: "Barcha sifatlar bir-biriga aralashib, bir-birida qatnashadi, lekin ba'zilari bu ishni qiladi, ba'zilari esa yo'q. Aynan shu narsa uning fikricha, monistik metafizikaga bo'lgan har qanday urinishlarni, xoh u oqimning metafizikasi bo'lsin, xoh hamma bir va o'zgarmas, deb aytadiganlarning yoki nihoyat, hamma narsa alohida va bir-biriga bog'liq bo'lmagan sinflarga bo'linishini ta'kidlaydiganlarning metafizikasini yo'q qiladi. Keyin qaysi sinflar aralashib, qaysi biri aralashmasligini aniqlash dialektika orqali amalga oshiriladigan falsafaning vazifasiga aylanadi. Dialektika turlarga ko'ra farq qiladi va dialektik ko'pchilikni qamrab olgan bitta g'oyani aniq idrok etadi, ularning har biri o'z-o'zidan yotadi va ko'plab boshqalar bir joyga to'planadi va nihoyat, boshqalardan ko'plari butunlay ajralgan. G'oyalarning bu aralashmasi borliq va harakat va harakatsizlik o'rtasidagi farq bilan tasvirlangan: Borliq barcha g'oyalar bilan aralashgan, harakat va makon faqat ba'zilari bilan aralashgan"[2;131].

Birinchi muammo individualistik epistemologiyaning relativizm mutlaq dunyosidan qochishidir. Bu qochish qanchalik imkonsiz bo'lib qolganini ko'rsatish uchun Sokrat birinchi navbatda hissiy illyuziyalar keltirib chiqaradigan tushlar va kasalliklarga va jinnilikka ishora qilishini aytadi. Albatta, ulardan azob chekayotganlar uchun illyuziya bo'lib ko'rinmaydigan bu illyuziyalar bilim ekanligini tan olamizmi? Tushlar olami bilan uyg'onish dunyosi o'rtasida qonuniy farq yo'qligini tan olamizmi? Theaetetda tabiiyki buni tan olmaydi, lekin agar u haqiqiy Protagorlik bo'lganida, qanday asosda farqlashimizni so'rashi mumkin edi. "Ammo u haqiqiy Protagoriy emas va u mutlaqlar to'plamini topish uchun ayordamga rozi. Keyin u, avvalo, nima uchun inson idroki hayvonlarning idrokidan ishonchliroq, degan savolga javob berishi kerak. Ikkinchidan, agar har bir kishi haqiqatga ega bo'lsa, nega kimdir ustoz bilan o'qishi kerak? Uchinchidan, boshqa odamlarning e'tiqodlarini ham, o'zinikini ham tekshirish bema'nilik emasmi? Aftidan, sofistlar hayvonlarni idrok etishi noto'g'ri ekanligini biz inson ekanligimiz

va bilimlarimizni pragmatik ravishda inson idrokiga asoslashimiz kerakligi uchun emas, balki it yuzli babun yoki qushqo'nmas chinakam bilimga ega bo'lmagani uchun bergan"[3;133].

Bundan tashqari, ta'lim va bahs-munozaralar kerakli natijalarni beradi deb taxmin qilinadi. Bu deyarli har bir kishi tomonidan aytiladigan taxminlar, lekin Platonning sabablari bo'lmasa-da, ularni tasdiqlagan, lekin yana ishonchli relativist ularni tasdiqlamasligi mumkin. Suqrot ham o'zining yosh shogirdining roziligi bilan qanoatlanmaydi, chunki uning ta'kidlashicha, hamma odamlar oqillikda birdek emas yoki hayvonlarda qn ko'ra ongliroq emas, ammo bunda isbotlanishi kerak va talab qilinadigan narsa dalildir.

Sokrat uchun fazilatli hayotning kaliti "yaxshilik" haqidagi bilim edi va bu axloqni gnoseologiya bilan bog'laydi. Agar kimdir yaxshilikni bilsa, uni tanlardi. Inson har doim mavjud variantlardan eng yaxshisini tanlaydi. Savol: Yaxshilik nima? Eng yaxshi nima? Fazilat bilimga bog'liq bo'ladi. Bilimning o'zi fazilatdir, lekin "yaxshilik" va ezgulikni bilish "yaxshi" hayot uchun zarur edi. Ruh yaxshilikni tanlashi kerak, lekin u nima ekanligini bilsagina. Yomonlik jaholatning natijasidir. Ruh yaxshi deb o'ylagan narsani tanlaydi, lekin bu ruh xato qilgani yo'q! Noto'g'ri ish beixtiyor. Yovuzlik qiluvchilar o'qitilishi, "yaxshilik" nima ekanligini o'rganishlari kerak va keyin uni tanlaydilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Ar-Roziyning "Ruhiy tabobat" va "falsafiy hayot tarzi" asarlari orqali xudi Suqrot kabi axloqiy muammolarga asosiy e'tibor qaratgani Suqrotni o'zining bu boradagi ustoz deb bilganini ham ta'kidlagan. Sokrat hech kim o'z ixtiyori bilan yomonlik qilmaydi, deb hisoblagan. Yomonlik jaholatning natijasidir. Agar odamlar nima qilish to'g'riligini bilsalar, buni qilishardi. Biz har doim o'zimiz uchun eng yaxshi yoki yaxshi deb hisoblagan narsani tanlaymiz. Shunday qilib, agar kimdir biz noto'g'ri deb hisoblagan narsani qilishni tanlasa, u xato qilgan va xatoni ko'rish uchun o'qitilgan bo'lishi kerak. Ular yomonlikni yaxshilik deb bildilar.

"Ammo Sokratning o'zining donoligi haqidagi talabi har birimiz yoki agar Respublikani nazarda tutadigan bo'lsak, oqil bo'lgan har birimiz uning ichida dialektik jarayon unib chiqishi mumkin bo'lgan bilim urug'iga ega ekanligimizga ishonchni anglatishi kerak"[4;138].

XULOSA VA TAKLIFLAR.

"Falsafiy hayot tarzi" asari undagi asosiy fikrlar bu Suqrotning hayoti misolida falsafiy hayotning qanday bo'lishi, Suqrot hayoti misolida ko'rsatilib

o‘tilgan. Albatta ar-Roziy Suqrot hayot yo‘lining hamma jihatlariga ham qo‘shilavermaydi va taklif va tanqidlarini ham keltirib o‘tadi. Shuningdek, Suqrotning tiyilish kerak bo‘lgan to‘qqizta narsalar haqidagi fikrlar ham bugungi kunda ba‘zilar dolzarbligini yo‘qotmagan. Ar-Roziy Suqrot nega buncha oddiy bo‘lganing siri sifatida ilm-fan shuningdek, falsafa bilan chuqur shug‘ullanganini ta’kidlagan. Suqrot hayotidagi falsafiy jihatlarni ochib berishga harakat qilgan bo‘lib ba‘zi joylarda uni oqlaydi, ba‘zi joylarda unga qarshi fikr bildiradi. Suqrotning yaxshilik haqidagi fikrlari ham o‘rinli bo‘lib inson ruhi yaxshilikni bilishi kerak, jamiyatdagi yomonliklar razolatdan kelib chiqishi ham o‘z tasdig‘ini topgan.

REFERENCES (ADABIYOTLAR RO‘YXATI)

1. Peter Adamson. *Al-Razi Great Medieval Thinkers*, Oxford University Press, 2021. -256 pages.
2. Translated from the Arabic by Arthur J. Arberry, Litt.D., F.B.A. Sir Thomas Adams's Professor of Arabic in the University of Cambridge. 1950. page-100.
3. Arberry, A. J. 1950. *The Spiritual Physick of Rhazes*. London: John Murray
4. Safarov.M.K. Abu bakr ar-Roziyning “Tibbi Ruhoniy (Ruh tibbiyoti) asarida g‘azabni va insonning o‘z kamchilliklarini bartaraf qilish haqida mulohazalar//Ijtimoiy fanlarning dolzarb muammolari//2023 ISSN:2181-1342(ONLINE)№/2(3)-B.214-219.
5. Каримов И. У. Неизвестное сочинение ар-Рази «Книга тайны - тайн», АН Узб. ССР, Т: 1957. -С.259.
6. Adamson, P. 2012. “Abū Bakr al-Rāzī on Animals.” *Archiv für Geschichte der Philosophie* 94: 249–73.
7. Safarov.M.K. Yangi O‘zbekiston: barqaror rivojlanishining ijtimoiy-falsafiy, iqtisodiy-siyosiy va huquqiy masalalari” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi ilmiy maqolalar to‘plami. Abu Bakr ar-Roziyning “falsafiy hayot tarzi” asarida inson ma’naviy hayotidagi quyi va yuqori chegaralar tahlili// // 2022 ISSN: 2181-1784 ASI factor= 1.7, 2021. – B.872-877 (№23; SJIF, 5.9457).
8. Adamson, P. Forthcoming. “Health in Arabic Ethical Works.” In *Health*, ed. P. Adamson. Oxford: Oxford University Press.
9. Safarov.M.K. Inson tabiatida ehtirosni tuta bilish borasidagi mushohadalarning Ar-Roziy asarlaridagi tahlili// Qar DU xabarlarini//2023№3/2(59).-B.125-130.
10. Umarjonov.S.S.Safarov.M.K. Fahriddin Roziyning “Latoif ul-G‘iyosiyot’ qo‘lyozma asarida aql va e’tiqod masalasining qo‘yilishi va uning diniy falsafiy germeneytik tahlili // *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural And*

Social Sciences// 2021 ISSN: 2181-1784 Vol 1, Issue 5, 2021. – B.1045-1049. (№23; SJIF, 5.423).

11. Ratsionalism in Greek philosophy George Boas Johns Hopkins University Press Published. – Baltimore: USA, 2019. – P. 447.

12. Safarov.M. K, Umarjonov.S.S. Abu Bakr ar-Roziy etikasida befoyda o‘y surish va ochko‘zlik muhokamasi // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural And Social Sciences// 2021 ISSN: 2181-1784 Vol 1, Issue 5, 2021. – B.1045-1049. (№23; SJIF, 5.423).

13. The Book of the Philosophic Life” Abu Bakr Muhammad ibn Zakariyya al-Razi Translated by Charles E. Butterworth University of Maryland. 1950.page-3.

TASHQI IQTISODIY FAOLIYATNI DIVERSIFIKATSIYALASHNING MAMLAKAT MILLIY IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIRI

To'xtamurodov Shaxzod Zoir o'g'li

TDSHU 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Tashqi iqtisodiy faoliyatni diversifikatsiya qilish mamlakat milliy iqtisodiyotining rivojlanish trayektoriyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Mamlakatlar ichki chegaralardan tashqarida kengayib, chet elda turli xil iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanish orqali iqtisodiy o'sish, barqarorlik va barqarorlikka hissa qo'shadigan ko'plab imtiyozlarga ega bo'lishlari mumkin. Ushbu maqola diversifikatsiyaning mamlakat milliy iqtisodiyotiga asosiy ta'sirini o'rganadi va uning barqaror rivojlanishga strategik yondashuv sifatidagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: *Diversifikatsiya, Tashqi iqtisodiy faoliyat, Milliy iqtisodiyot, Iqtisodiy rivojlanish*

ABSTRACT

Diversification of foreign economic activity plays an important role in shaping the development trajectory of the country's national economy. By expanding beyond domestic borders and engaging in various economic activities abroad, countries can enjoy many benefits that contribute to economic growth, stability and sustainability. This article examines the main impact of diversification on a country's national economy and highlights its importance as a strategic approach to sustainable development.

Key words: *Diversification, Foreign economic activity, National economy, Economic development*

Adabiyotlar sharhi: Diversifikatsiyaning milliy iqtisodiyotlarga ta'siri bo'yicha mavjud adabiyotlarga umumiy nuqtai nazar. Diversifikatsiyaning afzalliklari va muammolari bo'yicha tadqiqotlar. Diversifikatsiya va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni tasdiqlovchi nazariy asoslar va empirik dalillar. Tashqi iqtisodiy faoliyat orqali o'z iqtisodiyotini muvaffaqiyatli diversifikatsiya qilgan mamlakatlar misolida. Mavjud adabiyotlardagi bo'shliqlar yoki cheklovlarni aniqlash

Metodlar: Tadqiqot yondashuvi (masalan, miqdoriy, sifat, aralash usullar). Ma'lumot to'plash manbalari (masalan, ikkilamchi ma'lumotlar, so'rovlar, intervyular). Namuna tanlash va asoslash (masalan, mamlakatlar, sanoat, vaqt davri).

Ma'lumotlarni tahlil qilish usullari (masalan, statistik tahlil, kontent tahlili). Tadqiqot metodologiyasining cheklovlari va taxminlari

Kengaytirilgan iqtisodiy barqarorlik:

Tashqi iqtisodiy faoliyatni diversifikatsiya qilish yagona bozor yoki sanoatga haddan tashqari qaramlik bilan bog'liq xavflarni yumshatadi. Bir sohaga, masalan, neft yoki qishloq xo'jaligiga qattiq bog'liq bo'lgan mamlakat, tovar narxlari yoki bozor kon'yunkturasidagi o'zgarishlarga nisbatan zaifdir. Iqtisodiy faoliyatini diversifikatsiya qilish orqali mamlakat tashqi ta'sirlarga nisbatan chidamli bo'lib, iqtisodiy tanazzul davrida barqarorlikni ta'minlaydi va jiddiy tanazzullar ehtimolini kamaytiradi.

Kengaytirilgan bozorga kirish:

Tashqi iqtisodiy diversifikatsiya bilan shug'ullanish yangi bozorlar va iste'molchilarga eshiklarni ochadi. Chet elda kengroq iste'molchi bazalarini jalb qilish orqali mamlakatlar o'z eksportini ko'paytirishi, valyuta tushumlarini ishlab chiqishi va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishi mumkin. Yangi bozorlarga chiqish raqobatni kuchaytiradi, innovatsiyalarni rag'batlantiradi va yangi sanoat va mahsulotlarni rivojlantirishni rag'batlantiradi, shu orqali bandlik imkoniyatlarini yaratadi va mahalliy ishlab chiqarishni rag'batlantiradi.

Texnologik taraqqiyot:

Diversifikatsiya ko'pincha hamkorlik, hamkorlik va xorijiy sarmoyalarni o'z ichiga oladi, bu esa texnologiya, bilim va ilg'or tajribalarni uzatishga olib keladi. Texnologik taraqqiyotning turli bosqichlarida bo'lgan mamlakatlar bilan hamkorlik tajriba va innovatsiyalar almashish imkonini beradi. Yangi texnologiyalarni o'zlashtirib, mamlakatlar o'zlarining mahalliy sanoatlarini rivojlantirishlari, mahsuldorlikni oshirishlari va innovatsiyalar madaniyatini oshirishlari mumkin, bu esa uzoq muddatli iqtisodiy foyda keltiradi.

Rivojlanayotgan sanoatning rivojlanishi:

Tashqi iqtisodiy faoliyatni diversifikatsiya qilish mamlakatlarga yangi sanoat va tarmoqlarni rivojlantirish imkonini beradi. Ishlab chiqarish yoki qishloq xo'jaligi kabi an'anaviy tarmoqlardan tashqariga chiqib, mamlakatlar qayta tiklanadigan energiya, axborot texnologiyalari, biotexnologiya va xizmatlar kabi rivojlanayotgan tarmoqlarni rivojlantirishi mumkin. Ushbu diversifikatsiya iqtisodiy o'zgarishlarga hissa qo'shadi, yagona sanoatga bog'liqlikni kamaytiradi va bandlik bazasini kengaytiradi, barqaror va inklyuziv o'sishni rag'batlantiradi.

Risklarni boshqarish va chidamlilik:

Diversifikatsiya risklarni boshqarish strategiyasi bo'lib, mamlakatlarga geosiyosiy hodisalar, savdo kelishmovchiliklari yoki global iqtisodiy inqirozlar

oldida zaifligini kamaytirish imkonini beradi. Iqtisodiy manfaatlarni ko'plab mamlakatlar va tarmoqlar bo'ylab tarqatish orqali davlatlar tashqi zarbalar ta'sirini minimallashtirishi mumkin. Bundan tashqari, diversifikatsiya keskin iqtisodiy pasayish ehtimolini kamaytiradi, salbiy holatlarga qarshi buferni ta'minlaydi va milliy iqtisodiyotning barqarorligini oshiradi.

Bir qancha davlatlar tashqi iqtisodiy faoliyatlarini muvaffaqiyatli diversifikatsiya qilib, buning o'z milliy iqtisodlariga keltirayotgan foydalaridan unumli foydalanganlar. Mana bir nechta diqqatga sazovor misollar:

Birlashgan Arab Amirliklari (BAA):

BAA strategik diversifikatsiya tashabbuslari orqali o'z iqtisodiyotini neft va gazga qaramlikdan muvaffaqiyatli diversifikatsiya qildi. Mamlakat turizm, ko'chmas mulk, moliya, logistika va qayta tiklanadigan energiya kabi sohalarga e'tibor qaratdi. Xususan, Dubay savdo, moliya va sayyohlik uchun global markazga aylanib, xorijiy sarmoyalarni jalb etib, o'zini jonli ishbilarmonlik maskani sifatida namoyon etmoqda.

Singapur:

Singapur o'zining muvaffaqiyatli diversifikatsiya harakatlari bilan mashhur. Dastlab ishlab chiqarishga qaram bo'lgan mamlakat o'zini global moliyaviy markazga va texnologiyalar, innovatsiyalar va xizmatlar markaziga aylantirdi. Singapur transmilliy korporatsiyalarni o'ziga jalb qildi, rivojlanayotgan moliyaviy sektorni rivojlantirdi va ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarga katta miqdorda sarmoya kiritdi va o'zini turli sohalarga ega bilimga asoslangan iqtisodiyot sifatida ko'rsatdi (1).

Janubiy Koreya:

Janubiy Koreya iqtisodiyotini diversifikatsiya qilishda sezilarli muvaffaqiyatlarga erishdi. Mamlakat birinchi navbatda mehnat talab qiladigan tarmoqlar bilan mashhur bo'lib, o'z e'tiborini yuqori texnologiyali ishlab chiqarish, elektronika va avtomobillarga qaratdi. Samsung, LG va Hyundai kabi kompaniyalar Janubiy Koreyaning iqtisodiy o'sishi va texnologik taraqqiyotiga katta hissa qo'shib, o'z sohaslarida jahon yetakchilariga aylanishdi.

Kosta-Rika:

Kosta-Rika xizmatlarga, xususan turizm, ekoturizm va outsorsing sohaslariga e'tibor qaratish orqali o'z iqtisodiyotini diversifikatsiya qildi. Mamlakat o'zini mashhur sayyohlik yo'nalishi sifatida ko'rsatdi va axborot texnologiyalari va biznes jarayonlari outsorsingi sohaslarida yirik kompaniyalarni jalb qildi. Kosta-Rikaning diversifikatsiya qilish bo'yicha sa'y-harakatlari ish o'rinlarini yaratish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va an'anaviy tarmoqlarga qaramlikni kamaytirishga yordam berdi.

Malayziya:

Malayziya ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va turizm kabi turli sohalarni rag'batlantirish orqali o'z iqtisodiyotini muvaffaqiyatli diversifikatsiya qildi. Mamlakat transmilliy korporatsiyalar sarmoyalarini jalb qilib, elektronika ishlab chiqarishda asosiy o'yinchiga aylandi. Malayziya, shuningdek, tabiiy go'zalligi va madaniy merosidan foydalangan holda kuchli turizm sanoatini rivojlantirdi. Bundan tashqari, mamlakat islomiy moliya sektorini rivojlantirishga e'tibor qaratdi va o'zini islom bank ishi va moliyasining global markazi sifatida ko'rsatdi.

Ushbu misollar muvaffaqiyatli diversifikatsiya qilish strategik rejalashtirish, infratuzilma va inson kapitaliga sarmoya kiritish, qulay biznes muhiti va faol hukumat siyosatining uyg'unligini talab qilishini ko'rsatadi. Diversifikatsiyani o'zlashtirib, bu davlatlar o'zlarining yagona sektorga bog'liqligini kamaytirdilar va yanada barqaror va dinamik iqtisodiyotlarni yaratdilar.

Strategik rejalashtirish va infratuzilmaga investitsiyalar iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish bo'yicha muvaffaqiyatli sa'y-harakatlarni osonlashtirish va qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Keling, ushbu omillar diversifikatsiya jarayoniga qanday hissa qo'shishini ko'rib chiqaylik:

Imkoniyatlarni aniqlash:

Strategik rejalashtirish diversifikatsiya qilish imkoniyatlarini taklif qiladigan potentsial tarmoqlar va tarmoqlarni aniqlashga yordam beradi. Bu bozor tadqiqotlarini o'tkazish, mahalliy imkoniyatlarni baholash va global tendentsiyalarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Mamlakatning kuchli, zaif tomonlari va qiyosiy afzalliklarini tushunib, strategik rejalashtiruvchilar o'sish potentsialiga ega bo'lgan tarmoqlarni aniqlashlari va ushbu bozorlarga kirish uchun zarur qadamlarni belgilashlari mumkin(2).

Qulay biznes muhitini yaratish:

Strategik rejalashtirish investitsiyalar, innovatsiyalar va tadbirkorlikni rag'batlantiradigan qulay biznes muhitini yaratishni o'z ichiga oladi. Bunga biznes yuritishda qulaylik yaratish, byurokratik to'siqlarni kamaytirish, shaffof tartib-qoidalarni ta'minlash, mahalliy va xorijiy investorlarni rag'batlantirish siyosatini amalga oshirish kiradi. Qulay ishbilarmonlik muhiti investitsiyalarni jalb qiladi, raqobatni kuchaytiradi va yangi tarmoqlarning o'sishini qo'llab-quvvatlaydi.

Infratuzilmani rivojlantirish:

Iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish uchun infratuzilmaga investitsiyalar muhim ahamiyatga ega. Infratuzilmani rivojlantirish transport tarmoqlari, energiya tizimlari, telekommunikatsiyalar va iqtisodiy faoliyat uchun zarur bo'lgan boshqa muhim ob'ektlarni o'z ichiga oladi. Infratuzilmani yangilash nafaqat mamlakat ichida va

tashqarisida ulanishni yaxshilaydi, balki logistika xarajatlarini kamaytiradi, samaradorlikni oshiradi va tovarlar, xizmatlar va ma'lumotlarning uzluksiz oqimini ta'minlaydi. Ushbu infratuzilma turli sohalarni tashkil etish va o'sishiga yordam beradi.

Inson kapitalini rivojlantirish:

Strategik rejalashtirish iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishda inson kapitalining muhimligini tan oladi. Bu rivojlanayotgan tarmoqlar ehtiyojlariga mos keladigan ta'lim, kasbiy ta'lim va malaka oshirish dasturlariga sarmoya kiritishni o'z ichiga oladi. Ishchi kuchini zarur bilim va tajriba bilan jihozlash orqali mamlakatlar diversifikatsiyalangan tarmoqlar talablarini qondirishi, xorijiy sarmoyalarni jalb qilishi va innovatsiyalarni rivojlantirishi mumkin. Malakali ishchi kuchini rivojlantirish yangi tarmoqlarga muvaffaqiyatli o'tishga yordam beradi.

Tadqiqot va ishlanmalar:

Strategik rejalashtirish innovatsiyalar va texnologik taraqqiyotni ta'minlash uchun tadqiqot va ishlanmalarga (R&D) sarmoya kiritishga urg'u beradi. Ar-ge faoliyati yangi mahsulotlarni yaratishga, mavjud texnologiyalarni yaxshilashga va samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Ilmiy-tadqiqot tashabbuslariga resurslarni taqsimlash orqali mamlakatlar innovatsiyalarni rivojlantirishi va rivojlanayotgan tarmoqlarda raqobatbardosh ustunlikni rivojlantirishi mumkin. Bu esa bilim talab qiladigan tarmoqlar o'sishini qo'llab-quvvatlash orqali milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga xizmat qilmoqda(3).

Kichik va o'rta korxonalarini (KO'B) qo'llab-quvvatlash:

Strategik rejalashtirish iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishda kichik va o'rta biznesning muhimligini tan oladi. KO'B ko'pincha o'zgarishlarga moslashuvchan va moslashuvchan bo'lib, ularni diversifikatsiyalangan iqtisodiyotga muhim hissa qo'shadi. Moliyadan foydalanish, biznesni rivojlantirish xizmatlari va texnologiyalar transferi kabi siyosatlar kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish uchun ishlab chiqilishi mumkin. Kichik va o'rta biznesni rivojlantirish turli xil biznes ekotizimini yaratishga yordam beradi va tadbirkorlik, innovatsiyalar va yangi ish o'rinlari yaratishga yordam beradi.

Albatta! Infratuzilma iqtisodiyotni muvaffaqiyatli diversifikatsiya qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Diversifikatsiya jarayonida infratuzilmaning ahamiyatini ko'rsatuvchi ba'zi asosiy fikrlar:

Ulanish va foydalanish imkoniyati:

Infratuzilma, jumladan, transport tarmoqlari, portlar, aeroportlar va telekommunikatsiya tizimlari ulanish va foydalanish imkoniyatini oshiradi. Bu tovarlar, xizmatlar va odamlarning mintaqalar ichida va mintaqalar bo'ylab samarali

harakatlanishini ta'minlaydi, savdo va bozorga kirishni osonlashtiradi. Rivojlangan infratuzilma logistika xarajatlarini kamaytiradi, ta'minot zanjiri samaradorligini oshiradi va tovarlar va xizmatlarning uzluksiz aylanishiga yordam beradi va shu bilan yangi hududlar va bozorlarda sanoatning kengayishiga yordam beradi.

Sanoatni qo'llab-quvvatlash:

Infratuzilmani rivojlantirish ko'pincha diversifikatsiyaga mo'ljallangan muayyan tarmoqlar yoki sektorlarni qo'llab-quvvatlash uchun moslashtiriladi. Masalan, sanoat parklari, ixtisoslashtirilgan iqtisodiy zonalar va texnologik klasterlarning tashkil etilishi sanoatning rivojlanishi uchun zarur jismoniy infratuzilma va qulayliklar yaratadi. Ushbu maqsadli qurilgan hududlar investitsiyalarni jalb qiladi, innovatsiyalarni rivojlantiradi va tegishli korxonalar o'rtasida sinergiya yaratadi, shu bilan maqsadli tarmoqlarning rivojlanishini tezlashtiradi.

Energiya va kommunal xizmatlar:

Iqtisodiy faoliyatni diversifikatsiya qilish uchun ishonchli va arzon energiya ta'minoti muhim ahamiyatga ega. Energiya ishlab chiqarish, uzatish va taqsimlash tarmoqlariga infratuzilma investitsiyalari turli tarmoqlarning o'sib borayotgan ehtiyojlarini qondirish uchun barqaror va yetarli energiya ta'minotini ta'minlaydi. Xuddi shunday, suv ta'minoti, kanalizatsiya tizimlari, chiqindilarni qayta ishlash va boshqa kommunal xizmatlar bilan ta'minlash turli tarmoqlarda ishlab chiqarishni tashkil etish va rivojlantirishga yordam beradi.

Ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar (R&D) ob'ektlari:

Ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar infratuzilmasiga investitsiyalar iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishning asosiy omillari bo'lgan innovatsiyalar va texnologik taraqqiyotni rag'batlantirish uchun juda muhimdir. Ilmiy-tadqiqot ob'ektlari, ilmiy parklar va innovatsiya markazlari akademiya, tadqiqot institutlari va korxonalar o'rtasida hamkorlik qilish uchun qulay muhit yaratadi. Ushbu ob'ektlar bilim talab qiladigan tarmoqlarni qo'llab-quvvatlaydi, texnologik yutuqlarni rag'batlantiradi va yuqori qo'shimcha qiymatli investitsiyalarni jalb qiladi.

Raqamli infratuzilma:

Raqamli asrda mustahkam raqamli infratuzilma, jumladan, keng polosali internetga ulanish va ma'lumotlar markazlari iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish uchun juda muhimdir. Bu texnologiyaga asoslangan sanoat, raqamli xizmatlar va elektron tijoratni rivojlantirish imkonini beradi. Ishonchli va yuqori tezlikdagi internetdan foydalanish innovatsiyalarni rag'batlantiradi, axborot almashinuvini osonlashtiradi va turli tarmoqlarni raqamlashtirishga yordam beradi va shu orqali mamlakatlarga global raqamli iqtisodiyotda faol ishtirok etish imkonini beradi.

Inson kapitalini rivojlantirish:

Infratuzilmaga investitsiyalar nafaqat jismoniy aktivlar, balki inson kapitalini rivojlantirishni ham qamrab oladi. Sifatli ta'lim va kasb-hunar ta'limi muassasalari, ilmiy-tadqiqot institutlari va malaka oshirish dasturlari iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishni qo'llab-quvvatlovchi infratuzilmaning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Inson kapitaliga sarmoya kiritish orqali mamlakatlar o'z ishchi kuchlarini rivojlanayotgan sanoat va tarmoqlar uchun zarur bo'lgan zarur ko'nikmalar, bilim va tajribalar bilan jihozlashlari mumkin.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish:

Rivojlangan infratuzilma xorijiy investorlar uchun diversifikatsiya imkoniyatlarini hisobga olgan holda jozibador omil hisoblanadi. Investorlar samarali faoliyat yuritish, bozorlarga ulanish va resurslardan foydalanish imkonini beruvchi ishonchli infratuzilmani izlaydilar. Kuchli infratuzilmaga ega mamlakatlar to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni ko'proq jalb qiladi, bu esa milliy iqtisodiyotning o'sishi va diversifikatsiyasiga hissa qo'shishi mumkin(4).

Hukumatlar infratuzilma investitsiyalarining maqsadli tarmoqlarning o'ziga xos ehtiyojlariga mos kelishini ta'minlash uchun hukumatlar bir qancha choralar ko'rishini ta'minlash uchun bir qancha choralar ko'rishini mumkin. Mana bir nechta asosiy yondashuvlar:

Keng qamrovli sanoat tahlilini o'tkazish:

Hukumatlar maqsadli tarmoqlarning o'ziga xos infratuzilma talablarini aniqlash uchun keng qamrovli sanoat tahlilini o'tkazishi kerak. Ushbu tahlil turli tarmoqlarning ta'minot zanjirlari, ishlab chiqarish jarayonlari, logistika ehtiyojlari va ulanish talablarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Har bir soha duch keladigan noyob talab va muammolarni tushunib, hukumatlar infratuzilma investitsiyalarini mos ravishda moslashtira oladi.

Davlat-xususiy sheriklik:

Xususiy sektor bilan davlat-xususiy sheriklik orqali hamkorlik qilish infratuzilma investitsiyalarining sanoat ehtiyojlariga mos kelishini ta'minlashi mumkin. Davlat xususiy sektorning tajribasi, resurslari va samaradorligini davlat sektorining tartibga solish va rejalashtirish imkoniyatlarini birlashtiradi. Muloqot orqali hukumatlar sanoatning o'ziga xos talablariga javob beradigan infratuzilma loyihalarini ishlab chiqish va xususiy sektor investitsiyalari va innovatsiyalarini jalb qilish uchun sanoat manfaatdor tomonlari bilan yaqindan hamkorlik qilishi mumkin.

Sanoat va hukumat hamkorligini rivojlantirish:

Hukumatlar sanoat vakillari bilan to'g'ridan-to'g'ri hamkorlik qilish uchun ishchi guruhlar yoki maslahat kengashlari kabi sanoat va hukumat hamkorlik

mexanizmlarini yaratishi mumkin. Ushbu platformalar sanoat manfaatdor tomonlariga infratuzilma ehtiyojlari bo'yicha tushunchalar, fikr-mulohazalar va tavsiyalar berish imkoniyatini beradi. Sanoat assotsiatsiyalari, kasaba uyushmalari va savdo palatalari bilan muntazam maslahatlashuvlar va hamkorliklar infratuzilma investitsiyalarini sanoat talablariga muvofiqlashtirishga yordam beradigan muloqotni yaratishi mumkin.

Strategik infratuzilma loyihalariga ustuvorlik berish:

Hukumatlar maqsadli tarmoqlarni bevosita qo'llab-quvvatlovchi strategik infratuzilma loyihalariga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Diversifikatsiya qilish uchun ustuvor tarmoqlarni aniqlash orqali hukumatlar resurslarni taqsimlashlari va ushbu tarmoqlarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondiradigan infratuzilma investitsiyalariga e'tibor qaratishlari mumkin. Bunga ixtisoslashgan sanoat zonalari, ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar markazlarini rivojlantirish yoki sanoat aloqasini yaxshilash uchun transport va logistika tarmoqlarini modernizatsiya qilish kiradi.

Moslashuvchan va moslashuvchan rejalashtirish:

Infratuzilmani rejalashtirish o'zgaruvchan sanoat ehtiyojlarini qondirish uchun moslashuvchan va moslashuvchan bo'lishi kerak. Maqsadli tarmoqlar vaqt o'tishi bilan rivojlanishi va o'zgarishi mumkin, bu esa infratuzilma investitsiyalarida tuzatishlarni talab qiladi. Hukumatlar o'zlarining infratuzilma rejalarini rivojlanayotgan tendentsiyalar, texnologik yutuqlar va rivojlanayotgan sanoat talablariga muvofiqlashtirish uchun muntazam ravishda ko'rib chiqishlari va yangilashlari kerak.

Raqamli infratuzilmaga sarmoya kiritish:

Bugungi raqamli davrda hukumatlar maqsadli tarmoqlar ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlovchi raqamli infratuzilmaga sarmoya kiritishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Bu elektron tijorat, ma'lumotlar almashinuvi va raqamli xizmatlarni osonlashtiradigan yuqori tezlikdagi keng polosali ulanishni, ma'lumotlar markazlarini va raqamli platformalarni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Kuchli raqamli infratuzilma tarmoqlarga texnologiyalardan foydalanish, jahon bozorlariga chiqish va innovatsiyalarni rivojlantirishga imkon beradi va shu bilan iqtisodiy diversifikatsiyani rivojlantiradi.

Ta'sirni kuzatish va baholash:

Hukumatlar infratuzilma investitsiyalarining maqsadli tarmoqlarga ta'sirini monitoring qilish va baholash mexanizmlarini yaratishi kerak. Bu asosiy samaradorlik ko'rsatkichlarini kuzatish, ta'sirni baholashni o'tkazish va sanoat manfaatdor tomonlardan fikr-mulohazalarni so'rashni o'z ichiga oladi. Infratuzilma loyihalari samaradorligini baholash orqali hukumatlar takomillashtirish

yo'nalishlarini aniqlashlari, zarur tuzatishlar kiritishlari va investitsiyalarning sanoatning o'zgaruvchan ehtiyojlariga mos kelishini ta'minlashlari mumkin(5).

Tashqi iqtisodiy faoliyatni diversifikatsiya qilish mamlakat milliy iqtisodiyotining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Xorijdagi iqtisodiy faoliyatini diversifikatsiya qilish orqali mamlakat yagona bozorga yoki cheklangan miqdordagi sanoatga qaramligini kamaytirishi mumkin, bu esa xatarlarni yumshatish va iqtisodiy barqarorlikni oshirishga yordam beradi. Bu erda diversifikatsiyaning ba'zi asosiy ta'siri:

Chidamlilikni oshirish: Tashqi iqtisodiy faoliyatni diversifikatsiya qilish mamlakatga muayyan sektorlar yoki bozorlardagi zarbalarga nisbatan zaifligini kamaytirish imkonini beradi. Agar mamlakat neft eksporti kabi yagona sanoat yoki bozorga tayansa, neft narxining pasayishi uning iqtisodiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Biroq, iqtisodiy faoliyatini bir nechta sektorlar va bozorlar bo'yicha diversifikatsiya qilish orqali mamlakat tashqi zarbalarga yaxshiroq bardosh bera oladi.

Kengaytirilgan bozorga kirish: tashqi iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish mamlakatga yangi bozorlar va iste'molchilarga kirish imkonini beradi. Mamlakat ichki chegaralardan tashqariga chiqib, kengroq iste'molchi bazasiga ega bo'lishi, eksport hajmini oshirishi va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishi mumkin. Bu iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishi, ish o'rinlari yaratishi va yalpi ichki mahsulotning oshishiga hissa qo'shishi mumkin(6,7).

Texnologiya va bilimlarni uzatish: Tashqi iqtisodiy faoliyatni diversifikatsiya qilish ko'pincha turli texnologik imkoniyatlar va bilim bazalariga ega bo'lgan mamlakatlar bilan hamkorlik qilishni o'z ichiga oladi. Hamkorlik, sheriklik va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar orqali mamlakat yangi texnologiyalar, tajriba va ilg'or tajribalarga ega bo'lishi mumkin. Bilimlarning bu transferi innovatsiyalarni rivojlantirishga, mahalliy sanoatni yaxshilashga va samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

Yangi sanoatni rivojlantirish: Diversifikatsiya mamlakatda yangi sanoatning rivojlanishiga turtki berishi mumkin. Ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish yoki yuqori texnologiyali sanoat kabi turli sohalarni kengaytirish orqali mamlakat tadbirkorlikni rag'batlantirishi, investitsiyalarni jalb qilishi va mahalliy biznesning o'sishini rag'batlantirishi mumkin. Sanoatning bunday diversifikatsiyasi ish o'rinlari yaratilishiga, iqtisodiyotning diversifikatsiyasiga va muvozanatli iqtisodiyotga olib kelishi mumkin.

Risklarni boshqarish: Tashqi iqtisodiy faoliyatni diversifikatsiya qilish geosiyosiy voqealar, savdo kelishmovchiliklari yoki global iqtisodiy sharoitdagi

o'zgarishlar bilan bog'liq xavflarni boshqarishga yordam beradi. Iqtisodiy manfaatlarni bir necha mamlakatlarda yoyish orqali mamlakat o'zining muayyan xavf-xatarlarga duchor bo'lishini kamaytirishi va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatini oshirishi mumkin. Bu mamlakatning iqtisodiy barqarorligini oshiradi va tashqi zarbalar ta'sirini kamaytiradi(8,9,10).

Ammo shuni ta'kidlash kerakki, diversifikatsiya strategik va uzoq muddatli istiqbolda amalga oshirilishi kerak. U o'z foydalarini maksimal darajada oshirish uchun puxta rejalashtirish, samarali siyosat va qo'llab-quvvatlovchi infratuzilmani talab qiladi. Bundan tashqari, diversifikatsiya barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun mamlakatning ichki ehtiyojlari va resurslari bilan mutanosib bo'lishi kerak.

Natijalar:

Diversifikatsiyaning mamlakat milliy iqtisodiyotiga ta'siriga oid xulosalar. YaIM o'sishi, bandlik, savdo balansi va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar kabi iqtisodiy ko'rsatkichlarni tahlil qilish. Diversifikatsiya va iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shadigan asosiy tarmoqlar yoki tarmoqlarni aniqlash. Turli mamlakatlar yoki mintaqalar bo'yicha natijalarni taqqoslash. :Diversifikatsiya va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni tasdiqlovchi statistik yoki sifatli dalillar

Munozaralar:

Mavjud adabiyotlar kontekstida natijalarni sharhlash va muhokama qilish. Siyosatchilar, hukumatlar va biznes uchun topilmalarning oqibatlari. Barqaror iqtisodiy rivojlanishga ko'maklashishda diversifikatsiya strategiyalarining samaradorligini baholash. Diversifikatsion harakatlar bilan bog'liq muammolar, xavflar va potentsial kelishuvlarni aniqlash. Diversifikatsiyaning milliy iqtisodiyotlarga ta'sirini yanada kuchaytirish bo'yicha kelgusidagi tadqiqotlar va siyosiy harakatlar uchun tavsiyalar.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, strategik rejalashtirish va infratuzilmaga sarmoya kiritish iqtisodiyotni muvaffaqiyatli diversifikatsiya qilish uchun zarur poydevor yaratadi. Ular mamlakatlarga imkoniyatlarni aniqlash, qulay muhit yaratish, muhim infratuzilmani rivojlantirish, inson kapitaliga sarmoya kiritish, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va turli sohalarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Ushbu omillarga ustuvor ahamiyat berish orqali mamlakatlar yanada mustahkam, inklyuziv va diversifikatsiyalangan iqtisodiyot sari yo'lda samarali harakat qilishlari mumkin.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni diversifikatsiya qilish mamlakat milliy iqtisodiyotini rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlarga ega. U mustahkamlangan barqarorlikni, bozorga kirishni kengaytirishni, texnologik yutuqlarni, rivojlanayotgan tarmoqlarni rivojlantirishni va takomillashtirilgan risklarni boshqarishni taklif etadi. Biroq,

muvaffaqiyatli diversifikatsiya qilish puxta rejalashtirish, samarali siyosat, qo'llab-quvvatlovchi infratuzilma va uzoq muddatli istiqbolni talab qiladi. Hukumatlar va siyosatchilar ichki ehtiyojlarga mos keladigan, mavjud resurslardan foydalanadigan va barqaror rivojlanishga yordam beruvchi diversifikatsiya strategiyalariga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Diversifikatsiyani qo'llagan holda, mamlakatlar o'zaro bog'liq bo'lgan global landshaftda rivojlanib borayotgan mustahkam va barqaror iqtisodiyotlarni qurishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Wignaraja, G., & Jinjark, Y. (2017). How can developing Asia cope with rising global economic risks? Asian Development Bank Economics Working Paper Series, No. 519. Retrieved from <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/227411/ewp-519.pdf>
2. World Bank. (2020). Foreign Direct Investment (FDI) and Development: Lessons from Emerging Market Economies. World Bank Group. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33834>
3. Kose, M. A., Ohnsorge, F., & Sugawara, N. (2019). How Important Are Global Factors for Diversifying Sovereign Wealth Fund Investments? International Monetary Fund Working Paper, No. 19/208. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/09/04/How-Important-Are-Global-Factors-for-Diversifying-Sovereign-Wealth-Fund-Investments-48618>
4. International Monetary Fund. (2018). Macroeconomic Developments and Prospects in Low-Income Developing Countries. World Economic Outlook, October 2018. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2018/09/24/world-economic-outlook-october-2018>
5. Lopez-Claros, A., & Perotti, V. (2019). Global Investment Competitiveness Report 2019/2020: Foreign Investor Perspectives and Policy Implications. World Bank Group. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33106>
6. Hausmann, R., & Rodrik, D. (2003). Economic Development as Self-Discovery. *Journal of Development Economics*, 72(2), 603-633. doi: 10.1016/S0304-3878(03)00124-X
7. Hvidt, M. (2008). The Diversification Challenge in Middle Eastern Oil-Exporting Countries. Oxford Institute for Energy Studies, NG18. Retrieved from <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/NG18->

TheDiversificationChallengeinMiddleEasternOilExportingCountries-MehranHvidt-2008.pdf

8. Ahmed, R., & Kwan, A. (2015). From Oil to Non-oil: Revisiting the Role of Institutional Quality in the Diversification Process in Resource-rich Countries. *The World Economy*, 38(10), 1508-1539. doi: 10.1111/twec.12322
9. Elshennawy, A. (2017). The Challenges of Economic Diversification in Resource-rich Arab Economies. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(2), 1-6. Retrieved from <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/4316>
10. Söderling, L., & Zaman, S. (2015). The Challenges of Diversification in the Gulf Cooperation Council (GCC) Countries. IMF Working Paper, WP/15/161. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/The-Challenges-of-Diversification-in-the-Gulf-Cooperation-Council-GCC-Countries-43855>

УЙҒУР ТИЛИДА ГАП МАСАЛАСИ

ГИСАРОВ Фарход

Тошкент давлат шарқшунослик университети

Турк филологияси кафедраси

катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақола уйғур тилида гап масаласини ўрганишга бағишланади. Уйғур тилида гап тўғрисидаги гинесеологик, онтологик билимларга назарий жиҳатдан ёндошишга ўз ҳиссасини қўшади. Уйғур тили гапси билан боғлиқ қуйидаги жиҳатларини очиб беришга ҳаракат қилади. Мақолада гап маъно берувчанлик, мазмун етказувчанлик, объектив воқеликни акс эттирувчанлик, эмперик ва назарий билимларни ҳосил қилувчанлик каби қатор хусусиятларга эга эканлигини назарда тутилган ҳолда билим олувчиларга гап таркибий тузилишида ҳозиргача камроқ эътибор қаратилган жиҳатлар таҳлилга тортилади. Уйғур тилининг тадрижий ривожини билан боғлиқ йирик туркшуносларнинг зоявий қарашлари илмий асосланади. Гапнинг таркибий қисмлари ўрганилади. Баён, сўроқ, буйруқ ва ундов гаплар таснифланади.

Калим сўзлар: Уйғур тили, Уйғур тилининг тадрижий ривожини, баён, сўроқ, буйруқ ва ундов гаплар.

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the sentence in the Uyghur language. It contributes to the theoretical approach to the gynecological and ontological knowledge of speech in the Uyghur language. The Uyghur language tries to reveal the following aspects related to Gapsi. In the article, it is assumed that the sentence has a number of properties, such as meaning-giving, content conveyance, objective reality reflection, empirical and theoretical knowledge generation, so far less attention has been paid to the structure of the sentence. The ideological views of major Turkologists regarding the gradual development of the Uyghur language are scientifically based. The components of the sentence are studied. Declarative, interrogative, command and exclamatory sentences are classified.

Key words: Uyghur language, gradual development of Uyghur language, narrative, interrogative, imperative and exclamatory sentences.

КИРИШ

Инсоннинг борлиқ тўғрисидаги тушунчалари унинг билимлари мажмуасига жамланади. Аждодларимиз тўплаган билимларини моҳиятан тўғри англаб етиш долзарб вазифа бўлиб келмоқда. Мақола уйғур ва ўзбек тилларида қўлланилиб келаётган гап тўғрисидаги гиносеологик, онтологик билимларга назарий жиҳатдан ёндошишга ўз ҳиссасини қўшади. Инсон ва борлиқ масаласи башарият тафаккуридаги устувор масалалардан бири ва муҳимидир. Инсон борлиқ тўғрисида фақатгина эмперик билимларига асосланиб тўла ва тўғри хулоса чиқаролмайди. Эмперик билиш ҳиссий билиш демакдир. Ҳиссий, аккумулятив, назарий жиҳатларга эга бўлган нутқ бирликлари орасида гап фикр етказувчилик имконига эгадир.

Гап тўғрисидаги назарий (идрокий) билимларни амалий билимлар билан уйғунлиги билим олувчига жамиятда гапнинг аҳамияти борасида чуқурроқ тасаввур ҳосил қилади. Тилга эътибор – бу энг аввало нутқнинг мукамаллигини таъминловчи сўз ва ибораларга эътибордир. Нутқдаги тил бирликлари орқали инсон онгига етиб бориб, ҳукм, тушунча, тасаввур пайдо қилиш гапга хос хислат ҳисобланади. Бу рационал жараён тўғри бўлиши албатта, бевосита гап ўзига сингдирган фикрларнинг воқеъликка мос ёки мос эмаслигига боғлиқ. Гап тингловчига нимани, яъни қайси ҳукм ёки тушунчани етказётганлиги сўзловчи ёки ёзувчининг салоҳияти, мақсадига боғлиқ. Тилшунослик назарий билимлари асосида гап ва ундаги мазмун – моҳият, жавҳар – ораз, эмперик–аккумулятив боғланганлик очиқ берилади. Ўзидан олдинги илмий билимларга таянган ҳолда илмий тадқиқотлар силсиласини давом эттириш анъанасига амал қилади.

Мақолада ҳозирги замон уйғур тилидаги лингвистик назариялар асосида гапнинг ички тузулишига назар ташланади. Кузатиш, эксперимент, қиёслаш орқали гапга илмий изоҳлар берилади.

Мақолада Ф.де Соссюр, А. Гардинер, В.А. Звягинцев, Ф.М. Березин, Л. Ельмслев, ўзбек мутафаккирларидан А. Фитратнинг ишлари методологик асос қилиб олинди. Уйғур тилидаги гапларни бошқа тилларга таржима қилишда гапдаги ўзига хосликларни эътиборга олиш ва уларни семантик маъноларини ўқувчиларга тўғри етказиб бериш, гап ҳақида кўникма ҳосил қилиш, мақоланинг амалий аҳамиятини белгилайди.

Уйғур тилида гап ҳақидаги умумназарий қарашлар

Уйғур тилида гап ҳақида сўз юритилар экан, бевосита синтаксис қоидаларига мурожаат этилади.

Уйғур тилининг синтаксис қисми кўп йиллар давомида қатор тилшунос олимлар томонидан ўрганиб келинган.

“Уйғур тилининг синтаксис тизими тилшуносликнинг тўлиқ ўрганиб чиқилмаган бўлаги бўлиб қолмоқда” [1.16.]. Уйғур тилшунослиги тарихини ўрганган профессор Н. А. Баскаков уни бир неча давр ва босқичларга бўлган [2.16.]:

I. 1917 йилгача бўлган давр;

II. 1917 йилдан кейинги давр.

A. (урушгача бўлган давр)

1 - босқичи 1930 йилгача;

2 - босқичи 1941 йилгача.

B. (урушдан кейинги давр)

1 - босқичи 1960 йилгача;

2 - босқичи 1960 йилдан кейинги давр [№2. 2015.].

А.К.Боровкованинг “Уйғур тили дарслиги”га ёзган сўз бошисида С. Е. Малов “грамматик шаклларнинг баёни зарарига бўлса-да, баъзи ўринларда синтактик қисмнинг кенгайтирилганлиги” тўғрисида ёзади [4. 6.].

Тилшунос сифатида С.Е. Малов грамматик шаклларни қатъий қайд этиш тарафдори эди. Уларни этимологик таҳлил қилишни устун кўрар эди. У синтаксисни барча тиллар учун умумий бир схема шаклида кўрар ва тиллардаги мисолларнигина алмаштириб турилса мақсадга мувофиқ деб ҳисоблар эди. Бу ёндошув тиллар синтаксисидида чуқурроқ изланишлар олиб борилишига имкон бермас эди. Уйғур тили синтаксиси етарли даражада ўрганилмаганлигига асосий сабаблардан бири шунда эди.

Ф.де Соссюр нутқий фаолият (langue)нинг индивидуаллик ва ижтимоий белгиларини ўзида мужассам этган бутунлик эканини ва унинг тил – нутқ (parole) муносабати бирлигидан ташкил топишини таъкидлайди.

Нутқий фаолият доирасида икки асосий тушунчани – тил (langue) ва нутқ (parole)ни ажратиб, лингвистикани ҳам икки турга–тил лингвистикаси ҳамда нутқ лингвистикасига ажратади. Ф.де Соссюрнинг тил–нутқ дихотомиясига ёндошув тилшунослар ўртасида бир хил бўлган эмас.

Ф.М. Березин Ф.де Соссюрнинг тил-нутқ дихотомиясидида у икки асосий нутқтага таянганини баён қилади: а) ижтимоийлик ва индивидуаллик белгиси; б) фарқловчилик ва фарқланмаслик белгиси. Л. Ельмслев эса ижтимоийлик ва индивидуаллик белгиларини соқит қилади. Ф.де Соссюрнинг фикрича “тил ғояларни ифодаловчи белгилар системасидир” [1. 47.].

У тилни ижтимоий ва жамоа вакиллари нутқ фаолиятининг маҳсули бўлган хазинадир деб баҳолайди. Ва у ушбу лисоний фаолиятни тил ва нутққа ажратади. Ф.де Соссюр тил ва нутқ бирликлари тушунчасини лингвистикага олиб кирар экан, кейинги ҳар қандай грамматик тадқиқотлар учун асос яратди.

О. Есперсеннинг фикрича ҳар бир индивид ўз нутқи учун “ташқари”дан меъёрий материал олади, яъни амалда у бошқаларнинг нутқини кузатиш орқали ўз нутқини ранг-баранглигини ва бойлигини такомиллаштириб боради.

О. Есперсен “индивиднинг оний лингвистик функция бажариши”ни нутқ деб атайди. Унинг таъкидлашича нутқ индивиднинг лингвистик одатлари йиғиндисидир.

А. Гардинернинг фикрича ҳар қандай луғат ва ҳар қандай синтактик моделлар йиғиндиси тилдир. Қисқа муддатли, тарихан бетакрор сўздан фойдаланиш фаолияти нутқдир. Нутқ конкрет – аниқ замон ва макон билан боғлиқ. У бетакрорлик хусусиятига эга. Битта синтактик модел асосида юзага келган ҳар бир гап аниқ бир макон ва бир замонда муайян шахс томонидан айтилади. Бошқа вақтда, бошқа маконда айтилган худди шу гап олдингисига ўхшамайди. Унинг бетакрорлик хусусияти шундадир.

Уйғур – ўзбек тилларида гап модели ва ундаги предикативлик

Гап атамаси умумлашган бирлик (моҳият сифатида) тил бирлигини ифода этса, реаллашган бирлик (ҳодиса сифатида) нутқ бирлигини ифода этади.

Тил бирликлари сатх бирликлари жихатидан умумлашган бирлик ҳамда аниқ бирликларга ажратилади. Гап ҳам тил ва нутқ бирликларига бўлинади. Рус тилшунослигида гап (предложение, модель, структурная схема) деб, гап эса (высказывание) деб аталади. Гап сатхларида тил ва нутқ ҳодисалари “гап модели” (тил бирлиги) ҳамда “гап” (нутқ бирлиги) атамалари ишлатилади.

О.М. Москальскаянинг таъбири билан айтганда “Гап ёки гап модели– гапнинг типиклаштирилган грамматик шакли, гап эса унинг муайян вазият билан боғланган нутқий кўринишидир” [2.183.].

Гап модели аниқ саналиш ва тасвирланиш хусусиятига эга. Гап эса кенг намоён бўлиш имкониятига эга.

Гап модели аниқ гаплар гавдаланиши, гап эса шу гап моделининг нутқда турлича намоён бўлиб келишидир.

Гап модели яшаш шаклига кўра ижтимоий, гап эса хусусий- индивидуалдир.

А.Фитрат гапдаги муайян элементларнинг ўзаро боғлиқлиги ҳақида асосли фикрларни билдирган [3. 9-10 бетлар]. Гап предикативлик хусусиятига эга бўлган тизимдир. Гапнинг коммуникатив маъно ташувчи бирлик сифатида шаклланиши предикативлигидир. Предикативлик гапнинг грамматик

маъносидир. Ва у гапнинг шакллар тизимида қисмларга ажралмайдиган грамматик маъносидир.

Предикативлик шахс (сон), замон, майл, тасдиқ-инкор маънолари ва бу маъноларнинг шакллардаги мужассамлигидир. Ҳозирги синтактик назарияларда предикативлик тушунчасига ёндошув икки хилдир. 1) Мантиқий ёндошув. 2) Грамматик ёндошув. Буни қуйидаги мисолда кўрилади: Қуёш чикди-биринчи анъанавий, мантиқий қараш нуқтаи назаридан предикативлик мана шу (Қуёш ҳамда чикди) сўзлари ўртасидаги муносабатдир. Иккинчи грамматик нуқтаи назарга кўра предикативлик икки сўзнинг ўзаро муносабатидан эмас, балки юқоридаги гап таркибидаги грамматик категориялар:

- аниқлик майли;
- ўтган замон;
- учинчи шахс

каби грамматик тамойиллар орқали аниқланади.

Уйғур тилида гапнинг шаклланишида фразеологизмларнинг ўрни

Тилшуносликнинг синтаксис қисми гапларни таҳлил қилувчи бўлими бўлиб, нутқ бирлиги ҳисобланмиш гапни тадқиқ қилади. Бунда гапнинг қуйидаги жиҳатлари ўрганилади:

1. гап таркибидаги сўзларнинг ўзаро қандай бирикканлиги;
2. гапнинг маъно ва тузилиши жиҳатидан турланиши;
3. қўшма гапнинг бир ёки бир неча предикатив маънолардан ташкил топганлиги;
4. гапнинг туб ва кўчма маъноларида (кайфият) ташувчанлик хусусияти;
5. гапнинг тенгдош бўлақларида ўртасида тартиб мавқеи масаласи.

Синтаксис грекча –“Sxats” сўзидан олинган бўлиб уйғур тилида “Қуриш” ёки “туриш” деган маъноларга эга.

Гап тузиш бўйича грамматик қонун-қоидалар йиғиндиси сифатида тушунилади.

Гаплар мазмун ва баён этиш оҳангига кўра тўрт турга бўлинади

- 1) баён гап;
- 2) сўроқ гап;
- 3) буйруқ гап;
- 4) ундов гап.

Баён гап мазмуни жиҳатидан сўзловчи ўй-фикридаги тугал маънони тингловчи онгига баён, тушунтириш усули билан етказишдир. Баён гап баён

интонациясида ўқилади ёки айтилади. Баён гапда феъл маъноси хабар етказувчи ҳисобланади.

Масалан, “Сени учратганимдан бағоят хурсандман маъносидаги Сени кўрганимдан бошим осмонга етди”.

Бу икки гапда маъно деярли бир хил, бироқ бадийлик жиҳатидан иккинчи гапда ифодавийлик ва фикрга сайқал бериш кўпроқ.

Биринчи гап баённавислик усулида тузилган. Иккинчи гапда “бошим осмонга етди” ибора иштирок этди. Туб маънода “боши осмонга етмоқ” амри маҳол ҳолат. Аммо ибора “хурсанд бўлмоқ” маъносини бўртирма образ усулида ифодалайди.

Сўроқ гап:

“Ағзинга бақип сўзла, қаерда турганингни билем-сен?!–нида қилди Медхем”.

Мазкур гапда “оғзинга қараб гапир” маъносига эътибор қаратамиз бу ибора ўйлаб гапир, эҳтиёт бўлиб сўзла каби маъноларда тушунилади.

Гапдаги “қаерда турганингни биласанми?!” сўроқ маъносини ифодаловчи сўроқ гап.

Гапдаги “Оғзинга қараб гапир, қаерда турганингни биласанми?!” гапси кўчирма гап, ҳисобланади.

Муаллиф, ёки сўзловчи тингловчига бошқа учинчи шахсининг гапини етказиш учун бу усулдан фойдаланади. Кўчирма гап қўштирноқ ичида ёзилади.

Гап икки содда гапнинг ўзаро бирикувидан тузилса, бундай гап қўшма гап децйилади. Қўшма жуладаги биринчи гап буйруқ гап, иккинчи гап эса сўроқ гапдир. Қўшма гапда қайси гапга урғу берилса, маъно ўшанга нисбатан аниқланади. Агар сўзловчи “Оғзинга қараб гапир!”ни кучли оҳангда айтиб, “Қаерда турганингни биласанми?” гапсини пастроқ оҳангда айтса, демак тингловчига ҳар хил гапларни айтиш керак эмаслигини англатмоқда. Бироқ биринчи гапни пастроқ оҳангда айтиб, иккинчи гапга урғу бериб айтса, унда тингловчига ноқулайроқ, эҳтиёт бўлишни тақозо этадиган жойда турганлигини уқтиради.

Гаплардаги оҳангдорлик урғу бериш аҳамияти шунда. Сўзловчининг мақсадига қараб урғу ўрни ўзгаради, аммо якуний фикрни гапдан тўлиқ тушуниб олишга уриниш ўқувчи ёки муаллифнинг салоҳиятига боғлиқ.

Буйруқ гап:

Буйруқ гапда сўзловчи тингловчига буйруқ, буюриш майлида мурожжат қилади. Буйруқ гап охирига нуқта қўйилади. Кўчирма гап сифатида қўлланилганда, гап ва тиниш белгиси қўштирноқ ичига олинади. Масалан:

“Опкиларини босила чала мулла!”- деп хитоп қилди Абдурахмон эфинди... Бу қўшма гапдаги “Опкиларини босила, чала мулла!” гапсида ҳам “Опкани босмоқ” сўз бирикмаси ишлатилган. “Ўпкани босиб олмоқ” ни тўғридан-тўғри ўгириш хатоликка олиб келади. Бу сўз бирикмаси ибора бўлиб, кўчма маъно билдиради. Бу каби гапларни уйғур тилидан бошқа тилларга таржима қилиш таржимондан юксак маҳорат ҳамда мукамал билим талаб қилади. Хорижий тиллардаги бу каби метафораларни синчковлик билан ўрганиш таржимонлик таълимоти талабларидандир.

Ундов гап: Ундов гап ҳақида гап борар экан, ундов гаплар инсонларнинг кўтаринки кайфиятини, хушвақт – хушчақчақлик лаҳзаларини, руҳий юксалиш, дил изҳорини, анъанавий , миллий ифтихор туйғуларини акс эттирганлиги билан хусусиятланади. Инсон онага, она ватанга, она халқига, байрамларда , тўйлар, шодиёналарда, миллатига, севган ёрига, яқин қариндошларига, ака–ука, опа–сингилларига ўз меҳр–муҳаббатини ифодалаётганда ундов гаплардан фойдаланади:

“Кирип ташласиму, мечитимизни, динимизни аяқ ости қилдирмаймиз,эй мусулмон эхли! ”.

Ушбу гапда фикрни кучли ҳис–ҳаяжон билан ифодлангани кўринади.

Ундов гапларда шижоаткорлик, матонат, қатъият каби фазилатлар мужассам бўлади.

Уйғур тилидаги гапларни таҳилили бадий адабиёт намуналарида акс этган ватанпарварлик, миллий рух, анъана ҳамда менталитетни чуқур ўрганишга ундайди.

Гапнинг онгдаги акси

3. Сэмэдининг “Истак ва қисмат” асарида уйғур тилидаги гаплар, иборалар фразеологизмлардан унумли ва мақсадли фойдаланилган.

Бадий–публицистик, сиёсий–тарихий адабиётларда ҳозирги замон уйғур тили ифода усуллари тўлақонли ишлатиши халқнинг асрий орзу–умидларини, тарихий–ижтимоий фикру ўйларини ифодалайди.

Гап нутқ бирлиги бўлиши билан бирга ижтимоий ва индивидуал онгнинг маҳсулидир. Нутқ орқали инсон онгига етказилаётган маънавий ахборотлар ёш авлод тафаккури шаклланишида катта аҳамият касб этади. Уйғур тили жаҳон тиллари орасида ўз ўрни, тарихи, салоҳияти ва маълум маънода нуфузига эга.

Уйғур халқи неча минг йиллик тарихи битилган ёзма адабиёт намуналарига эга. Уйғур халқининг бой маданий-маънавий меросидан илмий фойдаланган Юсуф Хос Ҳожиб, Маҳмуд Қошғарий, Алишер Навоий каби улуғ сиймолар ўз асарларида комил шахс тарбиясини батафсил баён этганлар. Ва бу

масала XXI аср янги авлодини тарбиялашда ҳам ўз долзарблигини йўқотмай келмоқда.

Уйғур тилидаги адабиётларда гапни таҳлил ва тадқиқ қилинар экан, гап баён, сўроқ, буйруқ, ундов турлари орқали ўқувчи онгига сингиб унда ижобий ва салбий образлар ҳамда уларга шахсий, фуқаролик муносабатларини шакллантиришга хизмат қилади.

Зиё Самадий ўзининг “Истак ва қисмат” асарида уйғур тилидаги бой лексик мерос намуналарини бадий ифодали тарзда қўллади. Инсоннинг тана аъзолари билан боғлиқ ибораларни уйғур тилидаги гапларда қўлланилишини амалда яққол кўрсатиб бера олди.

1) қулоқ билан боғлиқ иборалар қуйидагилар:

Қулоққа хуш ёқадиган гап экан.

2) кўз билан боғлиқ иборалар:

Шу куни тўйнинг томошаси қандоқ ўтиб кетганини пайқамадим.

3) бош билан боғлиқ иборалар:

Мен Галя холага бир ой ичида бошимдан ўтган қисматни яширмай сўзлаб бердим.

4) қўл билан боғлиқ иборалар:

Мана шу келгинди қочоқлар ҳаммани ўз қўлига олиб, чалғитмоқдалар.

5) тил билан боғлиқ иборалар:

“Валақлама! Тилинг узунга ўхшайди, доғлаб қўйиш керак экан!”

6) юрак билан боғлиқ иборалар:

Онамнинг аҳволи қадай экан? - унинг гапини бўлдим, тоқатим тоқ бўлди ва юрагим энди орм топа бошлади.

7) оғиз билан боғлиқ иборалар:

Оғзингга қараб гапир, қаерда турганингни биласанми?! - нидо қилди Медҳет.

8) ўпка билан боғлиқ иборалар:

Ўпкаларингни босиб олинглар! - деб хитоб қилди Абдурахим афанди.

9) қорин билан боғлиқ иборалар:

Майли, иккимиз худди бир қориндан талашиб тушгандекмиз, опажон!

10) юз билан боғлиқ иборалар:

Кейин Шинг Шисай кенгаш иттифоқидан юз ўггириб, қарши ҳаракат қилишни бошлади.

11) оёқ билан боғлиқ иборалар:

“Қириб ташласа ҳам, масжидимизни, динимизни оёқости қилдирмаймиз, эй мусулмон аҳли!

12) бағир билан боғлиқ иборалар:

Бугун ҳам опам мени она ўрнида бағрига босганида, ўзимни онамнинг иссиқ кўйида роҳатланиб ётгандек ҳис қилдим.

Мазкур асар билан танишганда, ўқувчи уйғур тили ва ундаги миллий, анъанавий урф-одатлар, қадриятлар қуршовига кириб боради, ҳамда бадий-эстетик завққа тўлади. Зиё Самадий Уйғур халқининг асрлар давомида тўплаб келган тарихий адабий бойлигини бадий образлар, талқинлар асосида қайта жонлантиришга эришди. Ёш авлод вакиллари уйғур тилидаги гап ва унинг она тилидаги ифодавийлигини ёддан чиқармасликлари лозим. Шу ўринда мақола уйғур тилида гап нутқ бирлигигина эмас, балки миллат менталитети, қадриятларини авлоддан авлодга етказиб берувчи энг самарали восита эканлигини ўқувчилар фикрига сингдириш учун хизмат қилади.

ХУЛОСА

Уйғур тилида гап масаласи номли мақолада уйғур тили синтаксиси ҳақида синтаксис тушунчасининг тарихи, фан объекти сифатида ўрганилиш босқичлари, олиб борилган илмий тадқиқотларнинг ютуқ ва камчиликлари, истиқболлари амалга оширилиши керак бўлган вазифалар қаторида уйғур тилида гапнинг ички қурлиши, шаклланиши, гапнинг турлари ва улардаги семантик маънодорлик жиҳатлари ўрганилди.

3. Сэмэдининг “Итсак ва қисмат” асарида учраган гаплардаги ибора, метафора, фразеологизмларга эътибор қаратилди.

Хулоса ўрнида шуни айтиш ўринли бўладики, уйғур тилшунослиги бундан буён бажарилиши лозим бўлган тадқиқот ишлари ўз навбатини кутиб турибди.

Мақола уйғур тилида фразеологизмлар, иборалар, бадий тил усуллари тарихий тадрижий ривожланиш таҳлил қилиш йўналишида олиб бориладиган илмий ишларга дебоча бўлади деб умид қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES)

1. Копиленко М.М. Основы этнолингвистики Алматы: Евразия 1995 – 179 с.
2. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики: образ мира и мир образов М. Владос, 1996 . 254с.
3. Сэмэди “Итсак ва қисмат” Алматы «ИД «Мир» нэшриети 2008, 572 б.
4. Қурванбакиева А.Н. Роман уйгурский язык фразеологизм // Журнал: Вестник КазНУ 2011. Алмата Востоковедение

MAVLONO JALOLIDDIN RUMIY HAYOTI: IBRAT VA HIKMAT KO'ZGUSI

Madina Mardonova

Tayanch doktorant,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Tashkent, Uzbekistan

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Sharqning buyuk mutafakkiri va shoiri, tasavvuf ta'limotining ulug' namoyandasi, "Mavlaviya" tariqatining asoschisi Mavlono Jaloliddin Rumiyning hayotiga oid ayrim faktlar tarixiy va adabiy manbalar bergan ma'lumotlar asosida qayta ko'rib chiqiladi. Rumiyning hayot yo'li bilan bog'liq ba'zi bir chalkashliklarga oydinlik kiritiladi. Jaloliddin Rumiyning buyuk ustozlari,piru komillari haqida ham so'z boradi. Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning Rumiyning hayoti bilan uchrashuvi, Damashqda Mavlono shu shaharda Shayx ul-akbar Muhyiddin ibn al-Arabiy bilan muloqotda bo'lganligi. Aflokiyning Mavlono bilan Shamsiddinning Shomda yuz bergan muloqoti haqida keltirgan hikoyatini bu yerda aynan keltirib o'tilganligi ko'rsatilgan. Rumiyning hayoti, ijodi va qarashlarini tahlil va tahqiq etish yo'lida AQSh va G'arbiy Yevropada ko'zga ko'rinarli jiddiy ilmiy ishlar amalga oshirilgan haqida aytib o'tilgan. Rumiyning hayoti bilan jiddiy shug'ullangan ingliz olimlaridan birinchi bo'lib Rinald Nikolson eslanishi joiz. U aslida yunon va turk tillari bo'yicha mutaxassis edi, biroq fors tiliga jiddiy mehr qo'yganligi, qat'iy va tinib-tinchimas sa'y-harakati bois fors tilini, so'ng arab tilini o'rganib oldi. Mavlono g'azallari haqiqat, zavq-shavq va jozibaga undovchi she'riyatning eng baland cho'qqilarida parvoz etib, uni irfon mulkining malik ush-shuarosiga aylantirdi. Ammo bu g'azallar shunday bir olamda sayr qiladiki, hayotning oddiy mushohadalari bilan uning orasida ancha masofa mavjud. G'ayb va ahli shuhuddan boshqa hech kim bundan ogoh emas. Gap shundaki, "Masnaviy" birinchi navbatda ana shunday masala va tushunchalarga nazar soladi, inson hayotining mazmun-mohiyati hamda turmush tarzi bilan aloqa o'rnatadi.

Kalit so'zlar: Mavlono Jaloliddin Rumiyning hayoti, tasavvuf, mutasavvif, orif, "Masnaviy", ma'naviy, "Devoni kabir", "Kitobi ma'orif", Baho Valad, "Valadnoma", Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy, Aflokiy, "Manoqib ul-orifin", Sulton Valad, Shamsiddin Tabriziy.

THE LIFE OF MAVLANO JALALIDDIN RUMI: A MIRROR OF LESSON AND WISDOM

Madina Mardonova

Researcher

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

ANNOTATION

In this article, some facts about the life of Maulana Jalaluddin Rumi, the great thinker and poet of the East, the great figure of Sufism, the founder of the Mavlawiya order, are considered based on the historical and spiritual information provided by the order. spiritual preachers. literary sources. Rumi clears up some of the confusion surrounding the lifestyle. It is also said about the great teachers and perfect teachers of Jalaluddin Rumi. Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Tirmidhi's meeting with Rumi, in Damascus Mawlana had a conversation with Sheikh ul-akbar Muhyiddin ibn Arabi in this city. Here is Afloki's story about the dialogue between Maulana and Shamsiddin in Sham. It was noted that in order to analyze and research Rumi's life, work and views, significant scientific work has been carried out in the USA and Western Europe. Rinald Nicholson should be noted as the first English scholar who seriously dealt with Roman studies. At first he knew Greek and Turkish, but because of his serious love for Persian, he learned Persian and later Arabic with his determination and unremitting efforts. Maulana's ghazals rose to the highest heights of poetry, called for truth, pleasure and charm, turning it into a symbol of wisdom. But these ghazals walk in such a world that there is a long distance between ordinary observations of life and it. No one is aware of this except the people of the unseen and Shuhud. The fact is that "Masnavi" first of all looks at such issues and concepts, establishes a connection with the essence of human life and lifestyle.

Key words: *Maulana Jalaluddin Rumi, Sufism, mystic, scholar, "Masnaviyi Ma'navi", "Devoni Kabir", "Kitobi Maarif", Baha Walad, "Valadnama", Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termizi, Afloki, "Manokib ul-Arifin", Sultan Walad, Shamsiddin Tabrizi.*

ЖИЗНЬ МАВЛАНО ДЖАЛАЛИДДИНА РУМИ: ЗЕРКАЛО УРОКА И МУДРОСТИ

Мадина Мардонова

Исследователь,

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

АННОТАЦИЯ

В данной статье на основе историко-духовных сведений, предоставленных заказ. духовные проповедники. литературные источники. Руми проясняет некоторую путаницу, связанную с этим образом жизни. Также говорится о великих учителях и совершенных учителях Джалалуддина Руми. Встреча Сайида Бурхониддина Мухаккика Тирмизи с Руми в Дамаске Мавлана имел беседу с шейхом уль-акбаром Мухиддином ибн Араби в этом городе. Вот рассказ Афлоки о диалоге Мауланы и Шамсиддина в Шаме. Было отмечено, что с целью анализа и исследования жизни, творчества и взглядов Руми в США и Западной Европе проведена значительная научная работа. Ринальда Николсона следует отметить как первого английского ученого, серьезно занявшегося римскими исследованиями. Сначала он знал греческий и турецкий языки, но из-за своей серьезной любви к персидскому языку, благодаря своей решимости и неустанным усилиям, он выучил персидский, а затем и арабский язык. Газели Мауланы поднялись на высшие высоты поэзии, призвали к истине, наслаждению и очарованию, превратив ее в символ мудрости. Но эти газели ходят по такому миру, что между обычными наблюдениями за жизнью и ним большая дистанция. Никто об этом не знает, кроме людей незримого и Шухуда. Дело в том, что «Маснави» в первую очередь рассматривает подобные вопросы и понятия, устанавливает связь с сущностью человеческой жизни и образа жизни.

Ключевые слова: Маулана Джалалуддин Руми, суфизм, мистик, ученый, «Маснавийи Ма'нави», «Девони Кабир», «Китоби Маариф», Баха Валад, «Валаднама», Сайид Бурхониддин Мухаккик Термизи, Афлоки, «Манокиб уль-Арифин», Султан Валад, Шамсиддин Табризи.

KIRISH

Buyuk mutasavvif va shoir, fors-tojik adabiyotining ulug' namoyondasi, "Mavlaviya" tariqatining asoschisi Mavlono Jaloliddin Balx shahrida 1204 yilda dunyoga keldi. Uning "Rumiy" va "Mavlono Rumiy" nomi bilan shuhrat qozonishining boisi Turkiyaning Quniya shahrida uzoq muddat istiqomat

qilganligidir. Chunki Rumiyning o'zi ham doim o'zini xurosonlik deb hisoblagan, o'z shahri va hamshaharlarini yaxshi ko'rgan, ularni hech qachon unutmagan [9,5]. Binobarin, Mavlaviy o'zining xurosonlik ekanligini qat'iy ta'kidlagan. Bu haqda "Devoni kabir"da ham yozadi:

Az Xurosonam kashidiy to bari yunoniyon,
To baromo'zam bad-ishon, to kunam xushmazhabiy.

Ma'nosi: Xurosonimdan yunonlar (diyoriga)cha olib ketding, toki ularga go'zal dinni o'rgatay.

Mavlono Jaloliddinning otasi Muhammad bin Husayn Xatibiy bo'lib, o'z davrida Bahouddin Valad nomi bilan tanilgan va laqabi Sulton ul-ulamo bo'lgan. U 1230 yilda, ya'ni, sakson besh yoshida vafot etdi. Bahouddin Valad tasavvuf tariqatining ulug'laridan bo'lib, Shamsiddin Ahmad Aflokiyning yozishicha uning so'fiylik "jun chakmoni" (xirqasi), ya'ni silsilasi Ahmad G'azzoliyga borib taqaladi. U amri-ma'ruf ahli bo'lib, bemaza va bema'ni odatlardan uzoq yurar, doimo ko'pchilik hamrohligida bo'lardi. Ozar Begdiliyning "Otashkada" tazkirasida yozishicha, usiz jasad tashqariga chiqmagan va usiz hech qanday yig'in o'tkazilmagan. U doimo falsafa hakimlari va boshqalarni inkor, shariat qoidalariga bo'ysungan va dini Ahmadiyni [2,193] targ'ib qilgan. Xos va avom uni qo'llab quvvatlagan" [5, 194]. Uning yozgan asarlari ziyolilar orasida o'ziga xos bir mehr-muhabbat va ixlos bilan o'qilgani tufayli katta shuhrat qozongan edi. Ayniqsa, uning "Ma'orifi Baho Valad" kitobi ulkan e'tiborga sazovor bo'ldi.

Ushbu kitob, ya'ni, "Kitobi ma'orif" Baho Valadning ma'ruza va va'zlaridan tashkil topgan majmua bo'lib, Mavlono va unga ergashgan oriflar dunyoqarashiga o'ziga xos ravishda ta'sir ko'rsatdi. Hatto, "Kitobi ma'orif"da "Masnaviyi ma'naviy"da aks ettirilgan ko'pgina masalalarning izi va ildizini ko'rish mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Mavlono otasi Baho Valad vafot etgan paytda yigirma to'rt yoshli yigit edi. Otasi o'g'lining o'z o'rniga o'tirishini, va'z va yig'in gilamini yoyib, fatvo berish usullarini o'rganishini istardi. To'g'risi, bu borada o'g'liga vasiyat ham qilgan edi. Mavlono bu hunarni bir yil, ya'ni, Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy maslagi bilan tanishguncha davom ettirdi.

Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning o'zi haqiqat toliblaridan bo'lib, Baho Valad (Jalolliddin otasi)ning muridlaridan hisoblanardi. U Balxda Baho Valad majlislarida qatnashib, undan ilm o'rgangan va uning chin muridlaridan biriga aylangan edi. "Valadnoma"dan ma'lum bo'lishicha, Mavlaviy Burhoniddin

Muhaqqiq Termiziyning oldiga o'zi boradi. "Sayyid, Mavlonoga turli ilmlarni o'rgatadi va uning qol ilmida (Qol ilmi – isbotlash yo'li bilan mohiyatini tushunish va tushintirish mumkin bo'lgan ilm) zehni o'tkirligini anglab, Xudovandgorning oyoqlarini o'pa boshladi, tinmay ofarinlar aytib, derdi: - Diniy va yaqiniy (aniq hujjat va aniq dalil-isbotlarga asoslangan ilm) ilmlar bo'yicha martaba va darajada otadan oldinga o'tding, ammo padari buzurgvorlarning ham qol ilmida komil va ham hol (hol ilmi – faqat e'tiqod yo'li bilan mohiyatini tushunish va bilish mumkin bo'lgan ilm, tasavvuf) ilmida mukammal edi. Hol ilmiga ham jiddiy e'tibor berishingni xohlayman va u ma'no hazrat shayximdan menga o'tgan hol ilmida zohiran va botinan otangning vorisi bo'lishing va aynan otangga o'xshash uchun ham uni mendan o'zlashtir. Mavloni sayyidning bu so'zlarini quloqqa oldi va unga murid tushdi". Ushbu ma'lumotni Aflokiyning "Manoqib ul-orifin", Ahmad Roziyning "Haft iqlim", Jomiyning "Nafahot ul-uns" asarlari ham tasdiqlaydi.

"Manoqib ul-orifin" muallifining yozishicha, Mavloni otasi vafotidan so'ng Shomga bordi. Burhoniddin uni to Qaysariyagacha kuzatib bordi, lekin undan keyin Mavloni hamroh bo'la olmadi. Mavloni Halab shahriga borib, zohiriy bilimlarni o'rganishga kirishdi. Bu paytlarda Damashq va Halab shaharlari islomiy bilimlarning muhim markazlari hisoblanib, Markaziy Osiyo va Eronning ko'pgina ulamolari mo'g'ul hujumi natijasida u yoqqa o'tib ketgan va o'sha yerda turg'un bo'lib qolgan edilar. U Halabdan so'ng Damashqqa bordi va to'rt yil u diyorda ilmu donish bilan shug'ullandi. Aflokiyning yozishiga qaraganda, "Hazrat Mavloni Damashqqa kelishi bilan shahar ulamolari va akobirlari, kim bo'lishidan qat'iy nazar uni kutib oldilar va Muqaddasiya madrasasidan joy berib, uning xizmatida bo'ldilar. U nihoyat jiddiy riyozat chekib din ilmi bilan mashg'ul bo'ldi". Mavloni shu shaharda Shayx ul-akbar Muhyiddin ibn al-Arabi bilan muloqotda bo'ldi.

Mavloni jami yetti yil Damashq va Halabda yashab, so'ng Qo'nyoga ravona bo'ldi, Qaysariyaga yetib kelgach, Burhoniddinning oldiga keldi va uning shogirdlari qatoriga qo'shildi. U to'qqiz yil Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy xizmatida bo'lib, uning o'quvchi talabasi bo'ldi. 1230 yilda Ruma qaytdi, Burhoniddin esa Qaysariyada qoldi va o'sha yerda vafot etdi. Aflokiy yozadi: "Burhoniddin vafot etayotgan paytda bu ruboiyni o'qiydi:

Ey do'st, qabulam kunu jonam bisiton,
Mastam kunu az du jahonam bisiton.
Bo harchi dilam qaror girad be tu,
Otash ba man andar zanu onam bisiton.

Ma'nosi: Ey do'st, meni qabul et, jonimni olgin. Mast aylab, ikki dunyoimni olgin. Sensiz nima bilan qalbm orom topsa, menga o't qo'yib, o'shani mandan olgin.

Burhoniddin Termiziy vafot etgach, Mavlono deyarli besh yil (1240-1244) otasi va ajdodi an'anasiga ko'ra madrasada fiqh va din ilmlaridan dars berishga kirishdi. Har kuni to'rt yuzga yaqin shariat ilmi toliblari uning darsi va huzurida hozir bo'lardilar. Shuningdek, o'sha zamon faqihlari va din peshvolari odati bo'yicha zikr uyushtirishar va xalqni xudojo'ylikka undashardi.

Shamsiddin Muhammad bin Malikdod asli tabrizlik edi [9,57]. Mavlono uning ta'sirida o'zgacha holga tushib, zuhddan ishqqa yetishgan shaxs h.q. 642 jumodul-oxir oyining yigirma oltinchi kuni (1244 yil) Qo'nyoga boradi. Bu paytda u oltmish yoshda edi. Shamsiddin Ko'nyo ufqida va Mavlono yig'inida porlab nur sochishdan oldin ko'p shaharlarda va ulug' zotlar xizmatida bo'ldi. Ba'zida maktabda muallimlik ham qildi, mayda-chuyda ishlar bilan ham shug'ullandi. "Maosh berganda kechiktirib vaj-bahona qilar va derdi: - Hammasi yig'ilsin, mening qarzim bor, qutulishim kerak. Nogoh "Tashqariga chiq", deya g'oyib bo'lardi". Va o'n to'rt oy Halab shaharida madrasada zahmat chekdi. "U doim qora rangli namad chakmon kiyardi va uning tariqati pirlarini Tabriz komillari deb atashardi".

Shunday qilib, Shams Qo'nyoda "shakarfurushlar karvonsaroyiga tushdi va bir hujra oldi. Xalq katta tojir ekan, deb o'ylashi uchun hujrasi eshigiga ikki-uch dinorlik qulf osib, kalitini dastorining bir chekkasiga bog'lab, yelkasi uzra tashlab qo'yardi. Aslida esa hujrasida qamishdan to'qilgan eski va siniq bo'yra, ko'za va bolishdan boshqa hech vaqo yo'q edi. Shamsning Mavlono bilan diydor ko'rishishi haqida bayon qilingan fikrlar anchagina. Masalan, Aflokiy "Manoqib ul-orifiyn" kitobida keltirishicha, bir kuni Mavlono paxtafurushlar madrasasidan chiqib, yo'rg'a ot ustida o'tirgan edi. Tolibi ilmlar va donishmandlar unga hamroh bo'lib kuzatib borar edilar. To'satdan Shamsiddin Tabriziy unga to'qnash kelib qoldi va Mavlonodan so'radi: - Boyazid ulug'roqmi yo Muhammad? Mavlono aytdi: - Bu qanaqa savol? Muhammad oxirgi payg'ambar. Uning Boyazidga qanday aloqasi bor? Shamsiddin aytdi: - Bo'lmasa nega Muhammad "Bizning urf-odatimiz ma'rifat tufaylidir" desa, Boyazid "Bizning sha'nimiz ulug'dir" deydi? Mavlono bu savol haybatidan lol bo'lib, hushidan ketdi. U o'ziga kelgach, Shamsiddin Mavlononing qo'lini ushlab, piyoda yurib o'z madrasasiga olib kelib, hujrasiga keltirdi va qirq kun bu yer hech bir zotni kiritmadi. Mavlononing bir necha baytiga ahamiyat bersangiz, bu so'zlarning unga yaqinligini sezasiz:

Manam on nogahon turo dida
Gashta sar to ba po hama dida.

Joni man hamchu murg'i devona,
Dar g'amat az gazof parrida.

Ma'nosi: Menman, o'sha seni to'stdan ko'rib qolgan, seni ko'rib boshdan-oyoq ko'zga aylangan. Mening jonim aqlidan ayrilgan qush kabi sening dardingda bekorga uchib ketdi.

Jomiy ham "Nafohot ul-uns"da shu rivoyatni naql qiladi. "Al-javohir ul-maziya" kitobining muallifi Muhyiddin Abdulqodir (h.q.775-969) esa boshqa rivoyatni keltiradi. Davlatshoh Samarqandiy tazkirasida esa Shamsning Mavlaviy bilan diydor ko'rishish rivoyat boshqa bir tarzadir [2,196-197].

Ibn Batuta XIV asrda keltirgan rivoyat ham misol bo'lib xizmat qilishi mumkin[3,187].

Aflokiy va Davlatshoh keltirgan rivoyati chalkashlikdan xoli emas, chunki Shams savoli juda sodda, jo'n va oddiydir. Hatto tariqatda g'o'r kishilar ham bunga o'xshash savollarga javob berishga ojiz emaslar. Qanday qilib, hayoti ibtidosida irfon haqiqatlari bilan tanishgan va tasavvuf beshigida tarbiya topgan Mavloni bu savolni javobsiz qoldirishi mumkin?![9,60]

Aflokiy Mavloni bilan Shamsiddinning Shomda yuz bergan muloqoti haqida keltirgan hikoyatini bu yerda aynan keltirish o'rinlidir:

"Shunday qilib, rivoyat qiladilarki, bir kuni (Mavloni) Damashq maydonida sayr qilib yurgan edi. Xaloyiq orasida ajib bir kishiga duch kelib qoldi: u egnida qora chakmon va boshiga namad kuloh kiyib, aylanib yurardi. U Hazrat Mavlonoga yetishi bilan uning muborak qo'llarini o'pib dedi: – Ey, ma'nolar olamining mohir ustoz, bizni top". Va ul hazrat Mavloni Shamsiddin Tabriziy edilar". Ammo Mavlononing o'g'li Sulton Valadning rivoyati "Valadnoma"da quyidagicha: Mavlononing Shamsiddinga bo'lgan mehri, nabiylik, rasullik va kalimullohlik maqomlariga ega bo'la turib Xizrni izlagan Musoga o'xshaydi. Mavloni ham shuncha yetuklik va shon-shavkatga ega bo'la turib, komillikning yuqori zinalari talabida yurib, maxfiy avliyolardek pok Shamsni topdi va unga murid tushdi, oyog'iga bosh qo'ydi va birdan uning nurida foniy bo'ldi"[9,61].

"Valadnoma"da Mavlaviyning muridlardan qanday qilib yuz o'g'irgani bayon etilgan.

Shams Tabreziy va Mavloni o'rtasidagi do'stlik o'n olti yil davom etdi, ammo Qo'niyo aholisining bu masalaga bo'lgan salbiy munosabati natijasida Shams 1245 yili shavvol oyining yigirma birinchisi, payshanba kuni safarga o'tlanib, Damashqqa

keldi. Mavlono Jaloliddin Rumiyo'z ustoz va piridan ajralishni xohlamay, unga atab to'rt g'azal yozib jo'natdi.

Oxiri Mavlono o'g'li Sulton Valadni Shamsiddinni qaytarib kelish uchun Damashqqa jo'natdi. Sulton Valad 1246 yilda aholining uzr so'rashi evaziga Shams Tabreziyni qaytarishga muvaffaq bo'ldi. U ham marhamat qilib, Qo'niyoga qaytdi. Bu gal xalq turli mish-mishlar tarqatib, unga ancha ozor berdi. Kutilmaganda Shams to'satdan hammani tark etib, noma'lum yurtga bosh olib ketdi, bu safar uning hech qanday daragi chiqmadi [1,311].

Rumiyo hayoti, ijodi va qarashlarini tahlil va tahqiq etish yo'lida AQSh va G'arbiy Yevropada ko'zga ko'rinarli jiddiy ilmiy ishlar amalga oshirildi. Rumiyo shunoslik bilan jiddiy shug'ullangan ingliz olimlaridan birinchi bo'lib Rinald Nikolsonni (1868-1945) eslash joiz. U aslida yunon va turk tillari bo'yicha mutaxassis edi, biroq fors tiliga jiddiy mehr qo'yganligi, qat'iy va tinib-tinchimas sa'y-harakati bois fors tilini, so'ng arab tilini o'rganib oldi. O'ttiz yoshlik paytida yozgan Mavlono Jaloliddin Rumiyo ning "Masnaviyi ma'naviy" va "Devoni Kabir"ni mutolaa qildi, shu mutolaa natijasi o'laroq, uning she'rlaridan tanlab bir to'plam nashr ettirdi[7]. Nikolson shoir devonlaridan tanlab olgan g'azallarni falsafiy ma'nosi va xususiyatiga qarab tasnifladi va 1898 yilda "Jonning joni" nomi ostida to'plam shaklida nashrdan chiqardi. Mazkur majmua 1977 yilda qayta chop qilindi. Nikolson 1924 yilda "Osiyo saltanati jamiyati" jurnalida Rumiyo ning "Fiyhi mo fiyhi" ("Ichindagi ichindadir") asarini tanishtirib, uning ba'zi qismlarini tarjima qildi. U amalga oshirgan ishlarning eng muhimi "Masnaviyi ma'naviy" tarjimasini va sharhidir. U yozadi: "Masnaviy" Jaloliddinning she'riyatdagi hayratga soluvchi iste'dodi kengliklarini "Devoni Shamsi Tabriz"dan ko'ra to'laroq namoyon etadi. Mavlono g'azallari haqiqat, zavq-shavq va jozibaga undovchi she'riyatning eng baland cho'qqilarida parvoz etib, uni irfon mulkining malik ush-shuarosiga aylantirdi. Ammo bu g'azallar shunday bir olamda sayr qiladiki, hayotning oddiy mushohadalari bilan uning orasida ancha masofa mavjud. G'ayb va ahli shuhuddan boshqa hech kim bundan ogoh emas. Gap shundaki, "Masnaviy" birinchi navbatda ana shunday masala va tushunchalarga nazar soladi, inson hayotining mazmun-mohiyati hamda turmush tarzi bilan aloqa o'rnatadi".

Nikolson 1925-1940 yillar davomida "Masnaviyi ma'naviy"ning ilmiy-tanqidiy matnini tayyorlash va uning baytlarini sharhlash bilan shug'ullandi. Nihoyat, jiddiy sa'y-harakat va bir dunyo mehr-muhabbat bilan ko'ngliga tugib qo'ygan niyatini amalga oshirib, sakkiz jildlik kitobni jahon ilmiy va adabiy jamoatchiligiga taqdim etdi[8]. Nikolsonning forsiy adabiyot va tasavvuf bo'yicha amalga oshirgan qimmatli ishlari ko'p, ammo bu sohada u bajargan eng murakkab va qimmatli ish "Masnaviyi

ma'naviy"ning ilmiy-tanqidiy nashri edi [4,85]. "Masnaviy"ning R.Nikolson tayyorlagan ilmiy-tanqidiy nashri haligacha eng mo'tabar va ishonchli nashr hisoblanadi.

XULOSA

Mavlono Jaloliddin Rumi hayoti bilan bog'liq bir qancha sahnalarda turli naql va rivoyatlar natijasida ba'zi bir chalkashliklar yuzaga kelgan. Jumladan, ba'zi bir manba va adabiyotlarda uning oilasi bilan Balxdan Qo'niyoga ko'chib ketish chog'ida 12 yoshda bo'lganligi aytilsa, ba'zi bir ma'lumotlarga qaraganda 20-22 yoshlarda bo'lgan. Yoki Rumiyning Shams Tabreziy bilan bo'lgan birinchi muloqoti turli manbalar va rivoyatlarda biroz tafovut bilan naql qilinadi. Shams Tabreziyning oxirgi marta Mavlono huzuridan chiqib ketishi va dom-daraksiz yo'qolishi xususida ham turlicha fikrlar bor.

Mavlono Jaloliddin Rumiyning bir faqih mudarris va voiz darajasidan ulug' bir orif va mutafakkir, buyuk bir mutasavvif va shoir maqomigacha bosib o'tgan yo'li kuchli ruhiy-botiniy evrilishlar, ma'naviy-axloqiy yuksalishlar orqali hosil bo'lgan. Har holda uning hayot yo'li juda murakkab, shu bilan birgalikda ibrat va hikmatlarga to'la bo'lganligiga undan bashariyat ahliga meros qolgan "Masnaviyi ma'naviy", "Devoni kabiri Shams" va "Fiyhi mo fiyhi" kabi asarlari guvohdir.

REFERENCES

1. Амир Исмоил Озар. Адабиёти Ирон дар адабиёт-э жаҳон. –Тэхрон: "Энтэшорот-э Сўхан", 1387. – С.311.
2. Давлатшоҳ Самарқандий. Тазкират уш-шуъаро. Техрон, 1337. – С.196-197.
3. Ибн Батута. Сафарнома. Жилди 1. / Таржумаи Муҳаммад алии Муваҳхид. – Техрон: "Огоҳ", 1376. – С.187.
4. Муҳаммад Истеъломий. Жалололиддин Румий ҳақида. Форс тилидан ўзбек тилига Жаъфар Муҳаммад таржимаси. – Техрон, 2001. – Б.85.
5. Озар Бегдилий. Оташкада. Дар зикри шуарои Балх. – Техрон, 1378. – С.194.
6. Rumi, London, Chapman and Hall; New York, Fredrich Stokes, 1931.
7. Selected Poems from the Divan-i Shams-i Tabriz, Cambridge University Press, 1898.
8. Tales of Mystic Meaning, Being Selections from the Mathnawi of Jalal-ud-Din
9. Фурузонфар, Бадиъуззамон. Рузгори Мавлоно Жалололиддин. – Техрон, 1366. – С.5.

AVESTONING MIFOLOGIK QATLAMI VA UNING DINIY QARASHLARDA AKS ETISHI

Choriyeva Sedona Sharif Qizi

Termiz davlat universiteti Tarix fakulteti 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: PhD. Sh.B.Abdullayev

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada dastlabki mifologik qarashlar va ularning turli timsollar tarzida namoyon bo'lishi bayon etilgan. Mifologiyaning asosiy tushunchalari: totem, fetish va anima kabi tushunchalarning etimologiyasi tahlil etilgan. Zardushtiylik mifologiyasidagi ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurashlar va ular turli xudo va devlar timsollarida namoyon bo'lishi va Avesto mifologiyasida hikoya qilingan xalq qahramonlari va ezgulik timsollari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Mif, mifologiya, totem, fetish, anima, zardushtiylik, Avesto, Ahura-Mazda, Axiraman, dev, siyovush afsonasi, kichik avesto.

ABSTRACT

This article describes the initial mythological views and their manifestation in the form of various symbols. The etymology of the main concepts of mythology: totem, fetish and anima is analyzed. The struggle between goodness and evil in Zoroastrian mythology and their manifestation in the personifications of various gods and giants, as well as the folk heroes and personifications of goodness narrated in Avesta mythology, are highlighted.

Key words: Myth, mythology, totem, fetish, anima, Zoroastrianism, Avesta, Ahura-Mazda, Akhirmaman, giant, Siyovush legend, small Avesta.

KIRISH

«Mif»- koinot va hayotning paydo bo'lishi, tabiat hodisalari, xudolar va afsonaviy qahramonlar haqida ibtidoiy zamon kishilari tushunchalarining badiiy ifodasidir. Shunday qilib, mif deganda, eng qadimgi afsona, rivoyat, hikoyalarni tushunish mumkin. O'rta Osiyoda yashaydigan xalqlarning o'tmish hayoti bilan bog'liq miflarnig dastlabki namunalari «Avesto» kitobida uchraydi. Bu kitobda yaxshilik va yomonlik kuchlari Mitra, Anaxita, Kayumars, Yima(Jamshid), Gershasp (Elikbek) timsollarida namoyon bo'lgan.⁶⁸

⁶⁸ O'zbek mifologiyasi. WWW.ziyouz.com

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Mifologiyada 3 ta asosiy tushuncha muhim hisoblanadi. 1. Totem.2. Fetish.3. Anima.⁶⁹

Totem deganda, biz dunyodagi turli xalqlar hozirgi paytgacha o'zlariga homiy deb bilgan hayvonlarni tushunamiz. Jumladan, burgut, sher, yo'lbars, bo'ri, ilon (ajdar), humo kabi hayvonlar va qushlar ko'p xalqlarda alohida e'zozlanadi.⁷⁰

Fetish insonlar tomonidan alohida e'tibor bilan qaraladigan narsa, predmetlar tushunchasini anglatadi. Xususan, turkiy xalqlarda quyosh, oy, yer, ayrim yulduzlar, suv, tuproq, yoy, qilich, qalam kabilarga asrlar davomida alohida hurmat bildirilgan.⁷¹

Anima inson tomonidan totem va fetishga ishonch bilan qarash manosini anglatadi. Tushga ishonish oddiy hayotda ro'y berayotgan voqealardan kelajak haqida tasavvur hosil qilishga urinish odatlari animizm tasiri bilan bog'liqdir.⁷²

Ma'lumki, zardushtiylik mifologiyasining asosida ezgulik va yovuzlik kurashi, ya'ni dualistik tasavvurlar yotadi. Ana shu tasavvurlarga ko'ra kun bilan tunning kurashi va unda Quyoshning g'olib chiqishi dualistik motivlar asosida tasvirlanadi. "Xurshed yasht" tarkibiga kirgan alqovlar orasida aslida ana shu mifik bandlar ham bo'lgan va keyinchalik unutilib yoki yo'qolib ketgan bo'lishi kerak⁷³. Avesta avval boshida dunyoni faqat ezguliklar majmuyi va mutanosibligi sifatida tasvirlaydi. Unda yovuzliklar, o'lim yo'q, kasalliklar yo'q. Dunyo azal va abad porloqliklardan iborat – qorong'ulik yo'q, yoz bor, qish yo'q, ezgu niyat bor, yovuz o'y, yomonlik haqida o'ylash yo'q edi. Zardushtiylikda imonli, e'tiqodi butun va mustahkam qavm artabon, ya'ni yaratgan borligiga ishongan odam, Haqning qo'riqchisi deb ataladi. Xullas, Avesta borliq dunyoni dastlab ana shunday bir jannatiy tusda ta'riflaydi va insonni shunga munosib bo'lishga chorlaydi⁷⁴. Borliq ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash maydoni deb hisoblanadi. Dastlab Ahura-Mazda faqat ezgu borliqni yaratgan. Biroq yovuzlikning bosh

⁶⁹ Ahmadjon Ashirov «O'zbek xalqining qadimiy etiqod va marosimlari monografiyasi» Humanities and Social Sciences/A.Navoiy nashryoti-2007.

⁷⁰ Ahmadjon Ashirov «O'zbek xalqining qadimiy etiqod va marosimlari monografiyasi» Humanities and Social Sciences/A.Navoiy nashryoti-2007./International Journal of recently scientific resercher's theory/Dinning ibtidoiy shakllanishi va dastlabki diniy tassavurlar//99-100 b.

⁷¹ O'zbek mifologiyasi. WWW.ziyouz.com/ Ahmadjon Ashirov «O'zbek xalqining qadimiy etiqod va marosimlari monografiyasi» Humanities and Social Sciences/A.Navoiy nashryoti-2007./International Journal of recently scientific resercher's theory/Dinning ibtidoiy shakllanishi va dastlabki diniy tassavurlar//99-100 b.

⁷² Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar // Tanlangan asarlar: T.I. –T., Fan, 1968./⁷² O'zbek mifologiyasi. WWW.ziyouz.com/ Ahmadjon Ashirov «O'zbek xalqining qadimiy etiqod va marosimlari monografiyasi» Humanities and Social Sciences/A.Navoiy nashryoti-2007./International Journal of recently scientific resercher's theory/Dinning ibtidoiy shakllanishi va dastlabki diniy tassavurlar//98-b

⁷³ Mirziyoyev SH. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. –488 b

⁷⁴ Avesta: Tarixiy-adabiy yodgorlik // Asqar Mahkam tarjimasi. –T.: Sharq, 2001. –384 b., 16 b. zarvara.

sababchisi va o'lim keltiruvchi devlar devi(sardori)⁷⁵- Axriman barcha ezguliklarning ziddi uchun son-sanoqsiz yovuzliklar qiyofasida namoyon bo'laveradi. Axriman yovuzliklarni umumiy tarzda o'zida mujassam etgan tushuncha Avestada Duruj(Drauga) –"Yolg'on" devi sifatida ta'riflanadi. Yolg'on(Duruj) Arta(Asha) –Haq(Haqiqat)ga qarama-qarshi qo'yiladi. Cheksiz, poyonsiz kurashlar oqibatida Axriman(uning universal qiyofasi Yolg'on) yo'q qilinadi. Haqiqat g'olib chiqib, borliqdagi barcha imonlilar behishtga(jannatga) doxil bo'ladilar.⁷⁶ Axrimanning yovuzliklari qatorida «Nasu» o'lim va yomonlik timsolidir. Axriman jangchilari orasida asosiy rolni devlar o'ynaydi. Bular Zardushtiylikni inkor etgan qadimiy xudolardir. Masalan, «Araska» –hasad devi, «Zarvan» –qarilik ko'rinishidagi kasallik, «Varena»–xirs, «Azy» –ochko'zlik, «Apausha» –qurg'oqchilk devi, yana «Bushyasta» –dangasalik devi bo'lib, u insonni ezgulik va din yo'lidagi harakatlaridan chalg'itadi, «Ayshma» –g'azab devi, u insonni yovuz niyatlarga chorlaydi.⁷⁷ Ahura-Mazda insonlarga ezgu ishlarni bayon etib ularga amal qilishni buyuradi, yomon ishlardan saqlanishga chaqiradi. Zardushtiylikda imon uchta narsaga asoslanadi: fikrlar sofliqi, so'zning sobitligi, amallarning insoniyliqi. Har bir zardushtiy kuniga besh marta yuvinib, poklanib, Quyoshga qarab, uni olqishlab, sig'inishi shart. Zardushtiylik ibodatxonalarida doimiy ravishda olov yonib turadi. Ularda dunyodagi to'rt unsur –suv, olov, yer va havo ulug'lanadi. Avesta ta'limoti ko'pxudolik(politeizm)dan yakka xudolik (monoteizm)ga o'sib o'tish evolutsiyasini o'zida aks ettiradi.⁷⁸ Ahura Mazda olamdagi mavjud o'tkinchi vaqt oqimi tomonidan yaratilgan ikkita egizak ruhlarning biridir. Ahura Mazda olamdagi barcha ezgu ishlarni, yaxshilik, yorug'likni o'zida mujassamlashtiruvchi tangri qiyofasida gavdlantiriladi. Egizak ruhlarning ikkinchisi Anxra-Maynyu esa o'zida zulmat, qabohat, jaholat kuchlarini mujassamlashtiruvchi qudrat timsolida namoyon bo'ladi⁷⁹.Zardushtiylik ta'limotiga ko'ra, dunyo sinovlardan emas, balki yovuzlikka qarshi kurashdan iborat, xolos. Ta'limotda insoniyat yashayotgan dunyo muhim hisoblanadi. Shuning uchun unda dunyoviy lazzatlardan oxirat uchun voz kechish masalalari ilgari surilmaydi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, yaxshilik va yomonlik bir qancha timsollarda namoyon bo'lgan. Bular bizga turli mifologik shakllarda yetib kelgan.

⁷⁵ ABDULLOYEV SHUXRATJON BOBOISMOILOVICH «O'rta Osiyo xalqlari diniy qarashlarida dev obrazi: shakllanishi va evolyutsiyasi»Termiz 2022.113-b.

⁷⁶ Avesta: Izbranniye gimni: Iz Videvdata/ Per. s avest. I.M. Steblin Kamenskogo. M., 1993. –298 s

⁷⁷ Boys Meri. Zoroastriytsi. Verovanie i obichai. –M.: Nauka, 1988. –364 s.

⁷⁸ Hintze A. Monotheism the Zoroastrian Way // JRAS, Vol. 24 / Issue 02 / April 2014. – P. 225 – 249

⁷⁹ Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar // Tanlangan asarlar: T.I. –T., Fan, 1968. -488 b.

Siyovush afsonasi: Siyovush-xalq qahramoni. Afsonalarda hikoya qilinishicha, Siyovush Kaykovusning o'g'li bo'lgan. Nihoyat darajada go'zal yigit bo'lib, uni o'gay onasi sevib qoladi. Lekin, u o'gay onasining taklifini rad etadi. Bunga chiday olmagan o'gay ona unga tuhmat qiladi. Siyovush o'zining pokligini isbotlash uchun ot surib alangadan o'tadi, so'ng Afrosiyob poytaxtiga boradi. Afrosiyob uni izzat-hurmat bilan kutib oladi va unga o'z qizini beradi. Lekin, dushmanlar Afrosiyob bilan Siyovush o'rtasiga nifoq soladilar, adovat urug'ini sochadilar. Natijada Afrosiyob Siyovushni o'ldiradi. Siyovushning o'g'li Kayxisrav o'z bobosi Afrosiyobdan otasi uchun qasos oladi, uni o'ldiradi. Afsona oxirida Kayxisrav xorazmiy shohlar sulolasiga asos solganligi so'zlanadi.⁸⁰Bu afsonada ham yovuzlik va ezgulik qarama – qarshiligi aks etganligi ko'rinib turibdi. „Avesto“ning bo'limlaridan biri-“Kichik Avesto” asosan, zardushtiylarning kunduzgi toat-ibodatlarini, duo va alqovlaridan tashkil topgan. Jumladan, dastlabki uch alqov Axura-Mazdaning Ashah -Haqiqat ekani, olam Hukmdori ekani, Haqiqat nurlari ostida eng go'zal amallarni bajaruvchilardan ogoh ekani haqida bo'lib, darvishlarni asrash uchun Zardushtni tanlaganini aytadi. “Belbog' bog'lamoq duosi”qismida Pozand degan din arboblardan biri Mazdaga hamdu-sano aytadi va gunohlari uchun tavba qiladi.U Axura Mazdaga shod-xurramlik va Axrimanga mag'lubiyat tuyadi. Axuraning hamma xohishi bajo bo'lishini istaydi. “Avesto”ning shioriga ishonishini bayon etadi. Bu shior quyidagilardir: “Men ezgu andisha bilan andisha yuritganga ishonaman. Men ezgu so'z so'zlaganga ishonaman. Men ezgu amallarning amaliga ishonaman. Men mazdoparastlik diniga ishonaman, zero u qurol ushlaganga chang soladi va uni biryoqlik qiladi; u qon-qardoshlik robitalarini mustahkamlaydi. U shu qadar pok dindirki, hozirgi va keyingi keladigan dinlar orasida eng ulug'i va eng yaxshisidir.⁸¹ “Surush boj” duosi har kuni bomdod mahali, uyqudan turgach o'qiladigan mashhur mazdoparastlik duolaridandir.Duoning mazmuni- Pozand gunohlari uchun tavba qiladi, mazdoparast, zardushtiy va devlar dushmani ekanini ta'kidlaydi, ilohlarga hamdu sano aytadi, Surushni olqishlaydi, g'anamlar adovatidan asrashni Mazda va Zardushtdan so'raydi. Umuman, “Avesto” kitobi Markaziy Osiyo xalqlari hayotining hamma tomonlarini qamrab olgan.

XULOSA:

Yuqorida o'rganilgan ma'lumotlar asosida quyidagicha xulosa qilish mumkinki, avvalo, Avesta mifologiyasining shakllanishi juda uzoq tarixiy jarayonda sodir bo'lganligi undagi mifologik abrazlar murakkab tizimni tashkil qiladi. Ibtidoiy

⁸⁰ N.Rahmoniv Avesto haqida «o'zbek adabiyoti tarixi» kitobidan.

⁸¹ Axuraviy, Zardushtiy din” (298-bet).

davrdan boshlab insonlar tafakurida shakllangan asotirlar zardushtiylik diniy tizimiga kirib borgan. Shuningdek, tabiat bilan bog‘liq ayrim kuchlar bilan zardushtiylik ilohiyoti tizimidagi ma‘budlarning mujassamlashgani ayrim muammolarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan. Avesta kitobi mifologik qatlamlari ezgulik va yovuzlik kuchlari o‘rtasidagi qarama-qarshilikning albatta ezgulik g‘alabasi bilan tugashi kabi optimistik ruh bilan sug‘orilgan. Ayni mana shu hol nafaqat zardushtiylik diniy tizimi, balki mifologik qatlamlar orqali ramziy umumlashmalarga aylangan axloqiy-falsafiy dunyoni ham qarama-qarshi qutbga, ya‘ni yaxshilik va yomonlik timsollariga ajratgan. Zardushtiylik ta‘limotining asosini insonni qurshab turgan olam –ikki ibtido–yaratuvchi va buzg‘unchi ruhlarning kurash maydoni ekanligi yotadi. Demak har qanday yomonlik jazosiz qolmasligi, oxir oqibat ezgulik dunyodagi barcha yovuz kuchlarni mahv etishi zardushtiylikdagi bosh g‘oyalardandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOT VA MANBALAR

1. Mirziyoyev SH. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017.
2. O‘zbek mifologiyasi. *WWW.ziyouz.com*.
3. Ahmadjon Ashirov «O‘zbek xalqining qadimiy etiqod va marosimlari monografiyasi» Humanities and Social Sciences/A.Navoiy nashryoti-2007.
4. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar // Tanlangan asarlar: T.I. –T., Fan, 1968
5. Avesta: Tarixiy-adabiy yodgorlik // Asqar Mahkam tarjimasini. –T.: Sharq, 2001. –384 b., 16 b. zarvaraq.
6. ABDULLOYEV SHUXRATJON BOBOISMOILOVICH «O‘rta Osiyo xalqlari diniy qarashlarida dev obrazi: shakllanishi va evolyutsiyasi» Termiz 2022.113-b.
7. N.Rahmoniv Avesto haqida «o‘zbek adabiyoti tarixi» kitobidan.
8. Axuraviy, Zardushtiy din” (298-bet).

ҲОЗИРГИ ЗАМОНДА АЁЛНИНГ ИЖТИМОЙ МАВҚЕИ

Ашурова Сарвиноз Ураловна

Alfraganus университети

Ижтимоий фанлар кафедраси

PhD катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада аёлнинг жамиятдаги мавқеи ва ўрни баён этилган. Ҳар биримиз ҳаёт деб номланган улкан театр жараёнида иштирок этмоқдамиз. Ушбу драматик жаарёнда ҳар биримизнинг ўз сценарийларимиз ва ролларимиз бор, биз уларни ёдлаймиз, машқ қиламиз ва ижро этамиз. Сценарийларнинг ўзаро боғлиқлиги ва бир-бири билан ўзаро таъсир қилиши натижасида халқ, мамлакат, дунё тарихи юзага келади.

Калит сўзлар: роль, уй бекаси, зуровонлик, гендер, меҳнат бозори, вақт жараёни, ўзлигини йўқотиши, аёллар бандлиги, оилавий мажбуриятлар.

АННОТАЦИЯ

В данной статье описывается статус и роль женщины в обществе. Каждый из нас участвует в огромном театральном процессе под названием жизнь. В этом драматическом процессе у каждого из нас есть свои сценарии и роли, которые мы запоминаем, репетируем и исполняем. История народа, страны и мира создается в результате взаимозависимости и взаимодействия сценариев.

Ключевые слова: роль, домохозяйка, насилие, гендер, рынок труда, процесс трудоустройства, падание самооценки, занятость женщин, семейные обязательства

ANNOTATION

This article describes the status and role of women in society. Each of us is participating in a huge theatrical process called life. In this dramatic process, each of us has our own scripts and roles, which we memorize, rehearse and perform. The history of the people, the country, and the world is created as a result of the interdependence and interaction of the scenarios.

Keyword: role, housewife, violence, gender, labor market, employment process, drop in self-esteem, women's employment, family obligations

КИРИШ

Замон шиддат билан ривожланмоқда, сценарий мавзулари тўрлича бўлмоқда, технология яхшиланмоқда, дид ва мода тенденциялари ўзгармоқда,

лекин бу жараённинг а икки иштирокчиси ўзгармас барқарор бўлиб қолмоқда: **эркак ва аёл.**

Эркаклар ва аёллар жинсий хослигига қараб ижтимоийлашув жараёнида иштирок этади. Жинсий идентификация эрта болаликдан бошланади ва ҳаёт давомида мустаҳкамланади. Эркак, кўп меҳнат қиладиган ва топар-тутарман бўлиши керак. У ҳиссиётларнинг очиқ намоён қилмаслиги, ишончсиз ва заиф бўлмаслиги керак". Аёл эса заиф, меҳрибон бўлиши керак". У эркакни ҳиссий жиҳатдан "қўллаб-қувватлаши" керак, шунинг учун унга моддий кўмак берилади. Албатта, бу эркак ва аёл ролларининг хусусиятларининг экстремал шакллари. Бироқ, жамиятда бундай стереотипларга риоя қилиш тенденцияси ҳам мавжуд. Одамлар кўпинча айтадилар: "эркаклар ва аёллар турли хил ролларга эга, аммо улар тенг-ку, нега бу ҳолатни ўзгартириш керак?". Улар анъанавий эркак ва аёл ролларини бир-бирини тўлдирувчи ва жинслар ўртасидаги биологик фарқларга асосланган деб билишади. Ўз навбатида, аксарият ижтимоий психологлар анъанавий гендер роллари шахснинг ривожланишини чеклайди ва ижтимоий тенгсизликка олиб келади, улар жинси ва яхлитлигидан қатъи назар, ҳар бир шахснинг салоҳиятини чеклайди, деб тахмин қилишади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Хўш, замонавий жамиятда аёл қандай ролларни бажаради?

Ш. Берн, таъкидлаганидек кўпчилигимиз аёлнинг асосий вазифаси уй бекаси, деган фикрда тарбияланганмиз, лекин аёлларнинг атиги 40 фоизи тўлиқ вақтини уйда ўтказишади (бу кўрсаткичга пенсия ёшидаги аёллар ҳам кирилади). Қўшма Штатларда эри ишлайдиган ва уй хўжалигини бошқарадиган ва икки ёки ундан ортиқ болани тарбиялайдиган хотинли оилалар сони атиги 7% ни ташкил қилади.⁸²

Аммо аёлнинг уй ишларини бажариши унинг етарли ишламаслигини аниқламайди. Дарҳақиқат, ўртача уй бекаси ҳафтасига 48-70 соатини уй ишларини бажаришга сарфлайди. Шу билан бирга, бутун кунни уйда ўтказиш, уй бекаси учун нафақат иқтисодий, балки хурмат, мавқеи ва рағбатлантирилиш каби кўплаб ижтимоий эҳтиёжларга эришишни чеклайди.

Бетти Фридан ўзининг "Аёлнинг махсус қобиляти" китобида кўплаб уй бекалари ўз ролидан норози бўлишларини таъкидлайди. У олган маълумотларга кўра, асосий муаммо аёллар асосан бошқаларнинг эҳтиёжларига хизмат қилиши ва улар ўз шахсиятига эга бўлмаслигида. Уларнинг роли муҳим, чунки

⁸² Берн Ш. Гендерная психология. – СПб.: Прайм – Евроннак, 2001. - с. 123 – 162.

бу уларнинг фарзандлари ва эрларига ҳаётда бирор нарсага эришишга имкон беради, лекин бошқаларнинг ҳаёти билан яшаш ҳаётдан баҳра олиш дегани эмас. Бундан ташқари яна бир муаммо шундаки, уй бекаси одамлар ҳаётидаги энг муҳим воқеалардан четда қолиб кетади ва шунинг учун ўзини тўлақонли камол инсон сифатида ҳис этмайди.

Попова Л. В. таъкидлаганидек, Ақшда олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, баъзи аёллар уй бекалари ролидан қониқиш топса-да, бироқ ҳаётдан қониқиш, шу жумладан ўз-ўзини ҳурмат қилиш ва ўзлигини англаш ҳисси ишлайдиган аёллар орасида кўпроқ учрайди. Ўзларини фақат хотин ва она сифатида кўрадиган аёллар кўпинча “уй бекаси синдроми”ни бошдан кечиришади. Бу ўзини ночорлик ва умидсизлик ҳисси билан намоён қилади, тез-тез депрессияда, ўзини паст баҳолашда ифодаланади. Америка тажрибаси шуни кўрсатдики, фақат оилага ғамхўрлик қилишга бағишланган йиллар аёлларни мустақиллик ва ўзлигини йўқотишига сабаб бўлади, бу эса ўз жонига қасд қилиш, алкоғолизм, руҳий ва жинсий касалликларга олиб келиши мумкин.⁸³

Бироқ, баъзи тадқиқотчилар уй бекалари ишлайдиган аёлларга қараганда депрессияга кўпроқ мойил ва ўз ҳаётларидан камроқ қониқишади деган фикрларга қўшилмайдилар. Шиханнинг ёзишича, уй бекаси роли аёлларни психологик ноқулайликларга олиб келмайди, сабаби уй бекаси роли турли клуб, жамоа ва ташкилотларда севимли машғулоти билан шуғулланиши учун етарли вақт қолдиради. Ферри яқинларингизга олиб келинган қувонч ва яхши бажарилган ишдан қониқиш каби муқофотлар уй ишлари билан боғлиқлигини таъкидлайди.

Олимларнинг уй бекаси роли аёлга тўрлича таъсир қилиши ҳақидаги ҳилма-хил фикрлари бўлишига қарамасдан, аксарият социологлар пул топган аёл уйда кўпроқ таъсирга эга деган фикрни кўллайдилар. Уй бекасининг эрига молиявий қарамлиги уни уйда унчалик таъсирчан бўлмаган шахсга айлантиради, чунки бу “эрининг” пули ва эркак “ҳақиқий” иш билан шуғулланадиган ягона одамдир (чунки аёлнинг уйдаги иши моддий қийматга эга эмас).

Кўриб турганимиздек, уй бекасининг роли идеал эмас, аслида у кўпроқ ҳурмат ва эҳтиромга лойиқдир.

⁸³ Попова Л. В. Отношение к социальным ролям женщин: кросскультурное исследование//Гендерные аспекты социальной трансформации/Институт социально-экономических проблем народонаселения РАН. М., 1996. - с. 161-174.

XX асрнинг иккинчи ярмидан аёлларнинг меҳнат фаолиятининг юқори даражасига эришилганлигига қарамай, оилада ва меҳнат бозорида ролларнинг тақсимланишини белгилайдиган ёзилмаган" ижтимоий шартнома " ҳали ҳам амал қилмоқда. Тарихан, узоқ вақт давомида аёлларнинг уй хўжалигини бошқариш ва болаларни парвариш қилиш учун асосий масъулияти борлиги, эркакнинг эса вазифаси оиланинг боқувчиси бўлиш, пул топиш деб белгиланган.

Мезенцева Е. В. ўзининг "Мужчины и женщины в сфере домашнего труда: логика экономической рациональности против логики гендерной идентичности" мақоласида аёлларнинг ҳафтасига барча турдаги уй ишларга сарфлайдиган ўртача вақти 30,3 соатни, эркаклар учун эса 14,0 соатни ташкил қилади деб белгилаган. Шунга ўхшаш натижалар Блэр ва Лихтер томонидан Кўшма Штатлардаги 3000 турмуш қурган жуфтликлар ўртасида ўтказилган сўровда олинган. Блэр, Лихтер ва Гюнтер асарларида, уй ишлари "жинс белгисига кўра" бўлиниши ва "аёллар" вазифалари, қоида тариқасида, ҳар куни, маълум соатларда бажарилиши керак бўлган ишлардан иборат эканлиги таъкидланади. (овқат пишириш ёки идишларни ювиш), "эркаклар иши" эса (боғдорчилик ёки уйни таъмирлаш) вақтини эркинроқ тасарруф этиш имконини беради.

Оилавий мажбуриятлар аёлларни рақобатга бардош бера олмайдиган ишчи кучига айлантормоқда. Буни иш берувчилар ҳам, аёллар ҳам англамоқда. Натижада, аёллар меҳнат бозорида камроқ рақобатбардош бўлиб, болалар ва иш ўртасида танлов қилишга мажбур бўлишади ёки уй вазифалари ва меҳнатни бирлаштириш зарурлигига чидашади.

Бў ҳолда, Е. В. Мезенцева таъкидлаганидек, аёлларни меҳнат бозорида ва уй хўжалигида банд қилишнинг умумий вақти эркакларникига қараганда кўпроқ бўлиб чиқади. Ўртача ҳафтада аёлларни иш билан таъминлашнинг умумий вақти эркаклар иш вақтидан 25% юқори, меҳнатга лаёқатли аёлларнинг умумий бандлиги эса эркакларникига қараганда 2 баравар кўп. Оиладаги турли хил ресурсларнинг, гендер тақсимоти шу жумладан вақт ресурсларининг бир хиллигини баҳоланганда эркаклар хоҳлаганча ишга вақт ва куч сарфлаш ва бўш вақтларини ихтиёрий ўтказиш учун кўпроқ имкониятларга эга эканлиги эркак ва аёллар томонидан таъкидланмоқда.

Шундай қилиб, аёллар нафақат меҳнат бозорида камроқ имкониятларга эга, балки ўзларининг инсон капиталига сармоя киритиш учун фойдаланиши мумкин бўлган бўш вақтлари ҳам кам.

Ишга қабул қилиш жараёнида иш берувчилар томонидан аёлларнинг кенг камситилиши уларнинг ишга жойлашиш имкониятларини, шу жумладан юқори маошли ва обрўли лавозимларда ишлаш имкониятларини чеклайди. Хусусий ва давлат секторидаги иш берувчилар мунтазам равишда иш эълонларида ходимнинг керакли жинсини таъкидлайдилар ва аёлларнинг иш жойларини рад этиш учун суҳбат жараёнида талаб қилинадиган оилавий шароитлар ҳақидаги маълумотлардан фойдаланадилар. Профессионал жиҳатдан тўғри келган тақдирда ҳам ёши ва ташқи кўриниши ишга олишда тўсиқ бўлиши мумкин.

Жамиятимизда қатъий гендер-роль стереотиплари ҳанузгача ҳукмронлик қилмоқда, бу эса аёлнинг ўзига ва унинг ишбилармонлик фаолиятига таъсир қилмоқди. Ушбу номувофиқликнинг натижаси аёлнинг икки томонлама -ишда ва уйда бандлиги руй бермоқда. Агар аёл нафақат ходим бўлса, балки тадбиркорлик фаолияти билан ҳам шуғулланса унда ролларнинг ҳаддан ташқари юкланишига қўшимча равишда ўзига хос ички ва шахслараро муаммолар кўшилади.

Сўнги асрда аёлларнинг ижтимоий ролларида кескин ўзгаришлар рўй берди: аёллар таълим, сиёсат, бизнес каби соҳаларга қадам қўйдилар; уларнинг иқтисодиётдаги иштироки сезиларли даражада ошди.

ХУЛОСА

Жамиятдаги эркаклар ва аёллар ролларининг тенгсизлиги ва асимметрияси муаммоси сақланиб тўрсада ижтимоий роллари ўтмишдагига қараганда анча ўхшаб бормоқда. Бондаренко ўз мақоласида таъкидлаганидек, дунё аҳолисининг ярмини ташкил этувчи аёллар "дунёдаги ишларнинг 2/3 қисмини бажарадилар, барча даромадларнинг 1/10 қисмини оладилар ва барча мулкнинг 1/100 дан камига эгалик қиладилар. Америкалик социолог Е. Боулдингнинг таъкидлашича, аёлларнинг роли кўпроқ жамиятнинг "ташқи" "ялтироқ" томони билан эмас, балки "ички "яширин"" томони билан боғлиқ.

Ш.Берн фикрига кўра, кўпчилигимиз дунё ҳалол ва адолатли эканлиги ва ҳар ким бу ҳаётда ҳаракатига қароаб муносиб мукофот олади ва шунга лойиқдир деган фикр билан ўсганмиз. Биз шундай эканлигига ишонишимиз керак, акс ҳолда биз ҳаракат жараёнида, адолатсизликка қарши курашимиз ёки асоссиз камситишларга дуч келганимизда ўзимизни айбдор ва ноқулай ҳис қилишимиз керак, шунинг учун салбий ҳолат кўрганда биз кўзимизни юмамиз ва ўзимизни тўғри тўтсак, биз ҳеч қандай салбий ҳолатга тушмасликка ишонишда давом этаверамиз., ва бундай хатти-ҳаракатлар модели яхшироқ эканлигига ишонамиз . Савол бериш вақти келди: ким учун яхшироқ?

Патриархал ҳукумат учунми ёки иқтисодий фаровонликка эришиш ва ўзини намоён қилиш имкониятини йўқотаётган аёллар учунми?

АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. Алешина Ю.Е., Волович А.С. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины // Вопросы психологии. 1991. №. 4, - с. 74 – 82.
2. Бондаренко Л.Ю. Мир, в котором мы живем. Ролевые сходства и различия между российскими и американскими женщинами// Общественные науки и современность. 1997. - № 3. с. 184-188.
3. Бондаренко Л.Ю. Роль женщины: от прошлого к настоящему// Общественные науки и современность. 1996. - № 6. с. 163-170.
4. Мезенцева Е.Б. Мужчины и женщины в сфере домашнего труда: логика экономической рациональности против логики гендерной идентичности?//Гендерное равенство: поиски решения старых проблем. МОТ, М.: 2003.
5. Суковатая В.А. Бизнес-леди: Мифы и реальность // Социологические исследования. 2002. - № 11. - с.69-77.
6. Турецкая Г.В. Деловая активность женщин и семья // Социологические исследования. 2001. - N 2. - с.67-73.

MIRMUHSIN MIRSAIDOVNING “ILON O’CHI” ASARINING FALSAFIY TAHLILI

Jurayev Sherali Soibnazar o’g’li

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası

e-mail: sherjon191@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o’zbek she’riyati va nasrining ko’zga ko’ringan vakillaridan biri, sermahsul ijodkor Mirmuhsin Mirsaidovning “Ilon o’chi” asari falsafiy tahlil etilgan. Mirmuhsin serqirra ijodkor sifatida o’zining bir qancha qiziqarli asarlari bilan o’zbek adabiyotiga salmoqli hissa qo’shgan yozuvchi sifatida ulug’lanib kelinmoqda.

Kalit so’zlar: “Ilon o’chi”, halollik va riyokorlik, san’at, “Ovchi bolalar”.

ABSTRACT

This article presents a philosophical analysis of the work "Retribution of snake" by Mirmuhsin Mirsaidov, one of the prominent representatives of Uzbek poetry and prose, prolific creator. Mirmuhsin is being honored as a writer who made a significant contribution to Uzbek literature with a number of interesting works.

Key words: "Retribution of snake", honesty and hypocrisy, art, "Hunter children".

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлен философский анализ произведения « Возмездие змеи » Мирмухсина Мирсаидова, одного из ярких представителей узбекской поэзии и прозы, плодовитого творца. Мирмухсин удостоен чести как писатель, внесший значительный вклад в узбекскую литературу рядом интересных произведений.

Ключевые слова: « Возмездие змеи », честность и лицемерие, искусство, « Дети-охотники ».

KIRISH

Mirmuhsin Mirsaidov 1921-yilning 3-mayida Toshkent shahrining Qo’rg’ontegi mahallasida kulol oilasida dunyoga keldi. O’rta maktabni bitirgach, Toshkent davlat pedagogika institutida tahsil oldi. Mirmuhsin O’zbekiston Yozuvchilar uyushmasi kotibi, “Sharq yulduzi”, “Mushtum”, “Guliston” jurnallarida bosh muharrir, hozirgi “O’zbekiston ovozi” gazetasida bo’lim mudiri vazifalarida ishladi. Mirmuhsin uzoq ijodiy umridagi xizmatlari uchun 1974- yilda Hamza nomidagi davlat mukofoti,

1981-yilda “O‘zbekiston xalq yozuvchisi”, 1998- yilda “El-yurt hurmati” singari yuksak mukofotlar bilan taqdirlangan.

Badiiy ijodini shoir sifatida boshlagan Mirmuhsin serqirra ijodkor sifatida taniladi. Uning “Sheralining mardligi”, “Ovchi bolalar” nomli she’r va hikoyalar to’plamlari. Dostonlaridan “Shiroq”, “Avesto” nomli asarlari chop etilgan. She’riyat hamda kichik nasriy janrlar bo’lmish hikoya va qissachilikda muayyan tajriba orttirgan Mirmuhsin romanavis sifatida ham samarali ijod qiladi. “Me’mor” (1972), “Temur Malik” (1986), “Turon malikasi” (1997), kabi tarixiy, “Umid” (1969), “Chiniqish” (1970), “Chotqol yo’lbarsi” (1977), “Ildizlar va yaproqlar” (1982), “Ilon o’chi” (1995) nomli zamonaviy mavzudagi romanlari adabiy jamoatchilik hamda kitobxonlar e’tiborini qozondi. Ularda turli davrlarda yashab o’tgan turli taqdir egalari bo’lgan kishilarning betakror taqdirleri aks ettildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR (Discussion and results)

Hozirda qisman tahlil qiladigan asarimiz Mirmuhsinning ijodiga mansub “Ilon o’chi” romanidir. Romanning etik va estetik jihatlari, undagi inson qadri, milliy urf-odatlar, qadriyatlar, axloqiy tomonlari haqida fikr yuritamiz. Bu roman 4 fasldan iborat. “Ilon o’chi” romanida 1896 - 1990- yillardagi “o’tish davri”dagi voqealar tavsirlab berilgan. Umr so’qmoqlarida har bir inson o’zining xatti-harakati va qilmish-qidirmishlariga yarasha javob oladi. Bunday hol jamiyat va tabiat hodisalariga ham daxldordir. Kitobxonlar e’tiboriga tushgan ushbu asar vaqealari zamirida ana shu umuminsoniy xulosa yotadi va qiziqarliligi bilan kitobxonni rom qiladi. Shu asno hayotdan to’g’ri xulosa chiqazishga, inson bo’lib yashamoqning siru aasrorlarini teran fahmlab olishga undaydi. 45 hikoyadan iborat ushbu asar hikoyalari asl zamirida ham shunday umuminsoniy xulosa yotadi. Avvalambor e’tiborimizni tortayotgan asarning sarlovhasi haqida to’xtalib o’tsak asarda shunday rivoyat keladi: *“Fil jabr chekkan kimsadan 10 yillardan keyin ham o’ch olarmish. Ot 3-4 yilgacha unutmaydi, it undan ham ko’proq hafa bo’lib yuradi. O’ch olganda ham yomon odamdan uzoqlashib ketadi. Ammo ilonning jufti qasd qilgan kimsani umr bo’yi poylab yuradi.”* Bunga misol tariqasida qadimda shu qishloqda o’ldirilgan bir yarim quloqlik ilonning sherigi cho’pon yigit ortidan uzoq yaylovga ham borgan ekan. Tun cho’kib, mollar chetidagi qo’nalg’asida hordiq chiqarib, uxlab yotgan cho’ponning borib tishlagani, zaharlab o’ldirgani haqida hammaga ma’lumdir. Mirmuhsin o’zining bu romanida halollik va riyokorlik hamma vaqt to’qnashuvda bo’lishini ko’rsatadi. Tarixan qadimiy o’z adabiyotimizda bu kurash asosiy mazmuni kashf etib, juda ko’p nasriy asarlar yaratilgandir. Hatto mansabdor o’zbek oilasining qizi Nigora qismati, uning fojiviy

muhabbati ham halollik bilan riyokorlik olishuvi otashida toblanadi. Yuqorida aytilganiga ko'ra ilon o'ldirilgan o'z jufti uchun qachonlardir o'ch oladi deyiladi, nopok kimsalar ham qattiq o'ch oladi. Qisqasi, muallif hayotimizda hali uzoq yillar sobit turadiga hasadgo'ylikka qarshi tig' ko'tariladi. Romanning bosh qahramoni ziyoli oila farzandi Nigora va bolajak doktor Xabibdir. Asar voqealari bevosita bosh qahramonlar hayoti ular bilan bog'liq ravishda sodir bo'ladigan hodisalar orqali gavdalanadi. Adib roman voqealarini tavirlashda hozirgi zamonaviy nutq uslubidan keng foylangan. O'sha davr oraliq vaqtini ochib berishda ruhiy tahliliy imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalangan. Shu sababli ham asarni o'qiyotgan talaba vaqt oralig'idagi hayotni jonli va hayotiy his qila oladi. Romandagi hikoyalarni to'liq anglash uchun o'sha davr, zamon muhitini, qahramonlar harakterini yaxshi o'rganish talab etiladi. Kitobxon asarning birinchi hikoyasidayoq milliy qadriyatlarimizga oid bo'lgan hikoya bilan boshlaydi. 1-hikoya "O'zbekning nikoh to'yi" deb nom olgan hikoyada: *"Hamma xalqlarda ham nikoh to'yi umr tantanasidir, to'y qutlug' ammo o'zbekning nikoh to'yidek sahobatli to'y bo'lmasa kerak!"*, *"Odam ato vaqtlaridan boshlab o'zi shunaqa, Bir hisobda buning nimasi yomon? Umrida bir marotaba elga osh bermagan, karillab yurgan, janozasifa oltita odam to'planganlarni ham ko'rdik"* Shu o'rinda xalqimizdagi bir maqol yonimga keldi *"Birni ko'rib fikr qil, birni ko'rib shukur qil"* Milliy qadriyatlarimizdan biri bo'lmish, orzu-havas bilan qilinadigan o'zbeklarning to'liq NO'yi o'zgacha. Adib bu yerda hamma o'z imkoniyatlari darjasida ish qilishiga chorlaydi. Asarning bosh qahramonlari bo'lmish Nigora va Xabib ham shu to'yda tanishishadi. Yana shu hikoyada insoniy burch haqidagi fikrga e'tiborimizni qaratsak *"Xabib ba'zan o'ziga o'zi tasalli berar edi, to'yga bormoq ixtiyoriy, ammo janozaga bormoqlik farz, insoniy burch!"* bu orqali milliylik va insoniylik qadri tushunchalari haqida ma'lumotlar olsak bo'ladi. Ya'ni har bir Sharqda tarbiya topgan musulmon kishi insoniy burchlarga e'tibor qaratadi ularni qadriyat sifatida o'rganib, amal qilib keladi. Lekin shunisi ayanchliki, asar yozilgan davrda, O'zbek xalqi SSSR qo'lida edi. Bundan ko'rinadiki, aholining dinidan, milliyligidan vos kechishga majbur qilingan. Qisqacha qilib aytganda o'zligini yo'q qilishga harakat qilingan. *El boshiga ish tushgach, etik bilan suv kechadigan azamatlar to'lib yotibdi. Xullas yosh-u qari paxta mashaqqati bilan band. Paxta bu siyosat, paxta- xonumonimiz, bor omolimiz, paxta bu – milliy iftixor ! Shunday deb o'rgatmoqda peshvolarimiz.* Asardagi quyidagi jumlar ham inson qadrini yo'q bo'lib ketayotganligiga misol bo'ladi.

Asarda alohida e'tiborimni tortgan narsa shu bo'ldiki, estetikaning kategoriyalaridan biri bo'lmish komediya yo'nalishidan keng foydalanilgan Nigora va Habib o'rtasidagi suhbatda ular o'zaro turli xazllar-u, latifalardan foydalanganlar.

Nasriddin Afandi hangomalaridan bir nechta misollar keltirilgan: *“Habib taasuf bildirib, - Nasriddin Afandi ham bozorda ketayotgan ekan, boshidagi yangi qalpog’ini o’g’ri olib qochibdi. Afandi bo’lsa o’g’ri ketidan chopib, quvlaydi, desalar, u bamaylixotir bozordan chiqib, to’ppa-to’g’ri qabristonga borib darvoza oldida o’tirgan emish. Orqasidan ergashib kelgan odamlar :*

- Mulla Nasriddin, qalpog’ingizni o’g’ri u tomonga olib qochdi-yu, siz nega bu tomonga kelib o’tiribsiz? – debdi.

Afandi bo’lsa: O’sha baribir bir kuni shu yerga keladi... debdi”. Estetikaning yana bir yo’nalishi bo’lmish ulug’vorlik, adib asarda bundan foydalangan. *Aftobusdan tushib, Hadra maydoniga chiqdi. Bu tarixiy maydon chetida sirk tushgani, ununig chiroyli qubba – gumbazi yulduzlar olamidan uchib kelib, bu yerga qo’ngan afsonaviy “tarelka”ga o’xshaydi. Qadimiy maydon chuqurliklar qazib, yo’l qilingani, hammayoqqa ko’cha ochib, nariroqdagi Shayhontohur madrasasi-yu Darvozalarni buzib tashlash – kechirilmas gunoh bo’ldi.* Bizga ma’lumki, ulug’vorlikni binolarning hashamati orqali yaqqol his qilishimiz mumkin. Yuqoridagi jumlada ham aynan shunday holat tabiiy ravishda tasvirlangan.

Asardagi qadriyat tushunchasiga to’xtaladigan bo’lsak : *“Savr oyida O’zbekistonning hamma yerlarida sumalak pishirish qadimiy odat. Keyingi yillarda Toshkent, Samarqandda, Farg’ona vodiysida, ayniqsa Surxon dalalarida sumalak pishirishu Navro’zni xalq g’oyatda keng nishonlaydi. Urushdan ancha ilgari bir sabab bilan Toshkentga ko’chib keli, ko’hna mahallalardan biri bo’lgan uyda Lazokatxonning ta’biricha, “ovro’polashib ketgan toshkentliklarga qadimiy o’zbek odatlari o’rgatadi..”* jumalari orqali o’zbeklarga qadriyat bo’lib qolgan Navro’z bayramining o’tkazilishi hammaning bir uyda yig’ilib sumalak qilib bahor faslini boshlab olishlari bularning barchasi biz uchun qadriyat hisoblanadi.

Bizga ma’lumki, etika-estetika so’zlarini eshitganimizda go’zallik, nafosat tushunchalari haqida fikr yuritimiz lekin hamma narsaning ham qarshi tomoni bordek bunda ham hunukli, fojiiyaviylik ka’bi kategoriyalari bor. Asar haqida fikr yuritganimizda dunyoda ko’p narsalari qiyoslash orqali ma’lum bo’lishini asardagi salbiy rollarning qanchalar qabohatga botganiyu uning yomon tomonlari bizga ma’lum bo’lishini ko’rishimiz mumkin. Yozuvchi o’quvchilarga bunday karakterli qahramonlar orqali qabohatga qarshi turuvchi asli go’zallik va chiroyga intilishimizni talab qilmoqda. Bosh qahramon Nigoraning karakteridagi hususiyatlarga kelganimizda ham buni sezishimiz mumkin. O’ziga to’q oilada kata bo’lgan 20 yoshlik bu qizning xulqi ayrim o’rinlarda huddi hech narsani bilmaydigan yosh boladek tasvirlangan *“ Mashina gurillab yurib ketdi. Ona-bola ammaning qizlari, ovsinlari haqida imo-ishorali gaplashishdi.*

- *Juda eskicha-ya! – dedi nigora, - kursiga qo'yg'an shirinliklar yuzta mehmonni ko'rganga o'xshaydi. Konfetlari shimib qo'yilgandek qirrasini yo'q... Hudo biladi ichi qurtlaganmi... Ammalar tupdonni yonlariga qo'yibdilar,ko'nglim ozib ketdi*". Mirtemir Nigorani hislatlarini ochib berishda unga ta'rif bermagan lekin biz mana shu uning o'z jumllaridan ham, holatlarga bildirgan fikrlaridan o'zimiz uchun xulosa qilishimiz mumkin. Yoki hozirgi suhbatga e'tibor beraylik:
- *Oyi, xudo bormi o'zi? – Nigora avval onasiga, keyin qo'qonlik Lazokatxonning dugonasiga qaradi.*

- *Xudoga ishongan odam uchun xudo bor, xudoga ishonmagan batovfiq,yomon odam uchun xudo yo'q!*

Nigora bosh irg'atib,tushundim ishorasini qildi. Mashina haydab ketayotgan shofyor yigit orqasiga qayrilib, asli qo'qonlik xotinga bir qarab qo'ydi. Chamasi bu gap unga yoqdi. Shundan ham Nigoraning qay darjada bilimiga ega ekanligini.Balki buning ta'sirida o'sha davr siyosati ta'sir etgandir?! Nima bo'lganda ham oilada farzandlarga tarbiya masalasi birinchi o'rinlarda turadi. Fikrimcha farzand tarbiyasida ayrim xatoliklarga yo'l qo'yishgan.Bulardan eng kattasi Nigoraning bilimsizligi deb hisoblayman. Tarbiyada ham ota,ham ona deyarli bir xil darajada bo'ladi,to'g'ri unda onalarimizning o'rni muhimroq. Lekin ayolni tarbiyalab turguvchi bu erkak kishi hisoblanadi. Nigoralarning oilasida asosan oila boshlig'I davlat ishlari bilan band bo'ladi,qolgan yumushlar esa onaning zimmasiga qoladi.Bu bilan Mahbubaxonga bo'lgan fikrim salbiy emas,lekin tarbiya masalasiga u o'zining asosiy e'tiborini qaratmagan. Bu nafaqat bu asar doirasida balki hozirgi kundalik hayotimizda ham uchrab turgan muammolarimizdan biri hisoblanadi. Eng muhimi oiladagi muhitni axloqiy go'zal va ma'naviy qilishimiz kerak deb hisoblayman.

Maxbubaxonning xarakteridagi hususiyatlarga e'tibor beradigan bo'lsak, haqiqiy o'zbek ayoli uyda oilani ham, yon-atrofdan boshqa ishlarga ham o'z vaqtida ulgurib, e'tibor berar edi. "*Zulfiqorovning o'z urug'- aymog'lari, yor- birodarlaridan ajratmaslikka intilib, ba'zi marosim, qa'da chaqiriqlarga, eshitib qolsa betob yotgan urug'larining ko'nglini olib, qo'lidan kelsa yordam beradigan, oilaning "bosh vaziri" Mahbubaxondir. Ziyrak, buning ustiga o'ta ko'ngilchan bu ayol darhaqiqat Jamshidbek akaning baxti, shu ayol tufayli uning oilasi xotirjam,mayda janjallardan batamom xoli. Erining mansabdor o'rtoqlari emas,qarindosh, hammahalla yor-birodarlari bilan aloqani uzmay, posongini to'g'irlab turadigan mana shu "baxtu marojonga to'lgan" Mahbubaxon darhaqiqat kata xonadonning Bekasi, fahri,aqli avvali edi.*" Zulfiqorov davlat ishi sabablari bilan juda ko'p viloyatlarda yurar,uyda bo'lmas edi. Shunday paytlarda oilaning barcha tashvishlariyu,qiyinchiliklari Mahbubaxonning bo'ynida edi.

Ahmad Yugnakiyda shunday fikr kelgan edi: “Foydasiz tortishuvlardan inson o’zini tiyishi kerak. Bu tortishuvlar ulug’larni g’azabga keltirsa, kichiklarning xulqini buzadi.” Asarni o’qiganimdan, Mahbubaxonning harakatlari bilan tanishganimdan so’ng shu fikrlar yodimga tushidi. Uning tabiatida kimdur bilan tortishuv hech kuzatilmaydi. Umumiy oladigan bo’lsak bu hislat hech kimga foyda keltirmaydi, nimagaki, har kim o’zining bilimlaridan chiqib kelib o’ylaydi. Yaxshi tomonga o’zgarishni istagan inson esa tafakkur qiladi va o’zidan yuqoriga qarab haqakat qiladi. Axloqshunoslik tomonidan aytganimizda xulqi chiroyli ayol qilib gavdalantirilgan.

Adib asar hikoyalarida taqib avj olgan yaqin o’tmishdan bir fojialar hususida, O’sha davr yillarida ziyolilardan qamalanganlar, otilganlar bo’lmadi, ammo ta’qib turli bo’xtonlar yopishtirilib, mahv etilganlar ko’p bo’ldi. Bundaylar faqat navro’zu ona tilimizga emas, tuhmat toshini sevikli olimlarga ham otganlarni ko’rishimiz mumkin.

XULOSA (Conclusion)

Xulosa o’rnida aytadigan bo’lsak, Asarni o’qigan sari 45 hikoya o’z ketma ketligi bilan o’quvchida qiziqish uyg’otadi. Falsafiy va hayoti mushohada qilishga chorlaydi. Yozuvchining mahoratini shundan ham sezishimiz mumkin. Qahramonlar hayoti asar yakunida umuman boshqa tomonga o’zgarib ketishi ham “xulosan fikri” oxirida aytilishi kerakligini yana bir bor isbotlaydi. Asar juda qiziq buni albatta o’qib chiqishingizni tavsiya qilaman va har biringiz o’zingiz uchun, shaxsiy qarashlaringiz uchun chiroyli yakuniy fikr olishingiz mumkinligini bildiraman. Umumiy olganda har bir xususiy fikr xususiyliги bilan farq qiladi. Har bir narsadan go’zallikni ko’ra olishni o’rganing va go’zallikni o’zingiz har qadamda o’z axloqingiz bilan yarating!

REFERENCES

1. Mirmuhsin. Me’mor: Chotqol yo’lbarsi: Romanlar. 1982. 736 b.
2. Mirmuhsin. Ilon o’chi. 1975.
3. Jurayev, S. S. O. G. L. (2023). ABU ALI IBN SINONING FALSAFIY QARASHLARIDA “INOYAT”(العناية) TUSHUNCHASI VA UNING MOHIYATI. *International scientific journal of Biruni*, 2(1), 43-47.
4. Jurayev, S. S. O. G. L. (2022). ABU ALI IBN SINONING INSON VA UNING MA’NAVIY KAMOLOT MASALASIGA MUNOSABATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 23), 902-908.

IBN XALDUN MA'NAVIY MEROSIGA DOIR MULOHAZALAR

Jasur Sulaymonov

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Sharq falsafasi va madaniyati kafedrasini mudiri, PhD
nihatchetin@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Abu Zayd Abdurahmon ibn Xaldunning ma'naviy merosiga doir ma'lumotlar tahlil qilingan. Maqolada mutafakkirning "Kitab ul-Ibar", "Muqaddima" va boshqa asarlari haqida mulohaza yuritilgan.

Kalit so'zlar: *Abu Zayd Abdurahmon ibn Xaldun, "Lubab ul-Muhassal fi Usuli din", "Kitab ul-Ibar", "Muqaddima"*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются сведения о духовном наследии Абу Зайда Абдуррахмана ибн Халдуна. В статье рассматриваются «Китаб уль-Ибар», «Введение» и другие произведения мыслителя.

Ключевые слова: *Абу Зайд Абдуррахман ибн Халдун, «Любаб уль-Мухассаль фи Усули дин», «Китаб уль-Ибар», «Введение».*

ABSTRACT

This article analyzes information about the spiritual heritage of Abu Zayd Abdurrahman ibn Khaldun. The article examines "Kitab ul-Ibar", "Introduction" and other works of the thinker.

Key words: *Abu Zaid Abdurrahman ibn Khaldun, "Lubab ul-Muhassal fi Usuli din", "Kitab ul-Ibar", "Introduction".*

KIRISH

Ibn Xaldunning eng muhim asari uning jahon tarixi haqidagi III tomlik "Kitab al-Ibar" nomli kitobi va mazkur kitobga muqaddima sifatida yozgan "Muqaddima"sidir. Bu asar haqida ma'lumot berishdan avval uning boshqa ishlari bilan qisqacha tanishtirsak:

1) Lubab ul-Muhassal fi Usuli din (Tetuvan, 1952. Fr. Luchiano Rubio tomonidan nashr etilgan va ispan tiliga tarjima qilingan) Faxriddin Roziyning kalom mavzusida yozilgan al-Muhassal (Muhassalu efkari'l-mutaqaddimin val-muteahirin minal-ulama val-hukama val-mutakallimin) nomli asari haqida qisqacha ma'lumot

beradi, Ibn Xaldun mazkur asarni 19 yoshida yozgan. Bu asar mutafakkirning birinchi asari bo'lib, muallifning xattotligi bilan ko'chirilgan nusxasi bugungi kungacha yetib kelgan. Ibn Xaldun bu asarida Faxriddin Roziy ijodini Nosiriddin Tusiyning bu boradagi fikr-mulohazalaridan qisqacha bayon qilib, yozgan.

- 2) Ibn Rushd asarlarini jamlagan asarlari
- 3) Mantiq bo'yicha eslatma
- 4) Hisob haqida kitob
- 5) Lisanuddin Xatibning "Fiqh usuli" asarining izohi.
- 6) Sharofiddin Abu Abdulloh Busayriyning Kaside-i Burde asariga sharh.

Bu yerda tilga olingan so'nggi besh asar haqida ma'lumot beruvchi yagona manba uning zamondoshi va do'sti Lisanuddin Hatibning (vaf. 776) "al-Ihota fi ahabari Girnata" asaridir. Bu besh asarning birortasi bugungi kunda mavjud emas va Ibn Xaldun "at-Ta'rif"da o'z ma'lumotlarini batafsil bayon qilgan bo'lsa-da, bu asarlarni tilga olmagan. Sati al-Xusriyning fikricha, buning sababi, bu asarlarning yozib olishga arzimaydigan ba'zi ma'ruza matnlaridan iboratligidir⁸⁴.

7) Shifaus-Sail Li-Tehzibil-Mesail (nshr. Muhammed Tavit et-Tanjiy, Ist. 1958, Ignace Abdo Khalife al-Yassaviy, Bayrut, 1959). Turkcha, Tasavvufning tabiati, tr. S. Uludag, Ist. 1977, 1984).

Ibn Xaldunning bunday nomdagi asari borligi yaqin vaqtgacha fan olamida noma'lum edi. Asarni nashr etgan M.Tavit at-Tanjiy bir qancha qiyoslar qilib, asar uslubi va mazmuniga nazar tashlab, Ibn Xaldunga tegishli degan xulosaga kelgan. Abdalvohid Vofiy esa Shifou's-Sail Ibn Xaldunga emas, balki bu oiladan boshqa Ibn Xaldunga tegishli degan fikrni ilgari surgan.

"Shifou's-Sail"dagi so'fiylik haqidagi fikr va tushuntirishlar "Muqaddima"da aynan shu mavzuda berilgan ma'lumotlarga ko'p jihatdan o'xshash bo'lib, bu masalalarning xolis va real tarzda ko'rib chiqilishidandir⁸⁵.

Ibn Xaldun, Shifou's-Sail asarida Kuseyriy, G'azzoliy va Lisanuddin al-Xotibga ijobiy munosabat bildiradi, shuningdek, tasavvuf tarixi haqida qisqacha ma'lumot berib, bu oqimning islom tizimidagi o'rnini katta mahorat bilan aniqlashga muvaffaq bo'ldi. Uning Halloj va Ibn Arabiyga nisbatan qilgan salbiy munosabati e'tiborga olinmasa, bu asardagi baholar musulmonlarning ko'pchiligi tomonidan qabul qilinadigan sifatda deyish mumkin. Shu sababdan "Sifau's-Sail" nashr etilgandan so'ng ko'plab tadqiqotchilar uchun ajralmas manba va ma'lumotnoma sifatida ko'rilgan.

⁸⁴ Uludag Süleyman. İbn Haldun. Hayatı. Eserleri. Fikirleri. – Ankara. Harf Eğitim Yayıncılığı. 2022. – B. 24.

⁸⁵ Abdurrahmon Badaviy, Muellefātu Ibn Haldun. – Tunis, 1979. – B. 41-55.

8) at-Ta'rif bi- Ibn Xaldun va Rihlatuhu G'arban va Sharqan (Qohira, 1951, nshr. M. Tavit at-Tanjy, Kitab al-Ibar ilovasi, Qohira, 1860 VII, 379-462). Ibn Xaldun Misrdagi hayoti, faoliyati va sayohatlari tasvirlangan ushbu asarini Kitab al-Ibarga ilova sifatida yozgan va o'limidan sal avval 807/1404 yilgacha duch kelgan voqealarni bayon qilgan. Xotira va sayohat kitobi bo'lgan bu asarda o'sha davrning ijtimoiy, siyosiy, adabiy-madaniy faoliyati haqida juda qimmatli ma'lumotlar mavjud⁸⁶.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ibn Xaldun Andalusiya ikkinchi safaridan qaytgach, 776/1374-yil ramazonida Tlemsanga keldi, qisqa vaqtdan so'ng Ibn Salama qasriga borib o'rnashib oldi va o'zini butunlay ilm va tafakkurga bag'ishladi. U o'z tarjimai holidan bu mavzuga to'xtalar ekan, qisqacha shunday deydi: "Ibn Salama qasriga kelganimda Abu Bakr ibn Orifning ayvoniga joylashdim, u juda katta va mustahkam bino edi. Shu yerda Kitab al-Ibarni yoza boshladim. 779/1377-yil o'rtalarida birinchi qism "Muqaddima"ni besh oyda tugatdim... Keyin arablar, barbarlar va zenatlar tarixini yozishga kirishdim. Men ular haqida eslab qolgan hamma narsani yozdim. Keyin tushundimki, faqat katta shaharlarda topiladigan asarlar kerak. Bu orada men og'ir kasal bo'lib qoldim. Menda ota-bobolarimning osori-atiqalari, konlari, qabrlari joylashgan Tunisga, Sulton Ebul Abbas huzuriga borish istagi paydo bo'ldi. Yozgan xatimga ijobiy javob olgach, 780/1378-yilda Rajab bilan bu yerdan ketdim. Tunisga kelganimda sulton mendan al-Ibarni to'ldirishimni so'radi. Bu erda men ishning Barbar va Zenat tarixi qismini tugatdim. Arablar, Umaviylar va Abbosiylarning islomdan oldingi tarixini yozib, ishimni sultonga taqdim qildim"⁸⁷.

Ibn Xaldun tomonidan Tunis saroy kutubxonasiga sovg'a qilingan Kitab al-Ibarning ushbu nusxasi, shuning uchun Muqaddima "Tunis nusxasi" (Rivaet-i Tunisiyya) deb ataladi. Bu nusxa quyidagi qismlardan iborat: a) Muqaddima b) arablarning islomdan oldingi tarixi c) Umaviylar va abbosiylar tarixining ayrim qismlari, d) Barbar va Zenat tarixi.

Ibn Xaldun Misrga kelgach, bir tomondan "Muqaddima"ga kichik tuzatish va qo'shimchalar kiritgan bo'lsa, ikkinchi tomondan "Kitab al-Ibar"ni kengaytirib, jahon tarixiga aylantirishga harakat qildi. Shu maqsadda u o'z asariga sharqdagi arab bo'lmagan sulolalarning sanalarini qo'shib, 2, 3 va 4-qismlarga yangi boblar qo'shgan, 7-bob oxirida "at-Ta'rif" nomi bilan mashhur bo'lgan avtobiografiyasini

⁸⁶ Uludağ Süleyman. İbn Haldun. Hayatı. Eserleri. Fikirleri. – Ankara. Harf Eğitim Yayıncılığı. 2022. – B. 26.

⁸⁷ Ibn Khaldūn, 'Abd al-Rahmān. Al-Ta'rif bi-ibn Khaldūn wa rihlatihi gharban wa sharqan. Ed. Muhammad ibn Tawīt al-Tanjī. – Cairo: al-Hay'a al-'Āmah l-Qusūra Thaqāfa, 2006. – B. 233.

qo‘shgan va Misrda 5-qismni ham yozgan. Misrda asarning bu shakli "Misr nusxasi" deb ataladi. Ibn Xaldun uning nusxasini Zohir Barquq va boshqa nusxasi Marokash hukmdori Abul-Faris Abdulazizga yuboradi. Birinchisi Zahiriy nusxasi, ikkinchisi esa Farziy nusxasi sifatida tanilgan.

Ibn Xaldunning “Kitabu’l-Ibar ve Divanu’l-Mubtedai va’l-Xabar fi Ayyami’l-Arab va’l-Ajam va’l-Barbar va min asarhum min zevi’s-Sultoni’l-akbar” asari “Kitab al-Ibar” deb ham ataladi. Qizig‘i shundaki, u o‘z asarini tartibga solib, tasniflagan va uni Kitobu-Tarjimoni’l-Ibar deb atagan. Uning tushunchasiga ko‘ra, muqaddima va uch kitobdan iborat bu asar yetti juz (jild)dan iborat. Ushbu uchta kitobga kiritilgan jildlar va boblar:

I. Muqaddima: (Xutba) 281-290 (Muqaddimaning A.Vafi nashri p. Uludag‘ tarjimasini, 199-208)⁸⁸. Ibn Xaldun muqaddima asari haqida qisqacha ma’lumot beradi va tarix fanining ahamiyatiga e’tibor qaratadi. Ushbu bo‘limda har bir unvoni yo‘q.

II. Muqaddima: (Muqaddima) (Matn: 291-327, Tarjimasini: 209-267) Bu yerda tilga olingan muqaddimadan maqsad muqaddimadir. Bu yerda Ibn Xaldun tarix fanining ahamiyati, tarixshunoslikda qo‘llanilgan usullarni tekshirish, tarixchilarning yo‘l qo‘ygan xatolari va ulardagi asossiz e’tiqodlari va buning ayrim sabablariga to‘xtalib o‘tadi. U tarix fanining favqulodda go‘zal va har tomonlama tavsifini berib, tarixni tushunishni taqdim etadi. “Inson bilish ilmi” deb atagan yangi va o‘ziga xos fanga asos solganini, bu fanni (ilmni) yaratishdan oldin o‘zidan oldin bu sohada hech kim tadqiqot qilmaganligini, o‘tgan allomalarning hech birida bunday ilmni uchratmaganini haqli va g‘urur bilan ta’kidlaydi..”. Bu bo‘limda uning asl va e’tiborga molik qarashlari o‘rin olgan, shuningdek, u ko‘zlagan maqsad va unga erishish yo‘lida qanday yo‘l tutganligi haqida ma’lumotlar berilgan. Shuning uchun ham tadqiqotchilar ushbu bo‘limga alohida baho berganlar.

III. Birinchi kitob (yoki Muqaddima): U dunyoda umranning tabiati va badaviylik, sivilizatsiya, g‘alaba, daromad, yashash, san’at, fan va shunga o‘xshash masalalar bilan bog‘liq sabablar (omillar) haqidadir. : 328-336, tarjima, 253-267) va boblar deb ataladigan oltita asosiy bo‘limdan iborat (matn: 337-1365, tarjima, 271-1429). Ibn Xaldun (Muqaddimatu Ibn Xaldun)ning “Muqaddimasi” zikr qilinganda mana shu uch qism, ya’ni so‘zboshi, muqaddima va birinchi kitob tushuniladi. Ibn Xaldun aslida asarning bu uch qismini Muqaddima deb atamagan. Vaqt o‘tishi bilan asar Muqaddima nomi bilan mashhur bo‘ldi. “Kitab al-Ibar”ning “muqaddima” nomi bilan mashhur bo‘lgan qismi ikkinchi va uchinchi kitoblardan mavzu va mazmun jihatidan farq qilishi, shuning uchun bu qismning ko‘pincha alohida nusxa

⁸⁸Bu yerda matn so‘zi “Muqaddima”ning A. Vafiy nashriga, “Tarjima” so‘zi esa S. Uludag‘ning “Muqaddima” tarjimasiga ishora qiladi

ko‘chirilishi, chop etilishi va tarjima qilinishi ko‘zda tutilgan nomni mustahkam qilib qo‘ygan. “Muqaddima”ni keyinroq batafsil tanishtirganimiz uchun qolgan ikki kitob haqida qisqacha ma’lumot beramiz.

Muqaddima kirish so‘z, dastlabki ma’lumot, bosh va muqaddima, mavzu, masala va bob ma’nolarini ham bildiradi. Muqaddimatu’l-Ulum (ilmlarni kiritish) iborasi ilmlarning asoslarini bildiradi. Bob deb nomlangan asosiy bo‘limga kirishdan oldin, musulmon mualliflar ushbu bo‘limni tushunish uchun zarur bo‘lgan dastlabki ma’lumotlarni bir yoki bir nechta kirish so‘zlarida (dastlabki bo‘limda) beradilar. Mantiqda sillogizmni tartibga solishda dastlabki ikki asosning har biri muqaddim (muqaddima) deb ataladi, qarang. Al-G‘azzoliy, al-Mustasfo, Qohira, 1937, 1, 7, 26, 33, II, 126. Ibn Xaldun muqaddima so‘zini o‘rinli qilib, oldindan bilish, so‘zboshi, muqaddima, tamoyil va asos ma’nolarida ishlatadi.

Ikkinchi kitob: Unda arab qabilalari, sulolalari va qo‘shni xalqlar: nabotiyalar, ossuriylar, forslar, yahudiylar, qadimgi misrliklar, yunonlar, turklar, Franklar kabi dunyoning boshidan Ibn Xaldun davrigacha bo‘lgan davrlarni o‘z ichiga oladi. Bu qism Kitab al-Ibarning 2, 3, 4 va 5 jildlarini tashkil qiladi.

Uchinchi kitob: U Kitab al-Ibarning 6 va 7 jildlarini qamrab oladi. U Barbarlar va Shimoliy Afrika (Mag‘rib) tarixi bilan bog‘liq. Yettinchi jild Ibn Xaldunning “at-Ta‘rif” nomli avtobiografiyasi bilan yakunlanadi. At-Ta‘rif – bu Ibn Xaldun o‘limidan bir oz oldin muntazam ravishda yuritgan kundalikdir. Shuningdek, u alohida tarixiy, adabiy va madaniy qadriyatga ega⁸⁹.

“Kitab al-Ibar” bu uch kitobning nomi bo‘lib, muqaddima va muqaddima bilan birga yetti jilddan iborat. To‘rt jilddan iborat bo‘lib, arab, islom va sharq tarixini o‘z ichiga olgan ikkinchi kitob unchalik original emas, Ibn Xaldun bu qismni yozar ekan, Tabariy va Mas‘udiy kabi o‘zidan oldin yashagan islom tarixchilarining ma’lumotlarini yetkazish bilan kifoyalangan.. Boshqa tomondan, ushbu bo‘limda yaxshi tahlillar, oqilona va mantiqiy tushuntirishlar va real talqinlar mavjud.

Ikki jilddan iborat Shimoliy Afrika va Barbar tarixini o‘z ichiga olgan Mag‘rib deb nomlangan uchinchi kitob juda muhim. Chunki, Sharqiy islom tarixchilari unchalik ma’lumotga ega bo‘lmagan va shuning uchun ham o‘z asarlariga yetarlicha kiritmagan Shimoliy Afrika tarixiga oid ko‘plab qimmatli va muhim masalalar Kitab al-Ibarning ushbu qismida keltirilgan. Uchinchi kitobda Ibn Xaldun bergan ma’lumotlarning muhim qismi boshqa manbalarda uchramaydi. Chunki uning bu hudud haqida bergan ma’lumotlari uning shaxsiy kuzatishlari, og‘zaki rivoyatlari va

⁸⁹ “Al-Ibar” tarjimalari uchun qarang: Abdurahmon Badaviy, 216 va boshqalar.

bizgacha yetib kelmagan ayrim yozma hujjatlarga asoslanadi. Ibn Xaldunning shu yerlik bo‘lganligi ham o‘lka tarixi haqida qimmatli ma‘lumot beradi.

Abdullatif Subhi Posho (1818-1885) Al-Ibarning 2 va 3-jildlarini Miftahu‘l-Ibar (Ist. 1276), keyinroq Takmilatu‘l-Ibar (Ist. 1278) nomi bilan turk tiliga tarjima qilgan. U ikki jildlik (juz) asar yozgan bo‘lib, bu asar arab tiliga Xalil al-Xoriy tomonidan tarjima qilingan.

Shimoliy Afrika tarixiga oid Kitab al-Ibarning 6 va 7-jildlari ham Slane (Sezar, 1847-1851) tomonidan fransuz tiliga tarjima qilingan. Shuningdek, Al-Ibarning Shimoliy Afrika va Andalusiya tarixiga oid muhim boblari ko‘p marta g‘arb tillariga tarjima qilingan.

Ibn Xaldun “Al-Ibar” asarida voqealarni Ibn Kasir kabi xronologik jihatdan emas, balki Ma’sudiy, Balazuriy kabi mavzu va davrlarga ko‘ra tasvirlagan, tarixiy voqealarni o‘zi ilgari surgan tamoyillar doirasida tanqidiy talqin qila olgan.

R. Elinti shunday deydi: Xaldun birinchi kitobi va uning tarix falsafasi haqidagi nazariyasini o‘z asarida talqin qila oladimi yoki yo‘qmi, degan savol tug‘iladi. Agar biz Ibn Xaldunni tarixchi deb hisoblasak, undan ustun bo‘lgan arab tarixchilari borligini ko‘ramiz. Ammo uni tarixga oid yangi nazariya ishlab chiquvchi mutafakkir deb hisoblasak, u zotning o‘zi ham bu safda ekanligini, borligini ko‘ramiz⁹⁰. Shuning uchun ham ba’zi mualliflar al-Ibarning birinchi kitobini “Oxiri yo‘q Muqaddima”, ya’ni tugamaydigan kitob deb atashadi.

V. Bartoldning ta’kidlashicha, Muqaddima katta binoning muhtasham fasadiga o‘xshaydi. Ichkari va orqa tomoni oldingi kabi emas. Ibn Xaldunning tarix falsafasidan hayratini yashirmagan Z.V. To‘g‘on “Kitab al-Ibar”da hikoyachining tarix haqidagi mulohazalari juda ham boy ekanligini qayd etadi. Sati al-Husariy esa Ibn Xaldun “Kitab al-Ibar”ni yozishda tarix falsafasini ko‘zdan uzoqda tutganini ta’kidlaydi va bunga misollar keltiradi. Darhaqiqat, “Kitab al-Ibar”da vaqti-vaqti bilan asosli mulohazalar, to‘g‘ri tanqidlarga duch kelish mumkin.

Mukaddima: Ibn Xaldun birinchi kitob deb atagan, lekin muqaddimasi (xutba) va muqaddimasi (Muqaddima) bilan doimo Muqaddima yoki Muqaddima-i Ibn Xaldun nomi bilan mashhur bo‘lgan va unga munosib obro‘-e’tibor qozongan asar eng qimmatli asar hisoblanadi. Islom tafakkuri tarixidagi eng original asarlaridan biri hisoblanadi. Bunday asarning musulmon qalam egasi tomonidan yaratilganligi har bir musulmon uchun faxr va iftixordir⁹¹.

Ibn Xaldun Misrga kelganidan so‘ng “Muqaddima”sini qayta ko‘rib chiqib, tartibga solib, unga yangi jumlar, yangi paragraflar va hatto yangi boblar qo‘shdi.

⁹⁰ Uludağ Süleyman. İbn Haldun. Hayatı. Eserleri. Fikirleri. – Ankara. Harf Eğitim Yayıncılığı. 2022. – B. 28.

⁹¹ Uludağ, S., Mukaddime tarjiması, so‘zboshi, İst. 1982, 95-99.

Shu nuqtayi nazardan, “Muqaddima”ning Tunisdagi nusxasi bilan Misrda tugallangan Zahiriy va Farziy nusxalari o‘rtasida katta farq bor.

Abu Zayd Abdurahmon ibn Xaldunning ilmiy merosi “Muqaddima” asaridan iborat. Ibn Xalduning ilmiy merosi uning tarix ilmiga oid yetti jildlik asaridir⁹². Ibn Xalduning ushbu asari boshqa manbalarda uch jildlik deb ko‘rsatiladi⁹³. Ibn Xalduning o‘zi shunday deb yozadi: «Men o‘z mehnatimni «Muqaddima» va uch kitobga bo‘ldim»⁹⁴. Lekin «Muqaddima»ni ko‘rib chiqib, «Muqaddima» va birinchi kitob bir narsa deyish mumkin. Ibn Xaldun asarining to‘liq nomi quyidagicha “Kitab al-Ibar va diyvan al-Mubtada va al-Xabar fi ayyam al-Arab va al-Ajam va al-Barbar”, ya’ni «Ibratlar yoxud pandlar va arab, ajam, barbarlar hayotidan ma’lumotlar majmu’asi kitobi» dir. Ushbu asarni qisqacha qilib “Kitab al-Ibar”, ya’ni «Ibratlar kitobi» deb nomlashadi. Kitob Ibn Xaldun ta’kidlaganidek uch jilddan tashkil topgan⁹⁵.

“Muqaddima” qismi esa, birinchi kitobning aynan o‘zidir. Balkim “Muqaddima” qismining nomi butun bir asarga kirish qismi bo‘lsada, asarga nom bergandir. Ibn Xaldun “Muqaddima” da quyidagilar bayon etilganligini aytadi: “Muqaddima”da tarix fanlarining afzalligi, uni tadqiq etishni to‘g‘ri yo‘llari va muarrixlarning xatolarini bartaraf etish yo‘llari bayon etilgan”.

Birinchi kitobning maqsadini quyidagicha bayon etadi: “Birinchi kitob-jamiyat hayoti va uning xususiyatlari, shoh hokimiyati va boshqaruvi, daromad va yashash vositalari, hunarlar va ilmlar tasnifi, yuqoridagilarni mavjudlik sabablari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘zida jamlagan”.

Ikkinchi kitobda quyidagilar bayon etilgan: “Ikkinchi kitobda arablar va ularning qabilalari, Dunyo yaratilganidan buyon bo‘lgan tarix, shuningdek ularga qo‘shni bo‘lgan nabotiyalar, suriyaliklar, forslar, bani Isroil, qiptiyalar, yunonlar, turklar va rumliklar, ularning davlatlari haqidagi ma’lumotlar berilgan”⁹⁶.

⁹² Тўғон А. З. Волидийнинг Туркистонга илмий сафари. “Тарихда усул” асаридан А. Зоҳидий таржимаси. – Тошкент, 1997. – Б. 135.

⁹³ Uludağ Süleyman. İbn Haldun. Hayatı. Eserleri. Fikirleri. – Ankara. Harf Eğitim Yayıncılığı. 2022. – B. 30.

⁹⁴ Abdurahmon Abuzayd ibn Xaldun. Al-Muqaddima. – Qohira: al-Matba’at al-adabiyya, 1900. – B. 8.

8-бет عبد الرحمن أبو زيد بن خلدون. المقدمة. القاهرة: المطبعة الأدبية 1900. - ص 588

⁹⁵ Ибн Халдун. Ал-Муқаддима. – Ал-Қоҳира: Дор ал-китаб Ал-Мисрий ва ал-Лубнаний, 1999 м., 7-бет

⁹⁶ Abdurahmon Abuzayd ibn Xaldun. Al-Muqaddima. – Qohira: al-Matba’at al-adabiyya, 1900. – B. 8.

عبد الرحمن أبو زيد بن خلدون. المقدمة. القاهرة: المطبعة الأدبية 1900. - ص 8

Uchinchi kitob esa barbarlar va ular bilan bog‘liq bo‘lgan Zenat qabilasi, ularning kelib chiqishi, Mag‘ribdagi sulolalar va shoh hokimiyatining xususiyatlari haqidagi ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan.

Ibn Xaldun o‘zi asar haqida shunday deydi: “Ushbu kitob falsafa uchun xum, tarixiy ilmlar uchun sandiqdir. Bu kitob o‘troq va ko‘chmanchi holda hayot kechiruvchi arablar va barbarlarning buyuk sulolalari haqidagi to‘liq, tugallanmagan tarixni o‘zida jam etgani “Arablar, forslar, barbarlar va ularning hozirgi kundagi hukmron sulolalari tarixining ibtidosi va bayoni majmuasi va ibratlar kitobi” deb nomladim”⁹⁷.

Ibn Xaldun ushbu asarining “Muqaddima” qismi mavzusi bilan qiziqarli bo‘lganligi va ko‘p tadqiq etilganligi uchun butun kitob “Muqaddima” nomini olgan.

Ushbu asarni Ibn Xaldun 45 yoshida Vuxran yaqinidagi bani Orif qabilasiga qarashli Ibn Salom qal’asida 1375-1378-yillar davomida yozib tugatgan “Muqaddima” ni tugatib, olim arablar va barbarlar tarixini yoza boshlagan.

“Kitab al-Ibar”, ya’ni «Ibratlar kitobi»ning birinchi varianti 1382-yilda tugatilgan ekan. Ushbu asar taxminan 1405-yilga kelib to‘liq tugatilgan. Ushbu asar deyarli hamma arab davlatlarida saqlanadi. Bundan tashqari ba’zi bir asarlar ya’ni «Ibn Xaldun avtobiografiya qo‘lyozmalari» asosiz ravishda «Ibn Xaldun sharqqa va g‘arbga qilgan sayohatlari» nomli ostida nashr etilgan⁹⁸. Olimning boshqa asarlari ma’lum emas. Mutafakkirning ushbu asari asosan tarix ilmiga bag‘ishlangan bo‘lib, shuningdek, o‘zida iqtisodiyot, jamiyatshunoslik, falsafa, siyosatshunoslik ilmlari tasnifiga oid ma’lumotlarni mujassamlashtirgan.

XULOSA

Ibn Xaldun ijtimoiy-siyosiy faoliyati davomida davlat va jamiyat haqidagi qarashlari o‘zgarib bordi. Mutafakkirning ma’naviy merosi asosi sifatida keltirilgan “Kitab al-Ibar” asari hamda uning muqaddimasi bo‘lgan “Muqaddima” asarida jamiyat haqidagi qarashlari muntazam o‘zgarishda shakllanib bordi.

REFERENCES

1. Sulaymonov, Jasur Baxtiyorovich (2021). ABU ZAYD ABDURAHMON IBN XALDUNNING „MUQADDIMA“ ASARIDA DAVLAT TUSHUNCHASIGA YONDASHUVLAR TALQINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (6), 9-14.

⁹⁷ Ибн Халдун. Ал-Муқаддима. Ал-Қоҳира: Дор ал-китаб Ал-Мисрий ва ал-Лубнаний, 1999 м., 8-бет

⁹⁸ Ibn Khaldūn, ‘Abd al-Rahmān. Al-Ta’rīf bi-ibn Khaldūn wa rihlatihi gharban wa sharqan. Ed. Muhammad ibn Tāwīt al-Tanjī. – Cairo: al-Hay’a al-‘Āmah l-Qusūra Thaqāfa, 2006. – B. 16.

2. Bakhtiyorovich, S. J. (2023). Analysis of the Phenomenon of " Assabiya" In the Socio-Philosophical Concept of Abdurahman IBN Khaldun. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 4(6), 219-223.
3. Сулаймонов, Жасур Бахтиёрович (2022). ИБН ХАЛДУН ҚАРАШЛАРИДА “ТААССУБ” КАТЕГОРИЯСИНИНГ АҲАМИЯТИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (Special Issue 23), 864-871. doi: 10.24412/2181-1784-2022-23-864-871
4. Жасур Бахтиёрович Сулаймонов (2022). АБДУРАҲМОН ИБН ХАЛДУННИНГ ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ КОНЦЕПЦИЯСИДА “АСАБИЙЙА” КАТЕГОРИЯСИ ТАҲЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 719-726
5. Sulaymonov, J. B. (2021). Ibn Xaldunning „Muqaddima “asarida jamiyat taraqqiyotiga ta’sir qiluvchi omillar talqini. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 732-737.
6. Жасур Сулаймонов (2021). АБДУРАҲМОН ИБН ХАЛДУННИНГ ТАМАДДУН ТАРАҚҚИЁТИ ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИДА ЖАМИЯТ ТАҲЛИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 2 (Special Issue 1), 451-455.
7. Uludağ Süleyman. İbn Haldun. Hayatı. Eserleri. Fikirleri. – Ankara. Harf Eğitim Yayıncılığı. 2022. – B. 24.
8. Abdurrahmon Badaviy, Muellafātu Ibn Haldun. – Tunis, 1979. – B. 41-55.
9. Ibn Khaldūn, ‘Abd al-Rahmān. Al-Ta‘rīf bi-ibn Khaldūn wa rihlatihi gharban wa sharqan. Ed. Muhamad ibn Tāwīt al-Tanjī. – Cairo: al-Hay’a al-‘Āmah l-Qusūra Thaqāfa, 2006. – B. 233.
10. Abdurahmon Abuzayd ibn Xaldun. Al-Muqaddima. – Qohira: al-Matba’at al-adabiyya, 1900. – B. 8.

FA-SZAN FALSAFIY QARASHLARINING XITOIY BUDDAVIYLIGI TA'LIMOTIDAGI O'RNI

Mamatqulova Nilufar Xusanovna

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tadqiqotchisi

mamatqulovanilufar1991@bk.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Xitoy buddaviyligi Xuayan maktabi asoschisi Fa-szanning falsafiy qarashlari va ta'limoti haqida mulohaza yuritilgan. Shuningdek, Xuayan maktabining Xitoy buddaviyligi falsafiy tafakkuri rivojiga ta'siri bayon qilingan.

Kalit so'zlar: *Xitoy Buddaviyligi, Fa-szan, Syuan-szan, Xuayan maktabi (Xuayan szun), Budda, Shakyamuni, "Xuayan szin" ("Avatamsaka sutra"), Fa-szan, Yagona Aql.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются философские взгляды и учение Фа-цзана, основателя школы китайского буддизма Хуаянь. Также описано влияние школы Хуаянь на развитие китайской буддийской философской мысли.

Ключевые слова: *китайский буддизм, Фа-сань, Сюань-сань, Школа Хуаянь (Хуаянь-сюнь), Будда, Шакьямуни, «Хуаянь-синь» («Аватамсака-сутра»), Фа-сзан, Единый разум.*

ABSTRACT

This article discusses the philosophical views and teachings of Fa-zan, the founder of the Huayan School of Chinese Buddhism. Also, the influence of the Huayan school on the development of Chinese Buddhist philosophical thinking is described.

Key words: *Chinese Buddhism, Fa-szan, Xuan-szan, Huayan School (Huayan szun), Buddha, Shakyamuni, "Huayan szin" ("Avatamsaka Sutra"), Fa-szan, One Mind.*

KIRISH

Xuayan maktabining asoschisi – rohib Fa-szan (yoki Syan-shou, 643-712) Xitoyda tug'ilib, faoliyat yuritgan bo'lsada, kelib chiqishi Markaziy Osiyodan, so'g'diylardan bo'lgan. Fa-szan Xuayan maktabining uchinchi patriarxi hisoblanadi. "Avatamsaka sutra"ni birinchi bo'lib rohib Du-shun (557-640) sharhlagan. Dunshu hayotlik vaqtida mutafakkirdan ko'ra ko'proq karomatgo'y sifatida mashhur bo'lgan.

Fa-szan hali yoshligidan Syuan-szanning tarjimonlar guruhiga a'zo bo'ldi va serg'ayratlilik bilan tarjimalar ustida ishlay boshladi. Lekin u tez orada Syuan-sanning hind buddaviyligidan ko'ngli to'lmadi va tarjimonlar guruhidan ketdi. Bir qancha vaqtdan keyin Fa-szan Syuan-szanning izdoshi – rohib –faylasuf Kuay-szini (Kuy-szi) favqulodda keskin iboralar bilan tanqid qildi. Shu orqali Fa-szan Syuan-szanning qarashlarini obro'sizlantirdi va bu maktab inqirozga yuz tutdi, natijada xitoy buddaviyligi keyingi davr hind buddaviyligi an'analari bilan butunlay aloqani uzdi. Fa-szan Syuan-szanni yarim maxayanachi deb bilar edi, u mutafakkirni hodisalarda aks etadigan mutloqlikni ems, balki faqat hodisalarnigina bilish bilan cheklanishini tanqid qilar edi. Fa-szan ichchxantiylarning yogachara doktrinasini rad qildi va barcha mavjudotlarning Buddha tabiatidan ibtidodan boshlab nurlanganligi tamoyilini ilgari surdi⁹⁹. Fa-szan o'z davrining eng taniqli buddaviylik ustozlari sifatida imperatrissa U-xou (U Szetyan) saroyiga targ'ibot uchun taklif qilingan. U-xou VII asr oxirida taxtni noqonuniy ravishda o'zlashtirgan va buddaviylik mafkurasiga tayangan holda o'z hokimiyatini mustahkamlashga uringan. Fa-szanning bu targ'ibotlari mashhur "Oltin arslon haqidagi traktat" ("Szin shi-szi chjan")ga asos vazifasini bajargan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mashhur olimlar A.V. Chebuninning "История проникновения и становления буддизма в Китае" hamda Xuan Chanxuaning "Xitoy Buddaviyligi maktablari ta'limotlarining mohiyati" asarlari metodologik manba sifatida foyladanildi. Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning tarixiylik, mantiqiylik, analiz, sintez va obyektivlik usulidan foydalanildi. Mazkur tadqiqot jarayonida Xitoy buddaviyligi Xuayan maktabining rivojlanishi tarixi va falsafiy ta'limoti jihatlarini obyektiv ochib berildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Huayanning beshta ta'limoti haqidagi traktatning o'ninchi va oxirgi bobi (Ch. Huayan Vujiao Zhang; T45.1866, trans. Kuk 1970) Fazangning ko'plab eng o'ziga xos va muhim ta'limotlarini o'z ichiga oladi. Birinchi bo'limda Fazang o'zining uchta tabiat haqidagi nazariyasini rivojlantiradi. Asl nazariya Yogacara buddizmida ishlab chiqilgan va uchta "haqiqat"ni ilgari suradi: birinchidan, mutlaq tabiiy sofligida kosmosga, oltinga va suvga o'xshab ketadigan ta'riflab bo'lmaydigan, ifodalab bo'lmaydigan voqelikdan boshqa hech narsa yo'q; ikkinchidan, bu voqelik haqiqiy bo'lmagan xayoliy konstruktsiya sifatida namoyon bo'ladi; uchinchidan, bu noreal qurilish xato uchun asos bo'lib, bu konstruktsiyani voqelikka chalkashtirib yuborish natijasida yuzaga keladi.

⁹⁹ Чебунин А. В. История проникновения и становления буддизма в Китае: [монография]. — Улан-Удэ: Изд.-полигр. комплекс ФГОУ ВПО ВСГАКИ, 2009.— С.67.

Yogachara faylasufi Vasubandhu o'zining "Uch tabiat risolasida" ushbu uchta "haqiqat" ning har biri uchun tabiatni nomlaydi. Uning aytishicha, ta'riflab bo'lmaydigan va ta'riflab bo'lmaydigan voqelik "tugash" (yoki mukammallik) xususiyatiga ega: bu haqiqat mukammaldir va uning tabiati bo'shlikdan boshqa narsa emas. Uning aytishicha, g'ayrioddiy xayoliy konstruktsiyalar, tashqi ko'rinishdan boshqa hech narsa sifatida ko'rinmaydigan ko'rinishlar "boshqaga bog'liqlik" xususiyatiga ega bo'lib, bu qaramlik paydo bo'lishi (pratitya-samutpada) bilan sinonimdir. Uning aytishicha, nihoyat, haqiqiy bo'lmagan xayoliy konstruktsiyalar haqidagi chalkashliklar "uydirma" (yoki tasavvur yoki kamsitish) xususiyatiga ega. Madhyamaka an'anasi, Yogacara versiyasidan ba'zi muhim farqlarga qaramay, oxir-oqibat Uch tabiat versiyasini qo'llab-quvvatladi. Yogacara nazariyasiga ko'ra, yaratilgan tabiat bo'sh bo'lsa-da, qaram va mukammal tabiatlar haqiqiydir¹⁰⁰. Boshqa bog'liq tabiat bilan bog'liq bo'lgan xayoliy konstruktsiyalar - saqlash ongidagi karmik urug'lar - yogacharinning fikriga ko'ra, qandaydir haqiqiy jihatga ega bo'lishi kerak, aks holda ularning kelajakdagi aktualizatsiyasini kutish uchun joy qolmaydi; va mukammal tabiat bilan bog'liq ifodalab bo'lmaydigan haqiqat ham annigilyatsionizm xatosidan qochish uchun qandaydir real jihatga ega bo'lishi kerak. Madhyamakinlar Yogakarinning mulohazalarini noto'g'ri deb hisoblaydilar va uchta tabiatning ontologik talqinini emas, balki gnoseologik talqinni afzal ko'radilar. Biroq, gnoseologik talqinning muammosi, hech qanday real narsa bo'lmaganda qanday (delusional) namoyon bo'lish mumkinligini tushunishdir.

Fazangning ushbu munozarani hal qilish strategiyasi Mahayanadagi imonni uyg'otishning istiqbolli taktikasini uchta tabiat nazariyasiga moslashtirishni o'z ichiga oladi, har bir tabiatga ikkita jihat bog'laydi. Fazang nazariyasiga ko'ra, har bir tabiat bilan bog'liq ikkita jihatdan biri asosiy, ikkinchisi esa hosiladir. Asosiy jihatlar mos ravishda: sof va o'zgarmas, o'z-o'zini tabiatdan mahrum (svabhava) va voqelik nuqtai nazaridan mavjud bo'lmaslik, ya'ni konventsiyadan boshqa narsa emas. Hosil bo'lgan jihatlar quyidagilardan iborat: shartlarga qo'shilish, o'zaro bog'liq bo'lgan zohiriy mavjudlik va umumiy ma'noda mavjudlik (bu o'z-o'zini tabiatga egadek ko'rinish qobiliyatini o'z ichiga oladi).

Yogakarinar va Madhyamkins ikkalasi ham har bir tabiat uchun hosila jihatini tasdiqlaydi. Shunday qilib, Fazangning nazariyasini asoslash texnikasi ikki xil: birinchidan, uchta tabiat bilan bog'liq asosiy jihatlar bir-biriga mos keladi; ikkinchidan, har bir tabiatning hosila jihati bo'lgan taqdirdagina o'zining asosiy jihati

¹⁰⁰ Sharf, Robert H. Coming to Terms with Chinese Buddhism: A Reading of the Treasure Store Treatise. Honolulu: University of Hawaii Press.2022. – P.78.

borligini ta'kidlaydi¹⁰¹. Har bir kishi hosila jihatlarining qonuniy va to'g'ri ekanligini qabul qilganligi sababli, asosiy jihatlar ham qonuniy va to'g'ri ekanligiga e'tibor qaratish kerak. Shunday qilib, Fazangning nuqtai nazari Yogakarini va Madyamakin qarashlarida to'g'ri bo'lgan hamma narsani o'z ichiga oladi va shu bilan birga, cheklangan qarashlarning har biri boshqasiga qarshi chiqadigan e'tirozlardan qochadi.

Fazangning uch tabiatli nazariyasi voqelikning boshqa bog'liq tabiatini - yolg'on va jaholatdan mahrum bo'lganlar tomonidan kontseptsiyalashtirilganda haqiqat qanday paydo bo'lishini oldindan aytib beradi. Bu ma'rifatli kishilarga ko'rinadigan haqiqat haqida metafizik nazariyani ishlab chiqish imkoniyatini taqdim etadi. Fazang bu voqelikning ikkita bir-birini to'ldiruvchi tahlilini ma'qullaydi. Tahlillardan biri natija sifatida dxarmalarga e'tiborni qaratadi, Yagona Aqlning (sabab sifatida) va butun dxarmalarning (natija sifatida) nodual munosabatini o'rganadi. Boshqa tahlil esa, sabab bo'lgan darajada dxarmalarga qaratilgan bo'lib, har bir alohida dxarma va qolgan barcha dxarmalar o'rtasidagi o'zaro qo'shilish va o'ziga xoslikni o'rganadi.

Fazang o'zining Mahayanadagi imonning uyg'onishi haqidagi sharhida Fazang Bir Aqlni tathagatagarbha bilan aniqlaydi. Tathagatagarbha, Fazang tushunganidek, na individual ong, na materiyadan ajralib turadigan yoki unga qarshi turadigan narsa emas. Buning o'rniga, u mavjud bo'lgan hamma narsaning yagona va yagona manbai bo'lib, qaramlik paydo bo'lishining dharma olamini yaratadi va qo'llab-quvvatlaydi - garchi bu olamdan ajralmagan holda. Fazang uchun yagona Aql har qanday individual ongdan oldingi va ong ob'ektlaridan (aqliy yoki moddiy) oldingi haqiqatdir. Bu ustuvorlik ontologik bo'lib, voqelikning ko'proq yoki kamroq asosiy tarkibiy qismlarga tuzilishini tartibga soladi¹⁰².

Fazangning ta'kidlashicha, bitta aqlning ikkita jihati bor: Bunday aql va Samsara aqli. Bundaylik Aql aql-idrokdan xoli, ishlab chiqarilmaydi va yo'q qilinmaydi. U "bu" ham, "bu" ham emas, lekin bo'sh emasligiga guvohdir. Samsara aqli, aksincha, shartlarga muvofiq paydo bo'ladi va to'xtaydi, poklik va nopoklikka aylanadi.

Fazang "Yagona Aql"ning bu ikki jihati o'rtasidagi munosabatni "Bundaylik" va "Jaholat" o'rtasidagi farqni qo'yish orqali tushuntiradi. Bundaylik haqiqatning haqiqiy tabiatidir. Fazangning ta'kidlashicha, bundaylikning ikkita jihati bor, biri o'zgarmas, ikkinchisi esa o'zgarish bilan birga keladi. O'zgarmaslik xotirjam va sokin. Bunga hamroh bo'lgan o'zgarish, aksincha, dinamik bo'lib, shartli dxarmalarning

¹⁰¹ Wu, Jiang and Chia, Lucille, ed. Spreading Buddha's Word in East Asia: The Formation and Transformation of the Chinese Buddhist Canon. New York: Columbia University Press, 2015. – P.28.

¹⁰² Чебунин А. В. История проникновения и становления буддизма в Китае: [монография]. — Улан-Удэ: Изд.-полигр. комплекс ФГОУ ВПО ВСГАКИ, 2009. – С.65.

oqimi va oqimiga singib ketgan. Bundaylik faqat o'zini his qilmaydigan ongga guvoh bo'lganligi sababli, Fazang uni bo'sh deb tavsiflaydi. Jaholat, aksincha, dukxani boshlaydigan narsadir. Fazangning fikricha, uning ham ikki jihati bor. Bo'sh bo'lganidek, Jaholat o'z natijalarini xayoliy qiladi. Faol faoliyat ko'rsatuvchi va ishlarni tugatuvchi sifatida u shartli dxarmalarni to'siqlar va ifloslantiruvchi moddalar bilan xushbo'ylaydi. Xayoliy narsalarning paydo bo'lishi uchun mas'ul bo'lganligi sababli, Fazang bu jihatni mavjud deb tavsiflaydi.

Fazangning fikricha, bundaylik va johillik Bir Aqlning ikkita asosiy jihati. Bundaylikning o'zgarimas va jaholatning bo'sh kabi jihatlari Bundaylik aqliga mos keladi. Bu yozishmalar Bunday ongni shartsiz dxarmalarning guvohi sifatida belgilaydi. Xuddi shunday, bundaylikning hamroh bo'lgan o'zgarishlar va jaholatning faol faoliyat ko'rsatadigan jihatlari Samsara Mindga mos keladi. Ushbu yozishmalar Samsara Mindni shartli dxarmalarning guvohi sifatida ko'rsatadi. (Fazang Yijing [O'zgarishlar klassikasi] dan ilhomlangan Samsara ongining batafsil tahlilini taqdim etadi. Uning tahlilining mazmuni shuni tushuntiradiki, Samsara ongida Bundaylik mavjud bo'lganligi sababli, dukxani to'xtatish uchun to'g'ri amaliyot bu dharmalarni to'xtatib qo'yishdan ko'ra shartli dxarmalarning Bundaylik jihatiga rioya qilishni o'z ichiga oladi.)

Huayanning beshta ta'limoti to'g'risidagi risolaning o'ninchi bobining uchinchi qismida Fazang bog'liq sabablar sifatida dharmalar haqida sakkizta tezisni taklif qiladi. To'rtta tezis dxarmalarga ularning har xil sub'ektiga (boshqa barcha dxarmalarga tegishli bo'lganidek) taalluqlidir: har bir dxarma boshqalarni o'z ichiga oladi, boshqalarning tarkibiga kiradi, qolganlarning o'ziga xosligini belgilaydi va uning o'ziga xosligi boshqalar tomonidan belgilanadi. Qolgan to'rttasi o'zlarining bir xil substansiyasiga nisbatan dxarmalarga taalluqlidir (ular kelib chiqadigan dharmasohasining yig'indisiga taalluqli bo'lgan dharmalar): har bir dxarma dxarmalarning umumiyligini o'z ichiga oladi, jamlilik tarkibiga kiradi, jamlilikning o'ziga xosligini belgilaydi va jami tomonidan belgilanadigan o'ziga xoslikka ega¹⁰³.

Fazangning tezislari ikkita muhim pozitsiyani o'z ichiga oladi. Birinchisi, har bir dxarma bir vaqtning o'zida mavjud va bo'sh bo'lish jihatlari ega. Mavjud bo'lganidek, har bir dxarma boshqalardan (raqamli) ajralib turadigan shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Bo'sh bo'lgani uchun, har bir dxarma uni boshqalarga daxlsiz qiladigan o'ziga xos tabiatga ega emas. Fazangning ikkinchi pozitsiyasi shundaki, har bir dxarma bir vaqtning o'zida kuchga ega bo'lish va kuchga ega bo'lish tomonlariga

¹⁰³ Sharf, Robert H. *Coming to Terms with Chinese Buddhism: A Reading of the Treasure Store Treatise*. Honolulu: University of Hawaii Press. 2022. – P.82.

ega¹⁰⁴. Har bir dharma kuchli bo'lganidek, boshqalarga ularning nazorati ostida bo'lmagan va qarshiliklariga qaramay ta'sir qiladi. Har bir dxarma kuchsiz bo'lgani uchun boshqalarga nisbatan zaif bo'lib, ular o'z nazoratidan tashqarida va qarshiliklariga qaramay ta'sir qiladi. Fazang bu pozitsiyalardan bitta dharma mavjud bo'lsa yoki kuchga ega bo'lsa, boshqalari bo'sh va kuchga ega emasligini ta'kidlash uchun foydalanadi; va bitta dxarma bo'sh yoki kuchsiz bo'lsa, boshqalari mavjud va kuchga ega. Uning o'zaro inklyuzivlik va o'ziga xoslik haqidagi tezislarini oqibatlariga olib keladi.

Fazang o'zining o'zaro inklyuziya va o'ziga xoslik haqidagi da'volarini tushuntirish uchun bir nechta metaforalarni taklif qiladi, masalan, Indraning to'ri metaforasi va o'n tangani sanash metaforasi. Eng rivojlangan metafora Huayanning beshta ta'limoti to'g'risidagi risolaning o'ninchi bobining to'rtinchi va oxirgi qismida joylashgan bo'lib, u erda Fazang dxarmalarning oltita xususiyatini bog'liq sabablar sifatida tushuntirish uchun ramkali bino metaforasidan foydalanadi (Fazang 2014b). Fazang oltita xususiyatni yaxlitlik, o'ziga xoslik, o'ziga xoslik, farq, integratsiya va parchalanish deb belgilaydi. Bularning har biri yaxlit yaxlitlikning bir qismi sifatida individual dharmaga ega bo'lgan ba'zi bir xususiyatga taalluqlidir, xuddi raftarning bino bilan aloqasi kabi. Fazangning tushuntirishlari juda zich. Taxminan aytganda, dharma qandaydir yaxlitlikni yaratganligicha butunlikka egadek tuyuladi; u yaxlitlikdan son jihatdan farq qiladigan darajada xususiylik; yaxlitlikning boshqa barcha qismlarini o'z ichiga olgan darajada o'ziga xoslik; soni jihatidan boshqalardan farq qiladigan darajada farq; integratsiya, chunki u yaxlitni yaratadi, chunki u butunning boshqa har bir dharmasiga aralashmaydi; va parchalanish, chunki uning ijodiy muvaffaqiyati umuman boshqa dxarmalarning hamkorligiga bog'liq emas.

Fazangning Huayanning beshta ta'limoti to'g'risidagi risolasining dastlabki to'qqiz bobi, aslida, Fazangning qarashlarini barcha oldingi buddist an'analarning cheklovlaridan ustun deb ko'rsatadigan panjiao tizimi uchun ensiklopedik dalilni taqdim etadi, ammo Fazang qulay xulosani keltirmaydi. Ba'zi bir kichik istisnolardan tashqari, asosiy kontur Zhiyanning panjiao-ga mos keladi.

Fazangning panjiao ta'limotidagi birinchi ta'limot - u eng kam haqiqatni etkazuvchi, mohir vositalarda eng cheklangan ta'limot - u Hinayana (va biz hozir Abhidharma deb ataydigan narsa) deb ataydi. Fazang ushbu ta'limotni uchta tanqid qiladi. Birinchidan, u oning abhidharmik tahlili to'liq emasligini ta'kidlaydi, chunki u repozitoriy ongni (alayavijnana) to'liq tahlilini ta'minlamaydi - bu faqat Mahayana

¹⁰⁴ Wu, Jiang and Chia, Lucille, ed. Spreading Buddha's Word in East Asia: The Formation and Transformation of the Chinese Buddhist Canon. New York: Columbia University Press, 2015. – P.32.

an'anasining Yogacara bo'limida sodir bo'ladi¹⁰⁵. Ikkinchidan, u dxarmalarning abhidharmik tahlili to'liq emasligini ta'kidlaydi, chunki an'anadagi hech bir maktab boshqa barcha ro'yxatlardagi barcha dxarmalarni o'z ichiga olgan dxarmalar ro'yxatini tuza olmaydi va an'ana ba'zi taxminiy dxarmalarning holati bo'yicha kelishmovchiliklarni hal qila olmaydi. Uchinchidan, eng muhimi, u abhidharmik an'analar dharmalarning bo'sh ekanligini inkor etish tufayli Abhidharmik an'anaga sodiq qolishini da'vo qiladi.

Fazangning panjiaodagi ikkinchi ta'limoti u Mahayananing boshlang'ich ta'limoti deb ataladi. Bular Hindistonda Nagarjuna va Vasubandhu, Xitoyda Jizan va Xuanzang kabi shaxslar tomonidan ifodalangan Madhyamaka va Yogacara ta'limotlaridir. Fazang bu ta'limotni birinchisidan ustun deb biladi, chunki u dxarma bo'ladimi yoki yo'qmi, hamma narsa bo'sh ekanligini o'rgatadi va Yogacara an'anasi ombor ongini chuqur tahlil qiladi. Ammo, Fazangning so'zlariga ko'ra, ongni Yogakarini tahlili noto'g'ri, chunki u ombor ongini qandaydir yakuniy voqelik uchun xato qiladi. Yogakara an'analariga ko'ra, ombor ongida nopokliklar va ifloslantiruvchi moddalar mavjud. Biroq, Fazang tushunganidek, yakuniy voqelik bunday kamchiliklardan xoli.

Fazangning panjiaodagi uchinchi ta'limoti u Mahayananing yakuniy ta'limoti deb ataydi. Fazang, Mahayanadagi imonning uyg'onishi kabi matnlarda mavjud bo'lganidek, tathagatagarbha nazariyasi bilan bog'liq ta'limotlarni nazarda tutadi. Fazangning so'zlariga ko'ra, yakuniy ta'lim boshlang'ich ta'limni yakuniy voqelikni sof va buzilmagan - havzaviy ong sifatida emas, balki tathagatagarbha sifatida to'g'ri tushunish tufayli yaxshilaydi. Yakuniy ta'limot, shuningdek, oldingi ikkita ta'limotning cheklovlaridan oshib ketadi - ularning har biri "mavjudlik" va "bo'shlik" juftliklaridan biriga, ikkinchisini istisno qilish uchun - yakuniy voqelikni ikki jihatga ega sifatida ko'rib chiqadi: mavjudlik tomoni va bo'shlik jihati.

XULOSA

Fazang tushunganidek, tathagatagarbha nazariyasi ichida yashirin keskinlik mavjud. Bu tathagatagarbha sifatida yakuniy voqelikni kontseptuallashtirish va tathagatagarbhani ta'riflab bo'lmaydigan kontseptsiyalash o'rtasidagi keskinlik. Shuning uchun Fazang Mahayananing yakuniy ta'limotini to'satdan ta'limot deb ataydigan to'rtinchi ta'limotdan pastroq deb hisoblaydi. Bu Vimalakirti Sutrasidan olingan Vimalakirti ta'limoti bo'lib, u yakuniy voqelikni tavsiflash so'roviga javob berib, sukut bilan javob beradi. Fazangga ko'ra, bu Mahayananing yakuniy ta'limotidan ustundir, chunki voqelikning yakuniy mohiyatini kontseptsiyalashda

¹⁰⁵ Sharf, Robert H. *Coming to Terms with Chinese Buddhism: A Reading of the Treasure Store Treatise*. Honolulu: University of Hawaii Press. 2022. – P.86.

muvaffaqiyatga erishishning yagona yo'li birinchi navbatda kontseptsiyani rad etishdir¹⁰⁶.

Fazangning panjiaodagi beshinchi va oxirgi ta'limoti - buddist ta'limotining cho'qqisi, uning fikriga ko'ra, u davra ta'limoti deb ataydi. Bu erda Fazang o'z ta'limotiga ishora qiladi, u o'z ustozu Jiyanning ta'limotini rivojlantiradi va u Dushun yozuvlari orasida va Avatamsaka Sutraning ko'plab oyatlari orasida homila shaklida joylashadi. Fazangning panjiaodagi birinchi ta'limoti voqelikning uydirma tabiatiga qaratilgan bo'lsa va uchta oraliq ta'limot voqelikning to'liq tabiatiga qaratilgan bo'lsa-da, Fazang faqat Dumaloq ta'lim haqiqatning barcha uch tabiatini qamrab oladi, deb da'vo qiladi. Chunki, "Davra ta'limoti"ga ko'ra, hamma narsa bo'sh, shuning uchun ta'limot bo'sh bo'lmagan narsaning "to'qima" tabiatini to'g'ri tushunadi; ammo yakuniy voqelikning to'liq tabiatini ta'riflab bo'lmaydi, shuning uchun ta'lim Mahayananing Boshlang'ich va Yakuniy Ta'limotlari cheklovlaridan qochishga muvaffaq bo'ladi. Fazangning fikriga ko'ra, faqat dumaloq ta'limot yakuniy voqelikning boshqaga bog'liq tabiatini tushunadi - bu boshqa buddist an'analari tomonidan e'tiborga olinmaydi - u o'zining metafizikasi bilan ifodalangan "Duvar ta'limoti" boshqa barcha buddist ta'limotlaridan ustundir, degan xulosaga keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Чебунин А. В. История проникновения и становления буддизма в Китае: [монография]. — Улан-Удэ: Изд.-полигр. комплекс ФГОУ ВПО ВСГАКИ, 2009. Стр-73.
2. Wu, Jiang and Chia, Lucille, ed. Spreading Buddha's Word in East Asia: The Formation and Transformation of the Chinese Buddhist Canon. New York: Columbia University Press, 2015. – P.34.
3. Sharf, Robert H. Coming to Terms with Chinese Buddhism: A Reading of the Treasure Store Treatise. Honolulu: University of Hawaii Press.2022. – P.86.
4. Розенберг О.О. Труды по буддизму. М., 1991. – С.78.
5. Huai-Chin, Nan (tr. Thomas Cleary); The Story of Chinese Zen. Charles E. Tuttle Company, 1995. P-34/
6. McRae, John R. Seeing through Zen: Encounter, Transformation, and Genealogy in Chinese Zen Buddhism. — Berkeley: [University of California Press](http://www.berkeleyca.edu/~ucpress/), 2004. P-69.
7. 换产花。佛小个迅带 Xuan Chanxua. Fotszyao geszun da i (Xitoy Buddaviyiligi maktablari ta'limotlarining mohiyati). Taybey, 1973;142-bet.

¹⁰⁶ Wu, Jiang and Chia, Lucille, ed. Spreading Buddha's Word in East Asia: The Formation and Transformation of the Chinese Buddhist Canon. New York: Columbia University Press, 2015. – P.34.

TARJIMANING PRAGMATIK JIHATI

Kamola Aripova

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

Chet tillari kafedrasida katta o'qituvchisi

G-mail: kamolakind81@gmail.com

Sobirjonova Asolat

O'zbekiston jaxon tillari universiteti

Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 3- bosqich talabasi

G-mail: asolatsobirjonova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Matn tarjimasi, o'zining ichki tabiati va xususiyatiga ko'ra, shubhasiz, ko'plab sohalarning bir qismini ifoda etadi. Ana shunday sohalardan biri pragmatika bo'lib, u tarjima jarayonining borishi hamda natijasiga ta'sir qilish zarurati hisoblanib, tarjimaning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Tarjima va pragmatika o'rtasidagi aloqa anglashilmas darajada namoyon bo'lib, bu ikki sohani yaqindan o'rganish ularning ahamiyatli tomonlarini namoyon qiladi.

Kalit so'zlar: *matn, pragmatika, tilshunoslik, ekvivalentlik, pragmatik moslashuv, uslub.*

PRAGMATIC ASPECT OF TRANSLATION

ABSTRACT

Text translation, by its intrinsic nature and characteristics, undoubtedly represents a part of many fields. One of such areas is pragmatics, which is considered the necessity of influencing the progress and result of the translation process and ensures the success of the translation. The relationship between translation and pragmatics is inextricably linked, and a close study of these two fields reveals their important aspects.

Key words: *text, pragmatics, linguistics, equivalence, pragmatic adaptation, style.*

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПЕРЕВОДА

АННОТАЦИЯ

Перевод текста по своей сути и характеристикам, несомненно, представляет собой часть многих областей. Одним из таких направлений является прагматика, которая считает необходимостью влиять на ход и результат процесса перевода и обеспечивает успех перевода. Отношения

между переводом и прагматикой неразрывно связаны, и внимательное изучение этих двух областей раскрывает их важные аспекты.

Ключевые слова: текст, прагматика, лингвистика, эквивалентность, прагматическая адаптация, стиль.

KIRISH

Tarjima ekvivalentligi ikki tilli muloqotning samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Uning muvaffaqiyati, ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida muloqot ishtirokchilarining individual, shaxsiy, madaniy, ijtimoiy va boshqa xususiyatlari va ular muloqot jarayonida ko'zlagan maqsadlari katta o'rin egallaydi.

Tarjimaning pragmatik jihati— tarjima jarayonining borishi va natijasiga ta'sir qilish zarurati hisoblanib, tarjimaning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Tarjima nafaqat asl nusxaga ekvivalent bo'lishi, balki qabul qiluvchida ma'lum bir intellektual yoki hissiy reaksiyani uyg'otishi kerak. Ushbu mezonga ko'ra, tarjima amalga oshirilgan maqsad va vazifalarga muvofiqligi darajasi bo'yicha baholanadi. Ushbu baholash muloqot ishtirokchilarining o'zlari tomonidan amalga oshiriladi, ular uning samaradorligi to'g'risida mustaqil ravishda o'z xulosalarini chiqaradilar. Adekvat tarjima tinglovchilarda tarjimon va kommunikant tomonidan hohlagan intellektual yoki emotsional reaksiyani uyg'otishi, shuningdek, muloqot ishtirokchilari tomonidan qo'yilgan pragmatik vazifani bajarishi kerak. U aloqa maqsadlariga mos kelishi kerak. Shu bilan birga, tarjima jarayonida ekvivalentlik talabi fonga o'tib ketgandek, tarjima aktining o'zi esa ma'lum bir pragmatik vazifani hal etishga bo'ysundirilgandek bo'ladi. Samarali muloqotga erishish uchun tarjimon tarjima matniga mazmuni, uslubi, ifodalilik darajasi va boshqalar bo'yicha turli o'zgarishlar kiritishga majbur bo'lishi mumkin. Bu o'zgarishlarning zarurati va tabiati auditoriya va vaziyat hamda axborot oluvchilarning xulq-atvori, ularning asosiy bilimlari, til ko'nikmalari, yoshi, kasbi va boshqalar bilan bog'liq.

MUHOKAMA VA NATIALARJ

Pragmatik moslashuvning mohiyati nima ekanligini tushunish uchun keling, amerikalik va o'zbek biznes o'rtasidagi ob-havo haqidagi suhbatning kichik bir qismini taqlid qilaylik hamkorlari:

o'zbekcha - *Hozir Nyu-Yorkda ob-havo qanday?*

tarjimada - *What's the weather like in New York now?*

amerikalik - *I guess it's about 50°F.*

tarjimada - *Taxminan 50° Farengeyt atrofida.*

o'zbekcha (tarjimonga) - *Bizningcha, bu qancha bo'ladi?*

Tarjimon bayonotning ma'nosini to'g'ri yetkazdi, tarjima ekvivalent, lekin muloqot sodir bo'lmadi. O'zbek hamkori ma'noni tushunmadi, chunki O'zbekiston boshqa harorat shkalasidan foydalanadi va shuning uchun 50 ° F qiymati uning uchun tushunarsiz bo'lib qolmoqda. Tushunmovchilik muammosi osongina bartaraf etiladi: tarjimon asl nusxaning mazmunini o'zbekchaga moslashtirishi kerak, 50 ° F ni Selsiy gradusiga aylantiradi - bu taxminan +10 ° C.

Tarjimaning qabul qiluvchiga ta'sirini baholashning asosiy mezon, qoida tariqasida, oluvchining matnni tushunishidir. Tarjimoni tushunish darajasi ko'p jihatdan qabul qiluvchining asosiy bilimiga yoki boshqacha aytganda, uning xabar mavzusi bilan tanishish darajasiga bog'liq. Muloqotda ikki tomonning madaniy, ijtimoiy, yosh, individual va boshqa xususiyatlaridan kelib chiqqan bilimidagi farqlar asl xabarni to'liq tushunish uchun asosiy to'siqdir.

Tarjima matnini yaratishda tarjimon o'zining barcha harakatlarini o'ziga yuklangan aniq pragmatik vazifani hal qilishga, tarjima qaysi maqsadda amalga oshirilayotganligini anglatishga intiladi. Shunday qilib, agar jismoniy shaxs chet elda bank hisob varag'ini ochmoqchi bo'lsa yoki u yerda ipoteka krediti olmoqchi bo'lsa, unda bu odam shunchaki tarjima variantini emas, balki barcha kerakli hujjatlarning aniq, to'liq o'zbek tiliga tarjimasiga, batafsil tushuntirishga, talqinga ega bo'lishi kerak. Shunday qilib, pragmatik vazifaning o'zi va kommunikativ vaziyat ko'pincha tarjima usullarining o'zgaruvchanligini va keyinchalik eng adekvat variantni tanlashni oldindan belgilab beradi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, pragmatik muammolarni hal qilishda tarjimon maksimal mumkin bo'lgan ekvivalentlikdan voz kechishi, asl nusxani faqat qisman tarjima qilishi, kerakli qo'shimchalar va tushuntirishlar kiritishi, tarjima paytida matnning stilistik bog'lanishini yoki uning hissiy-ekspressivligini o'zgartirishi mumkin.

Pragmatik moslashuv ko'pincha og'zaki tarjimada, ayniqsa ketma-ket tarjimada, tarjimon bevosita muloqotda ishtirok etganda va muloqot holatini baholay oladigan, ish jarayonida tuzatishlar kiritiladigan, muloqot ishtirokchilariga savol bera oladigan va hokazolarda zarur bo'ladi. Og'zaki ketma-ket tarjimada professionallar bilan ishlashda ularga tanish bo'lgan atamalardan foydalanish tavsiya etiladi, tayyor bo'lmagan auditoriya bilan ishlashda esa yo'l davomida biror narsani tushuntirib, aniqroq tarjima qilish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, mijozlaringiz chet tilini bilishlarini ham bilib olishingiz kerak.

Biroq, pragmatik moslashuv faqatgina og'zaki tarjima sohasi bilan chegaralanib qolmaydi. Yozma tarjimada tarjimon boshqa turdagi muammolarga duch keladi: tarjimaning mo'ljallangan o'quvchisi bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa bo'lmagan taqdirda,

u tarjima matnini potentsial idrok etishini baholashi va shu bahoga asoslanib, tarjima matniga kerakli o'zgartirishlar kiritish to'g'risida qaror qabul qilishi kerak bo'ladi.

Pragmatik tarjimani moslashtirish talab qilinadigan barcha mumkin bo'lgan holatlarni sanab o'tish va tavsiflash qiyin bo'lganligi uchun biz uning eng ko'p uchraydigan ko'rinishlari bilan tanishamiz:

Geoff Hoon told the **Black Watch** would be sent into the area around **Ama- ra**.

Mudofaa vaziri Jeff Xun Amara shahri hududiga BlackWatch guruhining yuborilishini aytdi (tarjimon tomonidan ma'no anglatuvchi so'zlar qo'shilgan).

*He ordered a **Jack Daniels**.*

U viski buyurdi. (ma'no umumiyashtirildi)

Shuni ta'kidlash kerakki, bunday amaliyot istisno va tarjimonning asl nusxani o'zgartirish yoki hatto so'zning odatiy ma'nosini buzib tashlash harakatlari tarjima hisoblanmaydi. Oddiy sharoitlarda tarjimon til vositachisi, ma'lumot tarjimoni rolini o'ynaydi va hech qanday holatda matn muallifi funktsiyalarini o'z zimmasiga olmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bell R. Translation and Translating. – London and New York: Longman, 1991. – P.5.
2. Catford J. A Linguistic Theory of Translation. – London: OUP, 1965. – P.20.
3. Ingo, R. 1989. Käätäminen kielenopetuksessa. In Nuopponen & Palmberg (eds.), 61-67.
4. Klaudy K. 2003. Languages in Translation. Budapest: Scholastica.
5. G'afurov I, Mo'minov O, Qambarov N. Tarjima nazariyasi. –T.: Tafakkur bo'stoni, 2012. – B.7.
6. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – T: Fan, 2005. – B.8.
7. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. – T.: O'qituvchi, 1978. – B.93.
8. Muminova D. Chet tilini o'rganishda tarjimaning roli. – T.: Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2023. – B.693.

QADIMGI BAQTRIYA GLIPTIKASIDA ILONLAR VA AJDARLAR OBRAZI

Norxamidova Muattar Zavqiddin qizi

Termiz Davlat universitetining

Magistratura bo'limi

Tarix yo'nalishi 1-bosqich magistranti.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Qadimgi Baqtriya hududida xususan, Shimoliy Afg'onistonda olib borilgan arxeologik qazishmalar davomida topilgan minglab muhr va tumorlarda ifodalangan tasvirlar orasida muhim ahamiyat kasb etadigan ilonlar va ajdarlar obrazi va bu obrazlar o'rtasidagi farqli mifologik tushunchalar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *mifologiya, gliptika, phallic ramziylik, hayot urug'i, ikonografiya, dualistik falsafa, tamg'a muhrlar, Baqtriya kumush boltasi.*

ABSTRACT

This article talks about the image of snakes and dragons, which are important among the images expressed in thousands of seals and amulets found during archaeological excavations in the area of Ancient Bactria, especially in Northern Afghanistan, and about the different mythological concepts between these images.

Key words: *mythology, glyptics, phallic symbolism, seed of life, iconography, dualistic philosophy, seals, Bactrian silver ax.*

KIRISH

Ilonlar-sirli mavjudot. Shu jihatdan u deyarli barcha xalqlar mifologiyasida va arxeologik madaniyatlarida keng tarqalgan. Ilonlarning sirli xususiyatlari qanchalik ko'p bo'lsa, mifologiyadagi qarashlar ham undan oz emas(1).

Ilonlarning yillik o'z terisini tashlashi ko'pchilik qadimgi odamlar uchun abadiy yoshlik va boqiylik g'oyasi ramzi bo'lgan. Ilonlarning sovuq mavsumlar davomida teshiklarga berkinishi va bahorda qayta namoyon bo'lishi esa yaratuvchanlik g'oyasi bilan bog'liq.

Elamda ilonlar ayollik latofati timsoli hisoblangan. Ilonlar tasvirlangan Baqtriya va Shahri Soxta muhrlari asosan ayollar qabrlarida uchraydi, lekin bu kabi kuzatuvlar hozircha ko'proq o'rganilishga muhtoj.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ibtidoiy davrlardan boshlab tasviriy san'atning eng qizg'in mavzusi bo'lgan ilonlar tasvirini mesopotamiyaliklar mil.avv.IV mingyillik oxirlaridan boshlab

gliptika sohasiga olib kirgan(2). Ko'pchilik olimlarning fikriga ko'ra, muhrlarda tasvirlangan ilonlar bilan bir qatorda katta zaharli ajdarlar obrazi to'g'risida gapirish biroz mushkul. Bu ayniqsa, Baqtriya gliptikasiga xos bo'lib, katta zaharli ilon va ajdarlar bir vaqtning o'zida qadimgi yaqin Sharq san'ati butun sistemasining hech qayerida Baqtriyadagidek muhim rol o'ynamaydi.

Muhrlarda tinch holatdagi ilonlar yoki boshini qushlar va hayvonlarning orqa oyoqlariga yetkazishga harakat qiladigan yovuz ajdarlar tasviri mavjud. Professor P.Amiet bu harakatni mutlaqo haqli ravishda «phallic ramziylik», ya'ni yer yuzida hayotning davom etishi uchun mas'ul bo'lgan «hayot urug'i»ni o'g'irlash g'oyasi deb ta'riflaydi. Ajdarlar keng ochilgan og'zi, yovuz bo'rtib chiqqan ko'zlari, ba'zi holatlarda qanotlari va burni ustidagi shox bilan tasvirlanib, tutqich shaklidagi tepaga qayrilgan burni Mesopotamiya ajdarlarini eslatadi. Tasvirlarda ko'pincha ajdarlarga qarshi doimiy ravishda ilonlar kurashayotgani ifodalanib, bu kurash yaxshilik va yovuzlik o'rtasidagi kurashning umumiy g'oyasini aks ettiradi. Bizga ma'lumki, bu zardushtiylarning dualistik falsafasi asosiy g'oyasidir.

Jahon xalqlari mifologiyasida ilon, eng avvalo, salbiy obraz timsoli sifatida gavdalanadi. Birinchi navbatda ilonning negativ holatlari-kuchli zaharga, chaqib olsa o'ldirish qobiliyatiga ega ekanligi namoyon bo'lgan va insonlarda undan qo'rqish tuyg'usi uyg'ongan. Ammo, Sharq mifologiyasida ilonlar ijobiy obraz sifatida boyligni qo'riqlovchi mavjudot sifatida gavdalangan. Tadqiqotchilarning umumiy fikrlariga ko'ra, bronza davrida qadimgi Sharq madaniyati yodgorliklarida keng tarqalgan muhr tamg'alar yordamida tovarlar saqlanadigan omborxonalar eshiklari, hamda qoplarning og'zi tamg'alangan.

Sharq xalqlari mifologiyasida ilonlar obrazi ko'plab ijobiy sifatlar olishi davomida ajdarlar obrazi qator salbiy xususiyatlarga ega hisoblanadi. Bu fikrni muhr va tumorlarda ifodalangan ajdarlarning odamlarni va hayvonlarni yamlamay yutayotgan tasvirlari isbotlaydi. Mahalliy Baqtriya traditsiyasida ajdar obrazi faqat odamlarga emas, balki, ilohlarga ham xavfli va ozor beruvchi kuchlar sifatida tasvirlangan. Masalan, ajdarlarning odam yoki muflon qo'y-odamni yamlamay yutayotgani tasviri. Qanotli ajdarga qarshi kurashayotgan dumli odam va ilohlar tasviriga ega muhrlar orqali ularning ajdarlar bilan doimiy dushman ekanligi tog'risida qaror chiqara olamiz.

Baqtriya mifologiyasida yuqorida sanalgan ajdarlar orasida bir nechta maymunsimon va hatto odam boshli katta zaharli ilonlar ham bo'lib, ular tahdid soladigan holatda emas, balki vaziyatga qarama-qarshi jilmayayotgan holatda tasvirlanadi. Ehtimol, bu tasvirlar mahalliy qabilalar qarashlariga ko'ra istisno holatlarga ega bo'lishi mumkin.

Odam boshli katta zaharli ilonlar Hindiston va Elam mifologiyasida ommabop ekanligi fikrini yagona isbot deya qabul qila olmaymiz. E.Porada soqolli odam yuzli ilonlarni Elamning odatiy tasviri deb hisoblab, Baqtriya muhrlarida bu tasvirga umumiy o'xshatmalar topgan. Baqtriya gliptikasiga oid mashhur Baqtriya kumush boltasi maxluqqa o'xshash, soqol yuzli, shox boshli va ilon bo'yinli, yo'lbars tanali ajdarlarning noyob tasvirlariga ega. Umuman olganda, Baqtriya ikonografiyasi ajdarlari bizga Mesopotamiya maxluqlarini eslatadi, lekin Baqtriya tasvirlari mazmuniy jihatdan Mesopotamiya tasvirlaridan farqlanadi. Faqatgina yangi ashyoviy materiallar bu kabi o'ziga tortuvchi tasvirlarga oydinlik kiritishiga umid qilamiz.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, qadimgi Baqtriya gliptikasida ilonlar va ajdarlar obrazi bosh o'rinlardan birini egallagan. Ular gliptikada har xil shakllarda-boylikni qo'riqlovchi mavjudotlar, ozor beruvchi kuchlar va bir-biri bilan doimiy kurashuvchi raqobatchilar sifatida ifodalanib, bu qadimgi xalqlar dunyoqarashi va psixologik dunyosining rang-barangligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бидерман Ганс. Энциклопедия символов. М., Изд. “Республика”, 1996.
2. Porada E/ Seals and Related from Early Mesopotamia and Iran \ Early Mesopotamia and Iran: Contact and conflict 3500-1600 B.C. - L., 1994. - P.46; Сатаев Р.М. Животные в культуре Древней Маргианы / отв. ред. Н.А. Дубова – М., Старый сад, 2016. - 196 с.
3. Shaydullayev.A.Sh.Sopolli madaniyatining gliptikasi va sfragistikasi//Falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan Dissertatsiya.-Samarqand,2018
4. Хлопин И.Н. О так называемых печатях (Индикатор собственности или штампа) // Проблемы археологии. Вып. II. - Л., 1978; Шайдуллаев Ш.Б. Ўзбекистон худудида давлатчиликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари. Тарих фанлари доктори дисс. автореферати. ЎзР ФА Археология институти. - Самарқанд, 2009. - Б.54
5. Sarianidi V.I. Myths of ancient Bactria and Margiana on its seals and amulets. - Moskov, 1998. – P. 327.

O‘ZBEK TILIDA ZAMONNING IFODALANISHI

Mamayusupov Juraxon Mamadali o‘gli

Oriental universiteti Lingvistika (arab tili) fakulteti

2-kurs magistranti

Tel:+99894 204 78 91

ANNOTATSIYA

Bu maqolada o‘zbek tilida vaqt tushunchasining ifodalanishiga oid mulohazalar bayon qilingan. Shuningdek, ushbu masala tadqiqotchilarning mavzuga oid olib borgan izlanishlari hamda o‘zbek adabiyotining mashhur asarlari asosida yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: vaqt, zamon, o‘zbek tili, davr, arab tili, lingvistika, asr, yil, soat, o‘lchov.

ABSTRACT

This article presents comments on the expression of the concept of time in the Uzbek language. Also, this issue is covered based on the research conducted by the researchers and famous works of Uzbek literature.

Key words: time, Uzbek language, period, Arabic language, linguistics, century, year, hour, measure.

KIRISH

“Vaqt” tushunchasi mantiqiy va lingvistik jihatdan voqea-hodisaning kechgan zamoni hamda vaqt o‘lchovlarini bildiradi. O‘zbek tilining izohli lug‘atida vaqtga quyidagicha ta’rif berilgan.

Vaqt: (وقت - zamon, vaqt muddati, on, mavsum)

1. Yuz berib turuvchi voqea-hodisa, narsalarning asrlar, yillar, soatlar, minutlar va shu kabilar bilan o‘lchanadigan davomiyligi, shunday o‘lchov belgisiga ega bo‘lgan obyektiv hodisa¹⁰⁷. “Vaqt g‘oyat imillab o‘tardi. Hamma xavotirlanib bezovta bo‘la boshladi” (K.Yashin, “Hamza”), “Lekin vaqt o‘z ishini qildi, oyni g‘arb ufqidan tortib kirib ketdi. Demak, tong otdi” (M.Ismoilij, “Farg‘ona tong otguncha”).

2. Shu obyektiv hodisaning minut, soat, kun, yil va shu kabilar bilan almashinuvidagi oralig‘i, qismi, bo‘lagi. “Bayramlardagina kiyadigan, boshqa vaqtlarda chamadonida avaylab saqlaydigan oq surp ko‘ylagini kiydi” (S.Karomatov. “Oltin qum”).

¹⁰⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006 - 2008. – Б. 448–449.

3. Soat, kun, oy, yil va shu kabilarning uzluksiz va izchil almashinuvida biror maqsad uchun belgilangan yoki biror maqsad uchun foydalanishi mumkin bo'lgan muddat oralig'i, fursat. Vaqtni qo'ldan bermoq. Vaqtdan yutmoq. Vaqtdan to'g'ri foydalanmoq. Vaqting ketdi, baxting ketdi. (Maqol).

4. Vaqtning biror narsa, ish-mashg'ulot uchun belgilangan, ajratilgan bo'lagi, muddat. "Masalani to'g'ri yechdi-yu, oqqa ko'chirayotganida, vaqti tugab qoldi" (O'.Hoshimov, "Qalbingga quloq sol"). Tanaffus vaqtida hamma mukofotlanganlarni, mukofotlanganlar esa bir-birlarini tabriklab, zal va foyelar g'ovur-g'uvur bo'lib ketdi. (A.Qahhor, "Qo'shchinor chiroqlari").

5. O'tuvchi vaqtning ma'lum ijtimoiy hodisa, holatlar bilan bog'liq, ular bilan kechgan bo'lagi, zamon, davr. Quldorlik vaqtida. Mo'g'ullar hukmronligi vaqtida.

6. Obyektiv tarzda kechuvchi zamon, davrning, kishi hayotining ma'lum, aniq bir bo'lagi, nuqtasi, oralig'i. Vaqt kech bo'lib qoldi. Bolalik vaqti. Yoshlik vaqti. Yoz vaqti. Namoz vaqti. "Ertalab Qo'qondan chiqsa, asr vaqtlarida Marg'ilonga kiradir" (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar").

7. Borliqning, makon kabi, obyektiv real shakli, materiyaning yashash shakllaridan biri. Nisbiylik nazariyasi-materiya mavjud bo'ladigan fazo va vaqt nazariyasidir. "Fan va turmush".¹⁰⁸

O'zbek tilida dahr so'zi hozirgi davrda nutqda qo'llanilmaydi. U adabiyotda "zamon, davr" ma'nolarida qo'llanilishi mumkin. Dahrning baqosiz va vafosiz ekanini aytadi, uning kajraftorligidan noliydi. Bu so'z ko'chma ma'noda "olam, dunyo, jahon" ma'nolarida ham qo'llanilishi mumkin. Dahr ishidin silkkan etak, Ikki qo'lda ikki suyak. Mirtemir¹⁰⁹. Payt so'ziga o'zbek tilining izohli lug'atida quyidagicha ta'rif berilgan.

Payt: 1. Muayyan vaqt, fursat, on. Tush payti. "O'q otilgan payt, Elmurod hovliga qarab yurdi. Shu payt Fotimaning shovqinlab gapirgani eshitildi" (P.Tursun, "O'qituvchi").

2. Muayyan sharoit bilan bog'liq bo'lgan davr, zamon. Zargarov: "Jonim! Payt nozik, xotin-qizlar masalasi chirsillab turibdi, bekorga nobud bo'lib ketaman" (A.Qahhor, "Og'riq tishlar").

3. Biror ishni amalga oshirish uchun qulay fursat, imkoniyat. Paytni qo'ldan bermoq. Payti kelganda aytmoq, "Paytdan foydalangan Ashir mahram avvaldan tayyorlab qo'yilgan tilxat va arizalarni yosh xo'janing oldiga qo'ydi" (J.Sharipov, "Xorazm), "Men payt poylab, qochishni mo'ljallab borardim" (H.Axmar, "Kim

¹⁰⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - Т.:Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006 - 2008. – Б. 448–449.

¹⁰⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006 - 2008. - Б. 214–215.

haq”?). Mazkur o‘zakdan yasalgan fe’llarning hosila boblari ham vaqt bilan bog‘liq ish-harakatni bildiradi.

O‘zbek tilining izohli lug‘atida zamon so‘ziga quyidagicha ta’rif berilgan:

Zamon: 1. Obyektiv borliqning, materiyaning harakat bilan uzviy bog‘langan holda uzluksiz va izchil davom etadigan formasi, vaqt-makon va zamon materiyaning obyektiv yashash formalaridir.

2. Biror xarakterli hodisa, tarixiy voqea yuz bergan yoki biror hokim sinf, tabaqa hukmronlik qilgan davrni o‘z ichiga olgan muayyan vaqt, davr. Masalan: Tinchlik zamon. Urush zamon. Amir zamon.

3. So‘z borayotgan paytda kechirilayotgan davr va uning tartib-qoidalari. Zamon senga boqmasa, sen zamonga boq (Maqol). Sen zamoni tushunasanmi, o‘ylab qara (Oybek, “Qutlug‘ qon”).

4. Umuman vaqt, davr, payt, kez, mahal. Burungi zamon. Hozirgi zamon. “Hasanalining Otabeklar oilasida bo‘lganiga ellik yillar chamasi zamon o‘tib, endi Otabeklar oilasining chin bir a‘zosi bo‘lib ketgan” (A. Qodiriy, “O‘tgan kunlar”)¹¹⁰.

Lahza: (لحظة) ko‘z ochib yumgunchalik vaqt, on, Soniya, Ko‘z ochib yumguncha o‘tadigan vaqt, on. Lahza ichida. Lahza o‘tmasdan. Bir lahzada. Ko‘z ochib yumguncha o‘tgan dam, qimmatli bir lahza mazmuni, bir butun bahor. (G‘. G‘ulom), “Yo‘lchi ishdan bir lahza bo‘lsin to‘xtamadi” (Oybek, “Tanlangan asarlar”)¹¹¹. Lahzalik: bir lahzalik, Juda tez, bir onda bo‘lib o‘tadigan. “O‘zing ketding, qoldi xayolda Xumor ko‘zlar, issiq boqishing. Bir lahzalik dil ayyomidan Sira so‘nmas shirin yoqishing”. (Zulfiya).

O‘zbek izohli lug‘atida esa:

Fursat: فرصة maqbul, qulay vaqt, imkoniyat, ishdagi uzilish, ta’til. Biror ishni bajarish uchun eng qulay vaqt, payt. Fursat poylamoq. Fursat keldi. Fursatdan foydalanmoq, hasratlashishga juda qulay fursat tug‘ildi. “Kimning dardi yo‘q deysiz”? (I.Rahim, “Chin muhabbat”). “Fursat oltin, sen ko‘krak kerib, Oltiningni sochib yuribsan” (E.Vohidov, “Muhabbatnoma”). Fursatni boy (yoki qo‘ldan) bermoq, qulay vaqt, paytdan foydalanmay, uni bekorga, bemaqsad o‘tkazmoq. “Hozir, o‘ylanib o‘tirish, fursatni boy berish payti emas” (M.Ismoiliiy, “Farg‘onada tong otguncha”). “Hofiz fursatni qo‘ldan bermay, safar anjomlarini tayyorlab, ikki navkar bilan yo‘lga chiqdi” (M.Osim, “Zulmat ichra nur”). Fursatni qochirmoq ayn. fursatni boy bermoq. “Zuhra chindan ham meni tanigan! Fursatni qochirmasdan, chorasini ko‘rish kerak” (N.Safarov, “Tanlangan asarlar”)¹¹².

¹¹⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - Т.; Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006 - 2008. – Б. 360–361.

¹¹¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - Т.; Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006 - 2008. – Б. 428–429.

¹¹² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - Т.; Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006 - 2008. – Б. 367.

O‘zbek tili izohli lug‘atida on so‘ziga quyidagicha ta’rif berilgan:

On (u, ular): on hazratlari, u oliy hazratlari (podshoh, amir, xon va sh.k. haqida). “Mirzo Anvardan on hazratga nomussiz ona bir xiyonat sodir bo‘ldi” (A.Qodiriy, “Mehrobdan chayon”).

On (vaqt, davr, payt) Qisqa bir zamon, lahza, payt. Bir on. Shu onda. “Bir onning bahosin o‘lchamoq uchun Oltindan tarozu, olmosdan tosh oz (G‘.G‘ulom). “Umid Hafiza bilan bo‘lgan shirin onlarini xayolidan o‘tkazardi” (Mirmuhsin, “Umid”)¹¹³. O‘zbek tili mumtoz adabiy namunalarda دهر (dahr) “zamon, davr ” ma’nolarida qo‘llaniladi. Masalan: *Dahrning baqosiz va vaqosiz ekanini aytadi,uning kajraftorligidan noliydi.*

Yil so‘ziga o‘zbek tilining izohli lug‘atida yana quyidagicha ta’riflar berilgan:

1. Biror voqea, hodisa yuz bergan kundan boshlab, o‘tgan o‘n ikki oylik vaqt.

Uning ishga kirganiga besh yil bo‘ldi. “Bo‘lmasa nima qil deysiz: yana ikki yil kut deysizmi? dedi tutoqib xotini. (Mirzakalon Ismoilij, “Farg‘ona tong otguncha”)¹¹⁴.

2. O‘n ikki oylik vaqt bilan hisoblanadigan kalendar tizimi. Milodiy yil. Hijriy yil. Kabisa yili. Quyosh yili. Oy yili. Qamariya yil hisobi. Yil o‘n ikki oy ya’ni yil bo‘yi. Yil o‘n ikki oy bekorga ishlabman!

3. O‘quv yili yozgi kanikul oxiridan boshlab kelgusi yozgi kanikul boshlanishigacha bo‘lgan o‘qish muddati.

4. Biror planetaning Quyosh atrofidan bir marta aylanishida o‘tadigan muddat.

Mars yili (687 sutkaga teng), Zuhra yili (225 sutkaga teng).

5. Muchal yil hisobida o‘n ikki muchalning biri. U qo‘y yilida tug‘ilgan, yiling nima? Yilim, sichqon. “Bu yil it yili ekanmi, bilmayman. Kulollikda ham meni itlar tinchitmadi (G‘.G‘ulom, “Shum bola”).

6. Yil oshi. Kishi vafotiga bir yil to‘lishi munosabati bilan (odatda to‘qqizinchi yoki o‘n birinchi oyda) xaloyiqqa osh berib o‘tkaziladigan marosim. “U vazifa ota-onamiz uchun yil oshi berish va ikki ukamizni to‘y qilish edi” (S.Ayniy, “Esdaliklar”)¹¹⁵.

Shuningdek, o‘zbek tilida yil so‘zi (faqat ko‘plik ma’noda) muayyan tartib sonlardan keyin kelib, o‘n yillik muddatni ifodalash uchun ham ishlatiladi. Yigirmanchi yillar adabiyoti. Uttizinchi yillar davomida sanoat va qishloq xo‘jaligimizda katta burilish yuz berdi.

¹¹³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006-2008. – Б. 125.

¹¹⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006–2008, - Б. 267-268.

¹¹⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006-2008. – Б. 267–268.

Ma'lumki, bir yil to'rt faslga bo'linadi. Fasl: Bir yilni tashkil etadigan to'rt mavsumning biri (qish, bahor, yoz, kuz). Toshkentda uch fasl yoz, shoshgan bahor kechki yoz. Yoz, katta va asl yoz. Kuz: kechikkan kechki yoz. (M.Shayxzoda, "Toshkentnoma"). Har faslning o'z xislati bor. Har faslning o'z fazilati... (Uyg'un)¹¹⁶.

O'zbek tilida fasl so'zi vaqt bilan bog'liq yana quyidagi holatlarda ishlatiladi.

1. Ko'chma "vaqt, muddat, davr" ma'nolarida. O't solasan qalbingga, ey gul, Sevgi fasl tanlamas ekan (J.Jabborov, "Tog'lar sadosi").

2. Bir fasl degandla "birpas, bir oz" ma'nolarida. Bir fasl jim bo'lgan mehmonxona ichida yana tapir-tupur, to'polon boshlandi (S.Ayniy, "Qullar")¹¹⁷.

Fasl: tabiatning bir yildagi mavsumiy o'zgarishidir. Havoning o'zgarishiga qarab, fasllar surilib ham turadi. Bundan tashqari, Yer yuzining turli nuqtasida fasllar almashinuvi har xil. Fasllarning mavsumiy hodisa ekanligi xalq tafakkurida yaxshi aks etgan. Kuzda kunlar erta sovib, qor tushsa, "bu yil qish erta keldi", deb qo'yamiz. Yoki ko'klamda sovuqning zahri ko'tarilavermasa, "qish cho'zilib ketdi" deymiz.

Demak, qish ham o'sha yili shunchalik uzoq davom etgan bo'ladi. O'zbek tilida xijriy qamariy oy nomlari faqat diniy adabiyotlar, taqvimlarda qo'llaniladi. Oylar haftalarga bo'linadi. Hafta yetti sutkadan iborat. Deyarli barcha xalqlarda qadimdan mavjud. Yetti kunlik hafta dastlab Sharqda qo'llangan, milodiy 1-asrdan Rimda ishlatilgan. Qadimda xalqlar nazarida 7 raqami g'ayri tabiiy "muqaddas" son hisoblangan. Astronomik jihatdan esa hafta oy fazalariga qarab belgilangan. Masalan, qadimgi bobilliklar oy fazasining tahminan 29,5 kunda o'zgarib turishini aniqlaganlaridan so'ng oy deb atalgan vaqt o'lchovi birligi bo'lganligi uchun 1 oyning har biri 7 kunga teng chorakka bo'lingan. Ba'zi xalqlarda besh kunlik va o'n kunlikdan iborat hafta bo'linishlari bo'lgan; masalan: o'n kunlik hafta (dekada) qadimgi misrliklarda, keyinchalik fransuz burjua inqilobi kalendarida mavjud bo'lgan.

Kun so'ziga izohli lug'atda bir qator izohlar berilgan. Jumladan:

1. Sutkaning quyosh chiqishidan quyosh botguncha bo'lgan qismi. "Hasanali kunlarini tomoqsiz, tunlarini uyqusiz kechira boshladi (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar").

2. Bir kecha-kunduz, 24 soatga teng vaqt, sutka. Bir yil, 365 kun.

3. Oy yoki haftaning ma'lum bir kalendar sanasi, ma'lum bir hodisaga bag'ishlangan kun, sana.

4. (ko'pl.shaklida) Kunlar bilan belgilanuvchi vaqt, payt, kez, davr. "Bolalik kunlarimda, Uyqusiz tunlarimda, Ko'p ertak eshitgandim" (H.Olimjon), "Erkin

¹¹⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006 - 2008. – Б. 333.

¹¹⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006 - 2008. - Б. 333.

kunlar kelur, istiqbolimiz yorqin, toleyimiz baland bo‘lur, albatta” (Oybek, “Nur qidirib”)¹¹⁸.

Hozirgi o‘zbek tilidagi ertalab so‘zi ham shundan yasalgan: “erta bilan” degan ma‘noni bildiradi. Kech so‘zining ham ilk ma‘nosi “kechgan, bo‘lib o‘tgan” degani. Kechki so‘z deydi, bu “burungi so‘z, qadimgi masal, hikmat” degani. Bu so‘z kunning vaqt birligi sifatida “kechib o‘tilgan, tugagan” ma‘nosini bildiradi. Hozirgi o‘zbek tilida “kunning kechki pallasi”, “zamonning oxiri” ma‘nosida ham yonma-yon qo‘llanilaveradi. Kech keldi deganda “muddati tugash chog‘ida, hatto muddatidan keyin keldi” deb tushuniladi. Kechqurun so‘zi ham shundan yasalgan: kech-qur-un. Qur so‘zida “qorong‘i” ma‘nosi bor, -un tarixan vosita kelishigi. Demak o‘zbek tilida ham zamon ifodasini o‘z o‘rni va vaqti borligini yuqoridagi ma‘lumorlardan yaxshi tushunib, angladik.

XULOSA

Yuqoridagi ikki mavzuning xulosasi, arab tilida “zamon, davr vaqti”, “vaqt, payt, on”, “mavsum, payt” ma‘nolarida asosan وقت ko‘p. أوقات so‘zi ishlatiladi. Masalan: وقت أوريا الوسطي o‘rta Ovrupo vaqti.

Gapdagi fe‘ldan voqea-hodisaning zamoni anglashilib turadi. Harakat zamonsiz bo‘lmaydi. Biroq, so‘zlovchi nutqidan harakat zamonining aniq bir muddati anglashilmasligi mumkin. Bunday hollarda nutqda payt ravishlaridan foydalaniladi. Payt ravishlari voqea-hodisaning kechgan zamoniga aniqlik kiritadi. Masalan, keldi deyilganda bironing o‘tgan zamonda kelganligi tushuniladi.

Agar kecha keldi deyilsa, harakatning kechgan zamoni aniqlashadi: bugun yoki o‘tgan kuni emas, aynan kecha kelgani anglashiladi. Masalan:

وصل المعلم إلى المدرسة قبل الظهر O‘qituvchi peshindan oldin maktabga yetib keldi. Ushbu jumlada وصل fe‘li va قبل الظهر (peshindan oldin) payt ravishi voqea-hodisani o‘tkan zamonda sodir bo‘lganligini bildirib kelyapti.

“Vaqt” tushunchasi mantiqiy va lingvistik jihatdan voqea-hodisaning kechgan zamoni hamda vaqt o‘lchovlarini bildiradi. O‘zbek tilining izohli lug‘atida vaqtga quyidagicha ta‘rif berilgan.

Vaqt: (وقت - zamon, vaqt muddati, on, mavsum)

Yuz berib turuvchi voqea-hodisa, narsalarning asrlar, yillar, soatlar, minutlar va shu kabilar bilan o‘lchanadigan davomiyliigi, shunday o‘lchov belgisiga ega bo‘lgan obyektiv hodisa.

Demak o‘zbek tilida ham zamon ifodasini o‘z o‘rni va vaqti borligini yuqoridagi ma‘lumorlardan yaxshi tushunib olishimiz oson bo‘ldi.

¹¹⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. -Т.; Ўзбекистон миллий энциклопедияси ,2006 - 2008. – Б. 428.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Hamroyev M. A. (ona tili oliy o‘quv yurtlariga kiruvchilar uchun o‘quv qo‘llanma) Toshkent – 2009.
2. M. Qodirov, H. Ne‘matov, M. Abduraimova, R. Sayfullayeva (ona tili umum ta‘lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik) Toshkent – 2006 – 144 b.
3. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab...// O‘zbek tili va adabiyoti. – T.:, 2012. -№ 5.
4. Xojiev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati.-T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2002 - 14 jildlik.

ИБН СИНОНИНГ ФАЛСАФИЙ АСАРЛАРИДА ИНСОН КАМОЛОТИ

Юлдашева Л.С.

Тошкент Давлат стоматология институти доценти

Абдураимов Ж.

1-курс Стоматология факультети талабаси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада буюк Шарқ мутафаккири Абу Али ибн Синонинг нодир асарларида инсон камолоти, маданияти ва фалсафий мулоҳазасини юксалтириши каби масалалари ёритилган. Бугунги кундаги таълим соҳасидаги ислоҳатлар аجدодларимиз ижодини ҳар томонлама чуқур изланишларга даъват этиб, миллий маънавий қадриятларимиз салмогини юксалтирмоқда. Жумладан, Абу Али ибн Сино фалсафий мероси кўпқиррали бўлиб, уларни ўзаро қиёсий ўрганиш фуқаролик жамияти асослари яратилаётган ҳозирги тарихий босқичларда муҳим аҳамият касб этади.

***Калим сўзлари:** дунёқараш, борлиқ, Ишқ рисоласи, гўзаллик, хунуклик, бағрикенглик, тана, рух, рухий камолот, маънавий юксалиши.*

ABSTRACT

In this article, the great Eastern thinker Abu Ali ibn Sina's rare works highlight the issues of human perfection, culture and raising philosophical reasoning. Today's reforms in the field of education encourage the creativity of our forefathers to be deeply researched in every way and raise the weight of our national spiritual values. In particular, the philosophical heritage of Abu Ali ibn Sina is multifaceted, and their comparative study is of great importance in the current historical stages when the foundations of civil society are being created.

***Key words:** worldview, existence, love treatise, beauty, ugliness, tolerance, body, soul, spiritual maturity, spiritual growth.*

КИРИШ

Жадал равишда олиб борилаётган ислоҳатлар таълим соҳасида ҳам ўз самарасини кўрсатмоқда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ўзининг маърузаларида, буюк аждодаларимизнинг илмий -маънавий меросини ўрганиш ҳам қарз ҳам фарздир. Ёшларимизни аждодларимизга муносиб баркамол авлод қилиб тарбиялаш бизларнинг энг улуғ вазифаларимиздан

ҳисобланади, деб таъкидлаган. ...агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, жони ва руҳи маънавиятдир"¹¹⁹.

“Шифо-ар раис” номи билан машҳур бўлган Ислом оламининг машҳур мутафаккири, файласуфи ва қомусий алломаси Абу Али ибн Синонинг ҳаёти ва фаолияти бугунги ёш авлода алоҳида ғурур ва эҳтиром туйғуларини уйғотади. Илмий тадқиқот ишларини 16 ёшида бошлаган бу улуғ зот ўз умри давомида 450 дан ортиқ асар яратди. Уларнинг аксарияти аввало тиббиёт ва фалсафа, шунингдек, мантиқ, кимё, физика, астрономия, математика, муסיқа, адабиёт, тилшунослик соҳаларига бағишланган. Леонардо да Винчи, Микеланжело, Фрэнсис Бэкон ва бошқа кўплаб Ғарб файласуф-олимлари унинг асарларини ўқиб, ҳайратга тушганлар.

МЕТОДЛАР.

Унинг фалсафий дунёқараши, борлиқ, билиш, қадрият ҳақидаги илмий билиши, инсон руҳи, табиати, характери, мижозлар ҳақидаги тиббий қарашлари умумбашарий аҳамият касб этади. Аллома ижодига, унинг яратган беназир фалсафий мазмундаги асарларининг тадқиқи мамлакатимизда, бевосита миллий ғоя тарғиботи, ёшларда ватанпарварлик, юртпарварлик, яратувчанлик кайфияти, тарбияси, умуминсоний характердаги маданиятини, фалсафий мулоҳазасини юксалтиришда муҳим назарий ва амалий аҳамият касб этмоқда. Ибн Синонинг ижтимоий идеал ҳақидаги борлиқга нисбатан ва тасаввурий қарашлари унинг “Соломон ва Ибсол”, “Тайр қиссаси”, “Тиб қонунлари” асарларида қилинади. Биз асосан мутафаккирнинг “Тайр қиссаси”нинг мазмуни, фалсафий моҳияти ҳақида фикр юритамиз. Ибн Синонинг фалсафий қиссаларидан бири бўлган бу асар илмий мукамаллиги ва баён қилган фикрлар теранлиги билан ажралиб туради. Бу асарнинг ботиний маъноларини яхши тушуниш учун алломанинг “Ат-танбеҳ вал-ишорат” асарида айтилган айрим мулоҳазалар билан яқиндан танишиб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Аллома асарининг еттинчи боби “Руҳнинг танадан ажралиши” деб аталади. Ушбу бобда Ибн Сино такидлайдики, яъни “Жаҳонда турли жонли мавжудотларнинг ҳолатларида кўрилган (ва кўриладиган) меёрдан ошиқ ҳовлиқиш, эҳтирос ва ғазабга берилиш сабабли инсонинг охиратдаги ҳаёти ҳақида нотўғри тасаввурлар пайдо бўлади. Лекин, бундай ҳолатдаги одамлар жамиятда озчиликни ташкил этади. Тангри таоло шундай сабабларга кўра

¹¹⁹ Ш.М.Мирзиёев Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз.

Т.Ўзбекистон 1-жилд. 2017

ёмонлик қилиб яшовчиларни, буларнинг тақдирига шулар ёзилганлигини яхши билади ва ҳамда уларни вақтинча тинч қўяди. Алломанинг қайд қилишича, инсон ўзининг онги билан яхши тушиниши даркор. Асарда таъкидланадики: - Эхтимол, сенда бундай савол туғилади. Кўпчилик одамлар жаҳолатга, эхтиросларга ва ғазабга берилгандир. Нега бундай одамларни камчилик деб ўйлайдилар? Мутафаккир бунга жавобан инсон танаси, уч хил ҳолатда бўлишини билдиради. Биринчиси, ўз гўзаллиги ва соғломлиги жиҳатидан энг яхши ҳолат. Иккинчиси, гўзаллиги ва соғломлиги етишмаган ҳолат. Учинчиси, хунуклик ва беморлик ҳолати. Биринчи ва иккинчи турдаги одамлар бу дунёда тўлиқ ёки қисман бахтиёрликка ва соғломликка эришадилар”. Шундан сўнг Ибн Сино бу одамларнинг руҳи ҳам уч турли мазмунда эканлигини такидлайди: Биринчидан, ақлий, маънавий фазилатлар соҳиби бўлган инсонлар бўлиб улар олий бахт-саодатга эришадилар. Иккинчидан, ақлли, маънавий фазилатларга эга эмас, лекин билимсизлиги унинг охиратига зарар келтирмайдиган одамлар. Булар (бошқаларга ёмонлик қилмагани учун) охиратда соғ-саломат бўладилар. Учинчидан, руҳи соғлом, учрайдиган одамлар. Булардан ўртадагилар яъни иккинчи гуруҳ таркибига кирадиганлар яхшилик, саҳийлик қилмайдиган, ёмонлик ҳам қилмайдиганлар жамиятда кўпчиликни ташкил этади. Ибн Синонинг замондоши аллома Муҳаммад Ғаззолийнинг бу соҳада масалага оид фалсафий фикрлари бутунлай бошқачадир. Муаллиф “Кимиёи саодат” асарида олтин, дур, гавҳар кам учраб, қум-шағал кўп учраганидай, нодир инсонлар кам, жўн, саёз, ёмон одамлар эса кўпчиликдир деб такидлайди. Ибн Сино фалсафий қарашларда тушинтирадики, “Инсон дегани” еб тўймаслиги, очкўзлиги сабабли турли касалликлар билан жазолангани каби, инсон руҳи ҳам гуноҳлари, нуқсонлари учун (ҳар икки дунёда) жазоланади. Жумладан Ибн Синонинг “Ат-Танбеҳ вал-ишпорат” асарида айтган қуйидаги фикрлари жуда қизиқарлидир. “- Авом, илмсиз одамлардан бирига насиҳат қилиб айтаминки, сиз аёллар билан қўшилишни (шаҳватини), ширин таомларини энг яхши лаззат деб ўйлайсиз лекин, шуни билинки, оддий шахмат ўйинида ютиб чиққан одам учун бу ғалаба аёлларга қўшилишдан ва ширин овқатдан ҳам ҳузурлироқдир. Аллома такидлайдики, бошқа бир одам ҳалол яшашни ва мансаб, ҳокимиятини шаҳват ва ширин таомдан лаззатлироқ деб билади. Саҳий одамлар ҳам бировга бир нарса совға қилсалар ҳайвоний майл-истакни қондиришдан кўра кўпроқ лаззатланадилар. Мард, олижаноб инсон ҳалоллик, ор-номусни сақлаш олдида очлик ва ташналикни арзимас нарса деб билади. Такидлаш лозимки, Ибн Синонинг ЎЗФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти хазинасида сақланаётган “Саламон ва Ибсол” қиссаси билан Б. Шидфар таҳлил

қилган, шархлаган “Саламон ва Абсол” қиссаси ахлоқий – фалсафий ғояси жихатидан ўхшаш бўлсада сюжети ва қаҳрамонлари бир бирдан жиддий фарқ қилади. Тошкентдаги шарқшунослик институти нусхасида Ибсол ва Саламон акаукалар сифатида тасвирланганлар. Маликанинг исми айтилмаган. Унинг ахлоқсизлиги, жиноий қилмишлари, шахватпарастлиги ҳар икки вариантда ҳам қатъий қораланади. Лекин идеал ижобий образ – сиймо Ибсол нима учундир Германиялик шарқшунос Б. Шидфар топган нусхада маликанинг исми Абсолга айланган. Саламон ўрнида Б. Шидфар вариантыда Рум подшоҳи Германус бўлиб, булар энди ака-ука эмас, ота-ўғил сифатида тасвирланган. Атоқли шарқшунос олим Абдусодиқ Ирисов асарнинг Тошкент шаҳридаги нусхаси ҳақида бундай ёзган эди: “Бу асар сўнги йилларгача Фарбу Шарқнинг файласуф олимларига маълум бўлмай келди. Файласуфлар асарни йўқолиб кетган деб ўйлардилар. Баъзи манбашунос олимлар эса Ибн Сино бу асар сюжетини ўзидан олдинроқ ўтган Хунайин ибн Исҳоқнинг юнончадан таржима қилган “Саламон ва Ибсол” қиссасидан олган деб хисоблаганлар. ЎЗФА Шарқшунослик институтида (қўлёзмалар) фондида сақланаётган бу асар чалкаш фикрларга барҳам бериб, Ибн Синонинг оригинал асари ва алломанинг қаламига мансублигини исботлади. Бу асарда ака-ука, Саламон ва Ибсол ҳақида ҳикоя қилинади. Ибсол акаси кўлида тарбияланади. Лекин уни янгиси севиб қолиб, муҳаббат изҳор қилади. Ибсол ўзини алоқасиз бўлиб кўринишдан кўрқиб ундан узоқроқ олиб юради. Лекин аёл унга яқинлашмоқчи бўлади, аммо мақсадига эриша олмагач Ибсолга синглисини бериб, ниятини амалга оширмоқчи бўлади. Тўй кечгаси чимилдиққа қоронғуда билдирмай, синглиси ўрнига ўзи кириб ётиб олади. Лекин Ибсол хотинининг макрини сезиб қолиб, ундан қутилиш учун урушга жўнаб кетади. Жангдан қайтгандан кейин малика Ибсолни ошпаз орқали заҳар бериб ўлдиради. Аммо маликанинг сири очилиб қолади. Натижада ундан ғазабланган Подшоҳ маликага ҳам заҳар бериб ўлдиради. Бу икки асарнинг сўнги сюжейти бир бирдан жиддий фарқланади. - Ҳаётда инсон учун икки йўл бор. Биринчиси, инсонга ато қилинган ақл заковат етакчилигида маънавий юксакликларга чиқиш, иккинчиси, салбий ҳиссиётларга берилиб, ахлоқий жихатдан тубанликларга қулаш. Сенга фикрим тушунарли бўлиши учун ҳақиқатни мохиятини билишинг учун ҳиссиётлар оламидан мисол келтираман. Бизнинг ҳумоюн даргоҳимизга яқин бўлишни хоҳловчи инсонлар адолатли ва оқил одамлардир. Бундай (одил ва оқил) одамлар жисмоний кучларини, бази имкониятларни тоғ чўққисидаги адолат ҳақиқат тимсоли бўлган нурга яқинлашиш учун сарфлайди. Бу одамларнинг Ушбу нурга яқинлашганлиги аломати яъни белгиси шуки, уларга табиатнинг, борлиқнинг

барча сирлари очилади. Бундай ҳолат инсоннинг маънавий юксалишидаги унинг камолотининг биринчи, қуйи босқичидир. Ўзларининг самарали ҳаракати билан маънавий камолотнинг ўртача босқичига етишганлар осмондан тушаётган (тажаллий) оламшумул ғолиб нурни кўрадилар. Энг юқори босқичга етишганлар эса (табиат ва рухий) оламдаги барча мавжудотларнинг моҳиятини, ҳақиқатини ва адолатини мазмунини тўлиқ биладилар. Асарда такидланадики, агар сен доимо хотининг айтганларингга итоат қилиб, қулоқ соладиган бўлишини истасанг, юксак интилишлардан айрилсан, ҳақиқатга етиш йўлинг узоқлашади, йўл озининг (савоб, ҳайрли ишларинг) ҳам тугайди. Лекин, агар сен ҳақиқий эркаклардай (мард инсонлардай) ўзингга юксак ниятлар йўлини очишни истасанг, мана бу фоҳиша Абсолдан кўнгилингни узгин, у билан яқин бўлиш сенга ярашмайди. Агар мард бўлиб, ундан (шаҳват, фоҳишабозликдан) узоқлашсанг, совчи бўлиб, сенга шундай маъшукани топиб бераманки, у сенга тоабод вафодор, содиқ ёр бўлгай. Асарда тасвирланишича, Саламон подшоҳ отасининг панд-насихатига қулоқ солмайди, севгилиси Абсолдан воз кечмайди. Маъшукани Саламонга “Бу ёлғон гапларга қулоқ солма, отанг сенга насихат ва дўқ-

пўписа қилиб, ҳаёт лаззатларидан воз кечишингни ҳохлайди” дейди. Аммо подшоҳ ўғли Саламон оиласининг панд насихатларига амал қилмай, қайсарлик қилиб севгилиси билан учрашаверади. Подшоҳ ўғлини бундай гуноҳдан қутқариш учун канизак Абсолни ўлдиришга қарор қилади. Давлат бошлиғининг қароридан огоҳ бўлган Саламон ва Абсол Мағриб тарафлардаги денгиз орқасидаги ҳудудга қочадилар. Муаллифнинг мазкур фалсафий қиссасида аллегория – мажоз, рамзий маънолар яширинган. Файласуф тадқиқотчилар (Саид Нафисий, Б. Шидфар, Абдусодиқ Ирисов) фикрича, бу асарда подшоҳ образи – Ақл тимсоли, Саламон камолот изловчи толиб – солиқ, йўловчи, Абсол – инсоннинг жисмоний (маълум маънода ҳайвоний) майл – истаклардир. Мағриб эса, Шарқ файласуфлари назарида – кунботар, Ақл куёшининг ботишини, яъни сўнишини ифодалайди. Ибн Сино “Ҳайй ибн Яқзон” (“Уйғоқ ўғли Тирик”) асарида ҳам Мағриб ҳақида бундай ёзган эди: Мағрибнинг энг узок жойида катта ва иссиқ бир денгиз бор. Уни Тангри китобида “Айн-ул – ҳамиатан” – иссиқ чашма деб юритилади. Куёш унинг яқинида ботади. Бу денгиз бениҳоя хароб бир мамлакатдан бошланади. Турли томонлардан мусофирлар келиб, уни обод қилиб турадилар. У ерларни доимий қоронғулик эгаллаб туради. Мусофирлар у ерга куёш ботганида керак бўлади, деб бир озгина ёруғлик олиб борадилар. У ернинг тупроғи шўр бўлади. Бориб кўним бўлиб қолганлар ариқ қазиб, обод қиладилар, бинолар қуриб кўчатлар

ўтқазадилар. Бошқа бирлари иморат соладилар, кейин у бинолар қулайди, уни яна тиклашади, тагин бузилади. Ибн Синонинг бу сирли, мажозий сўзлари фалсафий тадқиқотларда етарлича изоҳ берилмаган ва шарҳини топмаган. Атоқли шарқшунос А. Ирисов ушбу холат ва мавжуд воқеаликнинг моҳиятини изоҳлашга мушоҳада қилишга ҳаракат қилган. Унинг фикрича, асарда айтилган “Иссиқ чашма”нинг таркиби модда, материядан иборатдир. Муаллиф қуёшнинг чашма яқинида ботишини модданинг шаклга кириши яъни бошқа шакилга айланиши деб изоҳлайди. Бизнингча, бу изоҳга аниқлик киритиш лозим. Агар “Иссиқ чашма” – модда, материянинг намоён бўлиши бўлса, унинг яқинида қуёшнинг ботиши модданинг шаклга кириши бўлмайди. Аввало, Ибн Сино бу асарининг ушбу сюжети орқали ерда Қуёшнинг ботиши орқали қандай маънони, мақсадни кўзда тутгани аниқ эмас. Бизнингча, Қуёш, ёруғлик – илм – фан, маърифатдир. Иссиқ чашма мазмунида келтирилган образ ўткинчи дунё ижтимоий турмуш ташвишларидир. Яъни, илм – фан қуёш ботганда ҳаёт ташвишлари оғирлашиб инсонлар онги дунёқараши қоронғулашади. “Бу денгизнинг бениҳоя хароб бир мамлакатдан бошланиши” дейилиши бизнингча, муаллиф (Ибн Сино) турли таъсирларга, бериладиган, касалликларга чалинадиган жонзодлар, ижтимоий қийинчиликлар кўпайган юрт ташвишлари шу жумладан мураккабликларга дучор бўлган инсонларнинг жисми, танасини кўзда тутган бўлиши мумкин.

Хулоса, қилиб айтганда Ибн Синонинг фалсафий қарашларидаги муҳим хусусиятлардан бири унинг инсон ҳақидаги, моҳияти, ҳаракатлари мазмуни ва ундаги ақл маънавий дунёсининг хусусиятларини фалсафий нуқтаи назардан изоҳлаганлигидадир. Шунингдек аллома инсон тарақиётидаги муҳим омиллардан бири унинг дунёвий ва диний билим олиш учун мунтазам ҳаракати зарурлиги ҳақидаги фикрлари фуқоролик жамияти шароитида ҳам муҳим аҳамиятга эгадир. Буюк файласуфнинг бу илмий хулосалари баркамол шахс тарбиясида алоҳида ўринга эга.

АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ:

1. Ш.М.Мирзиёев Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.Ўзбекистон 2017
2. Ziyodullayev, Maqsudjon Shokirjon O'G'Li. "ABU ALI IBN SINONING "HAY IBN YAQZON" FALSAFIY QISSASINING YORITILISHI VA UNING FALSAFIY TAHLILI" Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 2, no. Special Issue 4-2, 2022, pp.

3. Sagdullaevna, Y. L. (2022). The Principle of Emanation in IBN Sino's Ontology. *Central Asian Journal of Social Sciences and History*, 3(12), 90-92. Retrieved from <https://cajssh.centralasianstudies.org/index.php/CAJSSH/article/view/539>
4. Yuldasheva, L.S. (2024). LIFE GIVEN TO PEOPLE. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4 (2), 678-682.
5. Jurayev, S. S. O. (2021). Abu Ali ibn Sinoning falsafiy qarashlarida baxt-saodat masalasi. *Academic research in educational sciences*, 2(Special Issue 1), 395-401.
6. Jurayev, S. S. U. (2021). Abu Ali ibn Sinoning falsafiy qarashlarida axloq masalasi va uning bugungi kundagi ahamiyati. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(3), 11-14.

IMPROVING THE TEACHING METHODOLOGY OF SPECIALIZED SUBJECTS IN THE TRAINING OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS: IN THE EXAMPLE OF THE EDUCATION SYSTEM IN UZBEKISTAN

Melikova Elnora Shukhratovna,

Lecturer at International Islamic Academy of Uzbekistan

elnoramelikova@gmail.com

ABSTRACT

The teaching of specialized subjects within the training of future foreign language teachers is pivotal for developing educators who are proficient in the language and equipped with tailored pedagogical skills. This article examines current methodologies in Uzbekistan, identifies gaps, and proposes strategies for enhancement, integrating technological advancements, interdisciplinary approaches, and active learning techniques. By refining these methodologies, teacher training programs in Uzbekistan can better prepare educators to meet the demands of contemporary language education.

Key words: *Foreign Language Teaching, Teacher Training, Specialized Subjects, Phonetics, Applied Linguistics, Cultural Studies, Interdisciplinary Integration, Problem-Based Learning (PBL), Collaborative Projects, Pedagogical Methods, Virtual Reality (VR) in Education*

АННОТАЦИЯ

Преподавание специализированных предметов в рамках подготовки будущих учителей иностранного языка имеет решающее значение для подготовки преподавателей, владеющих языком и обладающих индивидуальными педагогическими навыками. В этой статье рассматриваются текущие методологии в Узбекистане, выявляются пробелы и предлагаются стратегии по совершенствованию, интеграции технологических достижений, междисциплинарных подходов и методов активного обучения. Совершенствуя эти методологии, программы подготовки учителей в Узбекистане могут лучше подготовить преподавателей к удовлетворению требований современного языкового образования.

Ключевые слова: *преподавание иностранного языка, подготовка учителей, специализированные предметы, фонетика, прикладная лингвистика, культурология, междисциплинарная интеграция, проблемно-ориентированное*

обучение (PBL), совместные проекты, педагогические методы, виртуальная реальность (VR) в образовании.

INTRODUCTION

Foreign language teaching in Uzbekistan is a critical area of education, reflecting the country's emphasis on linguistic proficiency and intercultural communication. This focus is driven by the need to prepare students for global interactions and foster a deeper understanding of different cultures. Specialized subjects such as phonetics, syntax, applied linguistics, and cultural studies are essential components of teacher training programs. Effective methodologies in teaching these subjects are crucial for preparing competent and adaptable language teachers. However, traditional teaching methods often fall short in engaging students and addressing the dynamic needs of modern classrooms.

LITERATURE REVIEW

The training of future foreign language teachers involves equipping them with both linguistic proficiency and pedagogical skills. Specialized subjects such as phonetics, syntax, applied linguistics, and cultural studies are essential components of teacher training programs. The effectiveness of these programs depends significantly on the methodologies employed in teaching these subjects. Lecture-based teaching remains a dominant method in higher education worldwide, including in Uzbekistan. According to Brown (2007), lectures can efficiently convey a large amount of information and provide a structured overview of complex topics. However, research by Freeman (2002) highlights the limitations of this approach, noting that it often leads to passive learning where students are recipients rather than active participants. This can result in lower engagement and retention rates. Seminars and discussions are recognized for their potential to enhance critical thinking and deepen understanding (Larsen-Freeman & Anderson, 2011). These interactive sessions encourage students to engage with the material actively, fostering skills such as analysis, synthesis, and evaluation. In Uzbekistan, these methods are employed to supplement lectures, yet their effectiveness can be limited by large class sizes and varying student participation levels. Practicum and field experiences are crucial for bridging the gap between theory and practice. Richards and Rodgers (2014) emphasize the importance of real-world teaching experiences in developing pedagogical skills. In Uzbekistan, such practicum sessions provide invaluable hands-on experience but are often integrated late in the training process, reducing their potential impact on theoretical learning.

RESEARCH METHODOLOGY

In our research we have tried to analyze the current methodologies in Uzbekistan that are in use.

Lecture-Based Approach

The lecture-based approach remains predominant in many educational institutions across Uzbekistan. This method involves instructors delivering content through direct instruction, often supported by textbooks and slides. While it is an efficient way to cover extensive material and ensure that students receive comprehensive theoretical knowledge, this approach tends to promote passive learning. Students listen to lectures, take notes, and memorize information, but opportunities for active engagement, critical thinking, and practical application are limited. At Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, the lecture-based approach is extensively used in courses such as syntax and phonetics. Professors deliver detailed lectures on grammatical structures and phonetic principles, expecting students to absorb and recall this information during examinations. Although this method ensures coverage of the syllabus, it does not adequately engage students or foster interactive learning.

Seminar and Discussion

Seminars and discussion sessions are employed to supplement lecture-based teaching. These sessions encourage interaction, critical thinking, and in-depth exploration of topics. Students analyze texts, participate in debates, and present their insights, which helps them develop a deeper understanding of the subject matter. At Samarkand State Institute of Foreign Languages, seminars are an integral part of the applied linguistics curriculum. Students are divided into small groups to discuss various linguistic theories and their applications. They are encouraged to present their findings and debate different perspectives. This method promotes active learning and critical engagement, but it may not cater to all learning styles and sometimes lacks the structure needed to ensure comprehensive coverage of the material.

Practicum and Field Experience

Practicum sessions and field experiences are crucial components of teacher training programs in Uzbekistan. These practical experiences allow future teachers to apply their theoretical knowledge in real classroom settings, developing their teaching skills and gaining firsthand experience. The University of World Economy and Diplomacy incorporates practicum sessions in its teacher training program. Students are placed in local schools where they observe experienced teachers, participate in lesson planning, and eventually lead classes under supervision. This hands-on approach is invaluable for building practical teaching skills. However, these

experiences often come late in the training process, limiting their integration with theoretical coursework.

ANALYSIS AND RESULTS

Despite the strengths of the current methodologies, several gaps hinder the effectiveness of teacher training programs in Uzbekistan. Specialized subjects in foreign language teacher training programs are often taught in isolation, missing the opportunity to incorporate insights from related disciplines that could provide a more comprehensive understanding. This compartmentalization can lead to a fragmented grasp of concepts, which limits the practical application of knowledge. In many Uzbekistani institutions, phonetics is taught as a standalone subject focusing primarily on the articulatory and acoustic properties of speech sounds. However, this approach often neglects the cognitive aspects of how sounds are perceived and processed by the brain. Integrating cognitive psychology into the phonetics curriculum could enhance students' understanding of the mental processes involved in speech production and perception. At Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, the traditional phonetics course was revised to include elements of cognitive psychology. Students participated in projects where they examined the psychological processes underlying sound production and perception. This interdisciplinary approach led to improved student engagement and a deeper understanding of the subject matter, as evidenced by higher test scores and positive feedback in course evaluations. Despite the potential of advanced educational technologies to significantly enhance learning experiences, they are often underutilized in Uzbekistan's teacher training programs. These technologies can provide interactive and immersive experiences that traditional teaching methods cannot match. Interactive software and online simulations are tools that can transform the learning environment. For instance, language learning applications like Duolingo or Rosetta Stone use gamification and interactive exercises to enhance language acquisition. However, such technologies are not widely adopted in Uzbekistan's educational institutions, where traditional methods prevail. The Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of Uzbekistan initiated a pilot program to incorporate virtual reality (VR) in cultural studies courses. Students used VR headsets to explore virtual environments replicating various cultural settings. This immersive experience helped students develop a better understanding of cultural contexts and improved their ability to use language appropriately in different situations. Surveys conducted after the implementation showed that students found the VR experiences highly engaging and beneficial for their learning. Active learning

strategies are proven to engage students more effectively and help them apply theoretical knowledge in practical scenarios. However, these strategies are not commonly used in Uzbekistan's specialized subject teaching, leading to a more passive learning experience. Problem-based learning (PBL) and collaborative projects are methods that encourage active participation and practical application of knowledge. In PBL, students are presented with real-world problems that they must solve using the theoretical knowledge they have acquired. Collaborative projects, on the other hand, require students to work together, fostering teamwork and deeper understanding through peer learning. Samarkand State Institute of Foreign Languages implemented a flipped classroom model in its applied linguistics course. Students were required to watch lecture videos at home and engage in problem-solving activities during class time. This approach allowed students to apply theoretical concepts to practical problems, enhancing their learning experience. As a result, students reported higher levels of satisfaction and demonstrated better performance in assessments compared to traditional lecture-based classes. Addressing the gaps in interdisciplinary integration, technology utilization, and active learning opportunities can significantly enhance the training of future foreign language teachers in Uzbekistan. By adopting a more holistic and interactive approach to teaching specialized subjects, educational institutions can better prepare their students for the demands of contemporary language education. These improvements will not only enhance the competence of future teachers but also enrich the learning experiences of their students, ultimately leading to more effective language education across the country. Specialized subjects in Uzbekistan are frequently taught in isolation, without integrating insights from related disciplines. This can lead to a fragmented understanding and hinder the application of knowledge in practical teaching scenarios. Despite the availability of advanced educational technologies, many programs in Uzbekistan underutilize these resources. Effective integration of technology can enhance learning experiences and better prepare future teachers for tech-savvy classrooms. Active learning strategies, such as problem-based learning and collaborative projects, are underutilized in specialized subject teaching in Uzbekistan. These strategies can significantly enhance engagement and knowledge retention.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

Integrating interdisciplinary approaches can provide a more holistic understanding of specialized subjects. For instance, combining phonetics with cognitive psychology can help students understand the cognitive processes

underlying pronunciation. Collaborative teaching, where instructors from different disciplines co-teach, can enrich the learning experience. Leveraging technology can transform the teaching of specialized subjects. Interactive software, virtual reality (VR) environments, and online simulations can provide immersive experiences that traditional methods cannot. Implementing active learning techniques can increase student engagement and retention. Problem-based learning (PBL) presents real-world problems that students solve collaboratively, applying their theoretical knowledge in practical scenarios. Flipped classrooms, where students review content online and engage in interactive activities in class, can also foster active learning. Regular, formative assessments and feedback can help students track their progress and identify areas for improvement. Digital platforms can facilitate continuous assessment through quizzes, interactive exercises, and peer reviews, providing immediate feedback. At the University of World Economy and Diplomacy, digital platforms were implemented to conduct regular quizzes and peer reviews. This continuous assessment approach provided immediate feedback, helping students to better understand and retain the material. A university in Tashkent implemented an interdisciplinary phonetics course, combining elements of phonetics and cognitive psychology. The course included collaborative projects where students researched and presented on the cognitive aspects of speech production and perception. Surveys and assessments showed increased student engagement and deeper understanding of the material. Samarkand State Institute of Foreign Languages introduced VR technology in their cultural studies course. Students used VR headsets to explore virtual environments simulating different cultural contexts. This immersive experience significantly enhanced their cultural competence and language use in context, as evidenced by improved performance in both practical assessments and reflective essays.

Enhancing the teaching methodology of specialized subjects in the training of future foreign language teachers requires a multifaceted approach. By integrating interdisciplinary perspectives, leveraging technology, and incorporating active learning strategies, teacher training programs in Uzbekistan can better prepare educators to meet the evolving demands of language education. These improvements will not only enhance the competence of future teachers but also enrich the learning experiences of their future students.

REFERENCES

1. Brown, H. D. Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education. 2007. -P.235-238.

2. Freeman, D. The Hidden Side of the Work: Teacher Knowledge and Learning to Teach. *Language Teaching*, 35(1). 2002. -P. 1-13.
3. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford University Press. 2011.-P. 345-349.
4. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press. 2014.-P.456.
5. Warschauer, M., & Kern, R. (Eds.). *Network-Based Language Teaching: Concepts and Practice*. Cambridge University Press. 2000.
6. Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of the Republic of Uzbekistan. *Educational Reforms and Technological Integration*. 2022.

MUSTAQIL O‘ZBEKISTONNING TURKIYA BILAN IQTISODIY MUNOSABATLARI EVOLYUTSIYASI

Abdulkhafizov Abdulaziz Firdavsovich

Oriental universiteti Magistratura bosqichi 2-kurs talabasi

Телефон:977140200_

Elektron pochta:aabdulkhafizov.aa@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so‘ng Turkiya va O‘zbekiston davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar o‘rganilgan.

Kalit so‘zlari: *O‘zbekiston milliy mustaqilligi, Turkiya bilan munosabatlar, iqtisodiy, aloqalar, rivojlanish bosqichlari, jahon tarixidagi yangi davr.*

ABSTRACT

This article examines the economic relations between Turkey and Uzbekistan after the independence of the Republic of Uzbekistan.

Key words: *national independence of Uzbekistan, relations with Turkey, economic relations, stages of development, a new era in world history*

KIRISH

XX asrning 90-yillari boshida SSSR ning parchalanishi va Sotsialistik sistemaning inqirozi xalqaro munosabatlarda uzoq davom etgan “Sovuq urush” muhitining ortda qolishi, yangi paydo bo‘lgan yosh mustaqil davlatlarning dunyo hamjamiyatiga qushilishi, rivojlangan mamlakatlarning esa ular bilan aloqalar bog‘lab, mazkur mintaqada o‘z mavqegini mustahkamlash uchun o‘zaro raqobatli, keng miqyosdagi hamkorlikka kirishganligi dunyo siyosatida tub o‘zgarishlarni, hech mubolagasiz aytish mumkinki, Jahon tarixida mutlaqo yangi davrni boshlab berdi.

O‘z milliy mustaqilligiga erishgan O‘zbekiston Respublikasida bu davrning mamlakatning Asosiy Qonuni- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilindi va Jahon tajribasiga tayanib, bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurishning O‘zbekistonga xos yo‘li ishlab chiqildi. “O‘zbek modeli” deb tan olingan bu yo‘l O‘zbekistonni- agrar industrial mamlakatdan jahondagi rivojlangan davlatlar safiga qo‘shishdek ulug‘ maqsadni amalga oshirishga yo‘naltirilgandir. Bu yo‘lni O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov o‘zining “ O‘zbekiston – kelajagi buyuk davlat” nomli asarida “Biz o‘z istiqlol va tarqqiyot yo‘limizni tanlab oldik, bu esa O‘zbekistonning

qat'iy yo'lidir",¹²⁰ deb atagan edi. Haqiqatdan ham Respublikada tub siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirayotganligi hamda milliy manfaatlar ustivorligi, teng huquqlilik va manfaatdorlikka asoslangan tashqi siyosat yuritilayotganligi bois O'zbekiston tezda dunyo mamlakatlari e'tiborga tushdi, Jahon xo'jalik aloqalari tizimiga tortildi, tarixan qisqa vaqtda Mustaqil davlat sifatida dunyo hamjamiyatida o'zining munosib o'rnini egalladi. O'zbekiston erishayotgan muvaffaqiyat omillaridan biri mamlakat I.A.Karimov aytganlaridek, uning xalqaro iqtisodiy va madaniy hamkorligidir: "Chet mamlakatlar bilan savdo, ilmiy-texnikaviy va madaniy aloqalarni kengaytirish O'zbekistonda xorijiy sarmoya bilan korxonalar barpo etish yoshlarning jahondagi ilg'or o'quv va ilmiy markazlarida keng ko'lamda ta'limni tashlik qilish, mana shularning hammasi Respublikada iqtisodiy islohotlarning, jahon xo'jalik aloqalariga kirishning, jahon hamjamiyatida teng huquqli munosin mavqega erishishning juda kuchli omilidir"¹²¹.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Sovet Ittifoqi davrida o'zining tashqi siyosiy davlat idoralariga, mustaqil tashqi siyosat yuritish va tashqi iqtisodiy faoliyat olib borishning huquqiy tayanchiga, yetarli diplomatlariga va tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi mutaxassislariga ega bo'lgan O'zbekiston uchun bu jarayon ancha qiyin kechdi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'biri bilan aytganda, "Mustaqil O'zbekiston tug'ilgan kuniyoq oyoqqa turishga, o'zi yurishga majbur bo'di".

Mustaqillikning dastlabki kunlarida qabul qilingan ko'plab qonunlarda, eng avvalo O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mamlakatimizning tashqi siyosiy faoliyati va uning xalqaro hamkorligini amalga oshiruvchi mustahkam tizimning huquqiy asoslari belgilab berildi. O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tizimi tubdan qayta tuzildi. Mamlakatimizda Tashqi iqtisodiy aloqalar vazirligi, Tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy banki va boshqa muassasalar barpo etildi. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida O'zbekiston Respublikasining elchixonalari va konsullik vakolatxonalari ochildi. Respublikaning ko'plab vazirliklari, davlat qo'mitalari, konsernlari va banklari tarkibida tashqi iqtisodiy faoliyat va xalqaro hamkorlik bilan shugullanuvchi boshqarmalar va bo'limlar tuzildi.

Turkiya Respublikasi Prezidenti Turg'ut O'zal (1989-1993 yillarda u prezident bo'ldi) nomi bilan bog'liq iqtisodiyotni rivojlantirishning "Turk modeli" asosida bozor munosabatlariga o'tilishi natijasida so'nggi chorak asrda Turkiya iqtisodiyoti shiddat bilan rivojlandi. Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishga davlatning

¹²⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон келажаги буюк давлат. – Тошкент: "Ўзбекистон", 1992.- 64 бет.

¹²¹ Каримов И.А. Ўзбекистон келажаги буюк давлат. – Тошкент: "Ўзбекистон", 1992.- 64 бет.

islohotchi sifatida homiylik qilib, katta miqdordagi xorijiy investisiyalarni mamlakatga jalb etib, “eksport yoki o‘lim!” Shiori asosida ishlab chiqarishning qayta tashkil qilinganligi bois “turk modeli” muvaffaqiyat qozonib, Turkiya jahondagi rivojlangan davlatlar qatoridan joy oldi.

Dunyo mamlakatlari Turkiya ham Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH) hududiga yangi ochilgan bozor sifatida qarab, bu makonda tashkil topgan yosh mustaqil davlatlar bilan, birinchi navbatda tili, dini, madaniyati yaqin bo‘lgan turk tilli davlatlar bilan, xususan O‘zbekiston bilan juda yaqin siyosiy, iqtisodiy, madaniy aloqalar bog‘ladi. Angliyaning “Independent” gazetasi Turkiyaning Markaziy Osiyo davlatlari bilan aloqalari tiklanayotganligini “Berlin devori” ning qulatilishiga qiyosladi¹²².

Xulosa qilib aytganda, yosh mustaqil O‘zbekistonning jahon hamjamiyatiga kirishi va integratsiya jarayoniga tortilishi, o‘z navbatida Turkiyaning MDH hududiga o‘ziga loyiq mavqe egallashiga bo‘lgan intilishi davr taqozo etgan zarurat bo‘lib, shu ob‘yektiv zarurat O‘zbekiston va Turkiyaning o‘zaro aloqalar bog‘lashiga zamin yaratdi. Albatta, O‘zbekiston va Turkiya aloqalarining tezda rivojlanib, keng miqyosda hamkorlik darajasida ko‘tarilganligi bejiz emas. Chunki, o‘zbek va turk xalqlari asrlar osha siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma‘rifiy aloqalar bog‘lab kelishgan.

O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy rivojlanishida o‘zbek-turk hamkorligining tutgan o‘rni.

Yosh mustaqil O‘zbekiston tarixining tongida dunyo mamlakatlarida eng avvalo Turkiya bilan o‘zaro teng huquqlilik va manfaatdorlikka asoslangan aloqalar bog‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 1991 yil 16-19 dekabr kunlari shu mamlakatda qilgan rasmiy safari chogida imzolangan “O‘zbekiston Respublikasi va Turkiya Respublikasi o‘rtasidagi aloqalarning asoslari va maqsadlari to‘g‘risida shartnoma”, “O‘zbekiston Respublikasi va Turkiya Respublikasi o‘rtasida iqtisodiy hamda savdo hamkorligi to‘g‘risida bitim”, “Ahdlashuv protokoli” kabi qator hujjatlar ikkala mamlakat o‘rtasida nafaqat iqtisodiy aloqalarni tiklash balki uni keng qamrov; hamkorlik darajasiga ko‘tarishga ham zamin bo‘lib xizmat qiladi.

Ma‘lumki, Turkiya iqtisodiyotida so‘nggi chorak asrda qo‘llanilgan model “turk modeli” sifatida mashhurdir. Bu model jahinning ilg‘or mamlakatlari erishgan yutuqlari asosida o‘z millatining urf-odatlarini, tabiiy, tarixiy va iqtisodiy xususiyatlarini to‘liq hisobga olgan holda bozor iqtisodiyoti tamoyillarini to‘liq qo‘llashdir. “Turk modeli” jahondagi rivojlangan mamlakatlar uchun qo‘llanilgan bozor iqtisodiyoti

¹²² Ўша жойда

modelini Turkiya sharoitiga mohirona moslashtirish bo‘lib, bu mamlakat uchun o‘ziga xos modeldir¹²³.

O‘zbekiston Respublikasi hukumati isqiqlolning dastlabki yillaridan boshlab bozor iqtisodiyotiga o‘tgan boshqa mamlakatlar, shu jumladan, turkiyaning ham tajribalariga tayangan holda avvalo xalqimizning o‘ziga xos mintalitetini hisobga olib, o‘tish davri uchun “O‘zbek modeli” ni ishlab chiqqan edi. Bu model dastlabki kunlardan boshlab o‘z samaralarini bera boshladi.

Turkiya mustaqillikka erishgan O‘zbekiston xalqiga birinchi bo‘lib insonparvarlik yordami ko‘rsatgan davlat hisoblanadi. Turkiya Qizil Yarim Oy jamiyati tomonidan O‘zbekistonga 1992 yilning birinchi yarmida berilgan qiymati 100 mln AQSH dollariga teng bo‘lgan bu yordamni uyushtirishga Turkiya Respublikasining o‘sha paytdagi Bosh vaziri, so‘ngra mamlakat Prezidenti Sulaymon Demirel shaxsan rahbarlik qildi. Keltirilgan dori-darmonlar, tibbiy asbob-uskunalar, bolalar kiyimlari, un, shahakr, yog‘ kabi mahsulotlar shifoxonalar, sanatoriyalar, bolalar uylari va salomatlikni muhofaza qilish muassasalariga taqsimlab berildi.

O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasida diplomatik munosabatlar o‘rnatilgan dastlabki kunlardan boshlab, uzoq davr mobaynida bir-biri bilan aloqa qilishdan mahrum qilingan ikki qardosh: o‘zbek va turk xalqlarining oddiy fuqarolaridan tortib to yirik shoirlari, yozuvchilari, olimlari, davlat arboblari gacha; xususiy tadbirkorlar, kichik firmava shirkatlar egalaridan tortib to yirik kompaniyalarning rahbarlarigacha; tmanlar, shaharlar, viloyatlar hokimliklaridan tortib to yirik vazirliklarigacha o‘zaro tanishib, aloqalar bog‘lashga kirishdi. Bir-birlarining iqtisodiy salohiyati, imkoniyatlari va ehtiyojlarini o‘rganish maqsadida turli xil anjumanlar, biznes seminarlar, ko‘rgazmalar uyushtirish, ishlab chiqarish korxonalarida texnologik jarayonlar bilan tanishish uchun delegasiyalar almashib, o‘zaro foydali bitimlar va shartnomalar tuzish bilan o‘zbek-turk iqtisodiy aloqalarini tiklash va rivojlantirish sari ilk qadamlar qo‘yildi.

Turkiya Respublikasining Bosh vaziri Sulaymon Demirelning 1992 yil 27-28 aprel kunlari O‘zbekistonga qilgan safari O‘zbekiston-Turkiya iqtisodiy aloqalarining rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Bosh vazir boshchiligidagi sanoatchilar, tijoratchilar, qurilish, bank, turli vazirliklar, yirik firmava kompaniyalar rahbarlaridan iborat 200 dan ortiq kishidan tashkil topgan katta I.A, Karimov qabul qildi. Qabul marosimida O‘zbekiston hukumatining vazirlari, sanoat, moliya, bank mutaxassislari ham ishtirok etdi va O‘zbekiston-Turkiya iqtisodiy aloqalarini

¹²³ Алимова Р. Ўрта Осиёнинг чет эл Шарқи билан алоқалари. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 1992.-72 б.

rivojlantirish masalalari muhokama etildi. Muzokaralar chogida ikki davlat o‘rtasida Banklararo bitim, qarz berish, havo va er transportini rivojlanirish to‘g‘risida hujjatlar imzolandi. 1992 yil 28 aprel kuni Toshkentda Turkiya elchixonasi ochildi. Shu yilning oktyabr oyidan boshlab O‘zbekiston elchixonasi ham Anqarada faoliyat ko‘rsata boshladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimov I.A. Asarlar. T.1-24.-Toshkent: “O‘zbekiston”, 1996-2016.
2. Karimov I.A. Istiqlol yo‘li” muammolar va rejalar. – Toshkent: “O‘zbekiston” 1992.- 32 bet.
3. Karimov I.A. Vatan ozodligi- oliy saodat (o‘zbek, ingliz, rus tili). – Toshkent: “O‘zbekiston”, 1999.-64 bet.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОВЛАДЕНИЯ КОМПЕНСАТОРНОЙ КОМПЕТЕНЦИЕЙ

Муминова Д.А.

Доктор философии по филологическим наукам (PhD),
Доцент кафедры Иностранные языки
Международной исламской академии Узбекистана

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассматривается изучение языка, как родного, так и иностранного, – личностная потребность, которая проявляется в социальном взаимодействии, общении. Успешность общения зависит не только от желания, говорящего вступить в контакт, но и от умения реализовать речевое намерение, которое зависит от степени владения единицами языка и умения употреблять их в конкретных ситуациях общения (при этом знание отдельных элементов языка само по себе не может быть отнесено к понятию «владение языком как средством общения»). Эти условия владения языком составляют сущность коммуникативной компетенции, которая была выдвинута в число центральных категорий коммуникативной лингвистики и лингводидактики.

Ключевые слова: *Коммуникативная компетенция индивидуальна, динамична, речевую деятельность, языковая деятельность.*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mahalliy va xorijiy tilni o'rganish muhokama qilinadi - bu ijtimoiy o'zaro ta'sir va muloqotda namoyon bo'ladigan shaxsiy ehtiyoj. Muloqotning muvaffaqiyati nafaqat ma'ruzachining aloqa o'rnatish istagiga, balki nutq niyatini amalga oshirish qobiliyatiga ham bog'liq bo'lib, bu til birliklarini bilish darajasiga va ularni muayyan muloqot sharoitida ishlatish qobiliyatiga bog'liq. Shu bilan birga, tilning alohida elementlarini bilishning o'zi "tilni muloqot vositasi sifatida bilish" tushunchasiga bog'lab bo'lmaydi). Tilni bilishning ushbu shartlari kommunikativ lingvistika va lingvodidaktikaning markaziy kategoriyalaridan biri sifatida ilgari surilgan kommunikativ kompetentsiyaning mohiyatini tashkil etadi.

Калит so'zlar: *Kommunikativ kompetentsiya - individual, dinamik, nutqiy faoliyat, til faoliyati.*

ABSTRACT

This article discusses the study of language, both native and foreign, - a personal need that manifests itself in social interaction and communication. The

success of communication depends not only on the desire of the speaker to make contact, but also on the ability to realize speech intention, which depends on the degree of proficiency in language units and the ability to use them in specific communication situations (at the same time, knowledge of individual elements of language in itself cannot be attributed to the concept of “proficiency in language as a means of communication”). These conditions of language proficiency constitute the essence of communicative competence, which has been put forward as one of the central categories of communicative linguistics and linguodidactics.

Key words: *Communicative competence is individual, dynamic, speech activity, language activity.*

Последние десятилетия ознаменовались всеобщим вниманием к проблеме коммуникативной компетенции, определению ее структуры в лингвистике и лингводидактике (Canale, M. & M Swain; L.Bachman & A.S.Palmer, D.Hymes; И.Л.Бим, В.В.Сафонова, М.Н.Вятютнев и др.). Термины «коммуникативная компетенция» и «коммуникативная компетентность» встречаются все чаще и нередко употребляются без различия смысла между ними. Между тем, они существенно различаются между собой. Термин «коммуникативная компетенция» возник как развитие идеи Н.Хомского о лингвистической компетенции – ограниченном наборе грамматических правил, позволяющих породить неограниченное количество правильных предложений.

Коммуникативная компетенция является лингвистически, психологически и методически организованной системой. В ней достигается единство «языка-речи» как средства (язык) и способа ее реализации (речь). Коммуникативная компетенция индивидуальна и динамична. Она относится к классу интеллектуальных способностей индивида. Сферой проявления этих способностей является деятельностный процесс, необходимым звеном которого выступает речевой компонент (речевая деятельность). Вообще понятие компетенции для дидактики не ново. Философы и лингводидакты во все времена разграничивали знание (компетенцию) и его реализацию (деятельность). Применительно к владению языком под компетенцией подразумевается сознательное или интуитивное знание системы языка для построения грамматически и семантически правильных предложений, а под реализацией – умения и способности посредством речи продемонстрировать знание системы. Такое представление о компетенции сложилось под влиянием лингвистики, которая отводила грамматике ведущую роль в самой науке о языке и представляющей ее важнейшей составляющей психологических

грамматик, управляющих общением. Так, Ф. де Соссюр говорил о том, что система языка, или систематический инвентарь единиц, запечатлевается в виде суммы образов в уме каждого члена коллектива и не зависит от способов ее реализации в речи, которая всегда специфична, поскольку определяется волей индивида и типом ситуации. Язык как система (*langue*) и языковая способность, реализуемые посредством речи (*parole*), обеспечивают речевую деятельность, которую ученый называл "*langage*" в широком смысле этого слова.

Речевая деятельность многообразна и разнообразна. Согласно Ф.де Соссюру, она относится и к сфере индивидуального и к сфере социального; ее нельзя отнести определенно ни к одной категории явлений человеческой жизни, т.к. неизвестно, каким образом всему этому можно сообщить единство». Исследователь пишет, что «единство в речевую деятельность вносит язык». Спустя почти пятьдесят лет мысли Ф. де Соссюра бы повторены в трудах американского лингвиста Н. Хомского, который ввел в активный научный обиход термин «компетенция». Точнее говоря, возвратил его в понятийный аппарат лингвистики, поскольку этот термин встречался еще в работах В.Гумбольдта и других языковедов в связи с исследованием проблем порождающей/генеративной грамматики. Под языковой (в широком смысле слова) компетенцией Н.Хомский понимал «систему интеллектуальных способностей, систему знаний и убеждений, которая развивается в раннем детстве и во взаимодействии со многими другими факторами определяет... виды поведения». Н.Хомский выделил в рамках своей менталистской концепции понятия компетенции (прирожденной способности к речи – *competence*) и продуцирования речи (реального речевого произведения – *performance*). Компетентный говорящий/ слушающий должен, по мнению Н.Хомского, образовывать/понимать неограниченное число предложений по моделям и иметь суждение о высказывании. По Н.Хомскому, порождение речи представляет собой процесс последовательной реализации семантических, грамматических и прагматических правил, формирующихся у носителя языка на базе врожденных когнитивных структур, т.е. существует некая универсальная грамматика, состоящая из комплекса глубинных структур и эксплицирующая основные свойства человеческого разума. Эта идея развивается в работах А.Р.Лурии, где он обращает внимание на две стороны речевой деятельности (кодирование и декодирование речевого сообщения) и назвал условия психологического процесса понимания речевого сообщения – понимание слова, структуры и целого сообщения. Согласно социолингвистическому подходу, связанному с именами Дж. Остина, Дж.

Серла, разрабатывавших логико-философские теории речевых актов, важным становится учет прагматического эффекта высказывания, компетенция не является врожденной способностью, а формируется в результате взаимодействия индивида с социальной средой (приобретение этой способности обеспечивается социальным опытом и нуждами индивидов в неразрывной связи с процессом социализации личности). При рассмотрении оппозиции «язык – речь» понятия «языковая деятельность» и «речевая деятельность» разводятся. Способности быть участником речевой деятельности этнолингвист Д.Хаймс назвал коммуникативной компетенцией, хотя сама концепция коммуникативной компетенции была сформирована в работах М.М.Бахтина. В понятие коммуникативной компетенции включаются навыки и умения адекватного использования иностранного языка в конкретной ситуации общения. Коммуникативная компетенция определяется, как творческая способность человека пользоваться инвентарем языковых средств (в виде высказываний и дискурсов), которая складывается из знаний и готовности к их адекватному использованию. В данное понятие включаются когнитивные, аффективные и интенциональные факторы.

Приобретение коммуникативной компетенции индивидом становится доминирующей целью обучения. Центр внимания педагогов переносится со структуры или системы языка (как это имело место в структурной лингвистике) на структуру речи, отличающейся ситуативностью и национально-культурной спецификой. С точки зрения теории речевой деятельности, составляющими коммуникативной компетенции были названы компетенции в говорении, чтении, письме, аудировании. Данные виды компетенции формируются на базе лексической и грамматической компетенций, входящих в ядро языковой компетенции. Компетенция в говорении дополняется произносительной компетенцией, компетенция в письме – орфографической компетенцией, компетенция в аудировании – умением различать звучащие знаки, компетенция в чтении – умением различать графические знаки.

По мнению М.В. Вятютнева, о подлинном владении языком правомерно говорить только тогда, когда «учащиеся выражают собственные планы речевого поведения, а не заданные». Тем не менее, В.В. Сафонова полагает, что «иноязычная коммуникативная компетенция», хотя и коррелирует с коммуникативной компетенцией носителя языка, не может являться ее эквивалентом.

Анализ научной литературы, касающейся интерпретации феномена «коммуникативной компетенции», обнаруживает плюрализм мнений по всему

спектру вопросов, связанных с интересующей нас проблематикой. Неоднозначность проявляется уже на уровне терминологического обеспечения рассматриваемого нами явления. В трактовках разных исследователей понятие «коммуникативной компетенции» рассматривается большей частью как сформированная способность осуществлять коммуникативную деятельность общения (И.А.Зимняя, И.Л.Бим и др.), а некоторые понимают этот феномен как способность пользоваться языком (D.Hymes). Наиболее точным определением, на наш взгляд, является определение И.Л. Бим, в котором подчеркивается роль, как общечеловеческой языковой способности, так и сформированной способности – готовности. Кроме того, автор учитывает все параметры процесса общения и расширяет его до межкультурной коммуникации, тем самым, расширяя и коммуникативную цель обучения. Высказывая свою позицию по этому вопросу, считаем необходимым отметить, что использование термина «способность» в данном случае является оправданным, поскольку исходное значение понятия «компетенция» также обозначает способность. Так, словарь русского языка С.И. Ожегова, например, толкует слово «способность» как умение, а также возможность производить какие-нибудь действия. Использование термина «умение», на наш взгляд, не совсем обосновано, так как, во-первых, этот термин употребляется, когда речь идет о коммуникативных, речевых умениях, во-вторых, сама коммуникативная компетенция не сводится к простой сумме данных умений, а включает в себя необходимые знания. Более того, она представляет собой определенную характеристику личности.

Очень часто англоязычные ученые подчеркивают особенности такой способности через следующие термины: «соответствующая речь» (appropriate speech), «истинно коммуникативное окружение» (a truly communicative setting), «говорить компетентно с минимумом пауз» (to speak competently with few pauses), «креативное использование языка» (creative language use) и т.п. Следовательно, коммуникативная компетенция и коммуникативное умение суть разноплановые понятия, обозначение которых посредством одного и того же термина «умение» не является правомерным.

Таким образом, под компетенцией следует понимать сформированность у обучаемых комплекса взаимосвязанных качеств личности, владение знаниями, навыками и умениями, а также способами продуктивной деятельности. Компетентность же определяется как владение каждым конкретным человеком соответствующей компетенцией, включающей ее индивидуально-личностное

отношение к ней и к предмету деятельности в целом. Другими словами, компетентность общее (совокупность компетенций), а компетенция – частное.

Уточнив понятие коммуникативной компетенции и коммуникативной компетентности, целесообразно перейти к описанию структуры иноязычной коммуникативной компетенции, выделение которой представляет определенную проблему в связи с тем, что в научной литературе высказываются противоречивые точки зрения.

Функциональный подход к языку позволил говорить о компонентном составе коммуникативной компетенции – грамматической, социолингвистической, дискурсивной (дискурсивной), стратегической компетенциях. Понятие грамматической компетенции характеризует степень овладения лингвистическим кодом языка (знания вокабуляра, правил произношения и орфографии, словообразования и структуры предложения). Социолингвистическая компетенция – это способность пользоваться языковыми средствами с учетом темы, ролей участников общения и окружения, или конкретно заданной ситуации общения, а также знания правил поведения, принятых в данном языковом коллективе. Дискурсивная (дискурсивная) компетенция трактуется, как способность порождать дискурс,

т.е. использовать и интерпретировать формы слов и значения для создания текстов, владение навыками организации языкового материала в когерентный (связный) текст, а также владение средствами когезии. Так, индивид с высоким уровнем дискурсивной компетенции хорошо знает, как эффективно использовать связки (местоимения, союзы, наречия и другие грамматические средства), как достичь единства мысли и соответствия в тексте, как выражать отношения между различными идеями в контексте. Обладание стратегической (или компенсаторной) компетенцией предполагает использование вербальной и невербальной коммуникативных стратегий с целью компенсации недостатка знаний грамматического кода, при необходимости усиления риторического эффекта речевого сообщения или паузы в коммуникации.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Арипова, К. Ю. (2021). The distinctive features of translation of the novel “night and day”. *Международный журнал искусство слова*, 4(1-2).
2. Muminova, D. A. (2023). Improvement of students' tolerance level by teaching English. *Journal of advanced scientific research*, Vol.3. Issue 11 page 10.
3. Вятютнев М.Н. Теория учебника русского языка как иностранного. –М.: Русский язык, 1984. – 143 с.

4. Вятютнев М.Н. Традиции и новации в современной методике преподавания русского языка// Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы: Докл. сов. делегации на VI Конгр. МАПРЯЛ. – М.: Русский язык, 1986. – С.78-90.
5. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. –М.: Академия, 2007. -336 с.
6. Гальперина П.Я. Развитие исследований по формированию умственной деятельности. –М., 1969.
7. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. –СПб.: Каро, 2005. – 352 с.
8. Гумбольд В.фон. Язык и философия культуры. –М.: Прогресс, 1985. -378 с.
9. Дейк Ван Т.Д. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 312с.
10. Дэвидсон Д. Функционирование русского языка: методический аспект// Русский язык и литература в общении народов мира: проблемы функционирования и преподавания: Пленарный доклад. – М.: Русский язык, 1990. – С. 27 -31.
11. Зимняя, И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – М.: Просвещение, 1985. – 160 с.
12. Зимняя, И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.

ISTIORA TAMSILIYA – TASVIRIY METAFORA

Yusupov Bosit Sheraliyevich

Oriental universiteti Lingvistika (arab tili) fakulteti

2-kurs magistranti

Tel: (91) 355 52 55

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada arab xalqining o'ziga xos notiqqligini aks ettiruvchi, arab tilshunosligining yetakchi bo'limlaridan biri balog'at ilmiga, xususan, arab balog'atining barcha zamonu makonlarda eng mashhur usullaridan biri bo'lib kelgan istioraning lingvopoetik xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Ishda arab balog'ati, uning paydo bo'lishi haqida umumiy tushuncha va ta'riflar berilgan.

Kalit so'zlar: *istiora tamsiliya, ochiq va kinoya istiora, asliy va tabiiy istiora, Musharrah, mujarrad va mutlaq istioralar.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье одна из ведущих отраслей арабского языкознания, отражающая уникальное красноречие арабского народа, посвящена науке о половом созревании, в частности, анализу лингвопоэтических особенностей метафоры, являющейся одной из наиболее популярных методов арабского полового созревания во все времена и во всех местах. Работа дает общее понимание и определения арабской взрослой жизни и ее возникновения.

Ключевые слова: *istiora tamsiliya, ochiq va kinoya istiora, asliy va tabiiy istiora, Musharrah, mujarrad va mutlaq istioralar.*

ABSTRACT

In this article, one of the leading branches of Arabic linguistics, reflecting the unique eloquence of the Arab people, is devoted to the science of puberty, in particular, to the analysis of the linguopoetic features of metaphor, which has been one of the most popular methods of Arab puberty in all times and places. The work provides a general understanding and definitions of Arab adulthood and its emergence.

Keywords: *istiora tamsiliya, ochiq va kinoya istiora, asliy va tabiiy istiora, Musharrah, mujarrad va mutlaq istioralar.*

KIRISH

Istiora (tasviriy metafora)ning tarixini, uning majoz, tashbeh, kinoya kabi balog'at vositalaridan farqli jihatlarini o'rganish hamda istioraning lingvopoetik

jihatlarni qadim arab manbalari asosida tadqiq qilish tashkil etadi. Shu bilan birga, tadqiqot ishini amalga oshirib, ko‘zlangan maqsadga erishish uchun quyidagilar vazifa qilib belgilandi: - balog‘at ilmida istiora va uning tashbeh, majoz va kinoya bilan aloqalarini o‘rganish; - istioraning o‘ziga xos xususiyatlarini ilmiy asoslash;

- istioraning klassik arab adabiy namunalardagi ahamiyatini o‘rganish; - istiora lingvopoetikasini misollar yordamida tahlil qilish va ochishdan iborat bo‘ladi.

Istiora tamsiliya (murakkab metafora, allegoriya) bu — predmetni tashbeh predmetiga aylantirish orqali uning turli tomonlari va xususiyatlarining istiora qilinishidir. Bunda o‘xshashi aytilmaydi, balki o‘xshatilganning bir nechta xususiyati aytiladi. Bu turdagi istiora «Bir qadam oldinga, bir qadam orqaga ketayotganingni ko‘ryapman” jumlasida mavjud.¹²⁴ Chunki g‘oyadan g‘oyaga ikkilanayotgan odamning mavhum holati bir qadam oldinga va bir qadam orqaga ketayotgan konkret (aniq) holatga tashbeh qilinadi. Yashirin ish bilan shug‘ullanuvchi kishi haqida “Ostingdan suv quyadi”¹²⁵ deyish ham shunday tashbehlardan hisoblanadi. Ramziy iboralarni o‘z ichiga olgan she‘rlarning aksariyati tamsiliy istiora ustiga qurilgan. Masalan, shoirning “Jangir bo‘lsa, vaqt bo‘lsa / Bu bandargohdan noma‘lum tomonga ketar sassiz kema” misrasidagi ruhning o‘lim sari timsoli bo‘lmish “sassiz kema” shunga misoldir.¹²⁶ Mujarradning o‘rnini bosuvchi mushahhas ma‘noni anglatuvchi ifodalovchi *istiora tamsiliyaga* ham masal deyiladi. Istiora tamsiliyaning xalq orasida keng tarqalgan turlari maqolga aylanib ketgan. Masalan, “Ko‘rpangga qarab oyog‘ingni uzat” ya‘ni (o‘zing qila oladigan ishga kirish) iborasi shunga misol bo‘la oladi.¹²⁷

Alloh taolo Maryam surasining 4-oyatida:

«واشتعل الرأس شيبا»

Ya‘ni “Boshga oq tutashdi”, deb marhamat qilgan.

Bu oyatdagi otash va porlash (ishtiol), oqlash (ibyidod) ma‘nolari uchun olingan. Chunki ular ko‘rinib turgani uchun hissiydir.

Yana Alloh taolo Yasin surasining 52-oyatida

«من بعثنا من مرقدا»

Ya‘ni “Bizni yotgan joyimizdan kim qo‘zg‘atdi?!” deb marhamat qilgan.

¹²⁴ Rummoniy. Nuqot fil ijazil Qur’an. – Kahire, Dorul-maorrif, –B. 79-87. Xotimiy. Risalatul Muziha. – Bayrut 1385/1965, –B. 40-44, 69-73.

¹²⁵ Ibn Sinan al-Hafajiy. Sirrul fasoqa. –Bayrut 1402/1982, –B. 118-120.

¹²⁶ Ziyuddin ibnu l-Asir. Al-Masalus soir. –Qohira 1411/1990, 1-jild, –B. 342-354.

¹²⁷ Sibavayh. Kitabu Sibavayhi. –Qohira 1985, 1-jild, –B. 316.

Oyatda yotish — uyqu (marqod) va o‘lim (mavt) ma’nosiga istiora qilingan bo‘lib, har ikki taraf ham aql bilan ma’lum bo‘ladigan kayfiyatlardir.

128

“Men quyoshni ko‘rdim” misolida quyosh “yuzi go‘zal odam” ma’nosida olingan bo‘lsa, istiora tomonlari va o‘xshashlik jihati ko‘rinib turgani uchun, u Huddi shu tuyg‘uning emotsional (hissiy) istiorasiga o‘xshaydi. Quyosh so‘zi “sha’ni yuksak kishi” ma’nosida istiora qilinsa, tomonlar ko‘rinadigan (hissiy) bo‘lishiga qaramay, aql bilan biladigan kayfiyatga aylanadi.

Ilmi bayon mavzusiga oid eski balog‘at kitoblarida istiora turlicha tasniflangan bo‘lib, ulardan biri mustaqillik davrida yozilgan balog‘atga oid asarlarda ko‘p takrorlanadi. Ushbu nomlash va tasniflar orasida eng ko‘p qo‘llaniladigan istiora tamsiliya turlari yuqorida keltirib o‘tildi. Professor M.Bilgegil¹²⁹ istiora tamsiliyaning eng izchil tasnifi va izohlarini bergan. Shunga ko‘ra balog‘atda qo‘llaniladigan istiora tamsiliya turlarini quyidagicha sanab o‘tish mumkin:¹³⁰

قسمان :

(ا) تصریحیة، وهي ما صرح فيها بلفظ المشبه به .

(ب) مكنية، وهي ما حذف فيها المشبه به ورمز له بشيء من لوازمه.¹³¹

(Istiora lug‘aviy majozdir, u ikki tarafidan biri tushirilgan tashbih, doim mushabbahga (ma’no jihatdan) bog‘lanib turadi). Atoulloh Husayniy: «Istiora majozning bir nav’idir. Majozning turli nav’lari bordur. Jumladan istiora uldurkim, yasoq va iroda etilgan ma’no orasindag‘i aloqa o‘xshashliqtur: sher lafziyu yuraklig kishi ma’nosidag‘idek»¹³². U ikki qism bo‘ladi:

1) ochiq istiora(metafora) – bunda jumlaning mushabbah bih (o‘xshatish) lafzi bilan ochiq keltirilgan narsadir.

2) kinoyali istiora(metafora) – bunda jumlada mushabbah bih (o‘xshatish) keltirilmagan narsadir.

Istioraning ruknlari uchta: المستعار منه (al-musta‘ār minhu), المشبه به (zātu-l-mušabbah bihi), المستعار (al-musta‘ār). «Tuzilishiga ko‘ra bir so‘z yoki iboradan tashkil topgan istiora «sodda istiora», birikmali istioralar «murakkab istiora» sanaladi. Istioralar tarkibiga ko‘ra ikkiga bo‘linadi. O‘xshatilgan narsa yoki tushuncha, ya’ni mushabbah tushirilgan istioralar «istiorai musarraxa», o‘xshovchi, ya’ni mushabbahun bihi tushirilgani esa «istiorai makniya» deb ataladi»¹³³. Istiora

¹²⁸ Ibn Abul Isba. Badiul Qur’an. – Qohira 1377/1957, –B. 17-27.

¹²⁹ M.Kaya Bilgegil. Edebiyat Bilgi ve Teorileri. – Ankara 1980, –B. 154-169.

¹³⁰ Yahyo ibn Ziyod. Mavnil-Qur’on. – Qohira, 1374/1955, 2-jild, –B. 91, 156, 263.

¹³¹ أحمد الهاشمي: جواهر البلاغة في المعاني والبيان والبدیع. مطبعة السعادة. سنة ١٩٣٢م. ص. 77.

¹³² Atoulloh Husayniy. Badoyi’u-s-sanoyi’. Forschadan A.Rustamov tarjimasi. –T.: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1981. –B. 219.

¹³³ Xo‘jayev M. Chustiy lirikasida istiora. Sharqshunoslik. №2. 2001. –B 3-5

yoki boshqa she'riy san'atlarning lutf bilan kelishi murakkab hollardan hisoblanadi va u shoirdan yuksak mahorat talab qiladi»¹³⁴. «Istiora tashbihga yaqin bo'lib, undan o'zining ifodalanish usuli va ma'nosining kengligi bilan farqlanadi. Istioraning yana asliyya, taba'iyya turlari ham bor. Ifodalanishiga ko'ra otlardan tashkil topgan istioralar «istiorai asliya», fe'llardan tuzilganlari esa «istiorai fe'liya» deyiladi¹³⁵. Istiora ikki qism – asliy va tabaiyga bo'linadi.

Asliy istiora deb unda yuritilgan labz ya'ni istiora uchun ishlatilgan so'z jomid ism bo'lsa, istiorayi asliya deyiladi.

Istiora tabaiya ergashuvchi ya'ni tobe istiora bo'ladi, qachonki istiora uchun yuritilgan labz mushtaq ismdan yoki fe'ldan tashkil topgan bo'lsa, buni istiorayi tabaiya deb ismlanadi.

Har bir tabaiy (ergashuvchi tobe) istiora, uning qariynasi (haqiqiy ma'no berishlikdan man qilayotgan narsa) makniya (kinoyali) bo'lsa, ularning birida (ochiq yoki kinoya)da istiorani yuritilsa ikkinchisida yuritishlik man qilinadi.

Istiorayi musharaha deb – u bilan birga mushabbah bihga munosib bo'ladigan narsani zikr qilingan, istiora jumlasidir. Ya'ni bilganimizdek istiora jumlasini bu ikki taraf (mushabbah mushabbah bih)dan biri hazf qilingan. Shundan birini hazf qilib jumlaning to'liq qilganidan keyin istiora qilishlikka qariyna ham to'liq qilinadi so'ngra u jumlagi davom ettirib bir so'z bilan mushabbah bihni quvvatlaydigan, ziynatlaydigan bir so'z bilan so'zlangan jumla bo'ladi.

Mujarrad istiora – bu endi mushabbahga munosib bo'lgan narsani istiora bilan zikr qilingan jumladir. Istiora jumlasini o'zini qariynasi bilan mukammal bo'lganidan keyin yana davom ettirib kelayotgan so'z bu mushabbahni quvvatlaydigan mushabbahga munosib bo'lgan so'zni zikr qilingan jumladir.

Istiora mutlaq deb – u mushabbahbihga yoki mushabbahga munosib bo'ladigan narsalardan holi bo'lgan istiora jumlasidir.

So'fi Olloyor aytadilarki: "**quruq yurma quruq dastu ajalda solar nogoh gumon etmas mahalda**" quruq yurma ya'ni doim ohratinga savob bo'ladigan solih amallarni qilib yurgin. Keyingisi Quruq bu – sirtmoq. Ajalni qo'lida sirtmoq bor deyilyapti. Ajalni bir sirtmoq bilan hayvonni yetaklab ketadigan insonga o'xshatyaptilar, demak bu yerda ajal mushabbah mushabbahbih hazb qilingan va uning bildirishlik qariynasi lavozimlari bo'ladigan sifat bir lavozim bilan ishora qilindi. ya'ni qo'lida sirtmoq bir insonga hayvon yetaklovchiga bo'lyapti. Tashbih istiora bu sarhiy tugadi. Keyingi misrada bo'lsa o'sha mushabbahbihga munosib bo'lgan narsani zikr qilinyapti, ya'ni "solar nogoh gumon etmas mahalda", ya'ni

¹³⁴ Xo'jayev M. O'sha manba. –B 3-5.

¹³⁵ Xo'jayev M. O'sha manba. –B 3-5.

sirtmoqni sen gumon qilmagan vaqtingda o'ylamagan vaqtingda solib yetalab ketib qoladi deb aytyaptilar, demak bu istiora jumlası sarıhiy istiora va murashshah ya'ni quvvatlagan mushabbahbihga munosib bo'lgan narsa bilan zıkr qilindi.

XULOSA

Xulosa o'rnida istioraning turlari bo'lmish istiora tamsiliya (tasviriy metafora) ochiq istiora, kinoya istiora, asliy va tabiiy istiora, musharrah, mujarrad, mutlaq istiora va ularning lingvopoyetik xususiyatlarini yoritib berdim.

Qur'oni Karim, Hadislar, klassik arab adabiyoti mutafakkirlarining asarlarida istioraning moxirlik bilan qo'llanishi, unda jumlalarning ta'sirli zıkr qilinishini bilib oldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibn Abul Isba. Badiul Qur'an. -Qohira 1377/1957,–B. 17-27
2. M.Kaya Bilgegil. Edebiyat Bilgi ve Teorileri. - Ankara 1980, –B. 154-169.
3. Yahyo ibn Ziyod. Mavnıl-Qur'on. - Qohira, 1374/1955, 2-jild, –B. 91, 156, 263.
4. Ma'amar ibn Masanna. Nakiz. – Leiden, 1905-1908, 1-jild, –B 275; 2-jild, –B. 589.
5. Iskandar Pala. Devon shariyati lug'ati ensiklopediyasi. - Ankara 1995, –B. 290-291.
6. Rustamiy S. Sharq mumtoz adabiyotida balog'at ilmining o'rni.
7. Atulloh Husayniy. Badoyi'u-s-sanoyi'. Forschadan A.Rustamov tarjiması. –T.: G'G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1981. –B. 219.

**FORS TILIDA RAVISH SO‘Z TURKUMIGA MANSUB ARABCHA
O‘ZLASHMALAR TAHLILI
(SAMAD BEHRANGIYNING "ماهى سياه كوچولو" HIKOYASI ASOSIDA)**

Nuriddinov Nodir Nurmat o‘g‘li

TDSHU Eron-afg‘on filologiyasi kafedrasida dotsenti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

nur_nn@mail.ru

Nig‘matillayev Muhammadali Bahodir o‘g‘li

TDSHU Sharq filologiyasi va tarjimashunoslik
fakulteti 2-kurs fors-ingliz guruhi talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada zamonaviy fors adabiyotining taniqli namoyandasi sanalgan Samad Behrangiyning "ماهى سياه كوچولو" asaridagi ravish so‘z turkumiga mansub arabcha o‘zlashmalar o‘rganib tadqiq etildi. Asardan arabcha o‘zlashma ravishlar va fors tilida ravishlashgan o‘zlashmalar ajratib olingach, ularning yasalish va struktur jihatdan tasnifi amalga oshirildi.

***Tayanch so‘zlar:** ravish so‘z turkumi, tub ravish, yasama ravish, qo‘shma ravish, o‘zlashma arabizmlar, tanvin-fatha, predlogli ravishlar, turkumlararo shakldoshlik.*

ABSTRACT

In this article, Arabic borrowed adverbs in the work of Samad Behrangi, a well-known representative of modern Persian literature, "ماهى سياه كوچولو" were studied and researched. After separating the Arabic adverbs from the work, their construction and structural classification was carried out.

***Key words:** adverbs, simple (unproductive) adverbs, derivative adverbs, compound adverbs, borrowed adverbs, tanvin-fatha, prepositional adverbs, homonymity in borrowed adverbs.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье изучены и исследованы арабские заимствованные наречия, в творчестве Самада Бехранги, известного представителя современной персидской литературы, "ماهى سياه كوچولو". После отделения арабских наречий от произведения они были классифицированы по структуре и составу.

Ключевые слова: наречия, простые наречия, производные наречия, сложные наречия, танвин-фатха, предложные наречия, омонимность в заимствованных наречиях.

KIRISH:

Fors tilida ravish harakat yoki holatning tarzini va sifatlarning belgisini o'zida ifoda etuvchi eng muhim gap bo'lagi sanaladi. Ravishlar semantik va sintaktik mezonlar nuqtai nazaridan fors tilida boshqa so'z turkumlaridan ajralib turadi. Biroq ravishlarni so'z turkumi sifatida aniqlashda ularning morfologik va so'z yasalishiga oid xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etmaydi. Ravishlarni ot va sifat turkumlari bilan solishtirsak, fors tilida ularni morfologik jihatdan ajratishda qiyinchiliklar tug'iladi¹³⁶.

Tadqiqotning maqsadi: Samad Behrangiyning "ماهى سپاه کوچولو" asaridan arabcha o'zlashma ravishlar ajratib olinadi. Ularni tadqiq etishda avvalo ravishlarning tarkibiy tuzilishi va yasalishiga ahamiyat qaratiladi. Ikkinchi qismda esa o'zlashmalarning qaysi tilda ravishlashganiga e'tibor beriladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR:

Samad Behrangiyning "ماهى سپاه کوچولو" asarini o'rganish natijasida ma'lum bo'ladiki, bu asarda qo'llangan jami o'zlashma ravishlar 120 tani tashkil etadi. Soha bilimdonlarining qarashlariga tayansak, aslida fors tili leksikasida sof forsiy ravishlar deyarli uchramaydi. Asarda ham biz kuzatgan ravishlarning ko'pchiligi bevosita arab tili bilan bog'lanadi.

I. Manbadan to'plangan ravishlar tarkibiy tuzilishiga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratildi:

1. Tub ravishlar: سالم *sālem* "eson-omon", آخر *āxer* "oxiri", "va nihoyat", اول *avval* "oldin", "avvalo", دایم *dāyem* "doim", مات *māt* "lol qolib", متحیر *motahayyer* "hayratlanib", بعد *ba'd* "keyin", حالا *hālā* "hozir", حتما *hatman* "shubhasiz", آخرش *āxeraš* "oxiri, axiyri", البته *albatte* "albatta", اولش *avvalaš* "avvaliga", اصلا *aslan, aslā* "aslo", واقعا *vāye'an* "haqiqatan", مخصوصا *maxsususan* "ayniqsa", الان *alān* "hozir", قبلا *yablan* "oldin", مثلا *masalan* "masalan", بعدش *ba'daš* "so'ngra".

(4) اولش دست و پایش را گم کرد، اما بعد شروع کرد به شنا کردن و دور برکه گشت زدن. *Avvalaš dast-o pāyaš-rā gom kard, ammā ba'd šoru' kard be šenā kardan va dour-e berke gašt zadan* "Oldin oyoq va qo'lini berkitdi, lekin keyin suzib ko'lmak atrofida aylana boshladi".

¹³⁶ Ю.А.Рубинчик Грамматика современного персидского литературного языка // "Восточная литература". – Москва, 2001. – С. 291.

2. Yasama ravishlar. Fors tilida ravishlar bir qancha usullar orqali yasalishi mumkin:

a) “forscha prefiks + arabcha ism” tuzilishidagi yasama ravishlar:

اختيار *biextiyār* “istamasdan”, بانتبلی *bātambali* “dangasalarcha”, بامیلى *bāmeyli* “xohlab”, باعجله *bāajale* “shoshilib”.

(5) *Ānyadr xandedār rāh* آنقدر خنده دار راه میرفت که ماهی بی اختیار خنده اش گرفت و گفت. *mi-raft ke māhi bi-extiyār xande-aš gereft-o goft* “Shunchalar kulgili yurar ediki, baliq **o‘zi istamay** kulib yubordi va aytdi”.

b) “arabcha o‘zlashma + forscha yoy suffiksi” tuzilishidagi yasama ravishlar:

مدتی *moddati* “bir muddat”, زیادی *ziyādi* “ko‘p”, فوری *fouri* “shoshilib”, “darhol”.

(6) ماهی کوچولو مدتی به هیاهوی آنها گوش داد و مدتی هم آبتنی بچه‌ها را تماشا کرد و راه افتاد. *Māhi-ye kučulu moddati be hayāhu-ye ānhā guš dād va moddati ham ābtani-ye baččehā-rā tamāšā kard va rāh oftād* “Kichkina baliq **bir muddat** ularning hayyohusi (baqir-chaqiri)ga quloq tutdi va yana **oz muddat** bolalarning cho‘milishini tomosha qildi va yo‘lga tushdi”.

Shu o‘rinda nigohimizni bir o‘ringa qaratishni joiz deb topdik. Fors tilidagi ismlarga be prefiksi qo‘shilganda so‘z butunlay ravish turkumiga o‘tadi:

کلی به *be kolli* “butunlay” (forscha prefiks + arabcha ism + yoy-e masdari)

تیز به *be sor‘at* “tez” (forscha prefiks + arabcha ism)

ماهی‌خوار مثل برق سر رسید و این بار چنان به سرعت ماهی را شکار کرد و قورت داد که تا مدتی *Māhixār mesle bary sar rasid va in bār čonān be sor‘at māhi-rā šekār kard va yurt dād ke tā moddati nafahmid če balāyi bar saraš āmade* (9) “Chag‘alay chaqmoq singari tez yetib oldi va bu safar shunday **tezlik bilan** baliqni tutdi-da yutib yubordiki, bir muddat boshiga ne balolar kelganini tushunmay qoldi”.

3. Qo‘shma ravishlar:

a) “forscha son + arabcha ism” tuzilishidagi qo‘shma ravishlar:

یک دفعه *yekdaf‘e* “darhol”, “kutilmaganda”, “birdaniga”, یکصدا *yeksedā* “bir ovozdan”, یک وقت *yekvayt* “bir mahal”, “to‘satdan”, “mabodo” (inkor gaplarda).

(7) *Yeksedā* گفتند: *Sobh be xeyr!* **Bir ovozdan** aytdilar: Xayrli tong!”.

b) “forscha olmosh + arabcha ism” tuzilishidagi qo‘shma ravishlar:

همین‌طور *ānvayt* “u vaqtda”, همین‌حالا *haminhālā* “shu zahoti”, “ayni vaqtda”, همین‌طور *hamintour* “shu tarzda”, این‌طور *intouri* “shu yo‘sinda”, اینقدر *inyad(a)r* “bunchalik”, آن‌قدرها *ānyadrhā* “juda ko‘p”, “unchalik”, آن‌قدر *ānyad(a)r* “unchalik”.

(7) مرغ سقا گفت: من نمیخواهم همین‌حالا شمارا قورت بدهم. *Mory-e sayā goft: Man namixāham haminhālā šomā-rā yurt bedeham* “Saqo qush aytdi: Men **shu zahoti** sizlarni yamlab yutishni istamayman”.

چقدر *har čeyadr* “qanchalik”, “har qancha” qo‘shma ravishi tarkibida bir emas, ikkita olmosh ham kelishi mumkinligi kuzatildi:

مادر بزرگ هم خوابش برد، اما ماهی سرخ کوچولویی هر چقدر کرد، خوابش نبرد، شب تا صبح
(10) *Mādarbozorg ham xābaš bord, ammā māhi-ye sorx-e kučului har čeyadr kard, xābaš nabord, šab tā sobh hame-aš dar fekr-e daryā bud* “Buvisining ham uyqusi kelib qoldi, biroq jajji qizil baliqcha har qancha urinmasin, uyqusi kelmadi, tong otguncha barchalari dengiz haqida o‘ylashardi”.

c) “forscha sifat + arabcha ot + yoy suffiksi” tuzilishidagi qo‘shma ravishlar:

badjuri “yomon”, “juda qattiq”.

(9) *Māhixār did* ماهی خوار دید بدجوری کلاه سرش رفته، افتاد دنبال ماهی سیاه کوچولو
badjouri kolāh saraš rafte, oftād dombāl-e māhi-ye siyāh-e kučulu “Chag‘alay juda qattiq aldanganini ko‘rdi, kichkina qora baliqni izlay boshladi”.

d) “arabcha sifatdosh + hozirgi zamon sifatdoshi” tuzilishidagi qo‘shma ravishlar:

moallayzanān “muallaq holatda”, “osilib”.

(6) *Hālā digar* حالا دیگر خوشش می آید که معلق زنان از آبشارها پایین بیفتد و باز شنا کند
xošaš mi-āyad ke moallayzanān az ābšār-hā pāyin biyoftad va bāz šenā konad “Tag‘in hozir osilganča sharsharalardan pastga sakrashni va yana suzib ketishni istayapti”.

4. Birikma ravishlar: Birikma ravishlarning ham izofa yordamida, ham bitishuv munosabati orqali yasalganini kuzatish mumkin.

a) izofa orqali yasalgan birikma ravishlar:

nesf-e šab “yarim kechasi” *sobh-e zud* “erta tongda”, صبح زود

(6) *Nesf-e šab bidār* نصف شب بیدار شد و دید ماه، توی آب افتاده و همه جار را روشن کرده است.
šod va did māh tu-ye āb oftāde va hame jā-rā roušan karde ast “Yarim kechasi uyg‘onib ketdi va oy suvga tushib ketganini va hammayoqni yoritib yuborganini ko‘rdi”.

b) bitishuv asosida ohang yordamida yasalgan birikma ravishlar:

kamiba‘d “birozdan keyin” *xeyli vayt* “ancha vaqt”.

ماهی ریزه از دهان ماهی خوار بیرون پرید و در رفت و کمی بعد در آب افتاد، اما هر چه منتظر ماند
(9) *Māhi-ye rize az dahān-e māhixār birun parid va dar raft va kami ba‘d dar āb oftād, ammā har če montazer mānd az māhi-ye siyāh xabari našod* “Mayda baliq chag‘alay og‘zidan tashqariga sakrab qochib ketdi, ozginadan keyin suvga tushdi, biroq qancha kutmasin, qora baliqdan darak bo‘lmadi”.

d) predlog asosida yasalgan birikma ravishlar:

tā be hāl “hozirga qadar”, *tā ān vayt* “u vaqtgacha”, *be* به هر حال
har hāl “har holda”:

دست و پا زد تا از جنب و جوش افتاد، اما از ماهی سیاه کوچولو هیچ خبری نشد و تا به حال هم هیچ خبری نشده... (10) *Dast-o pā zad tā jomb-o juš oftād, ammā az māhi-ye siyāh-e kučulu hič xabari našod va tā be hāl ham hič xabari našode* “Horib charchaguncha qanot qoqib uchdi, ammo kichkina qora baliqdan hech bir darak bo‘lmadi va **shu vaqtgacha** hech ham xabar bo‘lmagan...”.

II. Ikkinchi qismda esa o‘zlashmalarning qaysi tilda ravish turkumiga o‘tgani tadqiq etildi:

1. Arab tilida ravishlashib so‘ng fors tiliga kirgan so‘zlar:

Arab tilida ravish turkumiga o‘tib fors tiliga o‘zlashgan so‘zlar ikki katta guruhga bo‘lindi:

1) *Arab tilidagi boshqa so‘z turkumlarining ravish vazifasini o‘tashi uchun shakliga kirishi*. Bunda so‘zning e‘robini zammali ko‘rinishdan fathali shaklga olib o‘tiladi, so‘z aniqlik artiklini olish-olmasligiga ko‘ra yana ikki kichik guruhchalarga ajratildi:

a) *tanvin-fatha bilan yasalgan ravishlar:*

hatman “albatta”, اصلا *aslan* “aslo”, “aslida”, واقعا *vāye’an* “chindan”, maxsus *maxsus* “ayniqsa”, قبلا *yablan* “oldin”, مثلا *masalan* “masalan”.

(4) *Az dar-e digari āmadand va goftand: Aslan to bixod be dar-o divār mizani* “Boshqa eshikdan keldilar va dedilar: **Aslida** sen bekorga eshik-u devorni taqillatyapsan”.

Tanvin-fathali ravishlar arab tilidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashgan bo‘lib, ularning deyarli ko‘pchiligi fors tilida yasalmagan. Yana bir o‘ziga xos jihat shundaki, o‘rganish asnosida ayrim so‘zlar so‘ngidagi tanvin-fathaning aytilishida forschalashtirish yuz bergani kuzatildi. Masalan, حالا *hālā* “endi”, اصلا *aslā* “aslo”, “aslida”. Tanvin nafaqat yozuvda, balki talaffuzda ham tushib qoladi. Bu holat tilda mustahkamlangan va lug‘atlarda qayd etilgan¹³⁷.

(5) *Hālā agar māhi vāred-e kise šod, digar rāh-e birun āmadan nadārad* “Agar hozir tumshug‘iga baliq kirib qolsa, qaytib chiqish yo‘li yo‘qmi?”

b) *o‘ziga aniqlik artiklini olib, tanvinsiz fatha bilan yasaluvchi ravishlar (biroq forscha talaffuzda fatha yo‘qolib ketadi):*

البتة *albatte* “shubhasiz”, الآن *alān* “shu on”.

(2) *Albatte xeyli čizhā ham az in-o ān yād gerefte-am* “**Albatta**, undan-bundan ko‘p narsalarni o‘rgandim”.

¹³⁷ Ю.А.Рубинчик Грамматика современного персидского литературного языка // “Восточная литература”. – Москва, 2001. – С. 294.

2) Arabcha old ko‘makchi bilan yasalgan ravishlar:

بالاخره *belaxare* “axiyri”, “nihoyat”.

Hozirgi fors tilida arabcha old ko‘makchilar bilan yasalgan ravishlar asosan kitobiy uslub uchun qo‘llanadi. Morfologik nuqtai nazardan esa fors tilida ular morfemalarga ajratilmaydi va tub so‘zlar hisoblanadi ¹³⁸:

(7) ماهی سیاه زود آنهارا شناخت و گفت: صبح به خیر! بالاخره دنبال من راه افتادید! (7) *Māhi-ye siyāh zud ānhā-rā šenāxt va goft: Sobh be xeyr! Belaxare dombāl-e man rāh oftādid* “Qora baliq ularni tezda tanidi-yu, aytdi: Xayrli tong! Nihoyat, meni izlab yo‘lga tushibsizlar-da”!

2. Arab tilidan o‘zlashib so‘ng fors tilida ravishlashgan so‘zlar:

Arab tilida ot turkumi sanalgan so‘zlarning fors tilida ravish turkumi vazifasini o‘tashi: صبح *sobh* “ertalab”, وقتها *vaythā* “ba‘zan”, فوری *fourī* “shoshilinch tarzda”, مدتی *moddati* “bir muddat” صبح زود *sobh-e zud* “erta tongda”, خیلی وقت *xeyli vayt* “anchoq vaqt”.

(2) یک روز صبح زود آفتاب نزده ماهی کوچولو مادرش را بیدار کرد و گفت. (2) *Yek ruz sobh-e zud āftāb nazade māhi-ye kučulu mādaraš rā bidār kard-o goft* “Bir kuni quyosh chiqmasidan erta tongda kichkina baliq onasini uyg‘otib aytdi”.

Arab tilida sifat yoki sifatdosh sanalgan so‘zlarning fors tilida ravish turkumi vazifasini o‘tashi: مات *māt* “lol qolib”, متحیر *motahayyer* “hayratlanib”, دایم *dāyem* “hamisha”, خارج *xārej* “tashqarida”, سالم *sālem* “eson-omon”, آخر *āxer* “axir”, آخرش *āxeraš* “oxiri”, زیادی *ziyādi* “ko‘p”.

(7) چند دقیقه، مات و متحیر تاریکی را نگاه کرد. (7) *Čand dayiye, māt-o motahayyer tāriki-rā negāh kard* “Bir necha daqiqa hayratlanib qorong‘ulikka qarab qoldi”.

Arab tilida ism (ot, sifat, sifatdosh) sanalgan ayrim so‘zlar fors tilida ham ayni shu turkumlarga oid so‘zlar safida ko‘rilsa-da, biroq izofiy birikma tarkibida ravishlar singari o‘rin yoki payt holi vazifasida kelganiga guvoh bo‘lish mumkin:

طرف *taraf* “tevaragida”, دور *dour* “paytida”, دنیا *donyā* “dunyoda”, موقع *mouye* “tarafiga”, وسط *vasat* “o‘rtasida”

ته دریا ماهی پیر دوازده هزار تا از بچهها و نوههایش را دور خودش جمع کرده بود و برای آنها قصه (2) *Tah-e daryā māhi-ye pīr davāzdah hezār tā az bačče-hā va navehā-yaš-rā dour-e xodaš jam' karde bud va barāye ānhā yesse migoft* “Dengiz tubida kekxa baliq o‘n ikki ming bolalari va nevaralarini o‘z atrofiga to‘plagan edi va ularga qissa aytib berardi”.

¹³⁸ Ю.А.Рубинчик Грамматика современного персидского литературного языка // “Восточная литература”. – Москва, 2001. – С. 294.

XULOSA: "ماهى سياه کوچولو" asaridagi o'zlashma ravishlar tahlili natijasida bu asarda takrorlarsiz 63 ta arabcha o'zlashma ravishlar ishlatilgani aniqlandi {asarda takrorlari bilan 120 o'rinda arabcha o'zlashma ravish qo'llangan}. Hikoyadagi arabiy ravishlar tarkibiy jihatdan tub (19 ta), yasama (9 ta), qo'shma (13 ta) va birikmali (7 ta) kabi 4 guruhga bo'lib o'rganildi. Qo'shma ravishlarni yasashda forscha olmoshlar va sonlardan keng foydalanilgan. Asarda qo'llangan qo'shma ravishlarning deyarli 23%i forscha sonlar bilan va 60% dan oshig'i esa forscha olmoshlar bilan yasalgan. Yasama ravishlarning 1/3 qismi yoy suffiksi orqali, 2/3 qismi esa prefikslar asosida hosil qilingan.

Arab tilida ravishlashib, so'ng fors tiliga o'zlashgan so'zlarning tahlili natijasida ularning ikki xil turi aniqlandi: a) So'zlarning nasb {tushum kelishigi} shaklini qabul qilishi orqali (9 ta); b) so'zlarning arabcha predloglarni qabul qilishi orqali (1 ta). O'zlashma ravishlarning birinchi turi, ya'ni tanvin-fathali shakl sermahsul (90%), ikkinchi turi predlogli ravishlar esa o'ta kammahsul (10%) ekani aniqlandi. Tahlil davomida fors tilida ravishlashgan o'zlashmalarni ajratish ancha mushkil ish ekani ma'lum bo'ldi, chunki ularning ko'pchiligi ot – ravish, sifat – ravish so'z turkumlari oralig'idagi so'zlardir. Bunday ravishlar gap tarkibida hol vazifasini o'tagan payt ularning ravish ekanligi aniq seziladi.

REFERENCES:

1. Ю.А.Рубинчик. Грамматика современного персидского литературного языка // "Восточная литература". – Москва, 2001.
2. Ali Akbar Dehkhoda. Loghatnāme-ye Dehkhoda – Iran, Tehran. 1931.
3. Mohammad Mo'in. فرهنگ فارسی معین "Farhang-e fārsi-ye Mo'in" – Iran, Tehran. 1972.
4. Jibrān Mas'ud. معجم الرائد "Mu'jamu ar-raaid" // (دار العلم) Daaru al-ilm. – Livan (Lubnon), Bayrut, 1992 (ilk nashr 1964).
5. معجم الوسيط "Mu'jamu al-vasit" // (مكتبة الشروق الدولية) "Sharq xalqaro kutubxonasi". – Misr, Qohira, 2011.
6. Nuriddinov, N. (2019). Reduplication of adverbs, past and present participles in Persian language. *Theoretical & Applied Science*, (12), 634-639.
7. Nodir Mr, N. (2020). Structural-semantic analysis of polynomial verbal copulative phraseologies in Persian language. *The Light of Islam*, 2020(1), 170-177.
8. D.Ahmedova, X. Alimova, N. Nuriddinov. Reduplication in Persian language // PalArch's Journal of Archaeology of Egypt / Egyptology (PJAEE). Vol. 17 No. (7) (2020).

9. H.V. Mirzaxmedova, A.I. Nishanbayeva, N.N. Nuriddinov, B.F. Jafarov // Fors tilida arabiy o‘zlashmalar yordamida yasalgan terminlar // Инновационные подходы в современной науке: сб. ст. по материалам XCV Международной научно-практической конференции «Инновационные подходы в современной науке». – № 11(95). – М., Изд. «Интернаука», 2021.
10. Нуриддинов Н.Н. Деривативная редупликация в персидском языке (на примере имен существительных, прилагательных и числительных) // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – №. 33 (287).

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA TA'LIM SOHASIGA OID TERMINLARNING CHOG'ISHTIRMA TAHLILI

Jummayeva Maftuna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

“Xorijiy til va adabiyoti” (ingliz tili) yo’nalishi magistranti

Tel: +998978067879

E-mail: maftuna.jumayeva@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida ta'lim sohasiga aloqador bo'lgan termin va tushunchalar qiyosiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Shuningdek, sohaga oid adabiyotlar va ularda keltirilgan ilmiy mulohazalar tadqiq qilingan.

***Kalit so'zlar:** ingliz tili, o'zbek tili, ta'lim, tarbiya, ilm, kitob, maktab, ta'lim muassasasi, o'qituvchi.*

ABSTRACT

In this article, terms and concepts related to the field of education in English and Uzbek are analyzed from a comparative point of view. Also, the literature related to the field and the scientific opinions presented in them were researched.

***Key words:** English language, Uzbek language, education, education, science, book, school, educational institution, teacher.*

KIRISH

Bugungi kunga kelib yangilanayotgan O'zbekistonda xorijiy tillarni o'qitish tizimini har tomonlama isloh qilish masalasiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Bu borada bir qator qonun va qonunosti hujjatlari qabul qilinib, ular soha rivoji uchun huquqiy asos vazifasini bajarib kelmoqda. Jumladan, 2022-yil 19-yanvarda mamlakatimizda xorijiy tillarni o'rgatishni ommalashtirishni yangi bosqichga olib chiqish va sohani rivojlantirish uchun tizimli ishlarni tashkil etish, ulg'ayib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, buning uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan “Xorijiy tillarni o'rganishni takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qaror qabul qilinishi ham soha rivojga xizmat qilmoqda.

Qiyosiy tilshunoslik chet tilini o'qitishning lingvodidaktik asosidir. Shu sababli chet tillarini ona tiliga qiyoslab o'rganish va ularni tahlil qilish tilshunoslikning muhim masalalaridan biridir. Hozirgi zamon tilshunosligida, jumladan qiyosiy

tilshunoslik va xalq og'zaki ijodida qiyosiy tilshunoslikda terminlarni chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston jahon ta'lim makoniga kirishga intilmoqda, shu munosabat bilan ta'lim tizimini modernizatsiya qilish zarurati yuzaga keldi. Shu munosabat bilan qiyosiy tilshunoslikning ahamiyati ortib bormoqda, uning asosiy predmeti turli mamlakatlar ta'lim tizimining yutuqlari va xususiyatlarini o'rganish va ularni o'z tajribasini takomillashtirish maqsadida o'rganishdir. Qiyosiy tilshunoslik lingvistika fanining nisbatan yangi sohasi bo'lishiga qaramay, jadal rivojlanib, jahon ta'lim tizimini shakllantirishda muhim rol o'ynamoqda. Qiyosiy tadqiqotlar tufayli solishtirilgan mamlakatlar o'rganilayotgan sohalardagi kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish imkoniyatiga ega bo'ldi. Jahon taraqqiyot tendensiyalariga yo'naltirilganlik va jahon ta'lim makoniga kirish ko'p tilli ta'lim sohasida alohida o'zgarishlarga olib keldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Tilshunoslikda qiyosiy yondashuv borasida birinchi marta Lev Vladimirovich Sherba 1940-yilda gapirdi. Tadqiqotchi ta'kidlaganidek, tillarni solishtirish va o'zaro qiyoslash orqaligina ularning o'xshash va farqli tomonlarini tushunish mumkin. Ta'lim jarayonida ham o'qituvchilar tomonidan tillarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashda chog'ishtirma tilshunoslikka xos bo'lgan metod va usullardan foydalaniladi.

Pedagogik terminologiya – pedagogik muloqotning dolzarb vositalaridan biri bo'lib, pedagogik tilning rivojiga ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim sohasiga oid termin tuzish va yaratish ushbu soha qarashlari, maqsadli izlanish asosida ifodalanadi. Tillar uchun terminologik ma'lumotlar muhim ahamiyat kasb etadi¹³⁹. Pedagogik terminologiya ushbu sohada termin o'zlashtirish jarayoni ma'lum muddat davomida o'rganilgan. Shuni ta'kidlashimiz joizki, terminlar hamma tilda ham bir xil bo'lmaydi, chunki ularning kelib chiqish tarixi, foydalanish usullari va terminlarning yasaliq qonun-qoidalari ham turlicha bo'lishi mumkin. Hozirgi vaqtda ingliz va o'zbek pedagogik terminologiyasida yangi atamalarning kelib chiqish hodisasi ancha ortdi. Pedagogik til leksikasida yangi pedagogik atamalarning paydo bo'lish jarayoni yuqori bo'lib kelmoqda.

Ingliz va o'zbek tillarida ta'lim sohasiga oid terminlarning chog'ishtirma tahliliga bag'ishlangan ushbu maqolada ilmiy tadqiqotning tilshunoslik sohasida qo'llaniladigan analiz, sintez, qiyosiy tahlil, germeneytik tahlil kabi br qator metod va usullardan samarali foydalanildi.

¹³⁹ Alijonovich, A. R. Easy Ways to Learn English Language. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 3, 98-100.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Shuni ta'kidlash joizki, ingliz tilida ta'lim sohasiga oid terminlarni tuzilishiga ko'ra beshta guruhga bo'lish mumkin. Ta'lim sohasiga oid atamalarni strukturasi ko'ra tasniflashda, ular o'rtasida qo'shma atama va iboralar ko'plab tashkil etishining guvohi bo'ldik. Ma'lumki, qo'shma terminlar ilmiy-texnikaviy terminologiya tizimida eng dolzarb va munozarali masala bo'lib, tilshunoslarning qator ishlarida qo'shma terminlar umumiste'mol tildagi qo'shma so'zlarga qiyoslangan holda paydo bo'ladi, degan fikr ustuvor hisoblanadi.

Ingliz tilida ta'lim sohasiga oid qo'shma terminlarning strukturaviy-semantik tarkibini quyidagicha tasniflashni o'rinli deb bildik:

1. Motivlashgan qo'shma atamalar. Ta'lim sohasiga oid bunday qo'shma atamalar ma'nosini ularning tarkibidagi aniqlovchi komponentlarning ma'nosidan anglash mumkin. Masalan: classmate-sinf-dosh, groupmate-guruh-dosh. Ta'lim sohasiga oid motivlashmagan qo'shma atamalar. Bunday atamalarni ular komponentlarining ma'nosidan aniqlab bo'lmaydi, sababi ularning orasida semantik aloqani ko'rmaymiz, ularning ma'nosini faqat kontekst orqali tushunib olish mumkin. Masalan: self-consciousness, self-analysis of pedagogical activity, self-study bu kabi ta'limiy atamalar motivlashmagan va ularning ma'nosini komponentlaridan aniqlab bo'lmaydi.

Ingliz tilida oddiy ta'limiy atamalar juda ko'p uchraydi. Bilamizki, sodda terminlar bir komponentdan iborat bo'ladi va ular tarkibida hech qanday qo'shimcha olmaydigan terminlar mavjuddir: O'zbek tilida ta'lim sohasiga oid terminologik birikmalar tuzilish jihatiga ko'ra tasniflanganda, quyidagi turlarga ajratiladi:

- 1) ta'lim sohasiga oid sodda terminlar;
- 2) ta'lim sohasiga oid yasama terminlar;
- 3) ta'lim sohasiga oid qo'shma terminlar;
- 4) ta'lim sohasiga oid juft terminlar;
- 5) ta'lim sohasiga oid murakkab birikmali terminlar¹⁴⁰.

1. Ta'lim sohasiga oid sodda terminlar: qalam, kitob, jurnal, hujjat, ruchka, doska, baho;

2. Ta'lim sohasiga oid yasama terminlar: o'qituvchi, tarbiyachi, navbatchi, partadosh, xonadosh, sinfdosh, o'qitish, rag'batlantirish, bahslashish, tarbiyalash, baholash, professionalizm;

3. Ta'lim sohasiga oid qo'shma terminlar: mo'yqalam, oraliq nazorat, psixodiagnostika, qayta o'zlashtirish, pedoxentrizm, tiflota'lim, oligofrenota'lim;

¹⁴⁰ Alijonovich, A. R. Easy Ways to Learn English Language. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 3, 98-100.

4. Ta'lim sohasiga juft terminlar: o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini baholash, axloqiy ta'lim, pedagogik faoliyat, aqliy ta'lim, uzliksiz ta'lim;

5. Ta'lim sohasiga oid murakkab birikmali atamalar: davlat ta'lim standarti, o'qituvchining didaktik tizimi, ta'lim-tarbiya nazariyasi, o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish usullari, ijtimoiy madaniy tarbiya prinsiplari, ta'lim muassasasining tarbiya tizimi, bolaning shaxsiyatini hurmat qilish, unga qo'yiladigan oqilona talablar;

O'zbek tilida ta'limga oid terminlarning asosiy qismini ingliz tilidan o'zlashgan terminlar va ushbu terminlarning tarkibidan hosil bo'lgan ekvivalent pedagogik atamalar tashkil etishiga guvoh bo'ldik. Masalan: motivatsiya, trening, brifing, akkreditatsiya, aktiv¹⁴¹.

Terminologik birikma bir nechta komponentdan iborat bo'lib, ular sinonimlarga almashishlari mumkin.

Ingliz va o'zbek tillarida ta'limga oid yasama terminlar ta'lim sohasida keng qo'llanilib kelinmoqda. Ayni paytda, terminshunos olimlar va mutaxassislarning izlanishlari tobora ortib, bu sohaning integratsiyalashuv jarayonlari bo'yicha ilmiy oqimining kelib chiqishiga asos bo'ldi.

Ingliz va o'zbek tillarda ta'lim sohasiga oid birliklarni turli usullarda hosil qilish mumkin:

- 1) suffiksatsiya va affiksatsiya;
- 2) prefiksatsiya;
- 3) parasintetik;
- 4) pintaktik va abreviaturalar.

O.Axmedov tildagi affiks va qo'shimchalar haqida quyidagi fikrni bildirgan: "...affiksalar orqali so'zlar yasaladi, qo'shimchalar orqali grammatik shakllar hosil qilinadi..

Suffiksatsiya usuli – asosan, termin asosini o'zak va yasovchi qo'shimchalar tashkil qiladi.

Terminlarning kelib chiqishini aniqlashdagi qiziqish, avvalambor, ularning affiksial tarkibini ko'rib chiqishdan iborat bo'lgan. Ko'p hollarda ularning yunon, lotin, fransuz va Yevropaning boshqa tillaridan o'zlashtirilganligiga guvoh bo'lamiz. Asosan, ingliz tilida quyidagilar: -er (worker, reader, teacher, writer, learner), -ing (writing, reading, speaking), -dom (wisdom), -ship (mastership),

Ta'limiy atamalarda sifat yasovchi suffikslarni ham uchratishimiz mumkin: -ish (English, Spanish).

¹⁴¹ To'xliiev B., Shamsieva M., Ziyodova T. Methods of transformation of the Uzbek language. Tutorial. TSPU. 2009. (in Uzbek). – B.86.

Ta'lim sohasiga oid terminlar yasashda lotin, fransuz, yunon va boshqa tillardan o'zlashtirilgan suffikslarni ham uchratishimiz mumkin. So'z turkumlari bo'yicha alohida ajratilgan lotin suffikslariga quyida misollar keltiramiz. Demak, ot yasovchi qo'shimchalarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin: -ion (opinion), -age (language) va sifat yasovchi qo'shimchalarga esa: -able (understandable), -ate (accurate), -ent (absent), -or (major), -al (cordial), -tive (native)¹⁴².

Ingliz tilidagi yunoncha sifat yasovchi suffikslarga quyidagilar kiradi: -ic, (ethnic), -al (ethical), -ical (technical).

Prefikslar ham ta'lim sohasida terminlarini hosil qilishda juda muhim hisoblanadi: mis-, un-, be-, out-, up-, under-, over-, with- tub prefikslardir. dis-, de-, in-, il-, ir-, non-, cor-, re- kabilar esa lotin va fransuz tilidan o'zlashtirilgan prefikslar hisoblanadi. Shuni ta'kidlash joizki, roman tillarining quyidagi prefikslari va yarim prefikslariga xos: extra, pre-, re-, sub-, ultra-, counter-, inter-, semi-, trans-, post-, super-, -upper; ushbu prefikslar ta'limga oid terminlarni yasashda juda faoldir¹⁴³.

Hozirda o'zbek tilida ta'lim sohasiga oid atamalarni yasashda -lash affiksi faoldir. Ularning muhim jihati shundaki, ular o'zlashma terminlar singari tizimga singib ketgan. Masalan: baho+lash, ko'chir+ish, gaplash+ish, tekshi+ish va h.k¹⁴⁴.

Ingliz tilidagi -tion, -ing, -ion affikslarning o'zbek tilidagi vaziyatga oid holatni ifodalovchi -sh (-ish), -ash affikslari faolligini guvohi bo'ldik.

Ingliz tilida ta'limga oid terminlarining hosil bo'lishida so'z turkumlaridan ot, sifat, fe'l va ravish sarmahsul ekani aniqlandi. Bundan tashqari, soha terminlarining yasalishi (ot, sifat, fe'l va ravishdan tashkil topgan terminlar modellarining hosil bo'lishi)da quyidagi mahsuldor so'z yasovchi qo'shimchalarni ko'rib chiqishimiz mumkin:

ion: verbalization – artikulyatsion apparat yordamida so'zlarni, nutq tovushlarni keltirib chiqarish;

descalation – maktabsizlantirish, maktabni ijtimoiy institut sifatida tugatish va uni yoshlarni ijtimoiylashtirishning noan'anaviy shakllari bilan almashtirish konsepsiyasi; translation – tarjimaga oid;

articulation – fikrni aniq va ravon ifodalash. Artikulyatsiyaning buzilishi nuqsonlar (tovushlarni chiqarib tashlash), almashtirishlar (-tish uchun -teefl), buzilishlar (uzish) yoki qo'shimchalarda (yugurish uchun -yugurish) ko'rsatiladi¹⁴⁵.

¹⁴² Larsen-Freeman, D. Chaos / complexity science and second language acquisition. Applied Linguistics, 18 (2), 139-157.

¹⁴³ Alijonovich, A. R. Easy Ways to Learn English Language. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 3, 98-100.

¹⁴⁴ To'xliiev B., Shamsieva M., Ziyodova T. Methods of transformation of the Uzbek language. Tutorial. TSPU. 2009. (in Uzbek). – B.19.

XULOSA.

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki, ingliz va o'zbek tillarida ta'lim sohasiga oid terminlarni qiyosiy nuqtai nazardan tahlil qilish bugungi kun tilshunosligidagi dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bu biirnci navbatda ta'lim sohasida o'zaro tajriba almashish, erishilgan yutuqlarni o'rtoqlashish va ilg'or tajribalar bilan tanishishga yaqindan yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. To'xliiev B., Shamsieva M., Ziyodova T. Methods of transformation of the Uzbek language. Tutorial. TSPU. 2009.
2. Larsen-Freeman, D. Chaos / complexity science and second language acquisition. *Applied Linguistics*, 18 (2), 139-157.
3. Potapov L.P. Materials on the semantic-kinship system among the Uzbeks kungrad //zh. "Scientific Thought". – Tashkent, 2020.
4. Alijonovich, A. R. Easy Ways to Learn English Language. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 3, 98-100.
5. Abdullaeva, N. R. (2020). THE PERFECT TEACHING METHOD: CASE OF UZBEKISTAN. *Theoretical & Applied Science*, (7), 10-15.
6. Абдуллаева, Н. Р. (2018). РАЗНЫЕ ВИДЫ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ. *Гуманитарный трактат*, (37), 37-38.
7. Abdullayeva, N. (2021). THEMATIC CLASSIFICATION OF NAMES OF FRUIT TREES IN THE ASPECT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION (ON THE MATERIAL OF THE UZBEK, TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES). *InterConf*.
8. Абдуллаева, Н. Р., & Шаймарданова, М. У. (2024). ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ НАЗВАНИЙ ПЛОДОВЫХ ДЕРЕВЬЕВ И КУСТАРНИКОВ В АСПЕКТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ УЗБЕКСКОГО, ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ). *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 25, 86-89.
9. Ramazonovna, A. N. (2024). PROVERBS AND SAYINGS WITH RHYTONYMS AND THEIR ANALYSIS IN COMPARED LANGUAGES.
10. Абдуллаева, Н. Р. (2024). Пословицы И Поговорки О Растениях В Сопоставляемых Языках. *Open Herald: Periodical of Methodical Research*, 2(1), 4-7.

¹⁴⁵ Larsen-Freeman, D. Chaos / complexity science and second language acquisition. *Applied Linguistics*, 18 (2), 139-157.

11. Абдуллаева, Н. Р. (2024). КОНЦЕПТ “РАСТЕНИЕ” В НАУЧНЫХ ТРУДАХ. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 23, 34-39.
12. Xamidov, M. (2023). ON SOME SIMILAR AND DIFFERENT ASPECTS OF PROVERBS AND SUBJECTS. *American Journal of Pedagogical and Educational Research*, 15, 66-68.
13. Abdumannobovich, X. M. (2023). TRANSFORMATION OF PAREMIOLOGICAL UNITS IN SOUTHERN SURKHANDARYA UZBEK DIALECTS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(05), 168-173.
14. Abdumannobovich, X. M. (2021). O‘ZBEK TILI PAREMIOLOGIK BIRLIKLARIDA SOMATIK SO‘ZLAR SALMOG‘I (Janubiy Surxondaryo o‘zbek shevalari misolida): Xamidov Mansur Abdumannobovich Termiz davlat universiteti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasida o‘qituvchisi, erkin tadqiqotchi. In *Научно-практическая конференция*.
15. Xamidov, M. (2023). BADIY MATNLARDA UCHROVCHI O‘ZBEK SHEVA MAQOLLARINING TRANSFORMATSIYASI. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 3(25), 204-206.
16. Xamidov, M. A. (2022). Surxondaryo o‘zbek shevalariga doir ayrim paremlar tahlili. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(7), 676-684.

THE CONCEPT OF “NATIVE COUNTRY” IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES: SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Mamadaliyeva Husnora Bakhodir kizi

master's student of Termiz University of Economics and Service

Phone: +998978409193

E-mail: sarvarsaid@bk.ru

ABSTRACT

This article provides a comparative analysis of the concept of “native country”. Proverbs related to the concept of “native country” are presented in English and Uzbek languages.

Key words: *native country, English, uzbek, language, concept, proverbs, hometown.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье проводится сравнительный анализ понятия «родная страна». Пословицы, связанные с понятием «родная страна», представлены на английском и узбекском языках.

Ключевые слова: *родная страна, английский, узбекский, язык, понятие, пословицы, родной город.*

INTRODUCTION.

Before reflecting national-cultural peculiarities of the concept “Native country” in the English and Uzbek linguistic cultures it is reasonable to explore few features of the concept “Fatherland”. The period when the term “Fatherland” emerged was 1200s and it predates “Native country” which came into use in 1500. The former is derived from the Latin word “Patria”, “Fatherland” implies heritage, tradition, government, and order while the latter suggests nurturing and a place of birth. The male image of the country calls for patriotism and loyalty, whereas the female metaphor evokes a sense of love and belonging. Since languages have evolved through the years, the notion of “Native country” holds significant cultural and historical importance in the development of both the Uzbek and English languages. For instance: the Uzbek language is primarily spoken in Uzbekistan, a landlocked country in Central Asia.

LITERATURE REVIEW AND METHODS.

The concept of Native country in the Uzbek language is expressed through the term “Vatan”. The idea of “Vatan” has deep roots in Uzbek culture and history. It symbolizes the ancestral native country, the land of one's ancestors, and the source of

cultural identity. “Vatan” is considered to be a fundamental aspect of Uzbek identity, reflecting the unity and shared heritage of the Uzbek people. Speaking of our Native country it is reasonable to give the interpretation concerning the historical origin of the word Tashkent, which is the capital of Uzbekistan. It was called “Yuni” in China sources, “Chach” in the inscription of the Persian king Shapur I, “Shi” in some China sources, and Arabs called it “Shash”. According to Beruniy and Mahmud Kashgariy the name Tashkent appeared in the Turkic sources of 9-12th centuries. In the 15th century it was known as “Tashkura” in Russia. Furthermore, throughout Uzbekistan's history, the notion of “Vatan” has been celebrated and emphasized. It has played a pivotal role in inspiring patriotism, cultural preservation, and a sense of belonging among the Uzbek population. The concept “Vatan” is closely intertwined with the values and traditions of the Uzbek people. Owing to the values and traditions, in Uzbekistan, the term “cradle” is often used as a symbol of the native country or native country. The cradle represents the place where one is born and raised, and it carries a deep sense of attachment, love, and belonging to the land of one's ancestors. It symbolizes the nurturing and protective nature of the native country, much like a mother's cradle provides comfort and care to a child. Besides that, the cradle as a symbol of the native country highlights the importance of roots, heritage, and cultural identity. It signifies the connection between individuals and their native country, emphasizing the pride and affection people have for their country. It represents the sense of unity and shared history among the people of Uzbekistan. This symbol can be found in various forms of artistic expression, including literature, poetry, music, and visual arts. It serves as a powerful metaphor for the deep emotional and cultural ties that individuals have with their native country¹⁴⁶.

RESULTS AND DISCUSSION.

By using the cradle as a symbol, Uzbekistan celebrates and honors the significance of the native country in shaping the lives, values, and aspirations of its people. It embodies the idea of a nurturing and protective native country that provides a sense of identity, belonging, and cultural heritage to its citizens. Several poets and writers have emphasized the term “Vatan” to reflect the cultural identity, unity, and pride of the Uzbek people. Even “O'zbekiston” (Uzbekistan) – the patriotic song, composed by Abdullah Oripov, is a widely recognized anthem that celebrates the beauty, unity, and cultural richness of Uzbekistan. It expresses deep love and devotion to the Native country and has become an iconic symbol of national pride as well as the term “Uzbekistan” is represented with such words as ‘serquyosh’,

¹⁴⁶ Аскольдов, С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 267.

‘bag’rikeng’, ‘baxt’, ‘najot’, ‘mehribon’. "Vatan" (Native country) by Hamid Olimjon, the famous Uzbek poet, pays homage to the love and attachment to the Uzbek land. It vividly describes the natural landscapes, historical landmarks, and the strength of the Uzbek people, emphasizing the significance of Vatan (native country) in shaping their identity.

The term "Native country" in the English language has a rich historical and literary background. It draws upon the imagery of a nurturing and protective mother, symbolizing the native country as a source of comfort, identity, and belonging. In the context of English history, the idea of the Native country gained prominence during times of war and conflict when individuals rallied behind their country. It became a powerful symbol of unity and loyalty to one's country, emphasizing the emotional and cultural ties individuals have with their place of origin and national pride. For example, during World War II, the notion of the Native country played a significant role in inspiring and motivating people to defend their native country against external threats.

“Native country” is often used interchangeably with other similar terms like "native country" or "native land" in the English language. While there might be subtle distinctions between these terms, they all convey a deep emotional connection to one's country of origin. So, Native country has its roots in Old English and Middle English. The Old English term “moorland” referred to the land of one's mother or ancestral native country. It represented a connection to one's familial and cultural heritage. It evokes a sense of belonging, an identity often used to inspire loyalty, unity, and a sense of duty toward one's country, particularly during times of war or political upheaval¹⁴⁷.

In different cultural and linguistic contexts, similar notions are expressed using different terms. For example, in the United States, the term “Native country” is often replaced with “Native land” to denote the same concept of a person's native country or place of origin. Furthermore, the concept of Native country has been widely explored in literature, poetry, music, and visual arts. It is often used as a metaphor to evoke strong emotions, nostalgia, and a sense of rootedness in cultural and national identity. It is important to note that the concept “Native country” reflects a gendered perspective, associating the native country with the nurturing qualities often attributed to motherhood. In a more inclusive and gender-neutral context, terms like “Native land” or “Native Land” are preferred. The concept Native country in the English language reflects the deep emotional and cultural ties which individuals have with their native country. It emphasizes the sense of belonging, identity, and

¹⁴⁷ Шведова Н.Ю. Избранные работы. – М., 2005. – С.185.

loyalty to one's country, and it continues to be a powerful concept in literature, art, and patriotic discourse. The concept Native country has been extensively explored in English literature, poetry, and patriotic speeches. For example: “Land of Hope and Glory” by A.C. Benson: This patriotic song, often associated with British identity, celebrates the beauty and greatness of England as the “Native country of the free”. “Rule, Britannia!” by James Thomson exalts Britain as the “Mistress of the Seas” and praises enthusiastically the virtues of the British Empire, portraying it as the Native country. “I Vow to Thee, My Country” by Sir Cecil Spring Rice: The poem expresses a solemn pledge of loyalty to one's country, describing it as the “heavenly” or “soul's” country, thereby invoking the idea of the Native country. “The Soldier” by Rupert Brooke reflects on the sacrifice of soldiers and their eternal connection to England, referring to it as their “Native country” that nurtured and shaped them¹⁴⁸.

“My Country” by Dorothea Mackellar passionately describes the author's love for her native country, expressing a deep connection to the Australian landscape and referring to it as her “Native country”. “The Lake Isle of Innisfree” by W.B. Yeats conveys a deep longing for a peaceful and idyllic native country, where the speaker wishes to escape to a place of natural beauty and tranquility. “Ode to My Native country” by Thomas Pringle expresses the poet's love and devotion to his native country, South Africa, highlighting its natural beauty and his attachment to its landscapes, rivers, and people. “The Old Country” by Vernon Scannell reflects on the nostalgia and yearning for the poet's “old country”, portraying it as a place of childhood memories and a deep emotional connection. When it comes to emphasize the similarities of the term “Native country” in both Uzbek and English languages, this notion indicates a sense of cultural and traditional identity, belonging, strong emotional duty towards country, as well as many poets and writers express their strong passion, loyalty, breathtaking beauty, eternal connection to their native country, unforgettable childhood in their literary works and poems¹⁴⁹.

The word ‘cradle’ is given as a symbol of “Native country”, and we call our country “Vatan” or “Ona zamin”, “Ona makon” in the Uzbek language. The English describe their country as a “Native country” or “Native land”. In summary, the notion of the Native country or Vatan holds great cultural and historical significance in both the English and Uzbek cultures. It represents a deep emotional attachment to one's native country, evoking feelings of love, loyalty, and pride. Whether expressed as “Native country” or “Vatan”, the concept embodies the sense of belonging and

¹⁴⁸ Аскольдов, С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словес-ностик структуре текста. Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 280.

¹⁴⁹ Шведова Н.Ю. Избранные работы. – М., 2005. – С.79.

identity that individuals have with their native country, forming an integral part of their cultural heritage. Native country is a very broad concept, there are many ways to define and praise it tools can be used. Learning approaches to the Native country aphorisms, which are one of such important tools in the process, that is, mainly found by philosophers, sages, famous historical figures at a certain time. It is also important to have a collection of phrases that help to understand the truth becomes important. Aphorisms have one feature, they are repeated over time will be polished and its value will increase. Here is the first president of our country “Of course, the world is wide, there are many countries in the world, but our native country, Uzbekistan, is unique in this world” the only one. This is a beautiful land, this holy land is called to us proves how dear the native country is to us. Our great enlightened grandfather Abdulla Avloniy said about the Native country: “Each the city and country where a person was born and raised called his Native country. Even animals have this sense of native country. If he loses his native country, he will not live as comfortably as he did in his native country, his life will be miserable. his tongue is in pain all the time. English writer Voltaire “Native country is a place where the soul is a prisoner” says. And Montesque said, “It is up to fathers to raise children with love for the Native country”. “There should be love for the country”, he says. By the way, every nation has its own greats. The human race cannot object to these statements. Vice versa, such aphorisms, which have become masterpieces of the cultural heritage of humanity everyone appreciates the same. As Gelvesiy said, “Love for the native country is for the whole world¹⁵⁰.

It is no secret that aphorisms are loved and studied in all nations and any nation aphorisms that exist in spiritual life are usually also by other people willingly studied. One of the great poets of the 20th century, a child of Dagestan Let's listen to the thought of Rasul Gamzatov, which has become an aphorism. “If someone guarantees me that one day the Avar language will disappear, I am today I am ready to die. How else is love and loyalty to the native country, to one's own language can be defined. This kind of hotness makes the reader's body tremble. You don't always come across sincere thoughts from the bottom of the heart. Below are the words of the world's wise men about the Native country and the place in people's hearts you can get acquainted with the aphorisms. - If you find a person, don't say it is a person, I don't have one; the grief of the people. (Alisher Navoi)

- The country is like the love of two lovers, it has a place in the depths of the heart. (Murod Khidir)

¹⁵⁰ Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М.: Академический проект, 2004. – С. 18.

- One of the qualities of a perfect person is loyalty to the Native country. (Abu Lays Samarkandi) Self-sacrificing people are those who rush to protect the Native country when it is threatened. (A.N. Farabi)

CONCLUSION.

Native country has its core as the original building block for the verb to be born, the nouns parents and relatives, the adjective native, and the concept of one's own, something integral to oneself. Native country touches a point of fondest emotion in both children and adults. We call our country native country because we were born in her, because in her our native language is spoken, and everything in her is for, our own. It is important to notice that the concept "Native country" holds specific place in the worldview of English and Uzbek peoples. Affection and love for the parental home to family and friends, to the inner circle is always essentially witness in both nations every field especially in their life style, art, literature.

REFERENCES

1. Аскольдов, С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 267–280.
2. Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М.: Академический проект, 2004. – 298 с.
3. Шведова Н.Ю. Избранные работы. – М., 2005. – 603 с.
4. Abdullaeva, N. R. (2020). THE PERFECT TEACHING METHOD: CASE OF UZBEKISTAN. *Theoretical & Applied Science*, (7), 10-15.
5. Абдуллаева, Н. Р. (2018). РАЗНЫЕ ВИДЫ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ. *Гуманитарный трактат*, (37), 37-38.
6. Abdullayeva, N. (2021). THEMATIC CLASSIFICATION OF NAMES OF FRUIT TREES IN THE ASPECT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION (ON THE MATERIAL OF THE UZBEK, TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES). *InterConf*.
7. Абдуллаева, Н. Р., & Шаймарданова, М. У. (2024). ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ НАЗВАНИЙ ПЛОДОВЫХ ДЕРЕВЬЕВ И КУСТАРНИКОВ В АСПЕКТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ УЗБЕКСКОГО, ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ). *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 25, 86-89.
8. Ramazonovna, A. N. (2024). PROVERBS AND SAYINGS WITH PHYTONYMS AND THEIR ANALYSIS IN COMPARED LANGUAGES.

9. Абдуллаева, Н. Р. (2024). Пословицы И Поговорки О Растениях В Сопоставляемых Языках. *Open Herald: Periodical of Methodical Research*, 2(1), 4-7.
10. Абдуллаева, Н. Р. (2024). КОНЦЕПТ “РАСТЕНИЕ” В НАУЧНЫХ ТРУДАХ. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 23, 34-39.
11. Xamidov, M. (2023). ON SOME SIMILAR AND DIFFERENT ASPECTS OF PROVERBS AND SUBJECTS. *American Journal of Pedagogical and Educational Research*, 15, 66-68.
12. Abdumannobovich, X. M. (2023). TRANSFORMATION OF PAREMIOLOGICAL UNITS IN SOUTHERN SURKHANDARYA UZBEK DIALECTS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(05), 168-173.
13. Abdumannobovich, X. M. (2021). O‘ZBEK TILI PAREMIOLOGIK BIRLIKLARIDA SOMATIK SO‘ZLAR SALMOG‘I (Janubiy Surxondaryo o‘zbek shevalari misolida): Xamidov Mansur Abdumannobovich Termiz davlat universiteti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası o‘qıtuvchisi, erkin tadqiqotchi. In *Научно-практическая конференция*.
14. Xamidov, M. (2023). BADIY MATNLARDA UCHROVCHI O‘ZBEK SHEVA MAQOLLARINING TRANSFORMATSIYASI. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 3(25), 204-206.
15. Xamidov, M. A. (2022). Surxondaryo o‘zbek shevalariga doir ayrim paremlar tahlili. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(7), 676-684.

ZAMONAVIY HIND FALSAFASINING ASOSLARI HAQIDA MULOHAZALAR

To'lanboyeva Qorako'z Muxtorjon qizi

3-kurs Falsafa (Sharq falsafasi va madaniyati) talim yo'nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Jasur Sulaymonov

PhD, Sharq falsafasi va madaniyati kafedrasida katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada uzoq tarixga ega bo'lgan hind falsafasining bugungi kundagi shakllarini hamda ularning asosidagi ilgari surilgan g'oyalar borasida so'z yuritiladi.

***Tayanch tushuncha va iboralar:** falsafa, vedalar, falsafiy maktablar, epistemologiya, Yaratuvchi, dunyoni anglash, qadimgi hind falsafasi, hislar*

ABSTRACT

This article discusses the present-day forms of Hindu philosophy, which has a long history, and the ideas behind them.

***Key Concepts and Phrases:** Philosophy, Vedas, Philosophical Schools, Epistemology, Creator, Understanding the World, Ancient Indian Philosophy, Senses*

KIRISH

Falsafa har bir davr, har bir mintaqa uchun insoniyat va uning faoliyati bilan borliq o'rtasidagi mutanosiblikni ochib bergan ilmdir. U oddiy bir ehtimollarni ham inkor etmaydi, hayotning yangi qirralarini ochib beradi. Insonlarning turmush sharoiti va aqliy rivojiga ko'ra falsafiy yondashuvlar turli hududlarda turlichadir. Xususan, **hind falsafasi** juda qadim va boy tarixga ega. Uning ko'lami ham ancha keng. Tatqiqotchilar izlanishlarida ham turfa shakllarga ega bo'lgan falsafani ko'rishimiz mumkin. Hindistonning zamonaviy falsafasiga o'tishdan avval, uning dastlabki shakllari haqida ozroq so'z yuritsak.

Hind falsafasi qachon va qay tarzda vujudga kelganligi borasida aniq fiklar, dalillar yo'q. Lekin ko'rishimiz mumkinki, Upanishadlar davrida falsafa fan sifatida shakllanib bordi. Hind falsafasiga mohiyatni bilish haqidagi izlanishdir deya ta'rif beruvchilar ham bor. Qadimgi falsafiy matnlarini falsafa deb atashadi. Falsafa Hindistonda faqat azoblardan qutulish yo'llarini izlash emas, balki ma'naviy bilim berish uchun hamdir. Hind donishmandlar bizni o'rab turgan dunyoni turli tomonlardan tushunishga uringanlar.

Falsafa insonning aqliy faoliyat natijasidir. Insoniyat paydo bo'lganidan beri falsafa ham o'sha paytdan bo'la boshlangan deb hisoblasak bo'ladi. Bu dunyoning yaratuvchisi kim? Dunyoda qandaydir oliy nazorat qiluvchi kuch bormi? Harakatning mevasi insonga ochiq tushunilishi qanday jarayon? Bunday tushunchalar va qiziqishlar inson tabiatiga xosdir. Vedik dunyoqarash dunyoviy va transsendental sirlarni boshdan kechirar ekan, Oliy Haqiqatni butun olamning asosi deb atagan holda emotsional teistik falsafa an'alariga asos solgan. Upanishadlarda tashkil etilgan va Shankaracharya Advaitavatning buyuk saroyini qurgan Vedantaga asoslangan falsafa uning kelib chiqish asosi ham Rigveda Samxitada eslatib o'tilgan Sat Tatva hisoblanadi. Ushbu asl mohiyat zamonaviy nuqtai nazardan namoyon bo'lmoqda. Hind falsafasi qadimiy bo'lish bilan birga, juda ko'p shakllarga ega. Ularning har biri alohida mohiyat kasb etadi.

Qaysidir ma'noda hind falsafasini yangi so'z sifatida qabul qilish talqini ham bor. Mustaqil davr hind faylasuflarining eng katta yutug'i hind falsafasining dunyoda obro'-e'tiborini o'rnatishi bo'ldi. Hind falsafasining kontseptsiyasi mutlaqo yangi. Bu orqali Chorvakizm, Jaynizm, Buddizm, Vaisheshika, Nyayamat, Sankhyamat, Yoga, Vedanta, Shayva, Shakta, Vaishnav kabi falsafalar nafaqat "Sarvadarshan to'plami" nomida to'planganligi tushuniladi, balki bular falsafalar Hind falsafasi deb ataladigan sinkretik yondashuv paydo bo'ldi. Bu sinkretik shakl birinchi marta Advaitavedanti Acharya Sureshvar tomonidan ilgari surilgan.

Rahmat mazhabiga ko'ra, Charvakadan tortib Vedantagacha bo'lgan barcha falsafalarning ma'nosi o'z-o'zini bilish va o'zlikka erishishdir. Darhaqiqat, buddistlik va ateistik falsafalar yo'li ham instinktga asoslanadi. Shuningdek, hind falsafasi dunyo va hayotni inkor etish tamoyilidir. Achariyalarning fikricha, hozirgi davrda hind falsafasi dunyo va hayotni tekshirish yondashuvini qabul qiladi. Bu zamonaviy Dhanika falsafasining o'ziga xosligi va qadimgi hind falsafasidan farqidir.

Bugungi kundagi hind falsafasi uchta asosiy munosabat asosida shakllandi. Birinchisi – an'anaviy hind falsafalarining G'arb falsafasi va madaniyatiga munosabati. Bu boradagi mavjud masalalarning bahsli jihatlari ham uchrab turadi. Ikkinchisi zamonaviy hind falsafasining qadimgi hind falsafasiga munosabati. Har bir yangi avlod o'zidan avvalgi silsilani shartli ravishda o'zlashtiradi va jamiyat sharoitiga moslashtiradi. Uchinchisi zamonaviy hind falsafasining o'zaro munosabatidir. Aslida zamonaviy falsafaning barcha asoschilari haqiqatni tadqiq qilishni o'z hayotlarining asosiy maqsadi qilib qo'yganlar. Haqiqiy qiziquvchanlik, o'z davriga xoslik barcha falsafiy va ilmiy ishlardan xabardor etadi. Zamonaviy mutafakkirlarning asarlarida falsafaning hozirgi davrdagi jarayonini muhokama qildilar. Ular haqiqatni o'rganishning o'ziga xos usulini o'ylab topishdi. Ular o'z aql

zakovatlarini asosida ish ko'rdilar, hind falsafasidagi ratsional jihatlarni tatqiq etdilar. Shunga qaramay, zamonaviy falsafaning asosiy predmeti epistemologiyadir.

Mimamsa tomonidan berilgan muhim savollar – bilim nima? Bilim manbai nima? Bilimning haqiqiyliigi mezoni nima? Bilimning chegarasi nima? Qancha tur bor? Zamonaviy falsafaning har bir asoschisi bu savollarni muhokama qildi. Zamonaviy falsafada tasvirlangan metafizika yaratilish fanining to'liq ifodasi emas. Unda faqat elementning tasviri mavjud. Ushbu elementni tasvirlashda uchta unsur muhim ahamiyatga ega. Bu unsurlar: Ruh, Xudo va tashqi dunyo. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, hind falsafasi bizning hayotimiz bilan chambarchas bog'liqdir. Ya'ni moddiyat hamda idealistik jihatlarni nazarda tutgan holatda ma'lum bir asos yuzasidan yaqinlik aytiladi. Bundan tashqari, bilimlarimizning amaliy va nazariy mavjudligining mohiyatini tushunib yetishimiz ham alohida o'ringa ega. Ularning ikkalasi ham bir maqsad bilan bir yo'lda birga ketayotgan ikki yo'lovchi. Ikkalasining kuchi bir xil sababga bog'liq. Biz bu yakuniy elementning nazariy shaklini falsafada topamiz. Ammo amaliy shakl bizning hayotimizda mavjud. Va bu ikkala shakl birgalikda bizni ushbu yakuniy mohiyatning to'liq shaklini real hayotimizda uchratishimiz orqali anglab yetishimizni nazarda tutadi. Hind jamiyatida falsafaga nisbatan shunday tushuncha borki, bu fan faqat qandaydir maxsus fan tabaqalari jamoasi uchun emas, balki hayotni tushunmoqchi bo'lganlar uchun, umuman hayot haqida o'ylashni xohlovchilar uchundir. Agar bu jarayonda ma'lum mohiyatga erishsa, oddiy odamlardan yuqori darajaga ko'tarila boshlaydi. Shunday insonlar borki, ular doim yuqori hayotga intiladilar. Falsafada eng qiyin va eng yuqori mavzular ko'rib chiqilganligi uchun ham bu fan hamma uchun ham birdek ma'lum emas.

Aytishimiz mumkinki, falsafa butun dunyoni tushunishga urinishdir. Faylasuf dunyoning biron bir jihatini e'tiborsiz qoldirmasligi kerak. Insonning tabiatini bilishga intilish, butun dunyo haqida qandaydir nazariyani bilish istagi ham inson fitratiga xosdir. Har bir inson koinotdagi insonning o'zni haqida qandaydir fikrni o'rnatishga harakat qiladi. Hayotiy faoliyatda bilimdon ishtirok etishni istaganlar ushbu turdagi fikrni shakllantirishga alohida harakat qilishadi. har bir insonning inson kelajagi va koinotning faoliyati, hayotiy omillar borasida qandaydir fikr bor, shuning uchun hind falsafasida har bir inson faylasufdir. Hayot manbayi bo'lgan havosi kabi falsafa ham tanamizning qismlariga kirib boradi. Falsafani o'rganish orqali inson boshqa olimlarning fikrlari bilan tanishadi va o'zi ilmiy fikrlashni o'rganadi. O'rganish qulayligi uchun zamonaviy olimlar bu fanni tarmoqlarga bo'lishdi. Qadimda bunday tarmoqlar bo'lmagan, ammo har bir faylasuf o'z nazariyalarini qandaydir tartibda ilgari surgan.

Agar shu tarzda qaralsa, zamonaviy nuqtai nazardan hind falsafasi bevosita hayotning nozik jihatlaridan ilhom oladi, ta'sirlanadi. Hayotning hamma joyida qayg'u va izzat keng tarqalganligi uchun Hindistonning mutafakkirlari ulardan ta'sirlanishi tabiiy holat edi. Natijada, deyarli barcha hind faylasuflari azob-uqubatlarni muhokama qilishdan boshlanganligini aniqlaymiz.

Hind falsafasining sadizmi o'z sevgilisining kelishiga qat'iy ishongan, lekin ajralish davomiyligini aniq bilmaydigan, ajralgan ayolning ko'z yoshlariga o'xshatishar ekan. Dunyo o'zining oddiy ko'rinishida qayg'ulidir, lekin qayg'u hayotning yakuniy xulosasi emas. Bu qayg'uning sababi bor, undan qutulish va baxtga erishishning vositasi bor. Jaholat barcha azob-uqubatlarning ildizi sifatida ko'riladi. Baxtga bilim orqali erishish mumkin. Hind falsafasi saodatli idealga va unga ruhiy amaliyot orqali erishishga cheksiz ishonchga ega, shuning uchun ham qayg'u tuyg'usida tug'ilgandan keyin ham optimist bo'lganligi uchun hurmatga sazovor bo'lishi kerak. Hatto dunyoviy sohada ham, qadimgi hindlar qurgan ulkan imperiyalar va boshqa shaxslarga nazar tashlab, ularda kuch, mehnat va hayotga ishtiyoq yetishmadi, deyish mumkin emas. Hindistonda barcha falsafalar bu baxtsiz dunyodan xalos bo'lishni o'zlarining asosiy maqsadi deb biladilar. G'am-g'ussa tuyg'usi bilan ta'sirlangan hind tafakkuri hamisha bu g'amgin dunyodan, tug'ilish an'anasidan qutulish yo'llarini izlab kelgan. Har bir inson najotni hayotning oliy va fidokorona yakuni deb bilgan. Aynan g'am-g'ussa mavjud ekanligi uchun G'arb faylasuflarining ba'zi vakillari hind falsafasini pessimist deb baholaydilar.

Hindiston va G'arb falsafalari nuqtai nazarida ham farq bor. Hind falsafasining yondashuvi spiritizmdir. Hayotning, dunyoning g'aroyibligini anglagandan keyin qaysidir ma'noda pessimistik bo'lib qoladi, lekin hayot haqiqatini tushunadigan Maxatmaslar, donishmandlar, tasavvufchilar, faylasuflar va boshqalar unga qiziqmasa, unda pessimizm bor degani emas. Hind nuqtai nazari ham asosan materialistikdir, ammo materializm hayotni boy, farovon, azob -uqubatlarsiz qilishi mumkin, ammo u haqiqiy baxt, tinchlik va qoniqish haqidagi tasavvurni ta'minlab bera olmaydi. Ba'zi tatqiqotchilar G'arb inqilob va mojarolarning ildizidir, shuning uchun ularning yondashuvi o'ta moddiy deb izohlashadi.¹⁵¹ Hozirgi vaqtda Chinmayanand ji, Acharya Shriram Sharma, Svami Sharananand, Osho Rajneesh, J. Krishnamurti, Yogananda Paramaxansa va boshqalar kabi ko'plab mutafakkirlar avvaldan shakllangan mafkurani tiklashga harakat qildilar.

Buning asosiy sababi ularning asosiy ta'limlarida muhim o'rin egallaganligi edi. Bugungi kunda hind olimlari zamonaviy ilm-fan sohasida xorijiy mamlakatlarda ham e'tirofqa sazovor bo'layotganining sababi ham shu. Bir paytlar dunyoning boshqa

¹⁵¹ <https://hi.m.wikipedia.org/wiki>

davlatlaridan kelgan odamlar bu falsafani tushunib, o'z mamlakatlarida buyuk faylasuf sifatida namoyon bo'lgan edi. Shuning uchun qadimgi hind falsafasining bir ko'rinishi dunyoning aksariyat falsafalarida aniq ko'rinadi.

Buning eng muhim jihati shundaki, hind falsafa juda keng. Muqaddas kitoblar ilm-fan va oddiy odamlar hayotini yaxshilash uchun yozilgan bo'lsa, ilm-fan va matematikaning eng chuqur sirlariga javob berish uchun ham bitiklar yozilgan.

Avvalo falsafada turli savollar tug'ilishi orqali yangi g'oyalar kashf etiladi. Koinot qanday va nima uchun yaratilgan deya berilgan savol har bir falsafaning asosidadir. Bu kabi savollar zamonaviy fan uchun haligacha tushunarsiz bo'lgan jihatlari ham bor. Hind falsafasi bu savolga ancha oldin javob bergan va bu falsafa ana shunday savollardan tug'ilgan. Sankhya falsafasi tabiat va inson nazariyasi bilan bir qatorda sabab va oqibat nazariyasini o'zida ifodalaydi.

Sankhya falsafasiga ko'ra hech narsasiz biror narsaga erishib bo'lmaydi. Ya'ni, har qanday narsa va hodisalarning kelib chiqishi uchun nimadir sodir bo'lishi kerak.

Hind falsafasining kelib chiqishi ham Ramayana va Mahabharata kabi dostonlardan ekanligiga bir qancha tahminlar bor, shu bilan birga bunga ishonuvchilar ham topiladi. Sutra davrida yaratilgan Sutra adabiyoti ham ahamiyatli.

Yangi davr falsafiy muhitida bir qanvha yirik shaxslar yetishib chiqqan edi. Xususan, Svami Vivekanand hindularning hinduizm xabarini birinchi marta G'arbga olib bordi. Uning asosiy faoliyati hinduizmning ta'limotlarini yoyish orqali vatandoshlarida o'z madaniyati bilan hurmat va faxrlanish tuyg'usini berish bo'ldi. O'sha paytgacha asosan Yevropa g'oyalari ta'sirida bo'lgan hind millatchi yetakchilari endi o'zlarining hindu ildizlari va shu tariqa o'z vatandoshlarining katta qismi bilan yangi aloqaga ega bo'ldilar.¹⁵²

Mahatma Gandhi. O'zining ma'naviy salohiyati, qat'iy hayot tarzi, o'z vatandoshlarining kambag'al qatlamlariga ham fidokorona xizmati va Hindiston mustaqilligiga olib kelgan ommaviy kuch ishlatmaslik harakati namoyondasi sifatida butun dunyoda Mahatma, ya'ni „buyuk qalb“ nomi bilan mashhurdir. Gandining buyukligi u Hindistonni mustaqillikka olib kelganida emas, balki u bu maqsadga erishgan yo'lining mohiyati hisoblanadi. U o'zining harakatini "Satyagraha" deb atagan, bu so'zma-so'z "haqiqatga yopishish" degan ma'noni anglatadi, ammo "passiv qarshilik" yoki kuch ishlatmasdan qarshilik ko'rsatish deb tarjima qilingan. Bu satyagrahada urg'u ahimsa bo'lganligi sababli, haqiqatga sodiq qolish qat'iy zo'ravonliksiz passiv qarshilik faoliyatini anglatardi. Gandi o'z kuchini Upanishadlar va Bhagavad Gita ta'limotlaridan olganini aytadi. Gandiying Satyagraha ta'limotining asosida upanishadlarning Tat tvama si, "o'zini hamma narsada va

¹⁵² <https://www2.hawaii.edu/~freeman/courses/phil300/34.%20Modern%20India.pdf> b.3

hamma narsani ularda ko'radiganlar" donoligi bilan bog'liq. Gandi uchun ozodlik faqat fidokorona xizmatning sof hayoti orqali kelgan va shuning uchun u ko'pincha karma-yoga ustasi sifatida e'tirof etilgan. Gandining Satyagraha ta'limotida **bhakti yoga** elementlari uchraydi.

Aourabindo Goshning zamonaviy hind falsafasida ma'lum o'ringa ega. G'arbiy muhitga butunlay moslashgan ziyoli bo'lib, bir qancha muddat fanatik millatchi liderlardan bo'lgan. Keyingi yillarda u mohir yog sifatida namoyon bo'lgan. U g'arb falsafasi ma'lumotlariga ega bo'lgani uchun Vedantalarni zamonaviy nuqtai nazardan o'zgartirishga harakat qilgan. Aurobindo o'zining "Ilohiy hayot" asarida o'z ta'limotini Upanishadlarda va Brahman bilan o'zlikni anglash haqidagi ta'limotini ifodalagan. Sansara tushunchasini anglatish uchun u zamonaviy evolyutsiya nazariyasiga asoslangan noyob nazariyani ishlab chiqdi. Aurobindoning ta'kidlashicha, butun koinot har doim Brahman bilan o'xshashlikdagi yuksak mukammallik holatiga evolyutsiya holatidadir.¹⁵³

Bundan tashqari Rammohun Roy (c. 1774—1833), Svami Dayananda Sarasvati (1824—1883), Sri Ramana Maharshi (1879—1950), Paramahansa Yogananda (1893—1952), Meher Baba (1894-1969), Jiddu Krishnamurti (1895—1986), A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada (1896—1977), Bhagavan Çri Sathya Sai Baba (1926—), Bhagwan Shree Rajneesh "Osho" (1931-1990) kabi zamonaviy hind falsafasining vakillari o'z faoliyatlarini olib borganlar, yangi g'oyalar bilan muhim o'rinlarga ega.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda hind falsafasi yangi bir ko'rinishda namoyon bo'lmoqda. Asosiy xususiyati shundaki, zamonaviy falsafada avvalgi mavjud ta'limotlar saqlangan holda zamon ruhida qayta tashkil etilishidir. Bugungi kun talabi ham qadriyatlarni kelajak avlod uchun munosib yetkazib berishdir. Shuning barobarida zamonaviy davr faylasuflari faoliyatlarida bir birini takrorlash hollri kuzatilmaydi. Ayni bir g'oya bo'lsa-da, uning beriladigan go'ya va yondoshuvlari turfa xildir. Umuman olganda hind falsafasi azaldan boy falsafa hisoblanib kelinadi. Bugungi kunda biz zamonaviy hind falsafasi yangicha pozitsiyada namoyon bo'lmoqda.

G'arb faylasuflari tomonidan hind falsafasiga nisbatan pessimist sifatida qarashlariga kelsak, bu ularning yondoshuvlaridir. Ammo shunisi ham borki, har bir falsafiy ta'limotda bo'lgani singari hind falsafasida ham o'z dunyoqarashlariga xos bo'lgan haqiqatlari mavjuddir.

¹⁵³ <https://www2.hawaii.edu/~freeman/courses/phil300/34.%20Modern%20India.pdf> b.4

Ijtimoiy munosabatlarda ham zamonaviy hind falsafada har bir inson o'ziga xos faylasuf sifatida ifodalanadi. Chunki inson ongida bu hayotni anglashga bo'lgan intilish doim mavjud bo'lgan. Bu jihad esa hamisha e'zozlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. आधुनिक भारतीय दर्शन का संप्रत्यय (1828 से 1952 तक) – एक नजर में <https://www.questjournals.org/jrhss/papers/vol4-issue1/G04013537.pdf>
2. भारत और वैदिक विज्ञान: षड्दर्शन, कहानी हिंदू धर्म में सनातन परंपरा के ... <https://www.amarujala.com/amp/columns/blog/hindu-religion-and-philosophy-know-about-shaddarshan-the-six-ancient-indian-philosophies>
3. आधुनिक दर्शन में स्वतंत्रता – Independence in Modern ... <https://www.exoticindiaart.com/book/details/independence-in-modern-philosophy-with-special-reference-to-mill-marx-and-sartra-mzs761/>
4. <https://www2.hawaii.edu>
5. blog@auw.co.in
6. Sulaymonov, J. B. (2022). ABDURAHMON IBN XALDUN AXLOQIY QARASHLARI VA SARVAPALLI RADHAKRISHNAN AXLOQIY QARASHLARINING QIYOSIY JIHATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 25), 363-373.

ХОЖА АХРОР ВАЛИЙ – АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ ЮКСАЛИШИНИНГ ЁРҚИН ВАКИЛИ

Абдуллаев Улуғбек Артикбаевич

*Тошкент давлат шарқшунослик университети доценти,
тарих фанлари номзоди.*

АННОТАЦИЯ

Хожа Аҳрор Валий XV асрда яшаб ўтган донишманд, буюк тасаввуф сиймоларидан биридир. У ўзи яшаган даврнинг пешқадам олими, мутаффакири ҳисобланади. Унинг номи ҳар доим Юсуф Ҳамадоний, Аҳмад Яссавий, Абдуқодир Гиждувоний, Баҳовиддин Нақишбанд, Нажмиддин Кубро, Занги ота, Ялангоч ота, Сўфи Оллоёр ва бошқа тариқат алломалари билан бирга тилга олиниб, эъзозланади. Хожа Аҳрорнинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида кўплаб илмий асарлар ёзилган. Ўз даврининг, улуғ мутаффакири ва шоирлари Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, ҳамда султон Хусайн Бойқаро, Заҳириддин Муҳаммад Бобурлар, Хожа Аҳрорни ўз маънавий тирлари-муришлари деб билганлар, Бобур унинг “Волидаия” асарини туркий тилга таржима қилган.

Калит сўзлар: *суфизм, тариқат, тасаввуф, Волидаия, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Хусайн Бойқаро, Заҳириддин Муҳаммад Бобурлар, Хожа Аҳрор*

АННОТАЦИЯ

Ходжа Ахрор Вали – мудрец, живший в 15 веке и являющийся одним из величайших деятелей суфизма. Его считают ведущим учёным и мыслителем своего времени. Его имя всегда упоминается и почитается наряду с Юсуфом Хамадони, Ахмадом Яссави, Абдукадиром Гиждувани, Бахавиддином Нақишбандом, Наджмуддином Кубро, Занги ата, Ялангоч ата, суфием Олайором и другими учеными ордена. О жизни и деятельности Ходжи Ахрора написано множество научных трудов. Великие мыслители и поэты своего времени Абдурахман Джамии, Алишер Навои, а также султан Хусейн Бойкара, Захириддин Мухаммад Бабур, Ходжа Ахрор считали его своими духовными наставниками, Бабур перевел его произведение «Волидаия» на турецкий язык.

Ключевые слова: *Суфизм, секта, мистика, Абдурахман Джамии, Алишер Навои, Хусейн Бойкара, Захириддин Мухаммад Бабурлар, Ходжа Ахрор*

ABSTRACT

Khoja Akhror Vali is a sage who lived in the 15th century and is one of the greatest figures of Sufism. He is considered the leading scientist and thinker of his time. His name is always mentioned and revered along with Yusuf Hamadoni, Ahmad Yassawi, Abdukadir Gijdivani, Bakhaviddin Naqishband, Najmuddin Kubro, Zangi ata, Yalangoch ata, Sufi

Ollayor and other scholars of the order. Many scientific works have been written about the life and work of Khoja Akhror. The great thinkers and poets of their time Abdurrahman Jami, Alisher Navoi, as well as Sultan Hussein Boykara, Zakhiriddin Muhammad Babur, Khoja Akhror considered him their spiritual mentors; Babur translated his work “Volidaya” into Turkish.

Key words: *Sufism, sect. mysticism, Abdurakhman Jami, Alisher Navoi, Husayn Boykara, Zahiriddin Muhammad Baburlar, Khoja Ahror*

КИРИШ

Хожа Ахрорнинг исмига кўпинча “Вали(й)”сўзи ҳам кўшиб айтилади. Академик Иззат Султоннинг ёзишича: ўрта асрлар одамнинг тасавурида машойих ва авлиёлар Аллоҳга яқин бўлишга эришган кишилардир. (Валий-яқин демакдир, кўплиги -авлиё). Шунинг учун ҳам улар Ҳабибуллох (Аллоҳнинг дўстлари) деб ҳам аталадилар. Бу буюк кишиларнинг жамият ҳаётида тутган юқори ўрнини “Шайх” лақаби орқали ҳам билишимиз мумкин. “Шайх”-эга, сардор, маъноларини билдиради.

Самарқандлик таниқли олим Ботурхон Валихўжаев, “Хожа Ахрор тарихи” номли рисоласида (“Ёзувчи” нашриёти, Т., 1994.) Хожа Ахрор фаолиятига бағишлаб Шарқ ва Ғарб олимлари ёзган айрам асарларга қисқача тўхталиб, куйидагиларни қайд этган эди: “Афғонистоннинг таниқли олими Абдулҳай Ҳабибий 1965 йилда “Форс адабиёти” номли машҳур асарида уни “Йирик вали Убайдуллох Ахрор”деб таърифлайди. Чех олими Феликс Тауэр: “Хожа Ахрор номи билан шуҳрат қозонган туркистонлик табаррук авлиё, нақишбандия сулукининг шайхи Насриддин Убайдуллох ибн Махмуд Шоший” деб эҳтиром билан тилга олади”,

Хожа Ахрорнинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида ўз замонасидан ҳам, ундан кейин ҳам кўплаб илмий асарлар, рисоалар ёзилган. Жумладан, Абдурахмон Жомий “Нафаҳот”ул-унс” асарида Хожа Ахрор номини эҳтиром билан тилга олади. Бу ҳақида Алишер Навоий “Насойим ул муҳаббат”(“Муҳаббат шабадалари”) асарида шундай ёзади: “Ҳазрати Махдуми н.м.к.”(новвара марқадихум нуран(унинг қабри нурга тўлсин)[1].

“Нафаҳот ул-унс”ни битирда замон машойихи ақобир-и қайдида эрдилар, Ҳазрат Хожа Насриддин Убайдуллоҳдин ўзга кишини ул табаррук китобда зикр қилмадилар.

Кўрамизки, буюк шоир ва аллома Абдурахмон Жомий замондошлари орасида Хожа Ахрордан бошқа тасаввуф уламолари номини ўз китобига киритишни лозим топмайди.

Шу мисолнинг ўзи Хожа Аҳрорнинг нуфузи ва обрўси қай даражада баланд бўлганини кўрсатади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Алишер Навоий “Хамса”нинг биринчи достони “Ҳайратул-аброр” да нақшбандлик сулоласининг асосчиси Баҳовиддин Нақшбандга юксак эҳтиром сўзларини айтгач, Хожа Аҳрор Убайдуллоҳни “ул ҳазрат Хожа Убайдуллоҳга муҳтожлик арзимиз бўлсунким, ул киши (ҳозир) ул ҳазрат (Хожа Баҳовиддин) нинг мутлоқ ўринбосари, ҳатто ҳақиқий ҳалифасидир” деб таърифлайди.

Унинг базмида ҳар қандай оғохлар ўзларини йўқотишган Унинг хизматини қилган ҳар бир одам оғохлик касб этиб, гадолар гарчи гадо бўлса ҳам маънавий жиҳатдан шоҳ бўлганлар... у жаҳон мулки экинзорининг деҳқони, (йўқ, деҳқон и эмас), балки жаҳон мулкининг посбонидир. Унинг мактублари агар бирор подшоҳ қошига етса. Улар уни ўқиб, бош кийимлари орасига қистириб қўядилар. У подшоҳлар бу мактубни тож деб билиб, бошга кўярди. Мактубдаги ҳар бир сўз улар учун бамисоли қимматбаҳо дурдир. У лутф қилиб шохларгагина тож ато этмай, балки гадоларга ҳам тожбахшлик қилувчидир. У худонинг сўзларини одамларга тушинтирар экан. Унинг учвун тингловчилар шоҳми ё гадоми-тенг эди.

Бу мисраларни академик Иззат султон ҳозирги тилимизда насрий баён этган. Унда буюк дин арбоби Хожа Аҳрорни Навоий Баҳовиддин Нақшбанд тариқатининг энг катта вакили сифатида таърифлайди. Навоий Хожа Аҳрорни Нақшбандга нисбатан “Халифай мутлоқ” (мутлоқ ўринбосар) ва ҳалифайи барҳақ (ҳақиқий ўринбосар) деб атайди, чунки Хожа Аҳрор Валийнинг фикралари буюк устоднинг таълимотини чуқурроқ ва тўлароқ очиб беради, уни муносиб равишда давом эттиради[2].

Алишер Навоий Хожа Аҳрор ҳаётига доир айрим маълумотларни ихчам шаклда умумлаштириб беради. У буюк Валий таржимаи ҳолига доир энг муҳим ўринларни хурмат билан таъкидлаб ўтади. Олим ёзади: “Аларнинг мавлуди Тошкентдадур ва оталари дарвеш киши эрмиш ва она тарафидин ҳамоноки, Шайхи Таҳурки, ул вилоятда”, мутаййин шайх эрилиши, анга етарлар ва ўзларида бу иш чошниси туфулият айёмидан бор эрмиш”. (Бу ўринда Навоий Хожа Аҳрор Тошкент шаҳрида таваллуд топганини алоҳида таъкидлагани муҳим).

Баъзи манбаларда Хожа Тошкент вилоятидаги Боғистон қишлоғида туғилган деб айтилади. Жумладан, “Шарқ манбалари ёргарликлари” сериясида босилган “Самарқандские документы XV-XVI в. (О владениях Хожа Аҳрара в Средней Азии Афганистана) деб аталган ниҳоятда ноёб китобда (уни йирик тарихчи олим О.Д. Чехович нашрга тайёрлаган ва матнларни русчага таржима қилган). “Убайдуллаҳ,

сын Махмуда, (Хожа Ахрор)” родился в 1404г. в селении Багистон Ташкентской области, в семье потомственных шейхов, бывших одновременно землевладельцами и купцами” -деб ёзади[3]. Тадқиқотчи Элёр Каримов ҳам Хожа Ахрорни Боғистонда туғилган деб ҳисоблайди[4]. Ҳазрати Вали туғилган кунинг 600 йилли бағишланган “Рашаҳату айнил ҳаёт”(“Обихаёт томчилари”) ҳамда “Табаррук рисолалари”[5] тўпламларида даҳо Тошкентда туғилган деб қайд этилади. Б. Валихўжаев ҳам Хожа Ахрор Вали Тошкентда туғилган деб ҳисоблайди. Албатта, унинг қайси жойда туғилгани жуда муҳим масала эмас. Лекин, ўқувчилар чалғимаслиги учун бирхиллик бўлгани маъқул.) Шу жиҳатдан “Табаррук рисолалар”дан жой олган Абдулхай ибн Абдулфатҳ ал-Ҳусайний қаламига мансуб “Насабнома и Хожа Убайдулла” Ахрор Хожа Убайдуллоҳ-Хожа Ахрор 806 хижрий йилнинг рамазон ойида. Яъни 1404 мелодий йилнинг март ойида Шош – Тошкентда дунёга келган. Хожа Убайдуллоҳнинг отаси Хожа Маҳмуднинг аждоди Муҳаммад Номий Бағдодийга бориб етар экан. X асрда яшаган Муҳаммад Номий шу даврда Шошнинг машхур уламоларидан бўлмиш Абубакр Муҳаммад Қафқол Шошийнинг шуҳратини эшитиб, Бағдоддон Шош-Тошкентга келиб, ундан сабоқ олади ва Шошда турғун бўлиб қолади. Хожа Убайдуллоҳнинг отаси ана шу хонадон фарзандларидан эди. Хожа Убайдуллоҳнинг онаси Хожа Довуднинг қизи бўлиб, Шайх Хованди Таҳур эса Баҳоваддин Нақшбанднинг ҳурмат ва эҳтиролишга сазовор бўлган шайхлардан Умар Боғистонийнинг ўғли. Хожа Убайдуллоҳнинг болалик ва ёшлик даври Тошкентда ўтган.”

Тарих фанлари доктори Асомиддин Ўринбоев “Хожа Ахрор” мақоласида Хожа Ахрор Боғистон қишлоғида туғилган деб ҳисоблайди.

(Куддуиса сирруху) рисоласи эътиборга сазовор унда ёзилишича “Жаҳонпаноҳ Султон Абу Саид Мирзо ҳазратларининг ул зотга бўлган иродат ва эътиқодлари сабаб унинг даъвати ила (Хожа Убайдуллоҳ ҳазратлари)” туғилган шаҳарлари бўлган Тошкентдан Самарқандаги ташриф буюрдилар”. Мазкур фикрлар ҳам масалага аниқлик киритади, албатта. Алишер Навоий “Насойим ул мухаббат” рисоласида Хожа Ахрор таълим олган барча йирик тасаввуф устозларини ҳурмат билан тилга олади. Булар Хуросон машойихлардан Ҳазрат Мирсайид Қосим Анвар, Шайх Баҳоваддин Умар, Шайх Зайниддин Хавофий, Мавлоно Муҳаммад Асад, Мавлоно Саъдуддин Қошғарийлар эди. Мовароуннаҳр машойихларидан Хожа Муҳаммад Порса, Хожа Абу Наср, Мавлоно Низомиддин Хомушларининг суҳбатларидан баҳра олади. “Мавлоно Яъқуб Чархий қ.с.дан иршодлар ва тарбиятлар топибдурлар, ва сўнгралар Ҳазрат Хожаға анча мукнат даст бердики, маълум эмаски, машойихдан ҳеч кимга ул даст берибдур ё йўқ”[6].

Алишер Навоий ва бошқа тасаввуф уламолари Хожа Аҳрор Валийлик даражасига эришгандан кейин фуқаро ва эл-юрт манфаатлари йўлида катта эзгу ишлар қилганини алоҳида таъкидлайдилар. Навоийнинг таъкидланишича, “Мовароуннаҳр салотини (хукмдорлари)” ўзларини аларнинг муридзодалари ва маҳкуми ҳукми туторлар эрди. Йўқки, ёлғиз Мовароуннаҳр салотини, балки Хуросон ва Ироқ ва Озарбайжон, ҳаттоки бир соридини Рум ва Мисргача ва бир соридин Хито ва Ҳиндғоча барча мулук ва салотин ўзларин Хожаанинг маҳкуми ҳукми ва маъмури фармони тутарлар эрди”(яъни унинг ҳар қандай топшириғини беками кўст бажарар эдилар).

Кўрамизки, Хожа Аҳрор болалиги ва ёшлигидан бошлаб улуғ машойихлар, тасаввуф вакиллари суҳбатида бўлиб, тарбият топган. Улардан нақшбандлик тариқатига доир сир-асрорларни пухта ўзлаштирган. Шунинг учун ҳам Навоий уни замонасидаги энг улуғ валий, авлиё инсонлардан бири деб улуғлайди.

Хожа Аҳрор Баҳовиддин Нақишбанд тариқатининг йирик арбоби ва буюк таълимотининг давомчиси сифатида тан олинди, ном қозонгандан кейин 1431-1432 йиллардан бошлаб ва тижорат билан ўз тирикчиликни ўткази бошлади.

Шўро мустамлакаси йилларида ҳалол меҳнати билан обрў-эътибор қозонган Хожа Аҳрорнинг фаолияти фақат қора бўёқлар билан тасвирланди. Уни йирик феодал ва реакцион диний арбоб сифатида қораловчи асарларга кенг ўрин берилди. Бу буюк зотнинг фаолияти ҳақида фақат салбий фикрлар айтиши мумкин эди ҳолос. Бундай нотўғри, биртгомона сохта муносабатга Мустақиллик йилларида чек қўйилди. Хожа Аҳрорнинг буюк хизматлари, муносиб баҳоланиб, тарих адолати тикланди. Даҳо таваллудининг 600 йиллиги Ўзбекистонда муносиб нишонланди.

Хожа Аҳрор фаолиятини чуқур ўрганиш, ҳолис ва ҳуқуқий баҳолашасосида бу тасаввуф алломасининг чин инсоний қиёфаси кўз ўнгимизда тобора равшанлашиб бормоқда. Энди ана шу масалалар хусусида қисқача тўхталиб ўтамиз.

Аввало, Хожа Аҳрор хукмдорларнинг муносабатларига назар солайлик. Бу буюк аллома тарих сахнасида чиққан йилларда теурий шахзодалар олиб борган тож-тахт талашувлари натижасида меҳнаткаш аҳоли ҳонавайрон бўлиб, оғир аҳволда қолган эди. Ана шу қийин шароитда Хожа Аҳрор зулм остида эзилган халқнинг чинакам химоячисига айланди. Буни қуйидаги мисол орқали яққол кўришимиз мумкин. Умаршайх Мирзо (Захириддин Мухаммад Бобурнинг отаси) Тошкент шаҳри ва вилоят аҳолисига 250 минг динор солиқ солади. Бу меҳнаткаш халқ учун жуда оғир ташвиш эди. Хожа Аҳрор ана шу маблағнинг ҳаммасини ўз ёнидан тўлайди ва яна солиқ йиғувчиларга ҳам 70 минг динор маблағ бериб, халқни оғир юқдан ҳалос қилади. Савол туғилади: Хожа Аҳрор шунча катта маблағни

қаердан олган? Бунинг биринчи асоси шуки, тахт таллашиб ўзаро кураш олиб бораётган темурий шахзодалар жумладан, Абусаид ва унинг ўғиллари Султон Ахмад Мирзо, Умар Шайх Мирзо ва Юнусхоннинг ўғли Султон Махмудлар орасидаги барча низолар Хожа Аҳрорнинг бевосита аралашуви ва воситачилиги туфайли тинчлик, ҳамжиҳатлик сулҳ билан ҳал қилинган.

Мазкур ҳукмдорлар Хожа Аҳрорни ўзларининг пири мушидлари, диний-ғоявий раҳнамолари деб билганлар ва унинг барча топшириқларини ҳеч қандай сўзсиз бажарганлар. Улар ҳам ўз навбатида Хожа Аҳрорга катта ер-мулкларини суюрғол сифатида тортиқ қилганлар. Хожа тасарруфига ўтган ерлардан деярли солиқ олинмаслиги ҳақида васиқалар берилган. Холбуки, шу вақтларда оддий фуқаролар шариат томонидан белгиланган ушр, мол ва закотлардан ташқари 30 га яқин турли олиқ –солиқлар (шу жумладан тамға, ёрғу) тўлашга мажбур эди. Шу туфайли жуда кўп даҳқоидалар ўз ер-сувларини Хожа Аҳрор ихтиёрига ўтказиш йўли билан ана шу оғир солиқлардан озод бўлганлар, айти замонда ўз ерларидан аввалгидек фойдаланиб, ундан баҳраманд бўлаверганлар. Бундай ер-мулклар Тошкент вилоятидан ташқари Амударё соҳаларигача чўзилган бўлиб, 1300 дан ортиқ экинзорларни ташкил этган[7].

Хожа Аҳрор дехқончилик билан бирга Мовароннаҳрдан ташқарига, Хуросон ва Ҳиндистонга ҳам моллар юбориб, савдо-сотик билан шуғулланган. Булардан келган катта маблағларнинг бир қисмини “аҳоли бошига тушган оғир солиқларни тўлаш, диний ва маданий курилишларни амалга ошириш каби ишларга сарфланган” Хожа Аҳрор томонидан Самарқандда, Тошкентда ва Қобулда ҳам мадрасалар қурдирилганлиги манбалардан маълум[8]. Кўрамизки, Вали Шўро маддоҳлари ёзганидек, “золим” “реакцион дин арбоби”, “шафқатсиз феодал” бўлган эмас.

Манбалардан ёзилишича, у ҳатто илм толиби бўлиб, юрт кезиб юрган пайтларида ҳам имкони борича мухтож одамларга ёрдам қилишни тарк этмаган. “Рашахот” асарларида ёзилишича, Хожа Аҳрор Ҳиротда ўқиб юрган чоғида “бўш вақтларида ҳаммомга бориб, бепул ходимлик қилар” (одамларни ювинтириб кўяр) эди. Яна Хожа Аҳрор бир куни кўчада оч кишини кўрди ва ошхонага олиб кириб, салласи эвазига овқат олиб, унинг қорнини тўйғизди”[8].

Буларнинг ҳаммаси Хожа Аҳрор болалигидаёқ ўз хаётини одамларга фойда, манфаат етказишга бағишлаганини кўрсатади. У ўсиб улғайган муҳитда инсонларга доим яхшилик қилиш, хаётини эзгу ишларга бағишлаш руҳи устувор эди. Хожанинг бобоси, Шайх Умар Боғистоний ўғли Шайх Хованд Тохурга) “ё Тахур, мулла бўлма, шайх бўлма, сўфий бўлма, у бўлма, бу бўлма, мусулмон бўл” деб насиҳат қилар экан.

Бу оилада машхур тасаввуф устозларининг айтган буюк ҳикматлар руҳи устуворлик қилган. Улуғ машойихлар йўлидан юриш, уларнинг ҳаёт тарзига амал қилиш, яхши анъаналарни давом эттиришга интилиш одоб тусига айланиб кетган эди. Жумладан, машхур турк машойихларидан бўлган Сулаймон отанинг: “Ҳар ким кўрсанг Ҳизр бил, ҳар тун кўрсанг Қадр бил” ҳамда “Барча яхши, биз ёмон, барча буғдой, биз сомон” сингари содда, айнаи чоқда ниҳоятда теран фикрларига амал қилиши одатий қоидага айланганди. Ана шу буюк тасаввуфлар сулоласига мансуб бўлган Исмоил отанинг: Офтобда соя бўлғил ва сўвукда жома бўлғил ва очликда нон бўлғил”[8]. деган ҳикматлари бу оилада аъзолари учун муқаддас саналганича шубҳа йўқ. Юқоридаги ҳикматлар халқимиз орасида бугунги кунда ҳам ҳеч ўзгармасдан, айнимасдан яшаб келаётганида ҳам қатъи ҳикмат бор. Кейинчалик Хожа Аҳрор Вали машхур тасаввуф алломаси Аҳмад Яссавий тариқатининг давомчиси Абдуҳолиқ Ғиждувоний илгари сурган “Даст бакору дил ба ёр” (“Кўлинг ишда, дилинг ёрда бўлсин”) деган машхур дастурга қатъий амал қилган. Бу ҳикматга тўла қоидани Баҳовуддин Нақшбанд “Дил ба ёру даст ба кор” тарзида бироз ўзгартириб давом эттирган. Яъни “Дилингни Аллоҳга-ю, кўлингни ишга бағишла”. Бу калимининг асосий маъноси, худони ҳеч қачон унутма, аммо кўлинг доим ишда бўлсин, ҳалол меҳнат билан ризқу насибангни, ҳалол луқмангни меҳнат топ ярат демакдир.

Хожа Аҳрор умр бўйи бу муқаддас қоидаларга амал қилиб яшади, уларни шоғирдлари ва мухлислари орасида тарғиб қилди. Ўзини пир деб ҳисоблаган ва эътиқод кўйган замон ҳукмларини адолатга чорлади, уларни раиятга зулм қилмасликка, инсоф ва адолат билан юртни бошқаришгаи чақирди. Бу эзгу ишларни нақшбандлик силсиласи қоидларига мувофиқ ҳолда бажарди. Ҳукмдорлар ҳам унинг даъватлари, мурожатларига мунтазам равишда эътибор ва ҳурмат билан қарашар, бирор таклиф ва илтимосини рад этмасликка уринишар эди. Хожа Аҳрор бошқа тасаввуф авлиёлари сингари хилватда муридлар билан умр ўтказишни, жамият ҳаётидан чеккада яшашни қатъий рад этади. Бу ҳақда “Рашахот” муаллифи шундай гувоҳлик беради: “Айтур эдиларким, агар биз бу рўзғорда шайхлик этсак, ҳеч шайх мурид топмас эди.. Лекин бизга бошқа иш буюрилибдир ким, мусулмонларни зулмининг қўлидан сақлармиз, бу восита билан подшоҳларга ихтилом этмак (яъни: подшоҳларнинг ишларига аралашмоқ) керак ва аларнинг нафсларини мусаҳҳар этмак (яъни: қўлга олмоқ, идора қилмоқ) ва бу амалнинг воситаси билан мусулмонларни мақсудга еткурмак керактур”.

Хожа Аҳрор шу мақсадда ҳар куни пошога ва унга қарашли амалдорларга йигирмадан ортиқ руқъя (хат) ёзар ва улардан мамлакат ва айрим кишилар тақдирига оид масалаларни ҳал этиб беришни илтимос қилар эди. Подшоҳ ва

амалдорлар эса унинг айтганини рад этолмай бажарар эдилар. (Бу борадат нақшбандлик тариқатини қабул этган) Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижтимоий-сиёсий қарашларни эсланг. Буюк шиор билан султон Хусайн Бойқаро ҳукмдорлик қилган йилларни тарихчилар олтин аср сифа тида баҳолайдилар. Умуман, XV асрнинг иккинчи яармида Мовароуннаҳр ҳамда Хуросонда халқ осойишта, тинч, маъмур ҳаёт кечиргани кўп жихатдан Хожа Аҳрорнинг жамият ҳаётига фаол аралашгани ва фуқаро, раият манфаатларини қаттиқ ҳимоя қилгани билан бевосита боғлиқдир. Шу жихатдан Хожа Аҳрорнинг сарой хизматидан воз кечмоқчи бўлган Алишер Навоийга ёзган мактуби нихоятда муҳим аҳамиятга эгадир. Шу мактубдан парча келтирамиз: “.....Эшитишимча, онҳазрат, яъни султонга мулозамат қилишдан гоҳо маломат чекар экансиз. Илтимос шуки, мусулмонларга мадат бўлмоғи учун ва бирор фақирнинг дили мушкулликдан халос топиб, шод бўлмоғи учун хотира шарифингизни сарой хизматидан узманг... Бирор киши ҳам мусулмонлар ғалминини ейишни ўйламай қўйган бу вақтда уларга ғамхўрлик қилиш –энг хайрли ишдир!.....” Маълумки, бу мактубдан кейин Алишер Навоий ҳаж сафаридан воз кечади ва саройдаги ишларини муносиб даражада давом эттиришга қатъий киришади. У умрнинг охиригача халқ манфаатларини ёқлагани маълум. Келтирилган мисоллар Хўжа Аҳрорнинг буюук фуқаропарвар, маърифатли тасаввуф арбоби эканини исботлайди.

Хўжа Аҳрорнинг айрим асарлари бизгача етиб келган. Булардан биринчиси “Волидия” асари бўлиб, у отасининг илтимоси билан ёзилган. Кичик ҳажмдаги бу асарда тариқат йўлига кирган кишининг ахлоқ-одоби, фақр ва фано тушунчалари ҳақида сўз боради. Шу сабабли у кўп мухлисларга эга бўлган. Захириддин Муҳаммад Бобур 1528-1529 йилларда уни ўзбек тилига ўгирилиб, 245 байтлик назмий рисолага айлантирган. Бу асар кейинги йилларда Тошкентда икки марта нашр этилган[9].

Иккинчи асар “Расолаи ҳавроийа” (Хурлар ҳақида рисола) деб аталади. Бу рисола машхур шоир Абу Саид Абдулхайрнинг бир рубойиси шарафига бағишланган. Асар матни ва шарҳи “Табарук рисолалар” тўпламида тўла берилган[9].

Учинчи асар “Фикрат улнинг орифин” (“Маърифат ахлининг сўзларидан парчалар”), айрим манбаларда “Воридот” деб ҳам аталади. Унда Хожагон тариқати, Баҳовуддин Нақшбанднинг йўл-йуриқлари, нақшбандия тариқатида амал қилиши зарур бўлган ўн бир қоидага кенг шарҳ берилган[9].

Яна бир рисола “Анфоси нафийса” (“нозик фикрлар”) “Табаррук рисолалар” тўпламида ёзилишича, бу рисола тариқат йўлидаги кишилар амал қилиш лозим бўлган масалалар баёнига бағишланган. Унда муриднинг покланиши нафл

ибодатлари қай тариқа амалга оширилиши ва ўқиладиган дуолар батафсил ёритилган[9]. Табиийки, Хожа Аҳрор нақшбандия сулоласининг раҳнамоси ва нақшбанд йўлининг давомчиси сифатида танилгандан кейин замондошлари ва ҳукмдорлар, йирик давлат арбобларига кўплаб мактублар ёзган. Уларнинг катта қисми сақланиб қолган. Бу мактублар Хожа Аҳрор ўз давридаги ижтимоий –сиёсий ҳаётда нечоғлик катта ўрин тутгани ҳамда фаолият доираси нақадар катта ва самарали бўлганини яққол кўрсатади.

“Маънавият юлдузлари ” тўпламида ёзилишича, мактублар Хожа Аҳрорнинг ўз давридаги турли тўплам ва маноқиблар саҳифалари орқали бизгача етиб келган. Улардан энг муҳими “Мажмуаи мурасалот” деб номланади. У Алишер Навоий буйруғи билан тузилган, шунинг учун ҳам “Навоий альбоми” деб ҳам аталади. Унда Хожа Аҳрорнинг 128 дона мактублари мавжуд. Улар Самарқанддан Хиротга –Хусайн Бойқарога ва аксари, Алишер Навоийга ёзилган[7]. Бу ҳақда Навоий “Насойим ул муҳаббат”да шундай ёзади:

(Хожа Аҳрорнинг) мозий машойихидин доғи ҳамоноки ортиғроқ эрди ва бу ҳақир билан илтифотлари кўп бор учун ваҳий осар руқбалари мактуб билан мушарриф килиб, ишларига маъмур қилурлар эрди.

Ул руқбаларни мураккаб ясаб, мужаллад килиб, жадвал ва такаллуфот билан табаррук йўсуни била юрибман. Умидим улки, аларнинг баракотидин бу ишнинг завқи ва талаби насиб бўлғай”[2]. Тарих фанлари доктори Асомиддин Ўринбоев бу мактубларни уч туркумга ажратиб ўрганади. Биринчи туркум Мовароннаҳр ва Хуросонда ҳукмронлик қилган темурий ҳукмдорлар, жумладан, Бадахшон ҳокими Султон Маҳмуд, Султон Аҳмад ҳамда султон Хусайин Бойқаролар орасидаги сиёсий, ҳудудий муносабатларга доир мактублар. “Уларда Хожа Аҳрор темурий шахзодалар олдига ўзаро низоларни тинчлик йўли билан ҳал этиш,урушлар туфайли аҳолининг жону молига зарар етказмаслик каби талабларни қўяди ва буни амалга оширишни Навоийдан илтимос қилади.” Иккинчи турдаги мактубларда шарият қонун-қоидаларини мустаҳкамлаш орқали мамлакатда адолат ўрнатиш, оддий фуқароларга жабр-зулм қилмаслик каби фикрлар илгари сурилади, баъзиларида эса ноҳақликка дучор бўлган кишининг номи кўрсатилиб, унга ёрдам бериш сўралади[7]. Учинчи туркум хатларда Хожа Аҳрор ва яқин муридларнинг Хуросон ҳудудидаги хўжалик ҳамда савдо-сотик ишларига боғлиқ масалалар тилга олинади. “Бу хатларда Хожа Аҳрор ўз даврининг йирик ер-сув, мол- мулк эгаси сифатида гавдаланади, ўзининг ва яқин кишиларининг интилади ”[7]. Булар орасида оддий адолатгалаб кишилар ҳуқуқини ҳимоя қилишга қаратилган илтимослар ҳам учраб туради.

Буларнинг ҳаммаси, табиийки, ўз давридаги баъзи реакцион мутассибларга ёқмас ва уларнинг Хожа Аҳрорга нисбатан очикдан-очик қаршини курашишни кучайтирар эди. Жумладан, султон Абу Саид Мирзо вафотидан сўнг (1468 йил) Самарқанд шахулисломи Хожа Мавлоно Хожа Аҳрор мол-мулкани мусодара қилиш ва уни халойиқ ўртасида обрўсизлантириш учун ёнига бир кишини олиб Хожанинг Мотуруддаги ховлисига боради. Айни шу пайтда Султон Аҳмад Мирзо Хожа Аҳрорнинг уйига ташриф буюради. Бундан хабар топган Хожа Мавлоно шериги билан ховли деворидан ўзларини ташлаб қочиб кетишади. Шундан кейин Хожа Мавлононинг ишлари таназзулга учраб, ўзи, хор-зорликда қолади. У вафотидан олдин қилмишларидан минг бор пушаймон бўлиб Мавлоно Муҳаммад Муаммойга шундай деган экан: “Муҳтарам Мавлоно Муҳаммад!” Нима қилган бўлсак, иззат-нафс, обрўталаблик учун қилган эканмиз. Ҳамма қилмишларимиздан пушаймонмиз. Бизни кечирисинлар” [1]. Хожа Аҳрор бу гапларни эшитиб, ниҳоятда таъсирланаган экан.

Хожда Аҳрорнинг ижтимоий –фалсафий фикрларидан айримларини келтириб ўтамиз:

“Айтур эрдиларким: золим ва жабр қилувчиларни йўқотиш борасида химмат қилмоқ лозимдир.”

Айтур эдиларким; менинг сизларга дунёни манъ этишим, дунёни сизлардан дариф тутиш маъносида эмас, балки сизларни дунёдан асрамоқ маъносидадир. Чунки Одам шунчалик улуғворлиги билан ўз вақтини арзимас нарсалар учун зоеъ қилмоғига ҳайфим келади.”

“Илмни дунё (мол-мулк) орттириш ва мансаб эгаллаш учун хизмат қилувчи олимлардан узоқ бўлмоқ керак.”

ХУЛОСА

Хожа Аҳрор ўзининг тарихий хизматлари ҳақида фахр билан шундай дейди: “Биз ҳалқнинг ғамидамиз, ва ҳалқ бизнинг воситамиз билан шодликда турур.” XV аср шароитида мана шундай ҳалқпарварлик сиёсатини юрғиза олиш ниҳоятда улуғ ходиса ҳисобланади. Бу сўзларни дангал айтиш ва уларни амалга ошириш осон иш эмас. Ўз онгли ҳаётини ҳалқ бахт-саодати учун курашга бағишлай олган улуғ тасаввуф олими Хожа Аҳрор Валининг номи барҳаёт яшайди. Таниқли Чех олими Феликс Тауэр таъбири билан айтганда “Туркистоннинг бу табаррук авлиёси” ўзининг фуқаропарварлик ғоялари нурлари билан ҳамон порлаб турибди”.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Б.Валихўжаев. Хожа Аҳрор тарихи. “Ёзувчи” нашриёти. 62-бет.

2. Алишер Навоий. Насойим ул муҳаббат.” Мукаммал асарлар тўплами. 17 – жилд, Тошкент, “Фан” нашриёти, Тошкент, 2001 йил, 279-280-бет.
3. Самаркандский документи XV-XVI бб. Масква. 1974, 16с.
4. Э.Каримов, Хожа Ахрор. Хаёти ва ижоди. Тошкент, “Маънавият”,2003.
5. “Рашахат айнил ҳаёт”. Абу Али ибн Сино нашриёти, Тошкент -2004;
6. Алишер Навоий “Насойим ул- муҳаббат” 280-бет.
7. “Маънавият юлдузлари”, 205-206-бетлар; “Самаркандские документы” XV-XVI в.в. с.19-25.
8. И. Султон “ Баҳовуддин Нақишбанд адабиёти”, 57 –бет
9. “Табаррук рисоалари”, “Адолат”, Тошкент-2014 йил.

QULAY INVESTITSIYA MUHITI JOZIBADORLIGINI OSHIRISHNING XORIJ TAJRIBASI

Salayev Dilshodbek Sofarbayevich

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

“Turkiy xalqlar tarixi, madaniyati, siyosati va iqtisodiyoti”

kafedrası mudiri, i.f.f.d. PhD.

dilshodbek_mf@mail.ru

ANNOTATSIYA

Maqolada O‘zbekistonda investitsiya muhitini yaxshilash, uning jozibadorligini oshirish va qulay investitsiya muhitini barpo etish bo‘yicha xorij mamlakatlari tajribasidan samarali foydalanish imkoniyatlari, xususan Malayziya va BAA tajribalari chuqur tahlil etilgan va ularning investitsiya siyosati, rivojlangan mamlakatlardan investitsiyalar jalb qilishda ulardagi samarali menejment uslublari va ishlab chiqarish texnologiyasidan mamlakatda foydalanish bo‘yicha amalga oshirilishi lozim bo‘lgan vazifalar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: *investitsiya muhiti, investitsiya siyosati, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, investitsiya loyihalari, milliy investitsiyalar, soliq siyosati, reinvetsitsiya, eksport.*

ANNOTATION

The article discusses the possibilities of effectively using the experience of foreign countries to improve the investment environment in Uzbekistan, increase its attractiveness and create a favorable investment environment, in particular, the experience of Malaysia and the UAE, as well as their investment policies, effectively highlighting management methods when attracting investments from developed countries and problems that need to be solved when using production technologies in the country.

Keywords: *investment environment, investment policy, foreign direct investment, investment projects, national investment, tax policy, reinvestment, export.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются возможности эффективного использования опыта зарубежных стран для улучшения инвестиционной среды в Узбекистане, повышения его привлекательности и создания благоприятной инвестиционной среды, в частности, опыта Малайзии и ОАЭ, а также их инвестиционной политики, эффективно выделение методов управления при

привлечении инвестиций из развитых стран и задач, которые необходимо решить при использовании производственных технологий в стране.

Ключевые слова: *инвестиционная среда, инвестиционная политика, прямые иностранные инвестиции, инвестиционные проекты, национальные инвестиции, налоговая политика, реинвестирование, экспорт.*

KIRISH

Fan-texnika taraqqiyotining chuqurlashuvi natijasida globallashtirish jarayonlari chuqurlashib borayotgan bugungi kunda jahonda investitsiyalar uchun raqobat keskinlashmoqda. Bunday sharoitda har qanday mamlakat investitsiyalarni jalb etish orqali o'z iqtisodiyotini rivojlantirishga, ishlab chiqarishning moddiy-texnika bazasini modernizatsiya qilish va yangilashga, yangi ishlab chiqarish turlarini yo'lga qo'yishga harakat qiladi. Bu esa qulay investitsiya muhitini barpo etishni taqozo etib, unga maqsadga muvofiq investitsiya siyosatini amalga oshirish orqali erishiladi.

O'zbekistonda investitsiya muhitini takomillashtirish bu sohada salmoqli muvaffaqiyatlarga erishgan xorijiy mamlakatlarda to'plangan tajribalarni o'rganish va umumlashtirishni taqozo etadi. Garchi har bir mamlakat o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lsa-da, mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida umumiy jihatlari ham mavjud. Aynan umumiy jihatlari qulay investitsiya muhitini barpo etish bo'yicha xorij mamlakatlari tajribasidan samarali foydalanish imkoniyatini beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD

Asosan, ushbu maqola uchun adabiyot tahlili xorijiy mamlakatlarda qulay investitsiya muhitining jozibadorligini oshirish bo'yicha mavjud bilimlarni ko'rib chiqishni va undan maqolada qo'llanilgan yondashuv va metodologiyani xabardor qilish uchun foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu munosabatlarni o'rganadigan ko'plab tadqiqotlar va ilmiy maqolalar mavjud. Bunga misol qilib Xailay Gebretatiosning "Iqtisodiy ko'rsatkichlarning rivojlanayotgan bozorlarda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar uchun jozibadorlikka ta'siri" nomli maqolasini keltirish mumkin. Ushbu tadqiqot 38 rivojlanayotgan bozor mamlakatlarida YaIM, inflyatsiya va savdo ochiqligi kabi iqtisodiy ko'rsatkichlarning to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimiga ta'sirini tahlil qiladi.

Asosiy ilmiy-nazariy qoidalarni ishlab chiqishda ilmiy abstraktsiya, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, statistik guruhlash, monografik tadqiqot, taqqoslash kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanilgan.

MUHOKAMA

So'nggi yillarda qulay investitsiya muhitini shakllantirish va mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar jalb etish sohasida salmoqli yutuqlarga erishgan

mamlakatlardan biri Malayziyadir. Malayziya yalpi ichki mahsulot hajmi bo'yicha 2022 yilda Janubiy-Sharqiy Osiyoda to'rtinchi, dunyoda 38-o'rinni egallaydi[1]. Jahon mamlakatlari global raqobatbardoshligi reytingida 2022 yilda mamlakat 32-o'rinda qayd etildi[2]. Sanoat rivojlanishi va samarali investitsiya siyosati tufayli Malayziya diversifikatsiyalashgan iqtisodiyot tarkibini shakllantirdi. Shu sababli Malayziyada investitsiya muhitini tadqiq etish bugungi kunda dolzarb masalalardandir.

Malayziyada investitsiya muhitini shakllantirish, xorijiy va milliy investitsiyalarni jalb etish masalalari bilan Malayziya Investitsiyalarni rivojlantirish Boshqarmasi (MIDA) shug'ullanib, u "yagona darcha" tamoyili asosida faoliyat yuritadi. Mazkur boshqarma investitsiya kiritishi mumkin bo'lgan investorga mamlakatning investitsiya imkoniyatlari, korxonalar tashkil etish tartibi va qoidalari, davlat investitsiya siyosatiga oid eng oxirgi ma'lumotlarni tezkorlik bilan yetkazib beradi. Ushbu maqsadda Boshqarmaning shtab-kvartirasida Bandlik va mehnat vazirligi, Migratsiya xizmati, Davlat bojxona xizmati, "Tenaga Nasional" va "Telekom Malaysia" kompaniyalari vakillari doimiy tarzda faoliyat yuritadilar.

MIDAning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat[3]:

- xorijiy va mahalliy investitsiyalarni sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlariga jalb etish;

- sanoat va xizmat ko'rsatish sohalariga loyihalar uchun talabnomalarni ko'rib chiqish, shu jumladan:

- soliq imtiyozlarini taqdim etish;

- ishlab chiqarish litsenziyalari va sertifikatlarini berish (litsenziya qiymati 13 AQSH dollari atrofida);

- investitsiya loyihalari doirasida Malayziyaga olib kirilayotgan xomashyo, butlovchi qismlar va uskunalar uchun bojxona to'lovlari va yig'imlaridan to'la yoki qisman ozod qilish;

- investitsiya loyihalari doirasida xorijliklarga ishchi vizalarni olishga ruxsatnomalar berish;

- maslahatlar va federal hamda mintaqaviy darajadagi hukumat bilan hamkorlik yo'li bilan kompaniyalarga loyihalarni amalga oshirishga ko'maklashish;

- sanoat rivojlanishi bilan bog'liq idora va tashkilotlar harakatini muvofiqlashtirish va ular o'rtasida axborot almashinuviga yordam ko'rsatish.

Xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun Malayziya hukumati tomonidan investorlarga imtiyozlar taqdim etishning moslashuvchan tizimi ishlab chiqilgan. Ushbu tizim doirasida investorlarga alohida maqom taqdim etiladi. Bu maqom kompaniyalarga soliq imtiyozlaridan, uskunalar va materiallar xarid qilish uchun

alohida shart-sharoitlardan foydalanish, Malayziya hududida ishlab chiqilgan texnologiyalarni tijoratlashtirish masalalarida yordam olish, intellektual mulkka huquqni kafolatlash imkoniyatini taqdim etadi. Shuningdek, ushbu maqom infratuzilmalarga tekin qo‘shilishni kafolatlaydi, alohida holatlarda investorlarga kompaniyaning 100 foiz aksiya paketiga egalik qilishga ruxsat beradi. Masalan, Malayziya “Multimediali Super Koridori” (MSC) alohida iqtisodiy zonasi va yuqori texnologiyali ishbilarmonlar rayoni doirasida alohida iqtisodiy zona rezidenti maqomiga ega kompaniyalarga investitsiyalar jalb etish uchun quyidagi imtiyozlar va afzalliklar taqdim etiladi: multimediali uskunalarni tekin olib kirish, intellektual mulk himoyasi kafolati; internet-senzning mavjud emasligi, ilg‘or AKT infratuzilmasini taqdim etish, Malayziya AKTni rivojlantirish bo‘yicha Davlat korporatsiyasi tomonidan tekin maslahatlar ko‘rsatish, rivojlangan shahar infratuzilmasining mavjudligi, ilg‘or ilmiy-tadqiqot majmuasidan foydalanish imkoniyatining mavjudligi, kirish bojlari, aksiz, uskunalar va materiallar sotishga soliqlarga imtiyozlar va boshqalar.

Malayziya huquqiy hujjatlarida iqtisodiyotga xorijiy va milliy investitsiyalar jalb etish uchun qulay imtiyozlar tizimi joriy etilgan. Malayziyada to‘g‘ridan to‘g‘ri va bilvosita soliq imtiyozlari tizimi quyidagi qonun hujjatlarida aks etgan: “Promotion of Investments Act 1986”, “Income Tax Act 1967”, “Customs Act 1967”, “Sales Tax Act 1972”, “Excise Act 1976” va “Free Zones Act 1990”. Bu qonuniy hujjatlar sanoat, qishloq xo‘jaligi, turizm sektori, shuningdek, xizmatlar sektori, ilmiy-tadqiqot faoliyati va atrof-muhit himoyasiga qartilgan faoliyatga kiritilgan investitsiyalarga tegishli hisoblanadi.

Ayni vaqtda to‘g‘ridan to‘g‘ri soliq imtiyozlari deganda muayyan muddatga daromad solig‘ini to‘lashdan to‘liq yoki qisman ozod etish tushunilsa, bilvosita soliq imtiyozlari deganda kirish bojlari, sotishdan olinadigan soliq va aksiz yig‘imlarini to‘lashdan ozod etish tushuniladi.

Malayziya kompaniyalari aksiyasini sotib olayotganda xorijiy va malayziyalik investorlar aksionerlik jamiyatning 70 foiz aksiyasini sotib olish huquqiga ega. Qolgan 30 foiz aksiya mahalliy “bumiputra” malay kapitaliga tegishli bo‘lishi lozim. “Bumiputra” – bu etnik malaylar va mamlakatning boshqa tub xalqi vakillaridir. Bularga nisbatan ularning ishbilarmonlik faolligini rag‘batlantirish maqsadida qator qonuniy imtiyozlar, shu jumladan, mahalliy kompaniyalar kapitalida ishtirok etish bilan bog‘liq imtiyozlar biriktirilgan.

XXI asr boshlarida Malayziyada sanoat va xizmat ko‘rsatishning turli tarmoqlariga tegishli xorijiy investorlar va kapital qo‘yilmalari uchun qator cheklovlar ham joriy qilingan. Jumladan, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi

investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun ba'zi holatlarda Xorijiy investitsiyalar bo'yicha Qo'mitaning ruxsatnomasi talab etiladi (1-jadval):

1. Aksiyalar sotib olish, qo'shilish va qo'shib olinish natijasida mahalliy kompaniya ustidan nazorat xorijiy investorlar qo'liga o'tsa.

2. Jalb etiladigan investitsiyalar hajmi 10 mln Malayziya ringitidan ko'proq bo'lsa (almashuv kursi bo'yicha 2,5 mln.AQSH dollariga teng).

3. Agar har bir xorijiy investorning ulushi 15 foiz, birgalikdagi ulushi 30 foizdan ko'proqni tashkil etsa.

Malayziyada qayta kiritilgan investitsiyalar uchun soliqlarni 60 foizga pasaytirish tartibi joriy qilingan. Kompaniya tashkil topgan yilda normativ foydaning 70 foiziga (Sabax, Saravak, Labuan va Sharqiy koridor yarim orolida ro'yxatdan o'tgan kompaniyalarga, shuningdek, yuqori texnologiyali kompaniyalar uchun 100 foiz) erishgan sharoitda imtiyoz joriy etiladi.

1-jadval

Malayziyada ishlab chiqarish sohasiga investitsiyalar jalb etishni rag'batlantirish chora-tadbirlari[4]

Soliq tashabbuslari	Soliq imtiyozlari
Pioner maqomi	5 yil mobaynida daromad solig'idan ozod qilish (Sanoat aloqalari sxemasi (Industrial linkage scheme) Sanoatni rivojlantirish dasturiga kirgan kompaniyalar va yuqori texnologiyali kompaniyalar uchun), keyinchalik daromad solig'i 30 foiz, Sabax, Saravak, Labuan va Sharqiy koridor yarim oroli uchun – 15 foiz.
Investitsiyalar uchun soliq imtiyozlari	Kompaniya o'z faoliyatini boshlagan vaqtdan boshlab 5 yil mobaynida amalga oshirilgan investitsiyalar bo'yicha soliqlarni 60 foizga pasaytirish (Sabax, Saravak, Labuan va Sharqiy koridor yarim oroli uchun 80 foiz). Kompaniya tashkil topgan yilda normativ foydaning 70 foiziga (Sabax, Saravak, Labuan va Sharqiy koridor yarim orolida ro'yxatdan o'tgan kompaniyalarga 100 foiz) erishgan sharoitda imtiyoz joriy etiladi. Imtiyozning ishlatilmagan qismi u to'liq ishlatilgunga qadar keyingi yilga ko'chirilishi mumkin. ITTKI va trening faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun ular o'z faoliyatlarini boshlagan vaqtdan boshlab 10 yil davomida kiritilgan investitsiyalar uchun 100 foiz imtiyoz (ichki ITTKI bilan shug'ullanuvchilarga – 50 foiz).
Reinvestitsiya uchun imtiyozlar	Qayta kiritilgan investitsiyalar uchun soliqlarni 60 foizga pasaytirish. Kompaniya tashkil topgan yilda normativ foydaning 70 foiziga (Sabax, Saravak, Labuan va Sharqiy koridor yarim orolida ro'yxatdan o'tgan kompaniyalarga, shuningdek, yuqori texnologiyali kompaniyalar uchun 100 foiz) erishgan sharoitda imtiyoz joriy etiladi. Reinvestitsiya bo'yicha taqdim etilgan imtiyozlar muddati tugagandan so'ng kompaniyalar jadallashtirilgan

	amortizatsiya imkoniyatidan foydalanishlari mumkin. Unga ko'ra 40 foiz normal stavka va 20 foiz qo'shimcha stavka 3 yil davomida kapital qo'yimalarni himobdan chiqarish imkonini beradi.
Bozor talablariga muvofiq ishlab chiqarishdagi o'zgarishlarga imtiyozlar	Imtiyozlar ishlab chiqarishning o'z-o'zini mablag' bilan ta'minlash imkonini beruvchi, ishlab chiqarish texnologiyasini yaxshilovchi, mahsuldorlikni oshiruvchi va inson va boshqa resurslardan foydalanish samaradorligini oshiruvchi sektor ichidagi qayta tashkil etish, rekonstruksiyalash va qo'shilish uchun ishlab chiqarish korxonalariga taqdim etiladi.
Sanoat aloqalari sxemasi (Industrial linkages scheme)ni mustahkamlash uchun tashabbuslar	Yirik korxonalar uchun personal malakasini oshirish va mahsulotni ishlab chiqish jarayonida yuzaga keladigan xarajatlarni soliqdan chiqarib tashlash. Mol yetkazib beruvchilar uchun 5 yil davomida foydadan olinadigan soliqdan ozod qilish bilan birga investitsiyalar kiritishga soliq imtiyozlari yoki pioner maqomi.
Eksport uchun tashabbuslar	Eksport, tashilayotgan yuk qiymati xarajatlari, eksport kreditlarini sug'urtalashdagi mukofotlar bo'yicha ikki barobarlik xarajatlarni chiqarib tashlash. Oshgan eksport, sanoat binolari va eksport kreditlarini qayta moliyalashtirish qiymatlariga soliq chegirmalari.
Malayziya savdo markalari uchun tashabbuslar	Mahalliy reklamani joylashtirganlik uchun ikki barobarlik xarajatlarni chiqarib tashlash Malayziya firma belgilarini ilgari suruvchi kompaniyalarga kasbiy mukofotlar taqdim etish.
Ta'lim va rivojlanish uchun tashabbuslar	Korxonalar tashkil etilgunga qadar ta'lim va rivojlanish bo'yicha xarajatlarga solinadigan soliqlardan bir martalik ozod qilish. Qaytadan attestatsiyadan o'tish, inson resurslarini rivojlantirish uchun xarajatlarni ikki tomonlama chegirish.
Infratuzilmani rivojlantirish uchun dotatsiya.	Sharqiy Malayziyada xizmat ko'rsatish sohasida yoki ishlab chiqarish sektorida ishlayotgan kompaniyalarga infratuzilmani rivojlantirish bo'yicha xarajatlarga 100 foizlik dotatsiya berish.
ITTKI uchun tashabbuslar	5 yilga 100 foiz daromad solig'idan ozod qilish bilan birga pioner maqomini taqdim etish yoki 10 yil davomida kapital xarajatlarga 100 foizlik nol stavkali soliq joriy etish

Reinvestitsiya bo'yicha taqdim etilgan imtiyozlar muddati tugagandan so'ng kompaniyalar jadallashtirilgan amortizatsiya imkoniyatidan foydalanishlari mumkin. Unga ko'ra 40 foiz normal stavka va 20 foiz qo'shimcha stavka 3 yil davomida kapital qo'yimalarni himobdan chiqarish imkonini beradi.

Malayziya neft-gaz tarmog'iga investitsiyalar kiritish "Petronas" milliy neft-gaz kompaniyasi bilan mahsulotlar taqsimoti to'g'risida shartnomalar asosida amalga oshiriladi. Bunday investitsiya loyihalari davlat organlari tomonidan individual tartibda tasdiqlanadi va unda xorijliklar ulushi ayrim hollarda 85 foizgacha yetadi.

Neftni qayta ishlash sanoatida xorijiy kapital ishtiroki bo'yicha cheklovlar mavjud emas.

Bir qator holatlarda xorijiy kompaniyalar 100 foiz aksionerlik kapitaliga egalik qilish huquqiga ega. Xususan:

- qayta ishlash sanoatining yangi loyihalarida yoki mavjud ishlab chiqarish turlari kengaytirilgan yoki diversifikatsiyalashtirilgan holatda (Innovatsiyalarni rivojlantirish bo'yicha Malayziya Agentligi tomonidan berilgan va Xalqaro savdo va sanoat Vazirligi tomonidan ma'qullangan ishlab chiqarish litsenziyasini olgan yoki "Multimediali superkoridor" loyihasining ishtirokchi-kompaniyasi ICT maqomiga ega kompaniyalar uchun);

- mahsulot yetkazib beruvchi mintaqaviy distribyutor markazlari, shtab-kvartiralar va xalqaro markazlarida;

- ilmiy-tadqiqot kompaniyalarida.

Malayziya axborot texnologiyalari, turizm, sanoatning eksportga yo'naltirilgan, kapital sig'imi yuqori va yuqori texnologiyali tarmoqlariga investitsiyalarni qo'llab-quvvatlaydi. Xususan, eksport faoliyatini rag'batlantirish maqsadida kompaniyalarga moliyaviy va soliq imtiyozlarini taqdim etish amaliyotidan keng foydalaniladi. Chunonchi, Malayziyada pioner maqomi, investitsiyalar miqdorida soliqlardan ozod etish, eksportni kreditlash, ilmiy-tadqiqot ishlanmalari va personalni o'qitishga grantlar taqdim etish, xomashyo va uskunalarning ayrim turlarini import bojlari to'lovidan ozod etish va boshqalar eksport faoliyatini rag'batlantirishning asosiy dastaklari hisoblanadi.

Malayziya iqtisodiyotiga jalb etilgan xorijiy investitsiyalarning tarmoq tarkibi ancha takomillashgan bo'lib, unda qayta ishlash sanoati asosiy o'rinni egallaydi. Bu esa mamlakatda mavjud tabiiy-iqtisodiy, moliyaviy va mehnat resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatini taqdim etish bilan birga iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga va jahon hamjamiyatida tutgan o'rnini mustahkamlashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shunday qilib, Malayziyada investitsiya muhitini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, investitsiyalar sohasida qabul qilingan qonuniy hujjatlar, eng avvalo, Malayziya milliy manfaatlarni hisobga oladi va xorijiy investorlar uchun qulay shart-sharoit yaratishga qaratilgan.

Malayziya investitsiya muhitining ayrim jihatlaridan O'zbekistonda foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Xususan, bozorda raqobat muhitini saqlab qolish, xomashyodan foydalanish uchun xorijiy investitsiyalarga joriy etilgan cheklovlar, axborot texnologiyalari, turizm, sanoatning eksportga yo'naltirilgan, kapital sig'imi yuqori va yuqori texnologiyali tarmoqlariga kiritiladigan xorijiy investitsiyalarni

qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlarini o'rganish va mamlakatimiz amaliyotiga joriy etish O'zbekistonda qulay investitsiya muhitini shakllantirishda alohida rol o'ynaydi.

Malayziya investitsiya siyosatining yana bir muhim jihati investitsiyalarning aksariyat qismini qayta ishlash sanoatiga yo'naltirilganligi hisoblanadi. O'zbekiston iqtisodiyotiga kiritilgan investitsiyalarning asosiy qismi xom ashyo va uni qayta ishlashga yo'naltirilayotganligini hisobga olsak, Malayziyaning bu tajribasi bizga ancha qo'l keladi.

Qulay investitsiya muhiti shakllantirishda sezilarli ijobiy natijalarga erishgan mamlakatlardan yana biri Birlashgan Arab Amirliklari hisoblanib, u tarixan qisqa davrda – ellik yilda sahro qo'ynida mo'jiza yaratib, iqtisodiyot, innovatsiya, savdo, moliya va turizm bo'yicha dunyo markazlaridan biriga aylandi. BAAning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotda erishgan yutuqlari neft omili bilan birga qulay investitsiya muhitini shakllantirish borasida hukumat tomonidan amalga oshirilgan samarali chora-tadbirlar bilan bog'liq. Mamlakatda qulay investitsiya muhitini belgilab beruvchi omillardan biri BAAning soliq siyosati bilan bog'liq.

BAA, jumladan Dubay soliq siyosatining o'ziga xos jihati shundan iboratki, unda nafaqat alohida jismoniy shaxslar, balki savdo, xizmat ko'rsatish, ishlab chiqarish kompaniyalari ham soliqdan ozod etiladi. Shu bilan birga, mamlakatning fiskal siyosati ijtimoiy soliqlar to'lovini inkor etadi. Rivojlangan mamlakatlarda soliq yukining ortib borishi fonida BAA o'ziga xos soliq siyosati tufayli xalqaro biznesni shakllantirishda qator ustunlik va imkoniyatlarga ega. Aynan hukumatning soliq siyosati sababli Birlashgan Arab Amirliklari investitsiyalar, biznes va mehnat faoliyati olib borish uchun jozibador joy bo'lib qolmoqda.

O'z faoliyatini rivojlantirayotgan va savdo bo'limlarini kengaytirayotgan xalqaro kompaniyalar uchun so'nggi 10 yilda BAA ideal biznes makoniga aylandi. Ular uchun Dubay o'z soliq siyosati bilan rivojlanish uchun daromadli va barqaror baza vazifasini bajarmoqda. BAA milliy iqtisodiyoti neft-gaz tarmog'idangina iborat emas, 2022 yilda ushbu tarmoqning mamlakat YAIMidagi ulushi 24,5 foizni tashkil etadi[5]. BAAda milliy iqtisodiyotning neft daromadlariga bog'liqligiga barham berishga qaratilgan faol diversifikatsiyalash siyosati va erkin iqtisodiy hududlarda o'ziga xos soliq tizimining joriy etilishi xalqaro savdo, sanoat va mashinasozlik, moliyaviy xizmatlar kabi neftdan boshqa tarmoqlarning taraqqiy etishiga olib keldi, korporativ soliqqa tortish amaliyotining yo'qligi BAAni turli tarmoqlardagi potensial investor va tadbirkorlar uchun qulay biznes maydoniga aylantirdi.

Ayni vaqtda mavjud soliq siyosati iqtisodiyotning ma'lum tarmoqlari umumiy tartibda soliqqa tortilishini nazarda tutadi. Xususan, bevosita BAAda bank va neft-gaz sektorida faoliyat olib boruvchi korxonalaridan korporativ soliqlar olinadi.

Ma'lumki, neft-gaz sektori Amirliklar iqtisodiy taraqqiyotining asosini tashkil etadi. Birlashgan Arab Amirliklari hukumati tarmoqning yuqori daromadlilik darajasini tushunib, uning uchun mahsus soliq siyosatini ishlab chiqdi. Masalan, BAA hududida neft qazib oluvchi va qayta ishlovchi korxonalar uchun soliq stavkasi 50-55 foizni tashkil etdi. Korxonalar BAA hududidan tashqarida neft qazib olish va uni qayta ishlash faoliyati bilan shug'ullansa va BAAda o'z filialini ochsa, mahalliy soliq siyosatiga ko'ra u soliqlardan ozod qilinadi.

Bank sohasida shariat qonunlari soliqqa tortishning asosi hisoblanadi. Arab olamida mablag'larni foizga berish sudxo'rlik hisoblanadi. Biroq bu holat mamlakatda xorijiy va mahalliy bank tashkilotlaridan iborat zamonaviy bank tizimini shakllantirishga to'sqinlik qilmaydi. BAA hududida bank sektorida faoliyat olib boruvchi tashkilotlar uchun o'rtacha soliq stavkasi 20 foizni tashkil etadi. Bank faoliyati shariat qoidalari va xalqaro standartlar asosida olib boriladi.

Shunday qilib, Birlashgan Arab Amirliklarining fiskal siyosati raqobatbardoshlik jihatidan mahalliy va xorijiy biznes uchun ustunliklar taqdim etadi. Mahalliy soliq siyosati BAA milliy iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar va yuqori malakali ishchi kuchini jalb qilishga ham xizmat qiladi. BAA soliq siyosati soliqlardan olingan daromadlarga mamlakatning asosiy daromadi sifatida qaramaydi. Ma'lumki, tarixan neft qazib olish, qayta ishlash va uni eksport qilish milliy iqtisodiyotning negizini tashkil etgan. Bugungi kundagi soliq siyosati ham ana shundan kelib chiqqan holda shakllantirilgan. Neft-gaz sektoridan olingan daromadlar yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlari va iqtisodiyotning diversifikatsiyalashuvini ta'minladi. Neft-gaz tarmoqlaridan olinayotgan daromadlarni diversifikatsiyalash evaziga Dubayda o'ziga xos soliq siyosatiga ega erkin iqtisodiy hududlar, yirik savdo markazlari va ofis binolari rivojlanishi ta'minlanmoqda:

- Djebel Ali erkin iqtisodiy hududi va Dubay savdo markazi;
- Djebel Ali va Rashid porti;
- Burj al-Arab, Dubay Mall va Burj al-Halifa;
- Tinchlik va Jumeyra su'niy orollari;
- dunyodagi eng yirik xalqaro re-eksport markazi;
- yetakchi jahon tajribalari va texnologiyalarini birlashtirish va mustahkamlash platformasi;
- mintaqaning zamonaviy infratuzilmaga ega eng yirik turistik markazi;

- o‘ziga xos soliq siyosatiga ega, turli sohalarga ixtisoslashgan va imtiyozlar taqdim etuvchi mahsus erkin savdo hududlari[6].

Bu loyihalar transport, sanoat, turizm, tibbiyot va ta’lim kabi turli sohalarni rivojlantiruvchi yirik markazlar hisoblanadi. Ushbu markazlar muvaffaqiyatli faoliyat olib bormoqda, natijada Dubay va boshqa Amirliklarga taklif etilayotgan imkoniyatlar va o‘ziga xos soliq siyosati sababli xalqaro biznes, kadr va moliyaviy mablag‘larni keng jalb qilmoqda. Maxsus iqtisodiy maqom va o‘z soliq siyosatiga ega ixtisoslashgan mintaqalar milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb etishga qaratilgan hukumat loyihasiga aylandi. Bugungi kunda BAA hududida 60 dan ortiq shu kabi maxsus iqtisodiy zonalar mavjud. Ular biznes uchun qator afzallik va imkoniyatlar taklif qiladi[7]:

- mahalliy homiy yoki hamkorlar jalb qilmasdan biznesga egalik qilish;
- import va eksport imtiyozlarining joriy etilganligi;
- investitsion aktiv va olingan daromadlarni cheklanmagan miqdorda repatriatsiya (vataniga olib chiqish) qilish kafolati;
- uzaytirish imkoniyati mavjud uzoq muddatli soliq ta’illari (15 yildan boshlab);
- dividend, kapital o‘sishi soliqlardan ozod qilingani;
- ishchilarning soliqdan ozod etilganligi;
- valyutani davlat tomonidan tartibga solish amaliyotining mavjud emasligi;
- xalqaro savdoda davlat kvotalari va to‘siqlarning yo‘qligi;
- korxonani ro‘yxatdan o‘tkazishning soddalashtirilgan tartibi, korxonalar faoliyatini tashkil etish va unga xizmat ko‘rsatish xarajatlarining minimalligi.

Mahalliy soliq siyosatining yana bir xususiyati ikki tomonlama soliqqa tortishni oldini olish maqsadida tuzilgan qator xalqaro kelishuvlar hisoblanadi. Bu kelishuvlar xalqaro darajada soliqqa tortish bazasini optimallashtirish imkonini berishi bilan yirik transmilliy korxonalar va xolding tashkilotlari uchun samarali vosita vazifasini bajaradi.

Shunday qilib, BAA soliq tizimi nafaqat biznes uchun, balki Dubayni o‘z faoliyatining markaziga aylantirishi va BAA taklif qilayotgan o‘ta qulay soliq tizimidan maksimal darajada foydalanishi mumkin bo‘lgan xalqaro kompaniyalar investitsiyalari uchun ham jozibador hisoblanadi.

BAA savdo va to‘lov balansidagi muntazam profitsitlar Abu Dabi amirliklarining yirik suveren investitsiya fondlari shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Bu fondlar orasida Abu Dabi investitsiya boshqarmasi hisoblanib, uning aktivlari miqdori 828 mlrd. AQSH dollarini tashkil etadi. “Mubadala Investment Kompani” investsiya fondining aktivlari miqdori – 230 mlrd. AQSH dollarini tashkil etadi. Bu kompaniya 2017 yilda ikkita yirik investitsiya fondlari – “Mubodala Investment kompani” va “Interneshnl Petroleum Investment Kompani”larning

qo‘shilishi asosida tashkil topgan. Abu Dabi investitsiya kengashi ham yirik investitsiya kompaniyalaridan hisoblanadi.

Moliyaviy jamg‘armalarning katta qismi mamlakatdagi 49 ta bankda (shulardan 26 tasi xorijiy banklar) saqlanadi. Banklardagi umumiy depozitlar miqdori 445 mlrd. dollarni, aktivlari hajmi 736 mlrd. AQSH dollarini tashkil etadi[8].

BAA suveren fondlari va xususiy korxonalarining xorijdagi investitsiyalari hajmi 1 trln. dollardan oshib ketdi[9].

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, Abu Dabi investitsiya kengashi (ADIK) Mubadala investitsiya kompaniyasiga birlashtirildi. Buning natijasida Mubadala suveren fondining aktivlari 230 mlrd. dollarga yetdi. ADIKning aktivlari BAA’dagi eng yirik bank First Abu Dhabi Bank aktivlarini o‘z ichiga oladi. ADIK ushbu bankning 33 foiz aksiyalariga ega, ayni vaqtda ushbu investitsiya kompaniyasining Abu Dabi tijorat bankidagi ulushi 50 foizni tashkil etadi. ADIK shuningdek, Al Hilal Bank islom bankingning ham ta’rischisidir. Bundan tashqari, Kengash Abu Dabi milliy sug‘urta kompaniyasi (ADMSK), Abu Dabi aviatsiya kompaniyasi (ADAK) va Abu Dabi investitsiya kompaniyasi – Invest Adda ham o‘z ulushiga ega. ADIKning umumiy aktivlari qiymati 123 mlrd. AQSH dollarini, Mubadala kompaniyasining umumiy aktivlari 127 mlrd. AQSH dollarini tashkil etadi.

Qulay investitsiya muhitini shakllantirish bo‘yicha BAA tajribasi shundan dalolat beradiki, qulay investitsiya muhitini shakllantirishning muhim yo‘nalishlaridan biri – maxsus iqtisodiy zonalarini shakllantirish hisoblanadi. Shu sababli O‘zbekistonda ham ishlab chiqarishni tashkil etishning bu shaklini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Hozirgi kunda mamlakatimizda 24 ta maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etilgan. Shuning 23 tasi sanoat, 1 tasi qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan[10].

Maxsus iqtisodiy zonalar hududida 2008-2022 yillar davomida umumiy qiymati 3,2 milliard dollar, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar miqdori esa 896,9 million dollar bo‘lgan 604 ta loyiha amalga oshirilgan. Bu loyihalar orqali 54 mingdan ortiq yangi ish o‘rinlari yaratilgan. Bu loyihalar orasida eng yiriklari “Angren” maxsus iqtisodiy hududida (umumiy qiymati 1038,2 mln. AQSH dollarga teng bo‘lgan 84 ta loyiha), “Navoiy” maxsus iqtisodiy hududida (umumiy qiymati 495 mln. AQSH dollariga teng 73 ta loyiha), “Urgut” maxsus iqtisodiy hududida (umumiy qiymati 335,9 mln. AQSH dollariga teng 77 ta loyiha) va “Qo‘qon” maxsus iqtisodiy hududida (umumiy qiymati 280,2 mln. AQSH dollariga teng 884 ta loyiha) amalga oshirilgan[11]. Tahlil etilayotgan davr mobaynida maxsus iqtisodiy hududga a‘zo korxonalar tomonidan umumiy qiymati 13,7 trln. so‘mga teng 500 dan ortiq turdagi mahsulotlar ishlab chiqarildi va 283,1 mln. dollar hajmida mahsulotlar eksport qilindi[12].

NATIJALAR

Qulay investitsiya muhitini shakllantirish bo'yicha Malayziya va BAA tajribalarini umumlashtirish shundan dalolat beradiki, iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan qayta qurish, modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash jarayonlari amalga oshirilayotgan sharoitida chet el kapital qo'yilmalari orasida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar alohida ahamiyatga ega. Odatda bunday investitsiyalar ichki jamg'armalar imkoniyatlaridan ko'proq investitsiyalarni jalb etish orqali mamlakat va uning korxonalari moddiy-texnika bazasini modernizatsiyalash uchun qulay shart-sharoitlarni yuzaga keltiradi.

Shu bilan birga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish yana bir qator imkoniyatlar taqdim etadi:

- jahonda mashhur kompaniyalarning savdo belgilaridan, nau-xaulardan, transmilliy kompaniyalarning mahsulot eksportini kengaytirish uchun jahon bozorlariga kirib borish kanallaridan foydalanish;

- zamonaviy texnologik uskunalarni import qilish, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarishning innovatsion usullarini joriy etish.

Shu sababli qulay investitsiya muhitini shakllantirishda shu jihatga alohida e'tibor qaratish lozim. Zero, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmining oshishi mamlakatdagi investitsiya muhitining investorlarga ma'qul kelayotganligidan, ularda muvaffaqiyat uchun ishonch mavjud ekanligidan dalolat beradi. Ayni vaqtda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning uzoq muddatli xarakterga ega ekanligi, mamlakat uchun qarz majburiyatlarini vujudga keltirmasligi milliy iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonlarini amalga oshirayotgan mamlakatlar, jumladan, O'zbekiston manfaatlariga mos keladi.

XULOSA

Qulay investitsiya muhitini shakllantirishda hukumatlar xorijiy investitsiyalar jalb etishning turli usullari va dastaklaridan foydalanadi. Malayziya xorijiy investitsiyalardan samarali foydalanishda shunday siyosat olib borganki, bunda Malayziyaga boshqa rivojlangan mamlakatlar, xususan AQSH va Yevropa mamlakatlaridan investitsiyalar jalb qilishda ulardagi samarali menejment uslublari va ishlab chiqarish texnologiyasini o'ziga tatbiq qilishga usutvor vazifa sifatida qaralgan. O'zbekiston investitsiya siyosatini takomillashtirishda aynan mana shu jihatga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi. Qulay investitsiya muhitini shakllantirish bo'yicha BAA tajribasi maxsus iqtisodiy zonalarni shakllantirish va samarali soliq siyosatini amalga oshirish qulay investitsiya muhitini shakllantirishning muhim omili ekanligini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan O'zbekistonda investitsiya muhitini yaxshilashda mamlakatda faoliyat yuritayotgan

maxsus iqtisodiy hududlar imkoniyatlaridan samarali foydalanish hamda oqilona soliq siyosatini amalga oshirish alohida ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. <https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.pcap.cd>
2. <http://worldcompetitiveness.imd.org/>
3. <https://www.mida.gov.my/>
4. Финансовые стратегии модернизации экономики: мировая практика / под ред. Я. М. Миркина. – М.: Магистр, 2014. – С.365-367.
5. <https://fcsc.gov.ae/en-us/Pages/Statistics/Statistics-by-Subject.aspx#/%3Fsubject=Economy&folder=Economy/National%20Account/National%20Account>
6. <https://www.thefirstgroup.com/ru>
7. Макаренко А.К., Голуб Г.Д. Механизмы привлечения инвестиций в ОАЭ // Финансы. Налогообложение. Кредит. – 2022. - №7. – С.25-26.
8. The United Arab Emirates’ Government portal. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://u.ae/en/information-and-services/finance-and-investment/foreign-direct-investment>
9. The United Arab Emirates’ Government portal. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://u.ae/en/information-and-services/finance-and-investment/foreign-direct-investment>
10. https://sez.gov.uz/?page_id=5964&lang=uz
11. <https://miit.uz/ru/menu/svobodnye-ekonomicheskije-zony-uzbekistana-itogi-2022-goda-i-perspektivy-razvitija-na-2023-god>
12. <https://miit.uz/ru/menu/svobodnye-ekonomicheskije-zony-uzbekistana-itogi-2022-goda-i-perspektivy-razvitija-na-2023-god>

TASVIRIY SAN'AT YO'NALISHI TALABALARINI TAYYORLASHDA ZAMONAVIY OQIMLARNING O'RNINI

Kalandarov Shamsiddin Saidmuhammadovich

UrDU "San'at" kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada rangtasvir yo'nalishi talabalarini rangtasvirchi rassom sifatida o'rgatishda Tasviriy san'atda ananaviy va zamonaviy uslublar tanlov fanidan milliy san'atimizning ananaviy va zamonaviy uslublarini o'qitishga mo'ljallangan bo'lib unda uslublarning tarixi va mazmuni va qanday ishlash jarayonini kichik boshlang'ich tajribalar o'tkazilishi va o'rganilishi haqida ma'lumotlar berildi.

Kalit so'zlar: rangtasvir, uslub, san'at, tasviriy san'at, avangard, usul, oqim, yo'nalish, avangardizm, abstraksionizm, ijod, realizm, oqim, hissiy, kubistik, minimalistik, falsafiy, ramziy, g'oyaviy, voqelik.

ABSTRACT

The article aims to teach the traditional and modern styles of our national art from the selection subject of traditional and modern styles in fine art in teaching the students of painting major as a painter. Information was given about its implementation and study.

Keywords: painting, style, art, fine art, avant-garde, method, flow, direction, avant-garde, abstractionism, creativity, realism, flow, emotional, cubist, minimalist, philosophical, symbolic, etc. reality.

АННОТАЦИЯ

В статье поставлена задача преподавания традиционных и современных стилей нашего национального искусства с учетом темы выбора традиционных и современных стилей в изобразительном искусстве при подготовке студентов-живописцев и дана информация об их изучении.

Ключевые слова: живопись, стиль, искусство, изобразительное искусство, авангард, метод, течение, направление, авангард, абстракционизм, творчество, реализм, течение, эмоциональная, кубистическая, минималистическая, философская, символическая и др. реальность.

KIRISH

O'zbekiston ijtimoiy hayotida bo'lgani kabi, uning san'atida ham tub o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. O'zining boy merosiga ega bo'lgan tasviriy san'at, xususan uning eng ommaviy turi-rangtasvir san'atning boshqa turlaridan o'zining

taraqqiyparvarligi, g'oyalarni avangard usulda tasvirlashga qulayligi bilan ajralib turadi. Shu bois ham rangtasvirida turli oqim, yo'nalish va uslublarga tarmoqlangan xamda ramziy shakllar asosida yaratilgan asarlar tasviriy san'at tarixida alohida o'rin tutadi.

Hozirgi zamon rangtasvirida asosan ikkita qarama-qarshi va ziddiyatli an'analarni ko'rish mumkin. Ularning biri «retro», ya'ni an'anaviy realistik qonun-qoidalar asosida yaratish bo'lsa, ikkinchisi esa, «avangardizm», ya'ni jaxon san'atining ilg'or an'alarining chegarasidan olib chiquvchi oqim va yo'nalishlarining to'g'ridan-to'g'ri natijasidir.

Avangardizm va abstraksionizmning nazariy ildizlari uning real voqelikda yaratilmasligiga sabab har qanday asar u yoki real hayotdagiga o'xshamasa ham, u avvalo o'z davri va fikr bayonining voqealigini mujassamlashtiradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ijoddagi erkinlik jamiyatdan tashqarida yashay olmaydi, jamiyat milliy uslublar tilida ifodalangan uz mazmunini san'atga beradi. Vaxolanki, milliy uslublar bir guruh san'atkorlarning to'qimasi emas, hayotda hamma hodisalar tegishli yo'riqnoma yoki yuqoridan quyiga tushirilgan yo'l yo'riqlar, xulq-atvor qoidasi yoki fikrlash usuli ham emas, balki etnik va til qardoshligining ma'naviy birligi jipslashtirgan hamda tarixiy yo'nalishlari hamkorligida yuzaga kelgan xarakat natijasidir.

Jaxon san'ati taraqqiyotida ayrim davrlar mavjudki, amaldagi badiiy usul, yo'nalish va tasvirlash vositalari davr talabini to'liq qondirolmaydi. Shunda ijodkor yangilikka intilishi natijasida o'ziga xos yo'nalishga, uslubga asos soladi.

O'zbekiston san'ati ham XXI asrga buyuk o'zgarishlar bilan kirib keldi. Shuning uchun ham ko'plab tashkil etilayotgan ko'rgazmalarda rassomlarning asarlari turli xil uslublarda ishlanganligining guvohi bo'lamiz. Ayni paytda bunday asarlarni tushunmaslik holatlari ham kuzatiladi.

Bu holatni ijobiy tomonga o'zgartiish uchun esa bizga asarlarni tub mohiyatini anglashda oqimlar paydo bo'lishining tarixiy sabablarini o'rganish katta yordam beradi. San'atdagi badiiy uslub - bu ma'lum bir davrda san'atning turli turlari va janrlarida ishlaydigan o'z kasbining ustalarining asarlarini birlashtirgan g'oyaviy va badiiy tamoyillarning tarixan shakllangan va ijtimoiy jihatdan aniqlangan birligi. Bu umumiylik badiiy shakllarning ozmi-ko'pmi barqaror va bir xil tizimini vujudga keltiradi. Qoida tariqasida, bunday bir xillik - uslubning asosiy belgisi sifatida, birinchi navbatda, me'morchilik va amaliy san'atda namoyon bo'ladi.

Tarixda arxitektura eng qadimgi san'at turi bo'lib haykaltaroshlik, rangtasvir va amaliy san'atlarni birlashtiradi va ma'lum ma'noda yetakchilik qiladi. Arxitektura,

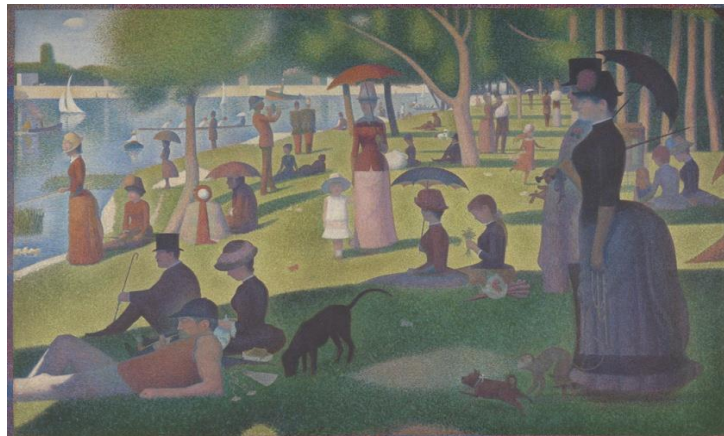
shuningdek, alohida xalqlarning butun madaniy hayotini aks ettiradi, uning yodgorliklari xalqlar mavjud bo'lgan davrlar uchun eng sezilarli bosqichdir.

Uslublarning o'zgarishlarini tarixga nazar solsak, ko'rishimiz mumkinki Davrlardagi tarixiy o'zgarishlar, siyosiy o'zgarishlar va ilmiy kashfiyotlarning oqim va yo'nalishlarga tasiri va shu bilan birga yangi oqim va yo'nalishlarni paydo bo'lishiga sabab ham bo'lgan. Yana rassomlarning dunyodagi o'zgarishlarga o'z ishlarida yangi uslublarini javob tariqasida ko'rishimiz mumkin. Uslublarni ma'no, shakli va tasviriy kontrastligi jihatidan Realistik, Avangard va abstrasiya yo'nalish va oqimlariga bo'lib o'rganishimiz mumkin.

Realistik - haqqoniy tasvirlangan asar va bu oqim o'z ichiga ko'lab uslublarni oladi, masalan, Roman uslubi (10-12-asrlar); Gotika uslubi (12-asr o'rtalari – 15-asrlar), Uyg'onish davri (14-16-asrlar) va boshqalar. Yangi davr badiiy uslublar va yo'nalishlar: Barokko va rokoko (16-18-asrlar); Klassizm va ampir (17-asr boshlari - 19-asrning birinchi uchdan bir qismi); Romantizm (frans. romantisme) — 18-asrning 1-yarmi — 19-asr; Realizm (19-asrning 30-80-yillari); Simvolizm (19-asrning 80-90-yillari); Impressionizm (19-asrning oxirgi uchdan bir qismi - 20-asr boshlari)

Avangard – reallizm qoidalarini ayrimlarini uslub g'oya va yo'nalishidan kelib chiqib shu bilan birga ayrim holatlarini chetlab o'tgan holda ishlangan asarlarga aytiladi. Tasviriy san'at yo'nalishi talabalarni tayyorlashda avangard yo'nalishida ijod qilgan eng mashhur rassomlardan ijodi va ularning turli uslubi orqali avangard oqimni ochib berish mumkin. Pol Sezan rang va shaklni birlashtirgan. U asarlarni geometrik shakllardek oddiylashtirish va uni rang kontrastlari ("sezanizm") orqali ochib beradi. Jorj Seurat va uning izdoshi Pol Signac "puantillism" (inglizcha pointalism fan kashfiyotlarida atom va malekulaning kashf qilinishi tasir qilgan) texnikasini yaratdilar, unda tasvir asosiy ranglarning alohida nuqtalari yordamida paydo bo'ladi, qo'shimcha ranglar bilan esa ranglardagi ranglarning kuchi yaxshilashadi.

M: Jorj Seurat “Gand Jatteda Yakshanba”

Pol Gogen yangi uslubga ega - sintetizm yoki "kluazonizm" dir, u sof rangdagi tekis dog'lar bilan ajralib turadi, emal bilan chegaralangan kabi qora chegaralar bilan kuchaytiriladi. Rangtasvirdagi dekorativ stilizatsiya, primitivizm va simvolizmning uyg'unligi Pol Gogenni "nabis guruhi" ning etakchisiga aylantirdi (M. Denis, P. Serusier, P. Bonnard, P. Ranson).

Vinsent van Gog, shu davr rassomchilik maktablarida o'qimagan va shu davr realizm qoidalaridan o'zgacha asarlar yaratgan buyuk rassom, qalamtasvir va rang kombinatsiyasi va nuqta, vergulsimon, vertikal chiziqlar, maxsus tekisliklardan iborat dog'lar ko'rinishidagi, juda mahoratli mazok qo'yish texnikasi orqali hayratlanarli darajada yorqin tasvirlarni yaratildi. U haqli ravishda ekspressionizm asoschisi hisoblanadi.

Vinsent van Gog "Yulduzli oqshom"

Rassom Anri Russo o'z davrida tamom ila o'zgacha va yangi soddalik bilan o'z rasmlarida sodda va o'z-o'zidan sehrlangan dunyoni yaratdi va XX asr san'atida primitivizmga yo'l ochdi.

Abstrakt oqimi- yani mavhumlik bunda tariflab va tasvirlab lekin his qilish va anglash mumkin bo'lgan tushunchalar, g'oya va mafkuraviy asarlarni ko'ramiz. Bunda undan oldingi oqimlarni ta'siri juda katta. Masalan; hissiy, kubistik, minimalistik, falsafiy, ramziy va g'oyaviy.

Abstraktsiyalarni ko'rishimiz mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, xalqimizni oqimlar, uslublar va yo'nalishlarni o'rganishda hammamiz Rassomlaru ustozlar befarq bo'lmasligimiz kerak. Zero barcha atrofimizdagi chiziqlaru shakllar bu hayotimizda chuqur mano va mazmunga egadir.

Va har bir inson o‘z kasbining ustasi yoki egasi o‘z kasbini bilishi kerak. Shunda rassom va dizaynerlarimiz o‘zidan talab qilingan mahsulotni tushunishlari uchun hozirgi davrda nafaqat chizishni balki dunyo ilmlaridan boxabar bo‘lishlari kerakligi ochiq oydin ma’lum.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев Н. " САНЪАТ ТАРИХИ ", 2 ЖИЛД Ўқув қўлланма. Т.: San’at, 2001. - 188 б.
2. Ф.И. Каган, Г.К. Белугина " ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ СТИЛИ, НАПРАВЛЕНИЯ И ТЕЧЕНИЯ ВТОРОГО ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ", Учебное
3. Н.М. Сокольникова, В.Н. Крейн "История стилей в искусстве" Учебное пособие. М., "Гардарики", 2006. - 442 с.

JAMIYAT XAVFSIZLIGI VA BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA SOG'LOM MAFKURALARNING ROLI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Uralov Dilshodbek

Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalari universiteti

“Ijtimoiy fanlar” kafedrasida dotsenti v.v.b.

ANNOTATSIYA

Hozirgi kunda globallashtirishning tobora avj olishi mafkuraviy tarbiyaga yangicha va tizimli yondashuvni taqozo etmoqda. Ushbu maqolada hozirgi paytda dunyo miqyosida keskin tus olib borayotgan shiddatli raqobatga faqat zamonaviy ilm-fan va innovatsiya yutuqlarini keng joriy etish orqali munosib javob berish strategik vazifa sifatida bizning faoliyatimizda ustuvor yo'nalishga aylanib borayotganligi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zi: mafkura, mafkuraviy immunitet, ma'rifat, globallashtirish, transformatsiya.

ABSTRACT

In this day that the increasing globalization requires a new and systematic approach to ideological education. This article provides information about the fact that a suitable response to the fierce competition, which is currently taking a sharp turn on the world scale, only through the wide introduction of modern science and innovation achievements, is becoming a priority in our activities as a strategic task.

Key words: ideology, ideological immunity, enlightenment, globalization, transformation.

KIRISH

Mafkuralar transformatsiyalashuvi jarayonlarining tobora avj olishi insoniyat mutlaqo o'zgacha muhit, yangicha talab va ilgari kuzatilmagan xavf-xatar hamda tahdidlar kuchaygan bir sharoitda yashashga to'g'ri qelmoqda. Bunday murakkab sharoitda tinchlik, barqarorlikni asrash, mustaqillikni mustahkamlash har bir davlat oldida turgan ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Xalqimizga xos bo'lgan bag'rikenglik va insonparvarlik madaniyatining taraqqiy etishida millatlararo totuvlik, konfessiyalararo hamkorlik muhitining hukm surishi fuqarolarimizni xususan, yosh avlodni ona Vatanga fidoiy va sadoqat ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'z navbatida mazkur omillar, O'zbekistonda davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilandi.

Yurtimizda mazkur sohada amalga oshirilayotgan islohotlarni ro'yobga chiqarish maqsadida mamlakatimizda Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi ishlab chiqildi. Mazkur muhim konseptual hujjatda islohotlarimizning uzviyligi va

davomiyligini ta'minlash maqsadida "Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari" degan tamoyil asosiy g'oya va bosh mezon qilib olindi. Ushbu strategiyaning "Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish" deb nomlangan V yo'nalishida bir qator vazifalar asosiy maqsad qilib belgilab berilgan. Strategiyaning mazkur yo'nalishida belgilangan vazifalar 73-maqsadda Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o'rganish va keng targ'ib etish ya'ni IHT, IRSIKA, AYSESKO, YuNESKO kabi dunyoning nufuzli xalqaro tashkilotlari, ilmiy-tadqiqot markazlari va universitetlari bilan hamkorlikda "Yangi O'zbekiston — Uchinchi Renessans" shiori ostida xalqaro konferensiya, simpozium va anjumanlar tashkil etish, buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy-ma'naviy merosini keng targ'ib qilish maqsadida yurtimizdan yetishib chiqqan allomalar qalamiga mansub 100 ta asarning xalqchil tarjimasini amalga oshirish, ular asosida ilmiy va ommabop risolalar yaratish, buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o'rganish va keng targ'ib etish maqsadida O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Islom sivilizatsiyasi markazi, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari faoliyatini qo'llab-quvvatlash haqida vazifalar belgilangan[2].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bugungi kunda mamlakatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari bir oila farzandlaridek ahil va inoq yashamoqda. Bu borada, hech shubhasiz, xalqimizga azaldan xos bo'lgan bag'rikenglik an'analari muhim rol o'ynamoqda", – degan so'zlari zamirida naqadar katta ishonch mujassam ekanini ta'kidlash maqsadga muvofiqdir. Zero, ma'naviyatimizning o'zviy qismi xalqimizga xos etnik madaniy va diniy bag'rikenglikning ildizlari uzoq tarixga borib taqaladi, buni o'zga din vakillari ham e'tirof etishadi.

Taraqqiyotning hozirgi rivojlanish bosqichida kelajakka katta umid va ishonch bilan shahdam odimlayotgan O'zbekiston keyingi besh yil mobaynida keng miqyosdagi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillar bilan birga, ma'naviy-ma'rifiy jarayonlarda amalga oshirilgan o'zgarishlar bilan ham boshdan kechirib, yuksalishning mutlaqo yangi bosqichiga qadam qo'ydi.

Xalqimizning siyosiy tafakkuri, ijtimoiy faolligi va olib borilayotgan islohotlarga daxldorlik tuyg'usi tobora ortib borayotgan hamda bosib o'tilgan shonli yo'limizga nazar tashlar ekanmiz, bugun "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" degan da'vatkor g'oya hayotimizga tobora chuqur kirib borayotgan ekan, ana shunday taraqqiyot sari intilayotgan bizning yurtimiz O'zbekiston deb atalgan, jannatmakon yurtdir. Prezident Sh.Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda: "Yangi

O‘zbekistonni barpo etish – yaqin va olis tariximiz, betakror va noyob madaniy boyliklarimizni yanada chuqur o‘rganib, ularga tayanib, mustaqil milliy taraqqiyot yo‘limizni yangi bosqichda davom ettirish demakdir” [1], degan so‘zlari ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligiga erishishda va fuqarolarning ayniqsa yoshlarning faol fuqarolik pozitsiyalarini mustahkamlashida o‘z isbotini topdi.

Ma’naviy-ma’rifiy sohadagi islohotlardan ko‘zlangan ulug‘ maqsad – yosh avlodga zamonaviy ta’lim-tarbiya berish, ajdodlarimiz boy merosini o‘rganish va xalqimizga yetkazishdir. Qadimdan ajdodlarimiz o‘zlarining yuksak ma’naviyati, ulug‘vor insoniy fazilatlari bilan nafaqat sharqda, balki butun olamga dong taratgan. Chunonchi, “Buyuk ajdodlarimizga xos azmu shijoat, xalqimizning metin irodasi, tobora ulg‘ayib kelayotgan barkamol avlodimizga tayanib, jamiyatimiz hayotini tubdan yangilash yo‘lini izchil davom ettirish – eng dolzarb vazifamizdir”[2].

Mustaqillik bergan buyuk ne‘matlardan biri ham shundaki, millatimizni o‘tmishi kamida uch ming yilga borib taqaladigan haqqoniy tarix bilan qurollantirish imkonini yaratib berdi. Bu esa, yoshlarni ajdodlarga munosib avlodlar ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tarixning o‘tgan qisqa muddati davrida biz o‘zligimizni, o‘z g‘oyamiz, milliy g‘ururimiz va tafakkurimizni anglash tuyg‘usini boshimizdan kechirmoqdamiz. Bu tuyg‘uning ildizi bo‘lgan o‘tmish esa bugungi kunga hamohang yer yuzidagi ba’zi xalqlargagina nasib etadigan yuksak ko‘tarilish va taraqqiyot zamon, ya’ni Renessans davri buyuk ajdodlari g‘oyalari, tafakkuri bilan ma’naviy bog‘liq ekan, ular qoldirgan boy merosni avaylab-asrash va rivojlantirishga alohida ahamiyat berilmoqda.

Shu o‘rinda, O‘zbekistonning 2022-2032 yillarga mo‘ljallangan ma’naviy taraqqiyot strategiyasini ishlab chiqish va uni davlat siyosatining tarkibiy qismiga aylantirish, “Yangi O‘zbekiston - ma’rifatli jamiyat” konsepsiyasi va uni amalga oshirish milliy dasturini ishlab chiqish taklifi Prezident Shavkat Mirziyoyevning yangi nashr etilgan “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” nomli asarida ilgari surilgan bo‘lib, jamiyatning ma’naviy yuksalishiga erishish, aholi, ayniqsa, yoshlarning intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarishini yuksaltirish, mafkuraviy, ma’naviy-ma’rifiy sohadagi islohotlarni davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylantirish asosiy maqsad qilib qo‘yildi.

Yangi O‘zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirish maqsadida mamlakat taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo‘yilgan hozirgi davrda Uchinchi renessans poydevorini yaratishga bel bog‘langan. Ana shu maqsadni ko‘zlagan davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev “milliy ma’naviyatimiz tarixida o‘chmas iz qoldirgan ulug‘ allomalarimiz, mutafakkir bobolarimizning turli mamlakatlardagi muzey va kutubxonalarda saqlanayotgan qo‘lyozmalarini o‘rganish, mavjud nusxalarini

yurtimizga olib kelish, atroflicha tadqiq qilib, xalqimizga yetkazish borasida muhim ishlar amalga oshirilishi” [1] yo‘lida amaliy harakatlarga undab kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmonida “Ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan “Harakatlar strategiyasidan – taraqqiyot strategiyasi sari” g‘oyasini keng targ‘ib etish orqali jamiyatda sog‘lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish” maqsadi 71-bandda keltirilgan. Yangi O‘zbekistonning intellektual salohiyatli yoshlarini buyuk zotlarga munosib etib tarbiyalash uchun o‘tmishga hamohang bugungi kunimizgacha milliy tafakkurimiz negizida shakllanib kelgan, turli g‘oya va amaliy harakatlarda o‘z ifodasini topayotgan har bir ishda yaratuvchanlik, mehnat qilish, bunyodkorlik ishlarini yo‘lga qo‘yishda buyuk allomalar boy merosini chuqur o‘rganish muhim o‘rin egallaydi, ularni iste’dodlarini namoyish qilishga undaydi va yangi kashfiyotlar sari otlantiradi.

O‘zbekiston Respublikasi hozirda kuchli davlat negizida kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishga intilmoqda. Bu borada Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev “bu yo‘l – erkin, demokratik, insonparvar davlat qurish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish, Vatanimiz iqtisodiy qudratini yuksaltirish va yanada ravnaq toptirishning mustahkam zamini”, deya ta’kidlaydi.

Globalashuv muhiti bugungi kunda g‘oyalar aniq va sog‘lom, yetuk va insonparvar, e’tiqodi butun, qadriyatlari yuksak shaxslarni bugungi o‘ta tezkor zamonda har qanday yot g‘oyalarga qarshi kurashuvchan mafkuraviy immuniteti barqaror shakllangan shaxslarni tarbiyalash masalasi borasida jiddiy fikrlashni taqozo etmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’biri bilan aytganda, “O‘zbekistondagi har bir fuqaro, qaysi lavozimda ishlashidan qat’i nazar, avvalo tarbiyachi ekani, farzandlarimiz taqdiri uchun har birimiz mas’ul ekanligimizni anglash tobora kuchaytirilmoqda. Bu masala zamonning o‘tkir talabiga aylangan dolzarb muammo sifatida kun tartibiga qo‘yilmoqda” [3].

Yurtimiz yoshlarini har tomonlama barkamol inson va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda aniq maqsadga yo‘naltirilgan hukumat siyosati izchil olib borilmoqda. Bugun O‘zbekiston yoshlari haqiqiy Vatanparvarlik shijoatini dunyoning barcha sohalarida o‘zlarini nimalarga qodir ekanligini to‘liq namoyon etmoqda. Mazkur fikrlar davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev tomonidan aytilgan fikrlarida ham o‘z aksini topgan: “Barchamizga yaxshi ma’lumki, vatanparvarlik har bir davlat hayotining ma’naviy asosi hisoblanadi va jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham fuqarolarimizda bizga mutlaqo yot bo‘lgan zararli ta’sirlarga qarshi mustahkam

immunitetni shakllantirish va Vatanimiz taqdiri uchun mas'uliyat tuyg'usini mustahkamlash bo'yicha aniq chora-tadbirlarni ko'rishimiz shart",– degan so'zlari zamirida katta haqiqat yotibdi. Ma'lumki, tomirida milliy g'urur, Vatan ishqini jo'shurgan oriyatli ma'naviy jasoratga ega odamgina buyuk ishlarga qodir bo'ladi. Biz shunday ma'naviy muhit yaratishimiz kerakki, yurtimizning qiyofasida Vatandan faxrlanish hissi ko'zimizni, qalbimizni quvnotib tursin.

Hozirgi kunda globallashuvning tobora avj olishi mafkuraviy tarbiyaga yangicha va tizimli yondashuvni taqozo etmoqda. Hozirgi paytda dunyo miqyosida keskin tus olib borayotgan shiddatli raqobatga faqat zamonaviy ilm-fan va innovatsiya yutuqlarini keng joriy etish orqali munosib javob berish strategik vazifa sifatida bizning faoliyatimizda ustuvor yo'nalishga aylandi[5].

Bugun Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida mamlakatimizdagi yangilanish va islohotlar haqida so'z ketganda jahon hamjamiyati "Yangi O'zbekiston" degan iborani tilga olmoqda. Bunday e'tirof hech mubolag'asiz yurtimizdagi shiddatli o'zgarishlarga berilgan munosib bahodir.

Mamlakatimizda "Uchinchi Renessans poydevorini yaratish"ga qaratilgan keng qamrovli islohotlarni amalga oshirish uchun turli soha va tarmoqlar bo'yicha zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan, salohiyatli fidoyi va izlanuvchan mutaxassis kadrlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Shunga ko'ra, davlatimiz rahbari tomonidan jamiyatimizning bilimli va iste'dodli kadrlarga bo'lgan ehtiyojini uzoq muddatga qondirish, iqtisodiyotni raqobatbardosh mutaxassislar bilan ta'minlash maqsadida ta'sirchan va izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev qayd etganidek: "Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim[4].

Mafkuraviy immunitetni shakllanishi jamiyatimizda ratsionallikka asoslangan, vatanparvarlik, millatparvarlik, baynalminallik hamda yurt tinchligi kabi me'yor va mezonlarga ega bo'lgan siyosiy madaniyatni vujudga kelishini ta'minlovchi asosiy omil hisoblanadi. Shu o'rinda, Prezident Shavkat Mirziyoyev mafkura masalasida barcha sohalar qatori ushbu sohaga ham innovatsiyalarni joriy etish lozimligini uqtirgan xolda, "bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo'liga o'tmoqdamiz. Bu bejiz emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi?

Yangi fikr, yangi g‘oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi”[9], deya izohlaydi. Albatta, Prezidentimiz tomonidan milliy mafkura konsepsiyasi uchun yangi g‘oyalar, prinsiplar va kategoriyalarni ishlab chiqish jarayoniga dolzarb vazifa sifatida e‘tibor qaratilishi bejiz emas. Chunki, milliy mafkurani yangilashning ob‘ektiv va sub‘ektiv tomonlari mavjud bo‘lib, u ob‘ektiv tomondan, ilmiy qonun-qoidalarga, jamiyatimizdagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-ma‘naviy muhitga, davlatimizning imkoniyatlari va o‘zbek xalqning milliy mentalitetiga nechog‘lik mos bo‘lishiga bog‘liq bo‘lsa, sub‘ektiv tomondan esa, u ishlab chiquvchilarning ilmiy salohiyati, iste‘dodi va ijodiy ilhomiga bog‘liq hisoblanadi.

Milliy mafkura amaliyotiga “g‘oyaviy jihatdan o‘z-o‘zini tarbiyalash” tamoyilini kiritilishi uni faqat tashqi ta‘sir kuchiga ega bo‘lgan mafkura bo‘lib qolmasdan, balki fuqarolarda ichki ta‘sirni ham hosil eta oladigan mafkura darajasiga ko‘taradi. Milliy mafkurada bunday xususiyatni vujudga kelishi uni jamiyatda boshqa tashqi ta‘sirni uyushtiruvchi (oila, mahalla, o‘quv va mehnat jamoalari, davlat organlari va boshqa shu kabi) ijtimoiy-siyosiy tuzilmalardan ham ko‘ra ko‘proq natijaga erishishini ta‘minlaydi[8].

2021-yilning 19-yanvarida Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat Kengashi raisi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan o‘tkazilgan yig‘ilishdagi “Jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma‘naviyatdir” mavzusidagi ma‘ruzasi Ma‘naviyat va ma‘rifat sohasi uchun yana bir katta ijobiy burilishga zamin yaratdi. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan 2021-yilda Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat markaz huzurida tashkil etilgan Ijtimoiy-ma‘naviy tadqiqotlar instituti muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur institut “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” degan g‘oya asosida mamlakatimizda ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni yangi bosqichga ko‘tarish, aholi, ayniqsa, yoshlarni Vatanga muhabbat, ma‘naviy merosimiz, milliy adabiyotimizga hurmat ruhida tarbiyalash g‘oyasini hayotga tatbiq etish ishlarini ilmiy-metodik va axborot-tahliliy jihatdan ta‘minlash kabi vazifalarni amalga oshirishni maqsad qilgan.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, dunyoning mafkuraviy manzarasini o‘rganish, tahlil qilish, ma‘naviy-ma‘rifiy va tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga mos xorijiy tajribani amaliyotga joriy etish ishlarini tizimli yo‘lga qo‘yish nazarda tutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni// Xalq so‘zi, 2022-yil 29-yanvar.
2. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. –Toshkent: O‘qituvchi MU MCHJ, 2021.– B.31.
3. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.– B.9.
4. Дугин А. Трансформация политических институтов и структур в процессе модернизации традиционных обществ. Автореф. дис.док. полит. наук. –Ростов-на-Дону: 2004. – С.48.
5. Bekmurodov M., Quronboev Q., Tangriev L. Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari: Risola. –Toshkent: 2017. –B. 27.
6. Jo‘rayev N. Milliy istiqlol mafkurasi, shakllanish jarayoni. // Sharq mash’ali. 1998. –B. 6.
7. Idivov U. Hozirgi zamon demokratiyalashuv jarayonlarining konseptual asoslari va mustaqil O‘zbekiston tajribasi. Siyo. fan dok. dis. avtoref. –Toshkent: O‘zDJQA, 2006. –B.49.
8. <https://ijtimoiyfikr.uz/tadqiqotlar/zhamiyat/es’hlar-internet--makon-kzgusida.htm> 15.03.2021.
9. https://uza.uz/uz/posts/manaviy-marifiy-is’hlar-tizimini-tubdan-takomillas’htiris’h-chora-tadbirlari-togrisida_252150

МАНБАШУНОСЛИК ҲАМДА ЎЗБЕК ДАВЛАТЧИЛИГИ ВА ҲУҚУҚИ ТАРИХИНИ ЎРГАНИШДАГИ БАЪЗИ МУАММОЛАР

Музаффар Аҳмедов
Ижтимоий сиёсий фанлар
Институти ректори
Тарих фанлари номзоди

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада манбашунослик ҳамда ўзбек давлатчилиги ва ҳуқуқи тарихини ўрганишдаги баъзи муаммолар муҳокама қилинган.

Калит сўзлар: *манбашунослик, ўзбек давлатчилиги, Қадимий Турон, Мовароуннахр, Туркистон, тарихий-ҳуқуқий манбалар.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются некоторые проблемы источниковедения и истории узбекской государственности и права.

Ключевые слова: *источниковедение, узбекская государственность, Древний Туран, Моваруннахр, Туркестан, историко-правовые источники.*

ABSTRACT

This article discusses some problems in the study of source studies and the history of Uzbek statehood and law.

Key words: *source studies, Uzbek statehood, Ancient Turan, Movarunnahr, Turkestan, historical and legal sources.*

Ўзбек халкининг тарихи жуда бой ва қадимийдир. Зеро, ўзбек давлатчилиги тарихи ўз илдизлари билан асрлар қарига бориб тақалади ва уч минг йилдан кўпроқ даврни ўз ичига олади. Қадимий Турон, Мовароуннахр, Туркистон худудида равнақ топган давлатлар жаҳон маданиятини ривожлантиришда ёрқин из қолдирганлар. Ўзбек давлатчилиги ва ҳуқуқи тарихини ўрганишда тарихий манбаларнинг ўрни ниҳоятда юксак эканлиги ҳақида ҳеч қандай эътироз бўлиши мумкин эмас. Холбуки, тарих кишилик жамиятининг конкрет тараккиёт йулини ўрганувчи бирдан-бир фан сифатида ижтимоий фанлар (фалсафа, сиёсий иқтисодиёт назарияси, жамиятшунослик,

адабиёт, ҳуқуқшунослик, давлат ва ҳуқуқ назарияси ва тарихи, сиёсий таълимотлар тарихи тизимида муҳим ўрин тутади»?

Шундай экан, тарихий-ҳуқуқий манбаларни ўрганиш араб алифбосида битилган туркий, форсий ва араб тилларидаги тарихий асарлар, машҳур ёдномалар, илмий қомуслар, маноқиблар (арабча «манкаба» сўзининг кўплик шакли бўлиб, мақтов истеъдод, яхшиқхислатлар, ҳамду санолар маъносини англатади), тазкиралар, турли хил ҳужжатлар, ёрлиқлар, фармон-фармойишлар, шажаралар, вақфномалар, васиқалар ва бошқалар тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлиш ўзлигимизни англаш, ватанимиз, халқимиз, давлатимиз ва ҳуқуқимиз тарихига оид мукамал билимларга эга бўлишимизни таъминлайди.

Ушбу, вазифаларни бажариш учун эса Ўзбекистон давлатининг тарихи, сиёсий таълимотлар тарихи билан шуғулланувчи ҳуқуқшунос мутахассислар манбашуносликни пухта ва мукамал билишлари лозим. Масаланинг яна бир нозик, аммо хал этилиши мумкин бўлган жихати ҳам мавжуд бўлиб, бу ҳуқуқшуносларнинг араб ёзувини ёки форс, араб ва бошқа шарқ тилларини билмасликлари ёхуд шарқшуносларнинг юридик малумотга эга бўлмасликлари муаммосидир. Агар шарқшунослар ва ҳуқуқшунослар ўзаро ҳамкорликда илмий тадқиқотлар олиб борсалар ёки улар иккинчи мутахассислик малумотларини астойдил эгаллашга жазм этсалар, нур устига аъло нур бўлар эди ва, шубҳасиз, ўзбек давлатчилиги ва ҳуқуқи тарихининг кемтик ерларини имкон қадар тўлдиришга ўз улушларини қушиб савоб иш қилган бўлар эдилар.

Манбашунослик тарих фанининг асосий ва муҳим тармоқларидан бири бўлиб, турли манбалар - моддий, этнографик, археологик ва ёзма ёдгорликларни қидириб топиш, улардан илмий фойдаланиш назарияси ва амалиёти устида тадқиқот олиб боради. Тарихий манба деганда узоқ ўтмишда содир бўлган воқеа ва ходисалар, табиат ва жамиятнинг муайян босқичида рўй берган кечмиш ҳақида тасаввур ва маълумотларни ўзида акс эттирган моддий ва маънавий ёдгорликлар тушунилади.

Моддий ёдгорликлар туркумига кўҳна манзилгоҳлар, мазор ва хилхоналар, шаҳарлар, масжид-мадрасаларнинг бинолари, қадимий деворлар, қасрлар ва қальаларнинг харобалари, сардобаларнинг қолдиқлари, уларда топилган турли ашё ва жихозлар, суғориш тизими иншоотлари, турли тангалар, уйиб ишланган хар хил суратлар, хайкаллар, тош ва бошқа қаттиқ предметлардаги ёзувлар киради.

Маънавий ёдгорликлар туркумига эса, узоқ умишдан қолган қулёзмалар, одамларнинг туриш-турмуши ва урф-одатларини акс эттирувчи материаллар ҳамда одамлар онгида сақланиб қолган анъаналар, аجدодлардан авлодларга

ўтиб келган ривоятлар, афсона ва халқ оғзаки ижоди кабилар киради. Хуллас, табиат ва жамият ўтмиши билан боғлиқ бўлган ҳар қандай ашё ва малумотлар тарихий манба сифатидан намоён бўлиши мумкин.

Манбашуносликнинг асосий вазифаси турли фан сохаларига тегишли булган манбаларни топиш, уларни туркумларга ажратиш, чуқур ва атрофлича тадқиқ қилиш ва таҳлил этиш, манбада акс этган ёки баён этилган воқеа-ходисалар, келтирилган фактлар ва далилларнинг аниқ ва объективлигини аниқлашдан иборат.

Ўзбек манбашунослиги мактабининг асосчиси Б.А. Ахмедов тарихий манбаларни, уларнинг умумий хусусияти, ўтмишни ўзида акс эттиришига қараб қуйидаги асосий беш гуруҳга бўлиш мумкинлигини таъкидлайди:

1) моддий (ашёвий) манбалар жумласига ибтидоий одамлар истиқомат қилган ва дафн этилган жойлар, уларнинг меҳнат ва уруш қуроли, бино ва турли иншоотлар (қальалар, қасрлар, хаммомлар, карвонсаройлар) нинг қолдиқлари ва уй-рузғор буюмлари киради;

2) этнографик манбалар халқларнинг келиб чиқиши билан боғлиқ материаллар ва маълумотлар, масалан, халқ, қабила ва уруғ номлари, қурол ва буюмларнинг нақш ва безаклари, кишилар онгида, шунингдек оғзаки ва ёзма адабиётларда сақланиб қолган ўтмиш омиллари (урф-одат ва ананалар), кишиларнинг турмуш тарзи кабиларни ўз ичига олади;

3) халқ оғзаки адабиёти маданиятнинг энг қадимги сохаларидан бўлиб, унинг илдизи ибтидоий жамоа ва илк давлатларнинг вужудга келиши даврига бориб тақалади. Унинг баъзи намуналари қадимги юнон тарихчилари, шунингдек Табарий, Масъудий, Беруний, Фирдавсий, Ибн ал-Асир каби шарқ олимлари асарлари орқали бизгача етиб келган. Камарс, Жамшид, Сиёвуш, Афросиёб ҳақидаги афсоналар, Тўмарис ва Широқ ҳақидаги қисса ва ривоятлар шулар жумласига киради. Ёзма адабиётнинг пайдо булишидан олдин мавжуд бўлган бу халқ оғзаки ижодиётида ижтимоий табақаларга мансуб кишиларнинг туриш-турмуши, манавияти урф-одати, айниқса узок ўтмишда мавжуд бўлган ижтимоий муносабатлар ва уларни тартибга солиб туришда муҳим ўрин тутган одат ҳуқуқи ҳақида қимматли малумотлар ўз ифодасини топган;

4) лингвистик манбалар ҳам давлат ва ҳуқуқ тарихини ўрганишда асосий манбалардан бири ҳисобланиб, мазкур муаммонинг ечимини топишда ўта муҳим омил сифатида хизмат қилади. Тилимизда, аниқроғи, луғавий ҳазинамиз таркибида қадим ўтмишдан қолган ижтимоий-иқтисодий, айниқса, сиёсий-маъмурий ва юридик атамалар: ябғу - хоқоннинг биринчи ўринбосари ёки бош вазир; тегин – тахт вориси, шахзода; сул кул эл кусай, ўнг қўл эл кусай

- вазирлик мансаблари , пайцза ёрлик; мол - хирожнинг синоними бўлиб, даромаддан олинадиган асосий солиқ; қози (шариат асосида иш юритувчи судья); ёрлик (олий ҳукмдорлар чиқарадиган расмий юридик ҳужжат) ҳам ўрин эгаллаган. Жой ҳамда халқ, қабила ва уруғ номлари: Аравон, Кампир равот, Нукус, Хўжайли, Чиноб, Найман, Манғит, Сарой, қабилар қадимий манбаларида кўплаб учраб туради. Бундай атамалар, шубҳасиз, қимматли тарихий маълумотлар ҳисобланиб, аجدодларимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётини ўрганишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Уларнинг келиб чиқиши ва этимологиясини эса лингвистика фани ўрганади;

5) ёзма манбалар тарихий манбаларнинг муҳим ва асосий туридир. Улар жамиятнинг ижтимоий ҳаёти, кишиларнинг ўзаро муносабатлари натижасида вужудга келган ва ўша замонларда содир булган ижтимоий-сиёсий воқеа ва ходисаларни акс эттиради. Бу манбалар ўзбек давлатчилиги ва ҳуқуқини ўрганишда катта аҳамият касб этади.

Ёзма манбаларнинг мазмуни, моҳияти ва хусусиятидан келиб, уларни икки гуруҳга ажратиш мумкин. Биринчи гуруҳга маҳаллий ҳукдорлар чиқарган расмий ҳужжатлар: ёрлиқлар, нишонлар, фармонлар, иноятномалар, молиявий ҳисобот дафтарлари, расмий ёзишмалар қабиларни киритиш мумкин.

Иккинчи гуруҳ эса, тарихий, гео-космографик, биографик асарлардан ташкил топади.

Ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий муносабатларга оид масалаларни ўрганишда расмий ҳужжатлар, молиявий ҳисоб-китоб дафтарлари ва ёзишмалар алоҳида аҳамият касб этади. Расмий ҳужжатларда ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг маълум юридик шаклда ва аксарият ҳолларда, у ёки бу нусхасининг айнан, ўзгаришсиз қайд этилиши келтирилган далил ва маълумотларнинг ҳақиқатга яқин эканлигини тасдиқлайди.

Мисол тариқасида қуйидаги юридик ҳужжатнинг айнан нусхасини хавола этамиз:

«Тарих 975 йил 10 кун зул-қаъда ойида мен, мавлоно Шайх Хасан Али, шариат қонунларига мувофиқ, мулкларимнинг ҳақиқий эгаси сифатида ўз иродам (мақсадим)ни қуйидагича баён этаман: «Менга тегишли ва шахсий мулким ҳисобланган кўпгина уйларни ўз ичига олган, Бухоро (шаҳри) эски қальаси ташқарисида мавлоно Амирий масжиди буйлаб жойлашган ва менга тегишли ховли-жойимнинг барчасини бутунлай ...хожа Калон хожа номи билан машҳур бўлган... хожа Мухаммад Ислон... фарзанди ар-жумандлари... хожа Сад жанобларига бузилмас қонунлари асосида қатъиян ва узил-кесил сотганлигимни маълум қиламан; ушбу мулк ғарб томонда жамоа

(фойдаланиладиган) йўлга, шимолда исми шарифлари қайд этилган харидорнинг дўконларига, шарқ ва жануб томондан Дарвеш уғли Турсуннинг уйларига туташ бўлиб, ...унга эгалик қилишнинг тўла ҳуқуқини мазкур харидор тасарруфи ва инон ихтиёрига тамоман топширдим ҳамда унинг бадалига (зарб этилган) уч юз соф янги кумуш танга олдим...». (Ва бу расмий тадбир) ишончли гувоҳлар иштирокида амалга оширилди, улар: Мавлоно Суфи, Мавлоно Шох Мухтасиб, хожа Хасаншоҳ, хожа Хожи»' Шундай қилиб, расмий ҳужжатлар ижтимоий-сиёсий ҳаётни малум юридик шаклда бевосита ва кўп ҳолларда айнан қайд этиши билан қимматлидир. Бинобарин, ҳужжатларни тадқиқ этишда, улар устида иш олиб боришда, аниқроғи, уларда баён этилган ижтимоий-сиёсий воқеа ва ҳодисаларни, у ёки бу малумотларни талқин этиш ҳамда улардан фойдаланиш жараёнида нихоятда эҳтиёт бўлмоқ лозим. Бунда биргина ҳужжат ёки малумот билан чекланиб қолмасдан, балки уларни бошқа далиллар билан солиштириб қиёсий ўрганиб, уларнинг тўғрилиги ва ҳолислигига ишонч ҳосил қилган тақдирдагина якуний ҳулосалар чиқариш лозим. Шунинг учун фақат биргина ҳужжата таяниб ижтимоий-сиёсий масала устида қатъий фикр юритиш мумкин эмас.

Тарихий, биографик асарлар давлат ва ҳуқуқ тарихи, сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихини ўрганишда, шубҳасиз, асосий манбалардан ҳисобланади. Манбашунослик тарих фанининг бир қатор ёрдамчи палеографик, дипломатик, гералдика, сфратистика, эпиграфика, нумизматика, метрология соҳалари қўлга киритган ютуқларга таянади.

Манбаларни туркумлаш ҳақида фикр юритганда, шуни таъкидлаб ўтмоқ лозимки, ҳозиргача мазкур масала тўғрисида аниқ бир қоида ёки принцип ишлаб чиқилмаган. Баъзи манбашунос мутахассислар уларнинг мазмуни ва моҳиятидан келиб чиқиб, яни манбада қайси масала баён этилганини назарда тутиб туркумлашни тавсия этсалар, бошқа бирлари асарнинг яратилиши, яъни қаерда ва қачон ёзилганига қараб туркумлашни мақул кўрадилар. Яна бир гуруҳ олимлар уларни турларига қараб туркумлашни тавсия этадилар. Бундан ташқари, манбаларни муаллифнинг ўз қули билан ёзилган асл нусхасига қараб туркумлаш ҳоллари ҳам учраб туради.

Биз бу ўринда Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг академиги буюк манбашунос олим Бори Ахмедовнинг фикрларига тўла қўшилаемиз. Манба устида ишлашнинг ҳозирги босқичида, булардан фақат биттасига, яъни манбаларни турларига қараб туркумлаш қоидасига таяниш мақсадга мувофиқдир. Бошқалари эса, ўз-ўзидан кўриниб турибдики, манбани чуқур ва атрофлича ўрганиш ва таҳлил этиш вазифаларига тўлиқ жавоб бера

олмайди. Биринчидан, фақат биргина, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий маданий, ҳуқуқий ва шу қабиларни яхлит қамраб олган ёки айнан бир муаммога бағишлаб ёзилган асар деярли учрамайди.

Расмий ҳужжатлар: ёрликлар, фармонлар, иноятномалар, вақфномалар, ҳисоб-китоб дафтарлари, расмий ёзишмалар ижтимоий-сиёсий ҳаётни бевосита қайд этадилар. Уларда давлат органлари, бошқарув шакли, тушунчаси, тузилиши, ҳуқуқий муносабатлар, ҳуқуқни татбиқ этиш ва қўллаш ҳамда ҳуқуқ манбаларига оид кўпгина қимматли маълумотлар учрайди. Шунинг учун ҳам расмий ҳужжатлар давлат ва ҳуқуқ тарихи, сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи фанларини ўрганишда, бошқа тарихий манбаларга қараганда, ўзининг алоҳида мавқеи билан ажралиб туради.

Чунончи, тарихий, гео космографик ва биографик асарлардан фарқли равишда, тарихий воқеалар кенгроқ ва тўлароқ ёритилади.

Аммо зикр этилган манбаларнинг аксариятига хос умумий хусусиятлар ҳам мавжуд бўлиб, уларда кўпгина воқеаларнинг баён этилишида субъектив ёндашиш, айрим муҳим тарихий воқеаларни хаспўшлаб кўрсатиш ёки бир томонлама талқин қилиш ҳоллари учраб туради.

Шунинг учун ҳам бундай асарлардан фойдаланганда, уларни талқин қилганда ҳолисона ёндашув принципини ёдда тутмоқ керак.

Тарихий, гео-космографик ва биографик манбалардан ташқари, яна бир туркум манбалар ҳам мавжудки, улар манбашуносликда абиографик асарлар (маноқиблар)' деб юритилади. Афсуски, яқин-яқинларга қадар бундай асарларнинг ахамияти камситилиб келинди.

Бинобарин, Шарқ халқлари тарихи, хусусан, Ўзбекистон давлати ва ҳуқуқи, сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи устида илмий тадқиқот олиб бораётган олимлар ўз илмий изланишларида маноқибларга диний-мистик асарлар тарзида ва увайсия, суҳравардия, яссавия, накшбандия, чиштия тариқати намояндаларининг ҳаёти тафсилотининг баёни сифатида қараб келганлар.

Дарҳақиқат, бундай ёзма манбалар фақатгина шайхларнинг, рухонийларнинг оилавий тарихи баёнидан иборат бўлиб қолмасдан, балки уларда жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-маънавий ҳаётига оид, қолаверса, ҳуқуқий манбаларга тегишли қимматли маълумотлар, ўта зарур фактик материаллар ҳамда юридик ҳужжатлар кўплаб учрайди. Мазкур ахборотлар ўзбек давлатчилиги за ҳуқуқи тарихини ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Шу ўринда хукмдорларнинг маноқиблардан ўрин олган фармон ва ёрликларини, расмий ёзишмаларини алоҳида таъкидлаб ўтмоқ лозим.

Бундай юридик ҳужжатлар ўзбек мумтоз қонунчилигининг анъанавий ҳуқуқ ижодкорлиги принципларига амал қилиб келганлигидан далолат беради.

Ўрта асрлар хукмдорлари фармон ва фармойишларининг умумий хусусиятлари шундан иборатки, уларнинг тузилиш тартиби бир-бирига жуда ўхшаш бўлиб, мусулмон ҳуқуқи ижодкорлиги анъаналарини акс эттиради. Фармонда белгиланган мажбуриятларнинг ижро этилиши масалалари, баён этилган ҳолатларнинг бажарилишидан бўйин товлаш ёки унга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш учун юридик жавобгарлик масъулияти аниқ кўрсатиб қўйилган.

Ҳужжатлар мазмуни баён этилишидан олдин фармон берувчининг шахсияти, даражаси, мақоми, мавкеи ва нуфузи ифода этилиб, унинг исмига қўшиб ёзилади. Масалан, «Равзат ар-ризван» да Хуросон подшоси Хусайн Бойқаро фармони «Абулғозий Султон Хусайн Баходир» унвони билан бошланиб, бу ерда «Хусайн» хукмдорнинг исмидир. Унга «Абулғозий», «Баходир» каби нисбатлар қўшиб ёзилган. Бошқа бир ҳужжат, Абдуллахон II нинг фармонини олсак, унда ҳам биринчи ҳужжата хос бўлган хусусият акс этанлигининг шохиди бўламиз, яни «Абулғозий Абдуллох Баходирхон сузимиз». Бу фармонда ҳам, юқорида таъкидлаб ўтилгани сингари, хукмрон Абдуллохнинг исмига «Абулғозий», «Баходир», «хон» нисбалари қўшиб ёзилган. Умуман олганда, одат тусига кириб қолган бундай қоидалар қонунчилик фаолиятида қатъий, анъанавий услубга айланиб қолган.

Баъзи фармонларда ҳамду сано, мақтовлар, эпитетлар ва араб элементлари шу қадар кўп ишлатиладики, уларнинг хажми фармоннинг асосий мазмуни хажмидан ҳам бир неча бор кўпайиб кетади. Ушбу расмийликдан сўнггина фармон берилишидан кўзланган асосий мақсад ифода этилади. Масалан, агар фармон ворислик ҳуқуқи масаласида чиқариладиган бўлса, меросхурларнинг тўлиқ исми, насл насаби ва баъзи ўринларда уларнинг лақаблари ёки нисбалари ҳам аниқ кўрсатилади. Меърос мулкларнинг микдори, хажми, сифати, тавсифи, жойлашган ернинг номи ва ҳудуди ҳамда олдин кимга тегишли булганлигини ифодалаш асосий шартлардан бири ҳисобланади!

Шунинг билан бирга, мероснинг тақсимланиш тартиби, унинг адолатли амалга оширилиши мустаҳкамлаб қўйилади. Жумладан, Хожа Сад меросининг унинг ворислари бўлмиш ўғиллари Хожа Тожиддин Хасан ва Абдурахмон хожалар ўртасида мол мулкнинг тақсимланиши шариат нормаларига биноан «сулс-сулсон» қисмида белгилаб қўйилган. Унда: «Ёш жаноблар амлок

(мулклар)ни шариат (қонунлари)га асосан ўзаро тақсимлаб олсинлар, суюрғолларни эса учга бўлсинлар ва учдан икки (2/3) қисмини улуғ оғалари ва қолган бир қисмини (ёши) кичик инилари олсинлар», - деб таъкидланган.

Фармоннинг охириги қисмида уларнинг аниқ берилган вақти, йили, ойи куни кўрсатилган. Баъзи ҳолларда эса, унинг қайси вақтдан бошлаб кучга кириш муддати ҳам белгилаб қўйилган. Сўнггида эса, фармонни иншо этган шахснинг тулиқ исми, насл-насаби ифода этилган.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, манбашунослик қадимги даврлардан бошлаб то ҳозирги кунгача маълум тажриба ва куникмалар ҳосил қилди. Кўплаб ёзма ёдгорликларнинг энг асосийлари асл нусхада факсимилияси, танқидий матни ва илмий изохли таржималари чоп этилди. Турли қўлёзма фондлари, музейлар, кутубхоналар, архивлар ҳамда шахсий жамғармаларда сақланаётган ёзма ёдгорликларнинг каталоглари тавсиф этилиб элон қилинди. Маълум даражада манбашунослик соҳасидаги амалий ишлардан қўлга кири-тилган натижалар муайян соҳа мутахассислари томонидан умумлаштирилди.

Аммо манбашунослик бўйича амалга оширилган ишлар уммондан томчидир, шу туфайли келгусида амалга ошириладиган ишлар, илмий тадқиқотлар учун энг қулай, муносиб таҳлил ва тадқиқ услубларини аниқлаб олиш ҳамда ишлаб чиқиш, уларнинг энг замонавийлари ва самарадорларини илмий амалиётта тадбик этиш давр талабидир.

UDK: 297:322 (620)

XX ASR OXIRI – XXI ASR BOSHIDA MISR ARAB RESPUBLIKASI TASHQI SIYOSATIDA DINIY EKSTREMIZM VA TERRORIZMGA QARSHI KURASH XUSUSIYATLARI

Yodgorov Sherbek Meylijonovich

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

XX asr oxiri – XXI asr boshida Misr Arab Respublikasi mamlakat xavfsizligi va barqarorligiga katta tahdid solgan diniy ekstremizm, radikalizm va terrorizmga qarshi ham ichki, ham tashqi siyosatda birdek kurash olib bordi. Mazkur maqolada Husni Muborak hamda Abdulfattoh as-Sisi davrida Misrning mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash siyosatida diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *diniy ekstremizm, terrorizm, radikalizm, Yaqin Sharq, mintaqaviy xavfsizlik, xavfsizlikka tahdid.*

АННОТАЦИЯ

В конце XX и начале XXI века Арабская Республика Египет как во внутренней, так и во внешней политике боролась с религиозным экстремизмом, радикализмом и терроризмом, которые представляли большую угрозу безопасности и стабильности страны. В статье анализируется особенности борьбы с религиозным экстремизмом и терроризмом в политике региональной безопасности Египта в период президентства Хосни Мубарака и Абдель Фаттаха ас-Сиси.

Ключевые слова: *религиозный экстремизм, терроризм, радикализм, Ближний Восток, региональная безопасность, угроза безопасности.*

ABSTRACT

At the end of the 20th and the beginning of the 21st century, the Arab Republic of Egypt, both in domestic and foreign policy, fought against religious extremism, radicalism and terrorism, which posed a great threat to the security and stability of the country. The article analyzes the features of the fight against religious extremism and terrorism in the regional security policy of Egypt during the presidency of Hosni Mubarak and Abdel Fattah al-Sisi.

Key words: *religious extremism, terrorism, radicalism, Middle East, regional security, security threat.*

KIRISH

Begunoh insonlarning hayotiga zomin bo‘layotgan, xavfsizlikka tahdid solayotgan radikalizm, diniy ekstremizm va terrorizm butun insoniyatning umumiy dushmani bo‘lib qolmoqda. Bugungi kunda bunday xavf-xatarlarni oldini olish, uni oziqlantirayotgan omillarni bartaraf etish dunyo mamlakatlarining umumiy vazifasiga aylangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev mazkur xavf-xatarlar haqida shunday deydi: “O‘zbekiston terrorizm, ekstremizm va radikalizm mafkurasiga qarshi kurash borasida hamisha prinsipial pozitsiyaga ega bo‘lib kelgan. Bunday xavf-xatarlarga qarshi faqat kuch ishlatish usullari bilan emas, balki birinchi navbatda, ayniqsa, yoshlar o‘rtasida, zo‘ravonlikni keltirib chiqaradigan jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashish lozim” [1].

XX asr oxiri – XXI asr boshlarida diniy ekstremizm va terrorizm muammosi jahon mamlakatlarini birdek tashvishga soldi hamda ijtimoiy-siyosiy muammolarni keltirib chiqarishi jihatidan eng xavfli ko‘rinishga ega bo‘ldi. Ayniqsa, bu davrda dunyoning eng “og‘riqli” nuqtalaridan biri bo‘lgan Yaqin Sharq mintaqasida sodir bo‘lgan terrorchilik hurujlari nafaqat milliy va mintaqaviy xavfsizlikka, balki global miqyosda katta tahdid manbaiga aylandi.

Yaqin Sharq arab mamlakatlarida islom dinining siyosiy lashuvi hamda aholining radikallashuvi sabablari va omillari juda ko‘p va xilma-xildir. Ushbu radikallashuv natijasida yuzaga kelgan terrorizm muammosi jiddiy fojidadir. AQShdagi “Rend” (RAND) korporatsiyasi tadqiqot markazi ma’lumotlariga ko‘ra, Yaqin Sharq mintaqasida 1990-2010-yillar davomida 15 731 terroristik hujum sodir etilgan [2]. Birgina shu statistik ma’lumotning o‘ziyoq mintaqadagi vaziyat naqadar jiddiy ekanligini ko‘rsatib turibdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Misr Arab Respublikasi (MAR)ning mintaqaviy xavfsizlikni ta’minlash siyosatida diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash masalasi ko‘plab arab, rus va boshqa xorijlik olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, tadqiqotlarning kattagina qismini Misr hamda Yaqin Sharq mintaqasi davlatlari o‘rtasidagi ikki tomonlama aloqalar tarixi va bugungi holatiga bag‘ishlangan ilmiy maqolalar tashkil qilib, mintaqaviy xavfsizlik borasidagi hamkorliklar alohida aspektida emas, balki siyosiy, savdo-iqtisodiy, madaniy-gumanitar sohalardagi aloqalar bilan umumiy tarzda o‘rganilgan. Misr tashqi siyosatini mintaqaviy kontekstda o‘rgangan olimlarning ilmiy tadqiqotlarida ham shunday yondashuvni uchratish mumkin mumkin.

Biroq shunga qaramasdan S.E.Babkin, Ya.E.Kamlevskaya, K.I.Polyakov,

L.R.Xlebnikova, Faxime Saberi, Iyman Ragab, Zaynab Kaya, Barbara Azaola Piazza kabi sharqshunoslar tadqiqotlarida Misr tashqi siyosatining xavfsizlik sohasidagi hamkorlik aloqalariga keng o‘rin ajratilgan. Mazkur tadqiqot ishlarida Husni Muborak va Abdulfattoh as-Sisi davrida Misrning global kuchlar va mintaqaviy sheriklar bilan hamkorlik aloqalarida, shuningdek, mintaqaviy va xalqaro tashkilotlar doirasida ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash masalalariga katta e‘tibor qaratilgan.

O‘zbek sharqshunos olimlaridan Sh.Yovqochev hamda D.Madaminovalarning ilmiy ishlarini alohida ta’kidlash mumkin. Xususan, Sh.Yovqochev MARning islomiy partiya va harakatlarining nafaqat davlat va mintaqa jamoatchiligining siyosiy hayotiga, balki Misrning tashqi siyosiy qarashlariga ham ta’sir ko‘rsatish imkonini beruvchi siyosiy tajribaga ega ekanligini e’tirof etgan. D.Madaminova esa Misrning O‘rta Yer dengizi mintaqasi xavfsizlik tizimida tutgan o‘rnini kompleks tarzda tadqiq etgan.

Tadqiqotning asosini tarixiy-tahliliy, mantiqiy-tarixiy uslub tashkil etadi. Tarixiy-qiyosiy tahlillar amalga oshirilib, ularning natijasida umumiy xulosalarga kelinadi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini Misr Arab Respublikasining xavfsizlik sohasida Yaqin Sharq davlatlari bilan hamkorlik aloqalari tashkil etadi.

NATIJALAR

Misr Arab Respublikasi — Arab dunyosida o‘ziga xos o‘ringa ega. Misr geosiyosiy ta’siriga ko‘ra boshqa Arab davlatlaridagi umumiy ijtimoiy-siyosiy holatga ta’sir ko‘rsatadi. Shu ma’noda, mamlakatning xalqaro maydondagi tashqi siyosati butun Yaqin Sharqdagi radikal islomiy harakatlar ulkan ta’sir ko‘rsatadi [3:124]. Rus sharqshunos olimi Ya.E.Kamlevskayaga ko‘ra, “Yaqin Sharqdagi diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda Misr uslubi noyob namuna bo‘lishi mumkin. Bu davlat yovuzlik bilan jiddiy kurashishga bel bog‘lab, Arab Sharqini birlashishga chaqirgan kam sonli mamlakatlar sirasiga kiradi” [4:58].

XX asr oxiri – XXI asr boshlarida Misr Arab Respublikasida sodir bo‘lgan terrorizm harakatlari butun mamlakatni qamrab oldi. Natijada Misr hukumati mazkur muammo bilan jiddiy kurashishga majbur bo‘ldi. Misrdagi radikal diniy ekstremistik guruhlar faoliyati va tajovuzi shu qadar keng tus oldiki, muammo ko‘lami nafaqat Misr milliy xavfsizligiga, balki mintaqa barqarorligiga ham katta tahdid sola boshladi.

Muhammad Husni Muborak (1981-2011) davri. Muborak hukumatining moslashuvchan va muvozanatli tashqi siyosati tufayli Misr XX asrning 90-yillari

boshiga kelib arab va islom dunyosida o‘zining yetakchilik mavqeini qayta tikladi*. Misr tashqi siyosatda mintaqaviy xavfsizlik, diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash masalalariga katta e‘tibor qarata boshladi. Sababi 90-yillarning boshida Misrda radikalizmning kuchayishi, terrorchilik harakatlarining ortishi hukumatni bu muammo bilan jiddiy kurashishga majbur qilayotgan edi.

1992-yildan boshlab Misr rahbariyatining ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda tashqi siyosiy aloqalarining asosiy maqsadi – bir qator davlatlar bilan o‘z hududlarida yashiringan misrlik ekstremistlarni ekstraditsiya* qilish bo‘yicha kelishuvga erishish edi. Xususan, ana shunday bitimlar Saudiya Arabistoni, Liviya va Yaman hukumatlari bilan tuzildi va ular tomonidan bir necha bor misrlik ekstremistlar o‘z yurtiga qaytarildi [5:80].

Husni Muborak 1993-yil may oyida Misr hukumati tomonidan ekstremistlarni qo‘llab-quvvatlaydigan yoki ularga boshpana beradigan davlat deb hisoblangan Iroq bilan telefon va faks aloqalarini uzib qo‘yishni buyuradi (shuningdek, Afg‘oniston, Pokiston, Eron, Sudan kabi davlatlarga nisbatan ham shunday amaliyot qo‘llanilgan) [5:81]. Mazkur amaliyot ekstremistlar faoliyatini cheklashga qaratilgan yaxshi o‘ylangan tadbir bo‘lishiga qaramay, Misr hukumati yuqorida nomi zikr qilingan davlatlar bilan faol tashqi siyosatga ega bo‘lmaganligi bois boshqa sohalarda bo‘lganidek, xavfsizlik yo‘nalishida ham kutilgan samara bermaydi.

XX asrning 90-yillarining ikkinchi yarmiga kelib Misr ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda ikki tomonlama aloqalarda ma‘lum natijalarga erishgan bo‘lsa-da, arablararo hamkorlikni yo‘lga qo‘yishda bir qator muammolar to‘sqinlik qildi. Bunga, avvalo, ularga xavfsizlik ustuvorligini baholashdagi kelishmovchiliklar sabab bo‘ldi. Biroq XX asrning so‘ngi o‘n yilligida terrorizm xavfining kuchayishi arab mamlakatlaridan ushbu hodisalarga qarshi kurashish bo‘yicha birgalikdagi sa‘y-harakatlarni muvofiqlashtirish yo‘llarini izlashni talab qildi.

XX asrning 90-yillarida bo‘lib o‘tgan sammit uchrashuvlari ushbu masalalarda umumiy pozitsiyani ishlab chiqish uchun katta ahamiyatga ega edi. U erda o‘tkazilgan maslahatlashuvlarda arab mamlakatlarining tegishli xavfsizlik idoralari mutaxassisleri ekstremistlar faoliyatini to‘xtatishga qaratilgan muvofiqlashtirilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqdilar. Xususan, 1996-yil mart oyida bo‘lib o‘tgan Sharm ash-Shayxdagi sammit mazkur sohada Arab davlatlari uyushmasi (ADU) doirasida

* 1978-1979-yillarda Isroil bilan imzolangan “Kemp-Devid” shartnomasidan so‘ng arab va islom dunyosida yakkalanib qolgan Misr 1984-yilda Islom konferensiyasi tashkiloti, 1989-yilda esa Arab davlatlari uyushmasi (ADU)ga a‘zoligi tiklandi. 1991-yilda ADU shtab-kvartirasi Tunisdan Qohiraga qaytarildi.

* Ekstraditsiya - xalqaro huquqda jinoyat sodir qilgan shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoki unga nisbatan chiqarilgan sud hukmini ijro etish uchun bir davlatdan ikkinchi davlatga berish. Jinoyatchini berish shartlari va tartibi xalqaro shartnoma va milliy qonunchilik bilan belgilanadi.

hamkorlikni kuchaytirishga hissa qo'shdi. 1996-yilda ADUga a'zo mamlakatlar terrorizmga qarshi kurash kodeksini qabul qildilar va 1997-yilda arab davlatlarining terrorizmga qarshi kurashining umumiy strategiyasi tasdiqlandi [6:107].

ADUga a'zo mamlakatlar ichki ishlar vazirlarining 1998-yil aprel oyida Qohirada bo'lib o'tgan yig'ilishida "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida"gi Konvensiya imzolanganidan so'ng, hamkorlikning sifat jihatidan yangi darajasiga erishildi. Konvensiya 1999-yil may oyida kuchga kirdi va manfaatdor davlatlarga o'z hududida terrorchilik faoliyatida ishtirok etgan jinoyatchilarni topshirishni nazarda tutar edi. Konvensiya, shuningdek, kelishuv ishtirokchilari bo'lgan mamlakatlarga bir-birining hududida terrorizmga asoslangan jinoyatlar bilan bog'liq turli xil huquqiy harakatlarni amalga oshirishni talab qilishiga imkon berdi. Bundan tashqari, bitim ishtirokchi mamlakatlar tomonidan tergov harakatlarini olib borish va terrorchilik harakatlarni tergov qilish bilan bog'liq boshqa huquqiy jarayonlarni o'zaro yordam bilan ta'minlashni nazarda tutadi [7].

1999-yil yanvar oyi oxirida Amman (Iordaniya)da ADUga a'zo davlatlar Ichki ishlar vazirlari kengashining 16-sessiyasi bo'lib o'tadi. Mazkur sessiyada Arab dunyosida birinchi marta terrorizmni qoralovchi qo'shma deklarasiya qabul qilinadi. ADU Ichki ishlar vazirlari kengashida arablarning yagona strategiyasi ishlab chiqilib, arab davlatlarining terrorizmni moliyalashtirish, qurollantirish, har qanday jinoiy harakatlar va tomonlarning xavfsizligini buzishga olib keladigan tashviqotlarni amalga oshirish sohasidagi faoliyatining oldini olish kabi majburiyatlarini e'lon qiladi [6:108].

Shuni ta'kidlash kerakki, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda arablararo hamkorlik faqat huquqni muhofaza qilish idoralari darajasi bilan cheklanib qolmadi. Bir qator hollarda boshqa manfaatdor vazirliklar va idoralar ham mazkur yo'nalishda faoliyat olib bordilar. Masalan, 1998-yil noyabr oyining oxirida Qohira shahrida Misr, Iordaniya, Saudiya Arabistoni va Iroq diniy ishlar vazirlari (vaqflar) yig'ilishi bo'lib o'tadi. Muzokaralar davomida ushbu vazirliklarning imkoniyatlaridan foydalanish, shu jumladan, musulmonlarning xayriya mablag'larini (zakot) o'z maqsadlarida ishlatadigan islomiy guruhlarini moliyalashtirish manbalari va kanallarini aniqlash zarurligi to'g'risida kelishuvlarga erishiladi [6:108].

Biroq ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash bo'yicha ADU doirasida imzolangan hujjatlardan samarali foydalanishda tashkilotga a'zo davlatlarning ushbu muammolarga yondoshishdagi farqlar to'sqinlik qildi. Shu sabab Misr hukumati terrorizmga qarshi faqat ADU bilan cheklanib qolmay, mintaqaviy ahamiyatga ega bo'lgan bir qator konvensiyalarni ratifikatsiya qildi. Xususan, 1999-yil 14-iyulda Jazoirda qabul qilingan Afrika birligi tashkilotining terrorizmni oldini olish va unga

qarshi kurash bo'yicha konvensiyasiga Misr tomoni 2000-yilda qo'shildi. Shuningdek, Misr poytaxti Qohira shahrida 2010-yil 12-dekabrda texnologik jinoyatlarga qarshi kurash bo'yicha, 2010-yil 21-dekabrda esa jinoiy daromadlarni legallashtirish va terrorizmi moliyalashtirishga qarshi kurash bo'yicha arab konvensiyalari qabul qilinadi [8].

Muborak rejimining tashqi siyosatda mintaqaviy xavfsizlik masalalariga katta e'tibor qaratishining boshqa jihatlari ham borga o'xshaydi. Ispaniyalik olim Barbara Azaola Piazzaning fikricha, "Muborak islomiy tahdidga qarshi mintaqaviy barqarorlikni kafolatlash asosida Misrning mintaqaviy rahbarligini ishlab chiqqan" [9:406]. Bu holat tabiiyki, Yaqin Sharqdagi boshqa yirik davlatlarning manfaatlariga zid kelardi.

Abdulfattoh as-Sisi davri (2013/2014-...). 2011-yilda yuz bergan "Arab bahori" voqealari natijasida Husni Muborakning 30 yillik hukmronligiga barham berilgach, "Musulmon birodarlar" tashkiloti bilan bog'liq bo'lgan Muhammad Mursi* qisqa muddat Misr hokimiyatini egalladi. Biroq 2013-yilning yozida M.Mursi va "Musulmon birodarlar" harbiy to'ntarish orqali ag'darib tashlandi* va 2011-yilga qadar hukmronlik qilgan siyosiy, harbiy elita yana Misr hukumati tepasiga qaytdi. Boshqaruv feldmarshal Abdulfattoh as-Sisi qo'liga o'tgach, Misrda radikalizm, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash choralari sezilarli darajada kuchaytirildi, "Musulmon birodarlar" terrorchi tashkilot deb e'lon qilindi.

Abdulfattoh as-Sisi tashqi siyosatda mintaqaviy xavfsizlik masalalariga katta e'tibor qarata boshladi va uning bu tashabbuslari arab dunyosining boshqa yetakchi davlatlari — Saudiya Arabistoni va Birlashgan Arab Amirliklari (BAA) tomonidan to'la qo'llab-quvvatlandi. Buning o'ziga xos sabablari bor edi, albatta. Gap shundaki, 1990-yillarda har ikki mamlakatda "Musulmon birodarlar" faoliyati taqiqlangan edi va bu monarxiyalar mintaqaviy siyosiy o'zgarishlar sharoitida o'z aholi qatlamlarining radikal islomiy mafkura ta'siriga tushib qolishi hamda hukumatlariga qarshi isyon ko'tarishidan qo'rqishar edi. 2011-yilda Misrda "Musulmon birodarlar"ning saylovdagi muvaffaqiyati Saudiya Arabistoni va BAA tomonining xavotirlari asossiz emasligini amalda ko'rsatib berdi va ikkala davlat tomonidan jiddiy tahdid sifatida qabul qilindi. Shu sabab Saudiya Arabistoni va BAA mintaqada "Musulmon birodarlar"ni mag'lub etish va uning tarqalishini oldini olish uchun Abdulfattoh as-Sisiga muhtoj edilar. O'z navbatida Misr prezidenti ham hokimiyatni

* Muhammad Mursi – Misr Arab Respublikasining 5-prezidenti (2012-yil 30-iyun – 2013-yil 3-iyul).

* "Musulmon birodarlar" Misr hokimiyatini egallagach, mamlakatning boshqa siyosiy kuchlari bilan murosaga borish va ular bilan birlashishdan voz kechdilar. Mazkur holatni "Musulmon birodarlar"ning nafaqat davlatni boshqarishda, balki siyosiy jarayonda ishtirok etishdagi tajribasizligi bilan izohlash mumkin. "Birodarlar" hukumatni boshqarish davomida Misrdagi barcha siyosiy kuchlarni o'ziga qarshi qo'ydi, bu esa oxir-oqibat uning ag'darilishiga zamin yaratdi.

egallagan dastlabki yillarida mamlakat iqtisodiyotini tiklash va “Musulmon birodarlar”ga qarshi o‘z pozitsiyasini mustahkamlash uchun tashqi yordamga — Fors ko‘rfazi arab monarxiylarining moliyaviy ko‘magiga muhtoj edi [9:405]. Jarayonlar rivoji shuni ko‘rsatdiki, Misr – Saudiya Arabistoni – BAA davlatlari terrorchi guruhlarni tasniflash, xavfsizlik borasida bir xil yondashuv va qarashlarga ega ekanligi namoyon bo‘ldi. Xususan, 2013-yil 25-dekabrda boshlab Misr hukumati terrorchi tashkilot deb e‘lon qilgan “Musulmon birodarlar” tashkiloti ko‘p o‘tmay (2014-yilning mart oyida) Saudiya Arabistoni hamda BAA tomonidan ham terrorchi tashkilotlar ro‘yxatiga kiritildi.

Muhammad Mursi hamda “Musulmon birodarlar”ning Misr siyosiy sahnasidagi mag‘lubiyati mintaqada arab bo‘lmagan boshqa kuchlar tomonidan ham qo‘llab-quvvatlandi. Xususan, Qohirada sodir bo‘lgan harbiy to‘ntarish va Abdulfattoh as-Sisining Misr hukumat tepasiga kelishi bilan bog‘liq siyosiy o‘zgarishlar rasmiy Tel-Aviv tomonidan juda “iliq” kutib olindi. Misr bilan o‘ziga xos tarixiy munosabatlarga ega bo‘lgan Isroil davlati xavfsizlik sohasida Abdulfattoh as-Sisi hukumati bilan hamkorlik aloqalarni rivojlantirishdan manfaatdor edi. Xavfsizlik borasida Misr – Saudiya Arabistoni – BAA hamkorlik aloqalarida “Musulmon birodarlar”ga qarshi kurash alohida o‘rin tutgan bo‘lsa, Misr-Isroil hamkorligi o‘shishiga Sinay yarimorolida* faoliyat ko‘rsatayotgan terrorchi guruhlar, ayniqsa, “Anzor Bayt al-Maqdis” (ABM, 2014-yildan “Sinay viloyati” deb atala boshlangan)* muhim ahamiyat kasb etdi.

“Arab bahori”dan keyin bor ovozi bilan o‘zini namoyon qilgan “Anzor Bayt al-Maqdis” tashkiloti Sinay yarimorolidagi eng asosiy tahdid manbai bo‘lib, mazkur qurolli guruh nafaqat Misr, balki uning yon qo‘shnisi bo‘lgan Isroil xavfsizligiga ham birdek raxna soldi. “Anzor Bayt al-Maqdis” Isroil manfaatlariga qarshi ko‘plab hujumlar, jumladan, 2012-yil iyulida Isroilga gaz eksport qiluvchi Sinay quvuriga, 2012-yil avgustida esa Isroilning janubidagi Eylat shahriga raketa hujumi uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga oladi [10:97]. Shu sabab Misr hukumati ABMga qarshi kurashishda Isroil bilan hamkorlik qilishga qaror qilgan edi. O‘z navbatida ilg‘or harbiy texnologiyalari bilan mashhur bo‘lgan Isroil Misrga yordam beraturib, o‘zining janubiy chegaralarini mustahkamlar edi.

* 1979-yilda Misr-Isroil o‘rtasida imzolangan tinchlik shartnomasiga ko‘ra, tomonlar orasidagi bufer hudud hisoblangan Sinay yarimoroli qurolsiz holatda bo‘lishi kerak. Bu hududning Qohira tomoniga o‘tishiga qaramasdan, Misr Sinay yarimoroliga joylashtirishi mumkin bo‘lgan qo‘shin soni chegaralangan.

* “Anzor Bayt al-Maqdis” (“Quddus himoyachilari”) – Misrdagi eng faol va xavfli terrorchi tashkilot. Tashkilot yetakchisi “Islom davlati”ga xizmat qilishga qasamyod qilganidan keyin 2014-yildan “Sinay viloyati” (“Wilayat Sinai”) deb atala boshlangan. “Islom davlati”ga qasamyod qilganidan keyin “Anzor Bayt al-Maqdis” – “Sinay viloyati” nafaqat Misr hukumatiga, balki Isroil hukumatiga ham qarshi bo‘lib qolgan.

OAV bergan ma'lumotlarga ko'ra, 2015-yilda Isroil Misr hukumatiga iltimosi bilan Sinaydagi terrorchilarni yo'qotish bo'yicha harbiy amaliyotlarni amalga oshirgan. Isroil va Misr maxsus xizmat vakillarining muvaffaqiyatli hamkorligi Sinayda qidirilayotgan shaxslarning ushlanishiga imkon yaratdi. Isroil qo'shini yordamida Misr-Isroil chegarasini mustahkamlash uchun "Faran" yangi brigadasi tashkil etiladi [11:71].

MUHOKAMA

"Arab bahori" voqealaridan keyingi jarayonlarda Yaqin Sharq mamlakatlari o'rtasida tahdidlarga qarshi kurashishda mintaqaviy konsensusning yo'qligi namoyon bo'lib qoldi. Bunga bir qator sabablar: terrorchi guruhlarni tasniflash, xavfsizlik borasida turli yondashuv va qarashlar, shuningdek, terrorizmning umumiy ta'rifi yo'qligi asosiy to'siq bo'lib xizmat qilmoqda. Misol uchun, Bahrayn va Kuvayt "Musulmon birodarlar" tashkilotini o'zlarining milliy parlamentlarida ham, hukumatlarida ham vakili bo'lgan qonuniy siyosiy guruh deb bilsa, Qatar hanuzgacha "Musulmon birodarlar" bilan o'ziga xos munosabatlarga ega. Shuning uchun mazkur davlatlar Misr, Saudiya Arabistoni va BAA kabi davlatlar bilan hamkorlikda "Musulmon birodarlar"ga qarshi kurashish borasida sukut saqlamoqda. Natijada, Misr, Saudiya Arabistoni va BAA o'zlarining milliy siyosatlarini ishlab chiqdilar va "Musulmon birodarlar"dan keladigan tahdidlarni, shuningdek, Suriya, Iroq, Yaman, hatto Liviya kabi boshqa terrorchilik harakatlari avj olgan hududlardan keladigan har qanday zarbani ushlab turish uchun cheklangan mintaqaviy mexanizmlarni yaratdilar. Bu mexanizmlar cheklangan va ular bir xil xavfsizlik tushunchalariga ega bo'lgan mamlakatlar uchun ochiqdir [12:106].

So'ngi yillarda Misrning Saudiya Arabistoni va BAA davlatlari bilan terrorizmga qarshi kurashdagi hamkorligi qo'shma harbiy mashqlar shaklida amalga oshirilmoqda. Xususan, ushbu davlatlar qurolli kuchlari Gretsiya va Kipr harbiylari bilan hamkorlikda 2021-2022-yillarda "Herkules-21" hamda "Herkules-2" qo'shma harbiy mashqlarini o'tkazdi [13].

Bundan tashqari, 2021-yilda Jazoir raisligida bo'lib o'tgan Arab Adliya Vazirlari Kengashining 37-sessiyasida so'zga chiqqan Misr Arab Respublikasi Adliya vaziri maslahatchisi Umar Maravan terrorizmning oldini olish va unga qarshi kurashish hamda har qanday tuzilma va tashkilotlarning terrorizmni yoyishiga imkon beruvchi bo'shliqlarni to'ldirish maqsadida arablararo hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha barcha zarur choralarni ko'rish muhimligini ta'kidlagan. Shuningdek, u terrorizmga ajratilgan har qanday mablag'ni musodara qilish hamda uning ildizlarini

quritish, terrorizmga qarshi kurash bo'yicha Arab kelishuvini kafolatlash uchun milliy mexanizmlar loyihasini ishlab chiqish zarurligini qayd etgan [14].

Dunyoning boshqa mintaqalaridan farqli o'laroq, Yaqin Sharq mintaqasi mintaqaviy xavfsizlikni qamrab oluvchi tizimga ega emas. Bunday tizimni yaratishga bo'lgan urinishlarning muvaffaqiyatsiz yakunlanganligi mintaqadagi mavjud murakkabliklar bilan izohlab kelinadi. So'ngi yillarda AQShning sobiq prezidenti Donald Tramp ma'muriyati tomonidan ilgari surilgan xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha "Yaqin Sharq strategik alyansi" (norasmiy nomi "Arab NATOsi")ni shakllantirish g'oyasi* bir qator ilmiy tadqiqot markazlari hamda ayrim tahlilchilar tomonidan keng muhokama qilinmoqda. Ularning fikricha, aynan mazkur harbiy ittifoq mintaqada tahdidlarning barcha turiga, xususan, terrorizmga qarshi kurash olib borishda eng samarali mexanizm bo'lib xizmat qilishi mumkin. Vashington rejasiga ko'ra, alyansga AQSh, Misr, Saudiya Arabistoni, BAA, Kuvayt, Bahrayn, Qatar, O'mon va Iordaniya a'zo bo'lishi kerak. Biroq tuzilajak tashkilotning asosiy vazifalardan biri "mintaqada Eron agressiyasiga qarshilik ko'rsatish" ekanligini e'tiborga olsak, mazkur harbiy ittifoq mintaqaning emas, balki AQShning siyosiy manfaatlariga xizmat qilishi ayon bo'ladi. Shuning uchun ham "Eronni nazoratda ushlab turish"ni maqsad qilgan mazkur ittifoqqa nisbatan arab davlatlarining pozitsiyasi turlicha. Xususan, Misr Eron bilan munosabatlarda keskinlik yuzaga kelishini istamadi va 2019-yil aprel oyida alyans muzokaralaridan chiqishini e'lon qildi [15].

XULOSA

Muborak rejimi ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda mintaqaviy hamkorlikka katta e'tibor qaratdi va hatto mazkur masala Misr tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishi darajasigacha ko'tarildi. Bu davrda Misr tahdidlarga qarshi kurashda qat'iyat ko'rsatib, Arab dunyosini birlashishga chaqirgan kam sonli mamlakatlardan biri bo'ldi. Muborak davrida Misr tashabbusi bilan Arab davlatlari tomonidan imzolangan barcha shartnoma va kelishuvlar, qabul qilingan xalqaro hujjatlar ekstremizm va terrorizmning transmilliy tabiatidan kelib chiqib, mintaqaviy hamkorlikni faqat nazariy jihatdangina kurashishning samarali usuliga aylantirdi. Bunday hamkorlik doirasida maqtangulik aniq amaliy natijalarga erishilmadi.

Abdulfattoh as-Sisi ham Muborak davridagidek Misr tashqi siyosatini mustahkamlash usuli sifatida ekstremizm va terrorizm tahdidlariga qarshi mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirishga intilmoqda. Mustaqil tashqi siyosat o'rnatish va Misrning

* "Yaqin Sharq strategik alyansi" (Middle East Strategic Alliance (MESA), "Arab NATOsi")ni yaratish g'oyasi ilk bor AQSh va arab davlatlari vakillarining 2017-yil avgust oyida Ar-Riyodda bo'lib o'tgan sammitida ilgari surilgan.

Yaqin Sharqdagi rolini kuchaytirish istagi atrofida bo‘lgan ushbu usul Misr xavfsizlik kuchlari tomonidan amalga oshirilmoqda. Shu tarzda Abdulfattoh as-Sisi Misrning an’anaviy tashqi siyosat doktrinasini qayta tikladi va uni hozirgi zamon mintaqaviy muammolariga moslashtirmoqda.

Abdulfattoh as-Sisi davrida Misr ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda Isroil, Saudiya Arabistoni va BAA bilan o‘zaro manfaatli hamkorlik aloqalarini olib borayotganligiga qaramay, mintaqaning boshqa davlatlari bilan ham xuddi shunday munosabatlar o‘rnatilgan, deya olmaymiz. Bunga sabab mintaqada davlatlari xavfsizlik borasida turli yondashuv va qarashlarga ega. Bunday vaziyatda Misr ekstremizm va terrorizmga qarshi cheklangan mintaqaviy mexanizmlar bilan kurash olib borishga majbur bo‘lmoqda. Tahdidlarga qarshi kurashishda mintaqaviy konsensusning yo‘qligi sababli Yaqin Sharqda hamon ekstremistik guruh va terrorchi tashkilotlarning faoliyati yuqoriligicha qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Afg‘oniston bo‘yicha “Tinchlik jarayoni, xavfsizlik sohasida hamkorlik va mintaqaviy sheriklik” mavzusida o‘tkazilgan xalqaro konferensiyadagi nutqi // <https://xs.uz/uzkr/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-afgoniston-bojicha-tinchlik-zharayoni-khavfsizlik-sohasida-hamkorlik-va-mintaqavij-sheriklik-mavzusida-otkazilgan-khalqaro-konferentsiyadagi-nutqi> (The speech of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the international conference on Afghanistan on the topic “Peace process, security cooperation and regional collaboration”).

[2] Rand Corporation, Database of Worldwide Terrorism Incidents, Incident Date between 1968-01-01 and 2010-01-01, Region = Middle East / Persian Gulf, accessed July 4, 2014: <http://smapp.rand.org/rwtid/search.php>

[3] Фахиме С. Внешние факторы современного этапа политического процесса в Египте // Историческая психология и социология истории. – 2015. – Т. 8. – №. 2. – С. 122-129. (Fahime S. External factors of the current stage of the political process in Egypt // Historical psychology and sociology of history. - 2015. - Т. 8. - No. 2. - P. 122-129).

[4] Камлевская Я.Е. Борьба с терроризмом в Египте на рубеже XX-XXI веков. Ближний Восток и современность. Сборник статей (выпуск девятнадцатый). --М., 2003. –С. 55-67. (Kamlevskaya Y.E. The fight against terrorism in Egypt at the turn of the XX-XXI centuries. Middle East and Modernity. Collection of articles (nineteenth edition). Moscow, 2003. -P. 55-67).

[5] Бабкин С.Э. Движения политического ислама в Северной Африке. / Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – М., 2000. (Babkin S.E. Movements of Political Islam in North Africa. / Institute for the Study of Israel and the Middle East. Moscow, 2000).

[6] Поляков К.И. Арабские страны и ислам в России (90-е годы XX века). М., 2001, 132 стр. (Polyakov K.I. Arab countries and Islam in Russia (90s of the XX century). Moscow, 2001, 132 pages).

[7] Арабская конвенция о борьбе с терроризмом. – URL: <https://docs.cntd.ru/document/902038141>. (Arab Convention for the Suppression of Terrorism. – URL: <https://docs.cntd.ru/document/902038141>).

[8] National Report on Countering Terrorism 2021. The Egyptian State's Efforts and Comprehensive Approach to Countering Terrorism and Extremist Ideology Conducive to Terrorism. – URL: <https://mfaegypt.org/2021/08/02/national-report-on-countering-terrorism-2021/>

[9] Piazza B. A. The foreign policy of post-Mubarak Egypt and the strengthening of relations with Saudi Arabia: balancing between economic vulnerability and regional and regime security //The Journal of North African Studies. – 2019. –Т.24. –№.3. –Р.401-425. DOI: <https://doi.org/10.1080/13629387.2018.1454650>

[10] Kaya Z. Letting go: de-radicalization in Egypt //Journal for Deradicalization. – 2016. – №. 6. – P. 87-104.

[11] Хлебникова Л.Р. Египет и Израиль в борьбе с террористической угрозой на Синайском полуострове: дивиденды и риски сотрудничества // Восток в меняющемся мире: вызовы, перспективы, решения. — Институт востоковедения РАН Москва, 2020. - С. 65–72. (Khlebnikova L.R. Egypt and Israel in the fight against the terrorist threat in the Sinai Peninsula: dividends and risks of cooperation // East in a changing world: challenges, prospects, solutions. - Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences in Moscow, 2020. - P. 65–72.)

[12] Eman Ragab. Complex Threat: Challenges of Countering Terrorism in the Middle East after the Arab Revolutions //Countering Radicalisation and Violent Extremism Among Youth to Prevent Terrorism. – IOS Press, 2015. – P. 101-112.

[13] Batafsil qarang: Egyptian special forces take part in 'HERCULES-21' exercise in Greece. // <https://english.ahram.org.eg/News/423860.aspx>; In Photos: Joint exercise Hercules-2 kicks off in Egypt's Mohamed Naguib Base. // <https://english.ahram.org.eg/News/473560.aspx>

[14] Justice minister underlines importance of promoting Arab cooperation to combat terrorism, Egypt State Information Service. // <https://www.sis.gov.eg/Story/160415/Justice-minister-underlines-importance-of-promoting-Arab-cooperation-to-combat-terrorism?lang=en-us>

[15] Eman Ragab. An Alternative Approach to Regional Security in the Middle East. // <https://www.thecairoreview.com/essays/an-alternative-approach-to-regional-security-in-the-middle-east/>

IDENTIFYING EFFECTIVE STRATEGIES AND INDEPENDENTLY EVALUATING EACH ANALYSIS USING THE EXAMPLE OF THE PREEMINENT GLOBAL ENTITY IN THE COFFEE INDUSTRY, STARBUCKS

Sobirjonova Kholidabonu

Student of Management Development Institute of Singapore in Tashkent

ABSTRACT

In the article described two types of analyses that are evaluate strength and weaknesses of business, within external and internal factors each respectively. SWOT and PESTLE analyses are effective tools to assist with project and business development. Below will be considered Starbucks company with all the factors that are included in the light of two different analyses that helps to gain knowledge and reconsider some aspects that can be crucial in the company development.

Key Words: *Analyses, PESTLE, SWOT.*

INTRODUCTION

The objective of this undertaking is to establish a framework that evaluates both external and internal variables that impact the advancement of the Starbucks customer enterprise. Starbucks is the preeminent global entity in the coffee industry. The goal necessitates a thorough examination of each analysis and the discernment of their respective strengths and weaknesses in isolation from one another.

The project offers several benefits, such as the identification of effective strategies and an independent assessment of each analysis. Additionally, the conclusions drawn from the evaluation of the analyses can greatly aid in brand development, income multiplication, and reputation enhancement.

The data used during the research will be sourced from reputable publications, including scholarly articles and books.

Strategic analysis is a procedure that entails analysing the business environment in which an organization runs. It is necessary to conduct a strategic analysis in order to develop strategic planning for decision-making and the efficient operation of a corporation. With the aid of strategic planning, the organization's objectives and goals can be accomplished. In particular, strategic analysis may involve:

- identifying strengths and weaknesses for subsequent strategies
- recognizing and comprehending competition
- understanding market fluctuations

- consumer trend analysis
- forecasting upcoming events using historical and current trends

Strategic planning's overarching purpose is to promote smooth and successful business operations while maximizing potential revenue. Strategies based on strategic analysis may also aid in the enhancement of customer and employee satisfaction.

PESTLE analysis, which is commonly referred to as PEST analysis, is a widely recognized tool used in business and strategic management. The term pertains to the various factors that impact a business, including but not limited to political, economic, social, technological, legal, and environmental factors. Organizations employ it as a means of assessing macroeconomic variables that impact their business activities. They offer expert insight into the external factors that impact organizations. The outcomes derived from this analysis can be utilized by individuals, experts, and executives to arrive at well-informed judgments.

Political factors define how government and policy affect an organization or sector. This includes commerce, fiscal, taxes, and political stability. Starbucks headquartered in the United States are currently facing heightened scrutiny regarding their business practices. It is imperative for the organization to oversee the level of political stability prevalent in the country.

Economic factors Economic variables significantly impact the economy and or business efficiency. Interest, unemployment, commodity, and exchange rates are determinants. Starbucks' key external economic factor is the ongoing worldwide recession, which contributes to a drop in the company's profitability. The corporation faces escalating labor and operational expenditures. Stress comes from inflation and diminishing profits. The local currency market, each country's economy, and taxes rate may also be decisive factors. (USDA, *Market segments* 2022)

Social Factors the primary emphasis is placed on the societal milieu and the detection of nascent trends. Healthy lifestyle becomes trendy and stays still for younger generation. Concerns have been raised about "green" and "ethical chic" buyers of Starbucks, who worry about brand social and environmental costs (*Contributor, 2022*) Due to the retirement age of baby boomers, whose expenses are being cut, the focus of Starbucks' attention is shifting to millennials and Gen x.

Technological Factors various factors may contribute to these, such as advancements in digital or mobile technology, automation, and investigation and development. Starbucks riding the mobile trend thanks to its Apple relationship for app-based discount vouchers, also company facilitating mobile payments. (*Contributor, 2022*)

Environmental Factors refer to the elements that are affected by the natural surroundings and ecological variables that affect them. Climate, recycling techniques, carbon footprint, waste disposal, and sustainability are all factors to consider. Raw material is a major issue. Therefore, the corporation follows social and environmental standards in order to find suppliers of material.

Legal Factors an organization has to comprehend what is legal and permissible in the countries in which it operates. Starbucks Coffee's labor market and coffee bean prices are threatened by labour rules, especially in emerging countries.

PESTLE analyses offer perspective for business orientation, company positioning, growth targets, and productivity hazards like another pandemic. It can validate current items and specify future inventions, however rapid change of factors can lead to incorrect pattern of analyse. (Smithson, 2021)

The Porter's Five Forces framework is a theoretical model that aims to identify and evaluate the five competitive forces that influence and effect any given industry. This model is utilized to assess the strengths and weaknesses of an industry. The Five Forces framework is commonly employed in order to ascertain the structure of an industry and subsequently devise company's approach.

Competition in the industry The initial force among the Five Forces pertains to the quantity of rivals and their capacity to cause a damage. The greater the quantity of rivals, coupled with the quantity of comparable products and services they provide, the lower the level of influence a company possesses. Starbucks competes fiercely with rival coffee chains, that serve coffee and other products. To stay successful, Starbucks keeps adding products, which can enhance market rivalry.

Threat of New Entrants Fresh competitors affect an organization's strength. An established company's position might be eroded if a rival enters quickly and cheaply in the industry and becomes a strong competitor. Starbucks' dominant market share can deter potential competitors. Starting a coffee shop is expensive, which may prevent newcomers. The coffee sector is quick to enter, and countless tiny separate coffee houses can compete with Starbucks.

Bargaining Power of Suppliers The Porter model's next feature covers suppliers' ability to raise input prices. It depends on the quantity of providers of critical inputs of the product or service, how special they are, and how much it expenses for an organization to transfer vendors. Companies rely more on suppliers when there are less of them. Due to its enormous volume of sales and powerful logo, Starbucks may negotiate with its suppliers. Starbucks also uses ethical sources and ensures the standard of its goods

Bargaining Power of Customers The Five Forces include buyers' capacity to cut prices. It depends on the amount of clients a business has, how important every client is, and how much it costs to search for prospective consumers or places for its output. With intense competition and costly prices, consumers of Starbucks have medium to high bargaining power. If Starbucks' prices or quality disappoint, buyers can move to alternatives.

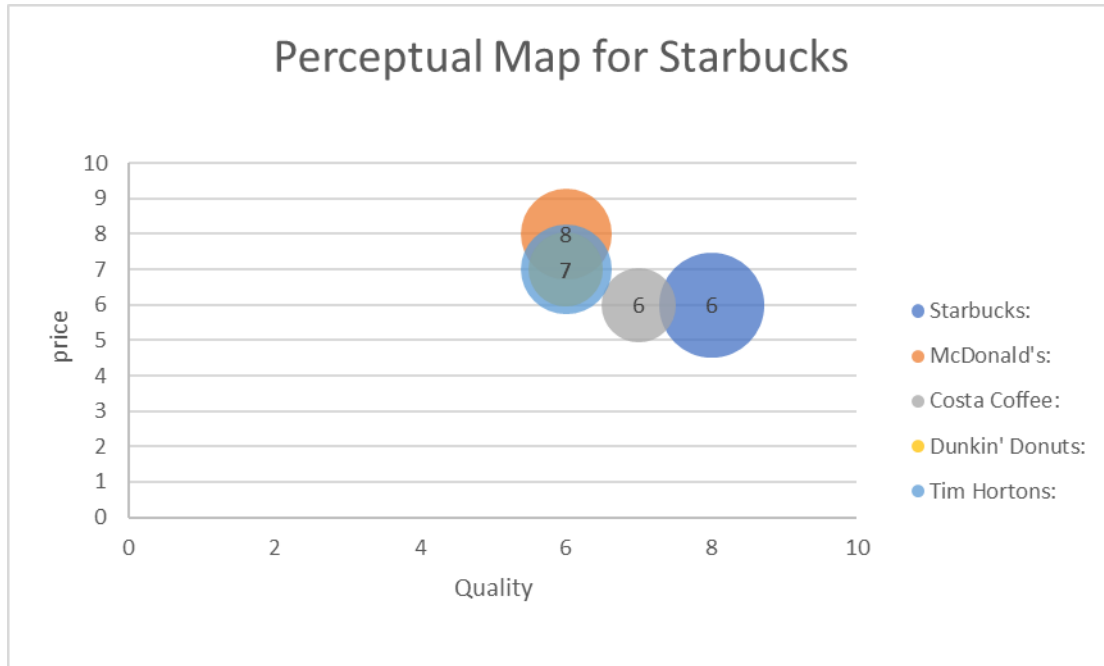
Threat of Substitutes Alternative products and services might threaten a corporation. Firms with no near substitutes can charge higher prices and negotiate better conditions. With near replacements, buyers can choose not to purchase a company's goods, weakening its strength. Starbucks faces a significant challenge from replacements such as beverage corporations. Buyers can shift to alternative options if they believe Starbucks' pricing are too exorbitant, or if they want healthier or more unusual selections.

Five forces analysis helps companies analyze industry profitability and make decisions about entering, expanding, and establishing competitive strategies, therefore orientated backward and internationalization makes its findings useful only in the short run. (*Team, 2023*)

Strategic group will be considered in the following paragraphs

Strategic groups refer to a cluster of firms operating within a specific industry that share a common business structure or strategic approach. Firms belonging to a strategic group experience greater competitive pressure from fellow participants compared to external competitors.

A strategic group map, also known as an organizational map, is a visualization tool that includes data from competitors in the same sector with similar traits and market share to the organization. This tool will assist in determining how a business compares toward its competitors. A strategic group map could contain information such as business size, product or service pricing, product or service attributes, target market, and distributors or networks.

From this map it's obvious that Starbucks have leading position among others, and have the highest scores from the quality of beans as follows from the taste too, but from the line of price it's inferior to other coffee brands as like Tim Hortons, Costa Coffee. Tim Hortons and McDonald's have leading positions slightly above than Starbucks, towards to preferable price and interior. Dunkin' Donuts and Tim Hortons going parallel to each other in every term except price.

SWOT analysis (strengths, weaknesses, opportunities, and threats) is a framework for evaluating a business's position in the market and developing strategic plans. SWOT analysis evaluates internal and external elements, along with present and possible future opportunities. (Kenton, 2022)

Strengths contribute to an organization's competitive advantage include a robust brand, a devoted customer base, a healthy financial position, distinctive technological capabilities, among other distinguishing features. Starbucks exhibits robust brand recognition and image, together with a broad global reach and a variety of products. Additionally, there exists a solid supply chain.

Weaknesses prevent a business from operating at its highest level. Starbucks has some weaknesses, such as high costs that may alienate consumers who are price-conscious, dependency on the US market for a substantial percentage of its income, and restricted menu alternatives for clients with specific dietary needs or preferences.

Opportunities defined as advantageous external circumstances that may provide a corporation with a competitive edge. Starbucks could potentially capitalize on many possibilities, including expanding into emerging markets such as China and

India, diversifying its range of goods to include more nutritious and plant-based alternatives, exploring potential for development in the ready-to-drink beverage market, and pursuing possibilities for collaboration with other food and beverage companies. There has been a growing emphasis on ecological sustainability and environmental projects.

Threats are defined as elements that possess the capability to cause harm to a company. The potential risks or challenges faced by Starbucks are... The coffee industry faces various challenges, including intense rivalry from both established coffeehouses and detached coffee shops, changing customer tastes towards more nutritiously and non-coffee beverages, recessions that may result in reduced consumption, shifts in the prices of coffee and other commodities, and adverse effects of political and social factors, such as trade wars and demonstrations.

The SWOT methodology possesses advantages, including its versatility in addressing diverse company problems, rendering it a desirable tool for facilitating certain discussions of ideas. Nevertheless, the drawbacks of the aforementioned tool, such as its tendency towards subjective analysis of a given matter, render it less appealing to certain individuals. (*Team, 2023*)

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

In summary, it is essential to consider all analytical methods when devising a brand development strategy. However, it is important to note that a prolonged review of these strategies, exceeding a year or even less, may not be advisable due to the influence of various factors, including political, economic, and consumer trends, which are subject to change. It should be noted that Porter's analysis lacks external factors in order to add two by two, while PASTEL can be considered for a shorter-term development perspective due to the need for constant updating of information. SWOT analysis is good because it provides an analysis of external and internal factors, while strategic group analysis helps to identify the dynamics of the industry while not guaranteeing the effectiveness of the strategy. Given the above arguments, one can come to the conclusion that it is important for such a large organization as Starbucks to adhere to a certain strategy throughout the year, and constantly identify weaknesses and strengths.

REFERENCES:

1. Smithson, N. (2021) *Starbucks Coffee Pestel/Pestle Analysis & Recommendations*, Panmore Institute. Available at: <https://panmore.com/starbucks-coffee-pestel-pestle-analysis-recommendations> (Accessed: April 21, 2023).

2. Kenton, W. (2022) *SWOT analysis: How to with table and example*, Investopedia. Available at: <https://www.investopedia.com/terms/s/swot.asp> (Accessed: April 21, 2023).
3. *Starbucks* (2011). Stuttgart: Betriebswirtschaftliches Inst. der Univ., Lehrstuhl für ABWL, Forschungs-, Entwicklungs- und Innovationsmanagement.

BERUNIYNING FALSAFIY QARASHLARIDA EVOLYUTSION G‘OYALAR

Sulaymonova Shahnoza Nodirovna

TDSHU doktoranti

shahnozanodirovna@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqola Abu Rayhon Beruniyning tadrijiy rivojlanish to‘g‘risidagi qarashlari muhokamasiga bag‘ishlandi. Maqolada aks etgan masala bo‘yicha faylasufning “Hindiston” asari asosiy manba sifatida keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Beruniyning “Hindiston” asari, Ch.Darvin, tadrijiy rivojlanish nazariyasi, inson evolyutsiyasi, tabiiy tanlanish, turlar, minerallar, o‘simliklar, hayvonlar, insonlar.

EVOLUTIONARY IDEAS IN BERUNI'S PHILOSOPHICAL VIEWS

Sulaymonova Shakhnoza Nodirovna

Doctoral student of TSUOS

shahnozanodirovna@gmail.com

ABSTRACT

The article was devoted to the discussion of Abu Rayhan Beruni's views on gradual development. The philosopher's book "India" is cited as the main source for the issue reflected in the article.

Key words: Beruni's book "India", Ch.Darwin, evolutionary theory, human evolution, natural selection, species, minerals, plants, animals, people.

ЭВОЛЮЦИОННЫЕ ИДЕИ В ФИЛОСОФСКИХ ВОЗЗРЕНИЯХ БЕРУНИ

Сулайманова Шахноза Нодировна

докторант ТГУВ

shahnozanodirovna@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Статья была посвящена обсуждению взглядов Абу Райхана Беруни на постепенное развитие. В качестве основного источника по вопросу, отраженному в статье, приводится труд философа «Индия».

Ключевые слова: труд Беруни «Индия», Ч.Дарвин, теория постепенного развития, эволюция человека, естественный отбор, виды, минералы, растения, животные, люди.

KIRISH

Zamonaviy fan ko'pincha evolyutsiyon nazariyalar Ch.Darvingacha bo'lgan davrda mavjud bo'lmagan deb taxmin qiladi. Aslida evolyutsiya islom ta'limotlari bilan ziddiyatli deb hisoblanganligi sababli munozarali mavzudir. Ammo evolyutsion g'oyalarni "Ixxvon as-safo" falsafiy maktabi va Ibn Miskavayh, Beruniy, Ibn Tufayl va Ibn Xaldunning falsafiy qarashlarida ham uchratishimiz mumkin. Faylasuflarning bunday qarashlari va taxminlarini tabiatshunoaslik, tarix, elshunoslikka hamda, inson anatomiyasi va evolyutsion biologiyaga qo'shgan hissasi deyish mumkin. Bu g'oyalarning ba'zilari Ch.Darvin nazariyasi bilan o'xshashliklarga ega. Misol tariqasida kuchlilarning omon qolishi va tabiatga moslashishi, odamlarning maymunlardan o'ziga xos kelib chiqishi tushunchasi, evolyutsion cheklovlar, hamda irsiy o'zgaruvchanlik to'g'risidagi fikrlarni keltirish mumkin. Usbu faylasuflarning evolyutsion qarashlarini ko'rib chiqish, o'rganish, ommaga taqdim etish ilmiy tarixni, dunyoning xilma-xil sivilizatsiyalarini va ularning falsafalarini yaxshiroq tushunish imkonini beradi deb o'ylayman. Shu sababli bu maqolada Beruniyning falsafiy qarashlaridagi evolyutsion g'oyalar xususida to'xtalishni joiz deb topdik.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik tamoyillardan foydalanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Abu Rayhon Beruniy o'zining "Hindiston" to'liq nomi "Tahqiq molil – hind min ma'qula maqbula fil-aql" ("Hindlarning aqlga sig'adigan va sig'maydigan ta'limotlarini aniqlash kitobi") asarida insonning tadrijiy rivojlanishi (biologik evolyutsiya) to'g'risidagi qarashlarini bayon qiladi. Bu asar 1030 yilda, Beruniy G'aznada yashagan davrida yozilgan. Asaring yozilishi tarixiga ko'ra, Mahmud G'aznaviyning Hindistonga qilgan yurishlaridan birida Beruniyning sultonga hamroh bo'lganligi, u yerda sanskrit tilini puxta o'rganganini, hind madaniyati, adabiyotiga juda qiziqqanligi aytiladi. Faylasufning o'sha davr mashhur hind olimlari bilan yaqindan tanishishi, mamlakat va uning xalqi haqida o'lmas asar yaratishiga imkon bergan.

Beruniy evolyutsion nazariyalarini quyidagicha izohlagan: "Tabiat tabiiy tanlanishni amalga oshiradi, boshqalarni yo'q qilish orqali eng kuchli, yaxshi

moslashgan mavjudotlarni saqlab qoladi (dehqonlar va bog'bonlar...)"¹⁵⁴. Ko'rinib turibdiki, Beruniy ingliz olimi Charlz Darvindan 800 yil avval tabiiy tanlanish qonuniyatini kashf etgan.

Beruniy hindlarning mavjudotlarga bag'ishlangan kitoblarini o'rganadi va oqibatda u asarlardan durusti bo'lmish Barohamihiraning "Jotika" degan kitobini sanskrit tilidan arabchaga tarjima qilganini yozadi.

Shunisi e'tiborga molikki, Beruniy "Hindiston" asarida "Vasudeva to'g'risida va Bxarata urushlari" deb nomlangan 47-bobida xalq poetik ijodi mahsullari bo'lgan doston, eposlarida tasvirlangan voqealar va shaxslarni ham tarixiy jihatdan holis-ilmiiy metodologiya asosida tekshiradi va tahlil qiladi. Beruniy fikricha, agar er yuzini bir xil mevasiz daraxt yoki bir xil erkak yoki urg'ochi hayvon butunlay qoplab olsa, bu holda hayvonning ko'payishiga ham, daraxtning o'sishiga ham o'rin joy qolmaydi. Shu sababli dehqonlar ekinlarini o'toq qilib, keraksizini yulib tashlaydi. Asalarilar ham o'z jinsidan bo'la turib, ishlamay, kuvadagi asalni bekorga yeb yotadiganlarini o'ldirib tashlaydi. Beruniy fikricha, dehqon yoki bog'bon kabi, tabiatning o'zi ham xuddi mana shunday ish qiladi. Beruniy o'z fikrini bunday rivojlantiradi: "Lekin tabiat yaxshini yomondan ayirmasdan, hammasiga bir xilda ta'sir qilishi orqasida daraxtning barglarini to'kib, meva qilishdan qoldirib, quritadi. Dunyo ham shunga o'xshashdir. Qachon xalqlarning ko'payishi bilan va axloqiy, ma'naviy tanazzul, inqiroz sababli dunyo buzilsa, yoki buzilishga yaqin yetsa, dunyo va undagi bor narsalarni saqlaguvchi, uning har bo'lagiga marhamati umumiy teng bo'lgan, tadbirkor Xudo ko'pchilikni kamaytiradigan, va hamma yomonlik ildizini tagidan qirqadigan bir zotni yuboradi"¹⁵⁵

Beruniyning fikricha, avval minerallar, o'simliklar, hayvonlar va odamlar tadrijiy rivojlanib, mukammallikka erishadi. Shu sababli ular o'zida tabiatni aks ettiradi. Bu rivojlanishning eng yuqori cho'qqisida inson turadi. Dunyo hayoti ekin ekish va nasl qoldirishdan iborat. Shu sababli ikkala jarayon vaqt o'tishi bilan rivojlanadi, kuchayadi va bu o'sish cheksizdir, ammo dunyo cheklangan, deb hisoblaydi. Beruniyning tadrijiy rivojlanish haqidagi qarashlari uning diniy-falsafiy qarashlari bilan uyg'unlashib boradi.

Beruniy "Hindiston" asarining "Qutb va unga oid xabarlar" deb atalgan 22-bobida bunday hind afsonasini keltiradi: Barohim odamlarni vujudga keltirishni istaganida, o'zini, ikkiga bo'lgan. O'ng tomonining ismi Viroj va so'l tomonining ismi Manu bo'lgan. E'tibor bersangiz, qadimgi hindlar birinchi inson – odam ato

¹⁵⁴ Rainow 1943, cited by Wilczynski 1959, p. 459.

¹⁵⁵ Beruniy "Hindiston", "Fan", 301-bet.

o'rniga ikkita odamning ismini aytadilar. Nima uchundir, hind mifalogiyasida Viroj qolib ketib, yerdagi barcha odamlarning bobokaloni Manu deb hisoblanadi. Manuning ikki o'g'li bo'lib, biri Priyor-bota, ikkinchisi-cho'loq podshoh Uttonapoda ekan. Shu podshohning Dhruba ismli o'g'li bo'lgan. Dhruba-o'gay onasi tomonidan xo'rlangani evaziga "mukofot" tarzida Oliy Tangri unga osmondagi barcha yoritgichlarni aylantirish qudratini bergan. "Qadimgi hindlarda mangu yashagan ming yillik manvantara deb ataladi. Keyingi uzoq davrlar ham ikkinchi, uchinchi, to'rtinchi manvantaralar deb yuritiladi. Hindalar Manuning ikkinchi o'g'li shoh Uttonapodaning o'g'li Dhrubani (ya'ni Manuning nabirasini) qadimgi hindlar Qutb yulduzi deb ataydilar, u o'z atrofidagi barcha yulduzlarni aylantiradi, deb tasavvur qilganlar. Yerdan qaraganda osmondagi barcha yulduzlarni va yulduz burjlarini bir o'q atrofida aylantiruvchi Qutb yulduzining etti o'rtog'i bo'lib, Yetti qaroqchi yulduzlar to'plamidir. Qutb yulduzini turli xalqlar turlicha ataydilar (Katta ayiq va kichik ayiq. Qutb yulduzi mana shu Kichik ayiq to'plamida. Bu to'plamni Cho'mich yulduzlari deb ham ataydilar"¹⁵⁶. Qadimgi hindlar miflari, asotirlarida bu halqning yuksak rivojlangan poetik ijodi, badiy-estetik tafakkuri maxsullaridan biri bo'lgan quyidagi afsonada olamning tuzulishi haqidagi kosmogonik tasavvur bilan birga ilmi hikmat sohiblari-avliyo, zohidlarning martabasi, izzat – hurmati benihoya yuksak bo'lganini anglash mumkin. «Hindlarning Sumadattha nomli podshohi bo'lib (Bu ismga o'xshash jug'rofiy manzil-Sumanatha nomli poytaxt-shahar va uning asosiy sajdagohi, buti-sanami haqida Beruniy boshqa bir o'rinda fikr bildiradi), u yaxshi amallari sababli jannatga kirishga haqli bo'lgan, lekin bu dunyodan ko'chganida badanining ruhidan ajralib qolishiga ko'ngli rozi bo'lmagan. Shunda u Vasshitha ismli rishi-zohidning oldiga borib, o'z badanini sevishini va undan ajrashni istamasligini bildirgan». Ya'ni, bu podshoh narigi dunyoga badani bilan birga ketmoqchi bo'lgan Zohid Vasishtha unga tuproqdan bo'lgan badanini jannatga olib borishi yaxshi emasligini tushuntirgan. Podshoh Sunadattha zohid Vasishthaning avlodlari, shogirdlariga shu iltimos bilan murojaat qilgan. Bular podshohni masxara qilib, yuziga tuflashgan. Uni jazolab, ikki qulog'iga zirak taqilgan chandalaga (buzoqqa) aylantirib qo'yganlar. Podshoh shu holatda Vishvo-mitra degan juda kuchli zohidga uchragan. Zohid o'sha podshoh ning bu holatiga achinib, sababini so'rganida, u boshidan kechirganini, orzu, tilagini aytib bergan. Shunda zohid zohid Vasishthaning va uning avlodlari bo'lgan zohidlarini, brahmanlarni o'z huzuriga chaqirgan. Zohid Vishvomitra brahmanlarga qarab: «Men shu yaxshi podshoh istagiga etishi uchun boshqa olam va boshqa jannat yasamoqchiman» deb, osmondagi

¹⁵⁶ Beruniy. "Hindiston", 253-bet.

janubiy qutbni vajanubdagi yetti qaroqchi yulduzlar burjini yasay boshlagan. Farishtalar va ularning boshlig'i Indra bundan qo'rqishib Vishvo-mitranning oldiga kelib, bu ishni to'xtatishini so'rganlar va podshoh Sumadattani badani bilan jannatga olib boramiz deb va'da berganlar. Shunda haligi zohid ikkinchi olam yasashni to'xtatgan. Lekin o'sha vaqtgacha ishlangani qolavergan.

Muallif tomonidan "Sabablarining sababi" – inson va insoniyat jamiyatining yuzaga kelishi masalasining qo'yilishi diqqatga sazovardir. Uningcha, "Qadimgi tarixlarining eng qadimgisi va eng mashhuri bashariyatning boshlanishidir". Bu yerda Beruniy kishilik jamiyatining vujudga kelishi haqida aqliy dalillariga tayanganlini ko'ramiz. Beruniy insonlar o'rtasidagi tafovut haqida gapirar ekan, u faqat tashqi farqlar to'g'risida fikr yuritgan. Lekin, kishilarning ichki tuzilishi va tashkil topishi, uning fikricha, barchada umumiydir. U inson va maymun o'rtasida o'xshashlik borligini qayd etadi.

Beruniy "Hindiston" asarida musulmonlar bilan hindlarning urf-odatlarini o'rtasidagi farqlarini tahlil qilib, ular geografik sharoitlarga bog'liq degan fikrni ilgari suradi, geografik omilning rolini tahlil ettirib, hatto tillarning turlichaligi ham geografik sharoitlarga bog'liq deb qaraydi. Uningcha, «Tillarning turlicha bo'lishiga sabab – odamlarning guruhlariga ajralib ketishi, bir-biridan uzoq turishidir. Asar muallifi ijtimoiy hayot o'ziga xos "Shartnoma" asosida tuzilganligini e'tirof etadi. Inson o'z ehtiyojlarini tushunib o'ziga o'xshash kishilar bilan birga yashashning zarurligini anglay boshlaydi. Shu o'zaro kelishuvchanlik qabilidagi „shartnoma“ tuzishga kirishadi.

"Odamlarning birgalikdagi turmushi insonni haqiqiy qudratga, uning ehtiyojlarini qondirishga olib kelmaydi, buning uchun yana mehnat qilish ham zarurdir"¹⁵⁷. Beruniy fikricha, aql, mehnat, erkin tanlash inson hayoti va ijtimoiy holatini belgilaydi. Beruniy inson boshqa odamlarning baxt-saodati haqida doim o'ylashi kerak deydi, va shunday yozadi: "Muayyan vazifalarni bajarish zaruriyati inson faoliyatining bir umrga yashash qoidasidir"¹⁵⁸. Bu fikrni davom ettirib, insonning qadr-qimmati o'z vazifasini a'lo darajada bajarishidan, shuning uchun ham insonning eng asosiy vazifasi va o'rni mehnat bilan belgilanishidan iborat ekanligini ta'kidlaydi. Zero, inson o'z xohishiga mehnat tufayli erishadi. Binobarin, U insonning maqsad va vazifalari har xil bo'lgach, san'at va hunar ham turlicha bo'la boshlaydi deb hisoblaydi. Bu esa mehnatning taqsimlanishiga olib keladi degan fikrni olg'a suradi.

XULOSA

¹⁵⁷ Abu Rayhon Beruning. Tanlangan asarlar. 1-jild. T., Fan nashiryoti, 1966 yil.

¹⁵⁸ Abu Rayhon Beruniy Geodeziya. T., „Fan“, 1996, 83-b.

Musulmon olamida evolyutsion qarashlarga ega islom faylasuflarining aksariyati maymun keyinchalik pastroq toifadagi varvarlar to'ldasining kelib chiqishiga olib kelgan. U esa o'z navbatida to'dadan odamlarga aylangan va u aql hamda onga ega. Odamlar avliyo yoki payg'ambar bo'la olishi mumkin. U keyinroq yanada yuqori pog'onada ko'tariladi va farishtaga aylanadi. Ulardan keyin Ollohdan boshqa hech kim ustun bo'la olmaydi. Hamma narsa undan tugaydi, deb hisoblaganlar. Bundan tashqari, har bir musulmon olimi evolyutsiya va barcha o'zgarishlarda e'tiqodini ustun qo'yadi.

Beruniyning bu boradagi qarashlari ham shu qarashlarga juda yaqin. Shuni inobatga olish kerakki, faylasufning tadrijiy rivojlanish to'g'risidagi qarashlari asosan "Hindiston" asarida keltirilgan. Bunga yuqorida aytib o'tganimizdek, olimning sanskrit tilini puxta o'zlashtirganligi, hind madaniyati, adabiyotiga qiziqqanligi, va o'rganganligi sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, hind madaniyati va diniy-falsafiy qadriyatlarining ajralmas qismi hisoblangan ijtimoiy tabaqalanish, uning kelib chiqishi haqidagi diniy tasavvurlar ham faylasufning evolyutsion qarashlariga ta'sir qilgan bo'lishi mumkin.

Yurtimizda Abu Rayhon Beruniy ijodiga katta e'tibor berib kelinmoqda. 2022-yilda O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining bir guruh olimlari tomonidan "Abu Rayhon Beruniy kitoblari" ning yangi nashri keng ommaga taqdim qilindi. Bu esa buyuk mutafakkir va qomusiy olim tavalludining 1050-yillik yubileyiga shubhasiz munosib sovg'a bo'ldi deyish mumkin.

REFERENCES

1. Irisov.A Abu Rayhon Beruniyning «Hindiston» asari. Beruniy .Tanlangan asarlar.II tom. T. «Fan», 1965.
2. I.Abdullaev.I Beruniy va uning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asari. Beruniy .Tanlangan asarlar, I tom. T. «Fan», 1968.
3. Beruniy "Geodeziya", T. 1966.
4. Beruniy."Mineralogiya", T. 1963.
5. N.Nizomiddinov "Hindistonda islom: tarix, Ijtimoiy-siyosiy hayot va hind musulmon madaniyati".T 2006
6. Wilczynski, J. Z. (1959) On the presumed Darwinism of Alberuni eight hundred years before Darwin. Isis:459-466.

7. Sulaymonova, S. N. (2022). IBN MISKAVAYHNING “TARTIBUS-SAODAT” VA “MANAZILUL ULUM” ASARI HAQIDA. *Academic research in educational sciences*, 3(12), 684-688.
8. Sulaymonova, S. N. (2022). IBN MISKAVAYH ASARLARIDA HIND AXLOQIGA OID MULOHAZALAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 25), 635-641.
9. Sulaymonova, S. N. (2022). IBN MISKAVAYHNING INSON KAMOLOTI MASALASIGA MUNOSABATI TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 23), 917-923.
10. Sulaymonova, S. N. (2023). IX-XI ASRLARDA MUSULMON SHARQIDA MADANIY–MA’NAVIY TARAQQIYOT. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(6), 1064-1076.
11. Сулаймонова, Ш. Н. (2023). КОНФУЦИЙ ВА ИБН МИСКАВАЙХ АХЛОҚИЙ ҚАРАШЛАРИДАГИ УЙЎНЛИК. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(21), 732-738.
12. Sulaymonova, S. N. (2024). “TAHZIBUL AXLOQ” ASARIDAGI AXLOQIYLIK MEZONLARINING HOZIRGI DAVRDAGI KOMIL INSON G ‘OYALARI BILAN HAMOHANGLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(21), 668-672.

MAMLAKATIMIZDA ZAMONAVIY HARBIY MUTAXASSISLARNI TAYYORLASHDA SHARQ MA'RIFATIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Mullajonov Islomjon Yuldashevich

Chirchiq oliy tank qo'mondonlik muhandislik bilim yurti

Gumanitar fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yurtimizda zamonaviy harbiy mutaxassislarini tayyorlashda sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi yosh avlodni har tomonlama yetuk, barkamol va vatanparvar etib kamol toptirishdagi ahamiyati va Amir Temurning harbiy nazariyasi va amaliy harbiy san'ati hamda temuriylar davrida axloqiy-estetik g'oyalarning rivojlanishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, burch, vatanparvarlik, insonparvarlik, sadoqat, odamiylik, ma'naviy salohiyat, intellekt.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается значение научного наследия восточных мыслителей в подготовке современных военных специалистов в нашей стране для формирования молодого поколения зрелым во всех отношениях, зрелым и патриотичным, а также военной теории и практического военного искусства Амира Темура, как а также развитие этических и эстетических идей в эпоху Тимуридов.

Ключевые слова: Воспитание, долг, патриотизм, человечность, верность, человечность, духовный потенциал, интеллект.

ABSTRACT

This article discusses the importance of the scientific heritage of Eastern thinkers in the training of modern military specialists in our country to form the young generation mature in all respects, mature and patriotic, as well as the military theory and practical military art of Amir Temur, as well as the development of ethical and aesthetic ideas in Timurid era.

Keywords: Education, duty, patriotism, humanity, loyalty, humanity, spiritual potential, intellect.

KIRISH

Mamlakatimiz Qurolli Kuchlarida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar jarayonida professional milliy armiyamiz uchun yuqori malakali ofitser

kadrlar tayyorlashga jiddiy ahamiyat berilayotganini ta'kidlash farz va qarz, deb o'ylaymiz. Shu maqsadda yurtimizdagi oliy harbiy ta'lim muassasalari moddiy-texnik bazasi mustahkamlanib, kursantlar uchun barcha sharoit yaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish ham davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir"[1]. Sharqning buyuk alloma va mutafakkirlarining kashfiyotlari zamonaviy fan va taraqqiyotning asosidir. Jamiyat taraqqiyotidagi har qanday o'zgarish va yangilanishlar, ayniqsa, insoniyat taraqqiyotiga katta turtki beradigan jarayonlar va kashfiyotlar o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi. Buning uchun, avvalo, azaliy an'analar, munosib sharoitlar, tafakkur maktabi, madaniy-ma'naviy muhit bo'lishi kerak.

Shu bois, asrlar davomida jahon falsafasi, xususan Sharq falsafasi qadriyatlari asosida yosh ofitserlarda falsafiy mushohada, tafakkur etish ko'nikmalarini shakllantirishni uzluksiz ta'lim tizimiga kiritish, nazarimizda, milliy mentalitetimizning milliy taraqqiyot g'oyasi asosida yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'rta asrlar sharq allomalari orasida Abu Nasr Forobiyning davlat va jamiyat taraqqiyoti haqidagi qarashlari ilmiy jamoatchilikning e'tiborida bo'lib keladi. Buyuk alloma Abu Nasr Forobiyning "Ixso al Ulum" asarida shunday yozilgan: "... Jamoa haqidagi bilim ongli ish, harakatlar, turmush yo'l-yo'riqlari hamda odat-malakalar, axloq, xarakter va moyillik xislatlarini o'rganadi. Chunki ongli ish harakat va turmush yo'l-yo'riqlari ana shulardan tashkil topadi. Jamoa haqidagi bilim yana shu ish-harakatlarning qanday maqsadga yo'naltirilganini, bu (axloq, malakalarning) insonda qaysi tartibda yuzaga kelishi, qanday mavjud bo'lishi, ularni boshqarish hamda saqlab qolish vositalarini o'rganadi"[2].

Forobiy fikricha, ijtimoiy takomilga va umumiy baxt-saodatga erishish ilm va ma'rifat yordamida hosil qilinadigan va erishiladigan yuksak intellektual va axloqiy fazilatlarining qo'llanilishi tufayli amalga oshiriladi. Bundan tashqari odam jamiyatdan, olib borilayotgan siyosatdan, ma'naviy, mafkuraviy islohotlardan ayro yashay olmaydi. Biz bugungi kunda ko'proq "yoshlarni yangi mafkuraviy tahdidlardan himoya qilishimiz kerak", "ularning ongi va qalbida milliy g'oyani shakllantirishimiz lozim", "mafkuraviy immunitetini kuchaytirishimiz shart", "dunyoqarashni o'zgartirish kerak" va shunga o'xshagan iboralar bilan bong urmoqdamiz. Demak, bunday vaziyatda o'z qadriyatlarimizga sodiq qolmog'imiz va uni o'zimizda rivojlantirib, shakllantirib hamda takomillashtirib borishiimiz maqsadga muvofiq bo'ladi.

Faylasufning davlat boshqaruviga yangiliklarni joriy etish va shu orqali farovonlikni ta'minlash to'g'risidagi fikrlari dolzarb ahamiyatga egadir. "Ba'zan rahbarlar bir shaharning sohibkori, shahar xalqi hayotiga tegishli ishlarda tadbirkor bo'ladilar. Ular bu yo'l-yo'riqlarni o'tmishda kechgan boshliqlardan o'rganadilar, lekin shu bilan birga, rahbar kelajak uchun o'tmishdagi rasm-rusum, yo'l-yo'riqlarni isloh qilishi lozim va foyda topsa turmush sharoiti taqozosiga qarab ularni o'zgartiradi. Shuningdek, yomon odatlarni o'zida ifodalovchi o'tmishni ham o'zgartirmog'i kerak. Aks holda o'tmishning talablariga rioya etib, uning kayfiyati saqlansa, turmushda hech qanday yengillik, o'zgarish va o'sish bo'lmaydi"[3].

Davlat va jamiyat boshqaruviga joriy etilayotgan innovatsiyalar mavjud tizimlarning samaradorligini ta'minlashga xizmat qilishi zarur va xalq farovonligiga yo'naltirilgan bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Faylasufning fikrlaridan ma'lum bo'ladiki, jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilmaydigan qonun-qoidalardan voz kechish va yangi boshqaruv shakllarini joriy etish ijtimoiy taraqqiyotning muhim omilidir.

Tibbiyot sohasidagi ilmiy kashfiyotlari o'z davridan bir necha yuz yillar oldinga o'tib ketgan Abu Ali ibn Sino falsafa fanlari doirasida ham yirik ilmiy asarlar muallifidir. Olimning inson hayotida bilimning o'rnini va roli, olingan bilimlarni ijtimoiy turmushda qo'llash borasidagi betakror fikrlari alohida ahamiyatga ega. Faylasufning fikricha, insonning ma'naviy-ruhiy olami bilish, bilim olish va amaliy hayot davomida shakllanadi. Shu bilan birga hayot bilimsiz bo'lishi mumkin emas, bilim esa amaliyotsiz befoydadir. O'zining bilimi tufayligina inson zoti takomillashib boradi va boshqa jonzorlardan ustun turadi. Inson bilimsiz komillikka yetishi mumkin emas va doimo bilimga intilganlarga baxtli sanaladi[4].

Buyuk sarkarda Amir Temur faoliyatini ilm-fanning davlat boshqaruviga, iqtisodiy-siyosiy hayotga tatbiq etilishining natijasi sifatida o'rganish mumkin. Uzoq yillar mo'g'ullar zulmiga bardosh berib kelgan xalqni ozodlikka olib chiqish va shu asosda buyuk saltanat tuzish uchun mutlaqo yangicha yondashuv talab qilinardi. Bu haqda faylasuf olim Ibrohim Mo'minov tarixiy manbalarga tayanib shunday yozadi: "Temur xislatlaridan biri shu ediki, u biror masalani hal etishdan oldin shu sohaning bilimdon odamlari, olimlar bilan maslahatlashar, so'ng konkret qaror qabul qilar edi"[5]. Davlat boshqaruvi, harbiy san'at, iqtisodiy-ijtimoiy hayotda mavjud an'analar bilan birga yangicha yondashuvlarning ham izchillik bilan tatbiq etilishi, qisqa muddatda yirik saltanatning vujudga kelishiga sabab bo'lgan omillardan biridir.

Ulug' bobokalonimiz falakiyotshunos olim va temuriyzoda Mirzo Ulug'bekning o'z davrida ilm-fan rivojiga ulkan hissa qo'shganini, uning ilmiy kashfiyotlari qimmatini qanchalik yuksak ekanini tarixning o'zi isbotladi. Mirzo Ulug'bek ilm-fan yutuqlaridan davlat boshqaruvida foydalanganini va o'zi ham bu jarayonga innovatsion

yangiliklarni kiritib borgani qator asarlarida qayd etilgan. Hukmdor sifatida siyosiy jarayonlarni baholashda yangicha yondashuvlarga alohida e'tibor qaratgan. "To'rt ulus tarixi» asarida Tuminaxon ibn Boysung'urxon podshohligi haqida shunday yozgan edi:

"Tuminaxon otasi saltanati taxtiga o'tirib, qoonlik tojini kiygandan keyin jahonbonlik rasmu rusumi va tartiblarini yangiladi. Saltanati va komronligi ovozi, sarvarlik va xonligi bongi olamning barcha mamlakatlariga ketdi"[6].

Amir Temur bilan suhbatlashish sharafiga muyassar bo'lgan buyuk arab faylasufi Ibn Xaldun Jahongir turk, arab, fors xalqlari tarixining, diniy, dunyoviy va falsafiy bilimlarning murakkab jihatlarigacha yaxshi o'zlashtirganini ta'kidlaydi.

Amir Temur ilm-fan, ma'naviyat ahliga e'tibor, mehribonlik ko'rsatib, ulardan jamiyat madaniy hayotida foydalanishga intilar ekan, tarixchi Ibn Arabshoh yozganidek, "Temur olimlarga mehribon, sayidu shariflarni o'ziga yaqin tutar edi. Ularning har birini o'z martabasiga qo'yib, izzat-ikromini unga izhor qilar edi"[7].

Sohibqironning ma'naviy-axloqiy qarashlari uning "Temur tuzuklari"da mujassamlangan. Mazkur asarda Temurning jamiyatga, ijtimoiy-siyosiy hayotga qarashi, davlatning siyosiy va axloqiy tamoyillari ifodalangan.

Amir Temur davlatni boshqarishda o'zi uchun asosiy yo'nalishlar deb, din va shariatni oladi: "yana tajribamda ko'rib bildimki, davlat agar din (qoida, rasm, tartib, odat, ravish, tarzi) asosida ko'rilmas ekan, unday saltanatning obro'si, qudrati va tartibi yo'qoladi. Bunday saltanat yalang'och odamga o'xshar ekan, uni ko'rgan har kimsa undan nazarini olib qochadi, yohud kasu-nokas tap tortmay kirib chiqadigan tomsiz, eshigi, tuynugi yo'q uyga o'xshaydi".

Buyuk davlatga asos solgan Amir Temurning sarkardalik san'atini, lashkarboshilarni qanday tanlagani va rag'batlantirganini o'rganish, bizningcha, muhim masaladir. Chunki, ulug' amirning "Davlatu saltanat uch narsa – mulk, xazina va lashkar bilan tikdir", deb aytgan hikmatli so'zlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Sohibqiron harbiylikka olinadigan kishidagi sergaklik, xushyorlik va tadbirkorlikni oldingi o'ringa qo'ydi. U aytadiki, "ishbilarmon, mard va shijoatli sohib, azmi qat'iy tadbirkor va xushyor bir kishi, ming-ming tadbirsiz, loqayd kishilardan yaxshidir". U shunday degan: "Cherik tuzib, navkar olmoqda uch qoidaga amal qildim: birinchidan – yigitning kuch-quvvatiga, ikkinchidan – qilichni o'ynata olishiga, uchinchidan aql-zakovati-yu, kamolotiga e'tibor berdim. Shu uch sifat jamuljam bo'lgandagina navkarlik xizmatiga oldim. Negaki, kuch-quvvatli yigit har qanday qiyinchiliklarga, azob-uqubatlarga chidamli bo'ladi, qilich o'ynata

oladigan kishi raqibini mag‘lub eta oladi, oqil navkar har joyda aql-idrokini ishga solib, mushkulotni bartaraf etmog‘i mumkin”.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, o‘sha davr allomalarining axloq-odob va estetika borasidagi dono fikrlari madaniyatimizni yanada ravnaq toptirishda, yoshlarning ma‘naviy dunyosini boyitishda, ularni yuksak axloqiy fazilatlar ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyatga egadir. Shunday ekan, bugun Qurolli Kuchlarimiz saflarida xizmat qilayotgan harbiy xizmatchilarimiz ajdodlarimizning mana shunday boy ma‘naviy merosidan oziqlanishsa, o‘zlarining ma‘naviy, axloqiy va intellektual sifatlarini shakllantirishsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shuningdek, Sharq Renessansi davri allomalarining merosi insoniyat ijtimoiy taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega. Qomusiy allomalar tomonidan yaratilgan ilmiy asarlar hozirgi davrda ham ilmiy jamoatchilikning e‘tibor markazida ekanligi, buyuk allomalarimizning ilmiy merosiga murojaat etayotgani, ajdodlarimizning nomi bilan bog‘liq ilmiy markazlar, majmualar, oliy o‘quv yurtlari, o‘rta maxsus kasb-hunar ta‘limi muassasalari va maktablar tashkil etilayotgani O‘zbekiston rivojlanishining yangi bosqichida innovatsion taraqqiyotning tarixiy asoslarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqi // Xalq so‘zi, 2016, 19 oktabr.
2. Forobiy, Abu Nasr. Risolalar. T.: «Fan», 1997. –144b. 131-b.
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq me‘rosi nashriyoti, 1994. – B.189-190.
4. Boltaboyev M.N. Abu Ali ibn Sina – velikiy mislitel, ucheniy-ensiklopedist srednevekogo vostoka. – Moskva: Sampo, 2002. – S. 355-356.
5. Mo‘minov I. Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni. –Toshkent: Fan, 1993. – B.22.
6. Mirzo Ulug‘bek. To‘rt Ulus tarixi. O‘zbekiston FA Muxbir a‘zosi Bo‘riboy Ahmedovning kirish so‘zi, izohlari va tahriri ostida. – Toshkent: Cho‘lpon, 1994. – B. 46-47.
7. Harbiy xizmat axloqi. 2005 y. Toshkent.

IBN SINO RISOLALARIDA RUHIY TARBIYA MASALALARI**Sarvar Saidov**

Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi

Ilmiy tadqiqot bo‘limi boshlig‘i,

tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Tel: sarvarsaid@bk.ru

E-mail: sarvarsaid@bk.ru

Orcid: 0000-0003-0353-7455

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Movarounnahr diyorida yashab ijod qilgan alloma, “Shayxur-rais” – Abu Ali ibn Sinoning axloqiy risolalari borasida fikr-mulohazalar keltirilgan. Shuningdek ulug‘ mutafakkirning “Tadbiru-l-manzil”, “Risola fi-l-axloq” kabi risolalarida keltirilgan hikmatlarning inson ma’naviy kamolotidagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. *Abu Ali ibn Sino, Shayxur-rais, axloq, ma’naviy tarbiya, “Tadbiru-l-manzil”, “Risola fi-l-axloq”, oilaviy munosabatlar, oila, jamiyat.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье собраны комментарии к моральным трактатам “Шейху-р-раиса” - Абу Али ибн Сины, жившего и творившего в Мавераннахре. Также анализируется значение мудрости в духовной зрелости человека, которое представлено в таких трактатах мыслителя, как «Тадбиру-л-манзил», «Рисола фи-л-ахлок».

Ключевые слова. *Абу Али ибн Сина, Шейху-р-Раис, нравственность, духовное воспитание, «Тадбиру-л-манзил», «Рисола фи-л-ахлак», семейные отношения, семья, общество.*

ANNOTATION

This article contains comments on the moral treatises of “Sheikh al-rais” – Abu Ali ibn Sina, who lived and worked in Transoxiana. Also is analyzed the importance of wisdom in the spiritual maturity of a person, which is presented in such treatises of the thinker as “Tadbiru-l-manzil”, “Risola fi-l-akhlok”.

Keywords. Abu Ali ibn Sina, Sheikh al-rais, morality, spiritual education, “Tadbiru-l-manzil”, “Risala fi-l-akhlok”, family relationships, family, society.

KIRISH.

Mamlakatimizda diniy-ma’rifiy sohada amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar musulmon allomalarining ilmiy-ma’naviy merosini o‘rganish hamda uni

jamoatchilikka yetkazishda keng imkoniyatlarni yaratmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-fevraldagi PQ-2774-son “Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2017-yil 28-avgustdagi PQ-3160-son “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida”gi, 2021-yil 26-martdagi PQ-5040-son “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2021-yil 16-iyuldagi PQ-5186-son “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O‘zbekistondagi islom sivilizatsiyasi markazi faoliyatini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorlarining qabul qilinishi ham yurtimizdan yetishib chiqqan ajdodlarimizning ibratli hayot yo‘li, qimmatbaho asarlarini ilmiy nuqtai nazardan tadqiq etishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. [2]

Amalga oshirilayotgan tadqiqotlarda islom dini ta’limoti va musulmon xalqlar madaniyati ta’sirida shakllangan odob-axloq, ruhiy-ma’naviy tarbiyaga oid g‘oyalarining ildizlarini aniqlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu borada Movarounnahr diyorida yashab ijod qilgan alloma, mohir tabib, faylasuf-mutafakkir Abu Ali ibn Sino (980-1037 y.y.)ning alohida o‘rni borligini ta’kidlash lozim. Tadqiqotimizning asosiy bahs obyekti hisoblangan “Tadbiru-l-manzil” (تدبير المنزل), “Risola fi-l-axloq” (رسالة في الأخلاق) kabi risolalar allomaning axloq ilmiga oid muhim asarlaridan hisoblanadi. Ushbu asarlar islom tarixidagi ma’naviy-axloqiy sohalardagi muammolarni tadrijiy tarzda yoritgani hamda ularning sabab va oqibatlarini aniq ko‘rsatgani bilan islom ma’naviy taraqqiyotini to‘g‘ri talqin qilish, uning tarixini xolis o‘rganishda katta ahamiyatga egadir. [4]

MUHOKAMA.

Ibn Sinoning “Tadbir ul-manzil” nomli kichik, ammo nihoyatda foydali ma’lumotlarga to‘la bo‘lgan risolasida asosiy bahs mavzusi ijtimoiy axloq masalasi hisoblanadi. Mazkur asarda oila, uning inson va jamiyat hayotidagi bebaho ahamiyati, oila boshlig‘ining vazifalari, uy-joyini idora etish shartlari, farzand tarbiyasida amal qilinishi lozim bo‘lgan jihatlar, oila rahbarining o‘ziga juft tanlashda e’tibor qaratishi lozim bo‘lgan masalalar muhokama qilingan. [4]

Jumladan, alloma oila mustahkamligini ta’minlashda oila boshlig‘i hisoblangan erkak zoti va ayol kishining burch va vazifalarini tasniflar ekan, ular amal qilishi lozim bo‘lgan bir qancha axloqiy sifatlarni sanab o‘tadi. Xususan, Ibn Sino ayol zotining axloqiy sifatlarga ta’rif berar ekan, ularni quyidagicha tasniflaydi:

Ayollarning eng yaxshisi quyidagi sifatlarga ega bo‘lishi kerak:

- Aqlli bo‘lsin;
- Dindor bo‘lsin;
- Sharm-hayoli bo‘lsin;
- Ziyrak va dono bo‘lsin;
- Eriga mehr-muhabbatli bo‘lsin;
- Ko‘p farzand ko‘ruvchi bo‘lsin;
- Tili uzun bo‘lmasin;
- Itoatkor bo‘lsin;
- Pokdil bo‘lsin, makkor bo‘lmasin;
- Erini uning huzurida va yo‘qligida g‘iybat qilmasin;
- Og‘ir-bosiq bo‘lsin;
- Viqorli bo‘lsin;
- Eriga xizmat qilishi bilan kibrlanmasin, balki tavozeli bo‘lsin;
- Xatti-harakatlari va amallarini yaxshilik va ezgulikka asoslanib bajarsin;
- Erining ozgina daromadini tejamkorlik asosida ziyoda qilsin;
- Erining ko‘nglidan g‘am-anduh g‘uborini go‘zal axloqi va shirin tili

bilan ketkazsin, erining qayg‘usiga chiroyli lutf va muloyimlik bilan tasalli bersin. [3]

Alloma “Tadbiru-l-manzil” risolasida oila mustahkamligi uchun ayol kishi egallashi lozim bo‘lgan axloqiy sifatlarga tavsif berar ekan, ushbu fazilatlarining shakllanishida oila boshlig‘i, ya’ni erkakning ham rolini e’tirof etadi. Xususan, Ibn Sino erkak kishida shakllanishi lozim bo‘lgan axloqiy sifatlarni quyidagicha tavsiflaydi:

Erkakning ayol borasidagi siyosati esa quyidagilarga asoslanishi kerak:

- Kuchli haybat, ya’ni ayolning o‘z eriga qarshi chiqish odatidan butunlay hayiqishi;
- Mukammal hurmat, ya’ni erning o‘z ayoliga hurmat va ehtirom bilan munosabatda bo‘lishi;
- Ayolning aqlini muhim ishlar bilan mashg‘ul qilish.

NATIJARAR.

E’tibor berib qaraydigan bo‘lsak, Ibn Sino mazkur tavsiyalari orqali oilada axloqiy muhitning sog‘lom bo‘lishi uchun erkak va ayol birdek mas’ul ekanligini ko‘rsatib beradi. Bu esa o‘z navbatida jamiyatning dastlabki bo‘g‘ini hisoblangan oilaning mustahkam bo‘lishiga, unda ma’nan yetuk, axloqan barkamol avlodlar tarbiya topishiga xizmat qiladi.

Ibn Sinoning axloqiy fazilatlar tavsifiga bag‘ishlangan yana bir risolasi “Risola fi-l-axloq” asaridir. Ushbu risolasining muqaddimasida alloma axloq ilmining asosiy maqsadini quyidagicha tushuntiradi:

“Kimki o‘zini bilishga qiziqsa, qalbini poklashga ko‘maklashuvchi fazilatlar va ularni o‘zlashtirish yo‘llarini anglashni istasa, shuningdek o‘z nuqsonlarini va ulardan saqlanish usullarini egallashni xohlasa, axloqiy fazilatlarining eng ma‘qulini, eng munosibini tanlashi lozim. Zero, inson tabiatida komillikdan kelib chiqadigan, bu hayotda ham, oxiratda ham baxtga erishishga yordam beradigan haqiqat bor”. [3]

Ibn Sinoning axloqiy ta‘limotiga ko‘ra, fazilat va illatlarning mutlaq ko‘pchiligi insonning hayotiy faoliyati davomida shakllanib, ular ta‘lim, malaka, odat va amaliyotga chambarchas bog‘liqdir. Shuningdek, u axloq ikki yo‘l bilan: odatlar orqali va tafakkur orqali erishiladi, deb hisoblaydi.

Risolada Ibn Sino nafsning ezgulikka xizmat qiluvchi fazilatlarini quyidagicha tasniflaydi:

- 1) Axloqiy soflik;
- 2) Saxovat;
- 3) Me‘yor, ya‘ni mo‘tadillik.

Alloma donolik, fikr ravshanligi, farosatlilik, ehtiyotkorlik, qat‘iyat, ixlos, vafo, muhabbat, rahm-shafqat, uyatchanlik, mehnatsevarlik, yaxshi niyat va hayo kabi fazilatlarini o‘ziga xos oqilona fazilatlar sifatida e‘tirof etadi.

Ibn Sinoning ushbu risoladagi va boshqa asarlaridagi axloqiy ta‘limotining muhim jihati o‘zaro munosabatlarda me‘yorga (حد الاعتدال) amal qilishdir. Shu nuqtai nazardan aytish mumkinki, alloma inson zotining hayotdagi asosiy maqsadi sifatida ezgulikka intilish, ezgu maqsadlarni amalga oshirish yo‘lida g‘ayratli bo‘lish va shu orqali o‘z-o‘zini takomillashtirib borish kabilarni e‘tirof etadi. Ibn Sinoning bunday qarashlarini nafaqat uning “Risola fi-l-axloq” risolasida, balki boshqa risolalarida ham uchratish mumkin. [4]

XULOSA.

Ibn Sino axloqiy risolalarining asosiy mohiyati va ma‘nosi tahlil qilinsa, ularda oilaning nafaqat shaxs, balki butun jamiyat ma‘naviyatining yuksalishidagi ahamiyatiga alohida ahamiyat qaratilganligiga guvoh bo‘lish mumkin. Shu nuqtai nazardan aytish mumkinki, allomaning axloq ilmiga bag‘ishlangan risolalari oilaviy munosabatlarni tartibga solishda, jamiyat rivojiga hissa qo‘shuvchi fozil insonlarning yetishib chiqishida, bugungi mafkuraviy ziddiyatlar avj olgan bir davrda ma‘nan yetuk, axloqan barkamol jamiyatni shakllantirishda dasturulamal bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Qur‘oni karim ma‘nolarining tarjima va tafsiri. Tarjima va izohlar muallifi Abdulaziz Mansur. – Toshkent: Sano-standart, 2019. – 624 b.

2. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston Strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. – 464 b.
3. Abu Ali ibn Sino. Tadbir ul-manzil. Muhammad Najmiy Zinjoni tarjimasi. – Tehron: Eron Milliy kutubxonasi, 1902. – 111 b.
4. Saidov, S. (2022). “TADBIR UL-MANZIL” RISOLASI–OILAVIY MUNOSABATLAR UCHUN DASTURULAMAL. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5-2), 894-897.
5. Saidov, S. (2023). THE SIGNIFICANCE OF MUNJIK TERMIZI HERITAGE IN THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC SCIENCES. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(5), 5-8.
6. Ugli, S. S. A. (2020). Philosophical and moral significance of IBN'S work" Al-adab Al-kabir". *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 9(2), 261-264.
7. Саидов, С. (2022). ЯНГИ МАЪНАВИЙ МАКОННИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ИБН МУҚАФФА АСАРЛАРИНИНГ РОЛИ. *International scientific journal of Biruni*, 1(3), 19-22.

ВЎЗА ҲОСИЛДОРЛИГИ ВА СИФАТИНИ ОШИРИШДА УЙВУНЛАШГАН ТЕХНОЛОГИК ОМИЛЛАРНИ ЁРНИ

Jumanov D.T.

TerAIRI Agrobiologiya fakulteti dekani, dotsent,

Tojiyeva S.O.

TerAIRI Agrobiologiya fakulteti talabasi,

Ubaydullayeva Sh.H.

TerAIRI Agrobiologiya fakulteti talabasi

АННОТАЦИЯ

Тажрибада гўзанинг уч хил туп қалинлиги (гектарига 80; 100 ва 120 минг, шунингдек 1 погонometrда мос равишда 7,2; 9,0 ва 10,8 дона ўсимлик), тупроқнинг чекланган дала нам сизими (ЧДНС) нисбатан икки хил суғориш режими (70-70-60 ва 75-75-60 %, шунингдек суғориш тартиби мос равишда 2-3-0 ва 2-4-0) ва икки меъёрдаги ўғитларнинг (NPK) ўзаро нисбатлари (1:0,7:0,5 ва 1:1:0,5) бўлган икки меъёри ўрганилди. Ўғитларнинг йиллик меъёри: $N_{200} P_{140}$ ва K_{100} ҳамда $N_{200} P_{200}$ ва K_{100} кг/га ташиқил этди.

Суғориш режими тупроқни ЧДНС га нисбатан 70-70-60 % бўлган шарoитда ўстирилган гўзаларнинг ҳосилдорлиги 75-75-60 % режимда суғорилган вариантлардаги ҳосилдорликка нисбатан тажрибалар ўтказилган йилларда юқори бўлишлиги ҳисобга олинди.

70-70-60 % суғориш режимида туп қалинлиги ва ўғитларнинг ўзаро нисбатига боғлиқ ҳолда ўртача 35,4-40,5 ц/га ҳосил олинган бўлса, 75-75-60 % суғориш режимида ҳосилдорлик вариантлар бўйича ўртача 33,5-36,5 ц/га ни ташиқил этди.

Тажриба вариантларидан териб олинган пахта ҳосилида толанинг микронейр кўрсаткичи 4,3-4,5 ни ташиқил этиб, 75-75-60 % суғориш режимида нисбатан 70-70-60 % режимда суғорилган вариантлардан териб олинган пахта толасининг микронейр кўрсаткичи бир оз юқорилиги аниқланди.

Калит сўзлар: *Суғориш режими, туп қалинлик, ўғитлаш нисбати, ҳосилдорлик, сифат, чекланган дала нам сизими, нам сизими, япти, умумий, ҳаракатчан, азот, фосфор калий, гумус, иқтисодий самарадорлик, рентабеллик.*

РОЛЬ КОМБИНИРОВАННЫХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В ПОВЫШЕНИИ УРОЖАЙНОСТИ И КАЧЕСТВА ЖЕЛУДЕЙ

АННОТАЦИЯ

Мы изучили толщину (80; 100 и 120 тысяч гектар также 7,2 ;9,0 и 10,8 растений на 1 погонаметр соответственно), влажность почвы поля в двух различных (70-70-60 и 75-75-60 % о также процедуры орошения) режимах орошения и соотношения удобрения в двух принципах (1:0,7:0,5 и 1:1:0,5). Ежегодные удобрения составляют: $N_{200} P_{140}$ ва K_{100} и $N_{200} P_{200}$ ва K_{100} кг/га.

Режим полива Уражай хлопчатника, выращенного в условиях 70-70-60% от ограниченной полевой влагоемкости почвы, составил 33,5-36,5 ц/га на вариантах 75-75-60%.

70-70-60% составляет 4,3-4,5% хлопкового волокна, а индекс микронейра хлопково волокна сабирается и вариантов орошение 70-70-60% по спровеннию с режимом орошения 75-75-60% было обнаружена, что немного выше.

Опыт показывает что индекс микронейра волокно выше в режиме орошения 70-70-60 % чем волокон который составляет 4,3-4,5 микронейр и орошение 75-75-60 %.

Ключевой слова: *Режим полива, толщина куста, коэффициент оплодотворения, плодовитость, качество, ограниченная влагоемкость поля, влажная емкость, брутто, общий, движения, азот, фосфор, калий, гумус, экономическая эффективность, рентабельность.*

THE ROLE OF COMBINED TECHNOLOGICAL FACTORS IN IMPROVING THE YIELD AND QUALITY OF ACORNS.

ABSTRACT

We studied the thickness (80000, 100000 and 120000 hectares also 7,2;9,0 and 10,8 plants per 1 mph, nrespectively), soil moisture of the field in two different regimes irrigation (70-70-60 and 75-75-60 % as well as irrigation procedures 2-3-0 and 2-4-0, respectively) and the ratio of fertilizer in two principles (1:0,7:0,5 and 1:1:0,5). Annual fertilizers are: $N_{200} P_{140}$ ва K_{100} and $N_{200} P_{200}$ ва K_{100} kilograms.

The irrigation regime is based on the fact that the yield of cotton grown under 70-70-60% of the ChDNS higher than the yield of the variants irrigated on the 75-75-60 regime.

At 70-70-60% irrigation mode, depending on the thickness of the bush and the fertilizer ration, on average yield of 35,4-40,5c/ha is obtained, 75-75-60% the yield in cultivation varied by an average of 33,5-36,5e/s.

Experience shows that the micronaire index of the fibers is higher in the irrigation mode of 70-70-60 % than the fiber which consists of 4,3-4,5 micronaire and irrigation of 75-75-60 %.

Keywords: *Watering regime, bush thickness, fertilization ratio, fertility, the quality, limited field moisture capacity, wet capacity, gross, general, mobile, nitrogen, phosphorus, potassium, humus, economic efficiency, profitability.*

КИРИШ

Деҳқончиликда тупроқ унумдорлиги ва экинлар ҳосилдорлигини ошириш, серҳосил, эртапишар ва саноат талабларига жавоб бераоладиган навлар яратиш, уларни минтақалаш ва бу борада илмий асосланган замонавий тизимларни яратиш ва жорий этишни жадаллаштириш керак бўлади.

Шуларни инобатга олган ҳолда пахтачилик соҳасида ғўза ҳосилдорлигини ошириш ва ундан сифатли, рақобатбардошли тола олиш пахтачилик билан шуғулланувчиларнинг олдида турган энг катта муаммолардан биридир.

Ғўза ҳосилдорлиги кўпгина агротехнологик тадбирларни ўз вақтида сифатли қилиб ўтказиш билан бевосита боғлиқдир.

Тажриба даласи тупроғининг сув-физик ва агрохимёвий хоссаларини таърифи қўйидагичадир: баҳор фаслида чигитлар экилишидан олдин тупроқнинг ҳажм массаси ўртача 0-70 см қатламда 1,27, 0-100 см қатламда 1,30 г/см³ ни ташкил этди.

Тупроқнинг чекланган дала нам сиғими (ЧДНС) ўртача 0-70 см қатламда 21,0 %, 0-100 см қатламда эса 22,0 % бўлганлиги аниқланди. Тажриба ўтказилган даланинг тупроғини агрохимёвий ҳолати баҳор фаслида тажриба қўйилишидан олдин ўртача қўйидаги миқдорда бўлганлиги қайд этилди: гумус 0-30 см қатламда 1,13 %, 30-50 см да 0,80 %, умумий азот юқоридагига мос равишда 0,125, 0,078 %, ялпи фосфор-0,220, 0,155 %, нитрат шаклидаги азот-21,4, 9,2, ҳаракатчан фосфор 32,2, 14,3 мг/кг [1; 2-б].

Тажрибада ғўзанинг уч хил туп қалинлиги (гектарига 80; 100 ва 120 минг, шунингдек 1 погонметрда мос равишда 7,2; 9,0 ва 10,8 дона ўсимлик), тупроқнинг чекланган дала нам сиғимига (ЧДНС) нисбатан икки хил суғориш режими (70-70-60 ва 75-75-60 %, шунингдек суғориш тартиби мос равишда 2-3-0 ва 2-4-0) ва икки меъёрдаги ўғитларнинг (NPK) ўзаро нисбатлари (1:0,7:0,5 ва

1:1:0,5) бўлган икки меъёри ўрганилди. Ўғитларнинг йиллик меъёри: $N_{200} P_{140}$ ва K_{100} ҳамда $N_{200} P_{200}$ ва K_{100} кг/га ташкил этди (1-жадвал).

Ушбу технологияларни уйғунлашган ҳолда ғўзанинг истиқболли Зарафшон навига таъсирини ўрганиш мақсадида ПСУЕАИТИ Самарқанд ИТИ далаларининг ўтлоқ-бўз тупроқлар шароитида илмий тадқиқот ишлари олиб борилди.

Ўғзаларнинг амал даври охирига келиб, режимлар бўйича суғоришлар ўсимликларнинг ривожланиш фазалари бўйича қўйидагича тақсимланди. Тажрибанинг 70-70-60 фоизлик суғориш режимида мавсум давомида ғўзалар 5 маротаба суғорилиб 2-3-0 тартибда, яъни ғўзаларни гуллаш фазасигача 2 маротаба, гуллаш ва ҳосил тўплаш даврида 3 маротаба суғорилиб, (пишиш даврида эса суғориш ўтказилмади, яъни тупроқ намлиги дала нам сиғими нисбатан 60 фоизга тушмаганлиги сабабли) гектарига мавсумий сув сарфи ўртача 5110 м^3 ни ташкил қилди [1; 2-б].

75-75-60 фоиз суғориш режимидаги вариантларда эса, ғўзаларнинг амал даврида 6 маротаба 2-4-0 тартибда суғорилиб, гектарига мавсумий сув сарфи 5330 м^3 ни ташкил қилди.

Тажриба даласида ғўзанинг ўсув даврида ўтказилган фенологик кузатув натижалари таҳлил этилганда суғориш режими, туп сон қалинлиги, шунингдек, ўғитларнинг ўзаро турли меъёр ва нисбатларда бўлиши, ўсимликларнинг ўсиши, ривожланишига катта таъсир қилиши маълум бўлди.

1 сентябрда ўтказилган кузатувларда ҳам барча ўрганилган вариантларда кўчат сонини ортиши билан, ҳар бир туп ўсимликка тўғри келадиган кўсак сони 2,1 донагача ва уларнинг очилишини 1,2 донагача камайиши аниқланди.

Ўғзанинг 1 сентябр санасидаги тўплаган кўсакларини очилиши таҳлил қилинганда маълум бўлишича, 75-75-60 % режимда суғорилган вариантларда ўстирилган ғўзаларнинг кўсакларини очилиши 70-70-60 % режимда суғорилган вариантлардаги ғўзага қиёслаганда сезиларди даражада 1,5 донагача орқада қолиши маълум бўлди. Аммо, тажрибада ўғитлар билан 1:1:0,5 нисбатда озиклантирилган вариантлардаги ғўзада тўпланган кўсакни 1:0,7:0,5 нисбатда озиклантирилган вариантлардаги ғўзанинг кўсакларига нисбатан 0,6 донагача тезроқ очилиши маълум бўлди.

Олиб борилган дала тажрибалари маълумотларини кўрсатишича, ғўза ҳосилдорлигига ташқи муҳит омиллари уйғунлашган ҳолда таъсир қилиши маълум бўлди.

Суғориш режими тупроқни ЧДНС га нисбатан 70-70-60 % бўлган шароитда ўстирилган ғўзаларнинг ҳосилдорлиги 75-75-60 % режимда

суғорилган вариантлардаги ҳосилдорликка нисбатан тажрибалар ўтказилган йилларда юқори бўлишлиги ҳисобга олинди (1-жадвал).

70-70-60 % суғориш режимда туп қалинлиги ва ўғитларнинг ўзаро нисбатига боғлиқ ҳолда ўртача 37,2-42,3 ц/га ҳосил олинган бўлса, 75-75-60 % суғориш режимда ҳосилдорлик вариантлар бўйича ўртача 36,3-39,3 ц/га ни ташкил этди (1-жадвал).

1-жадвал

Турли туп қалинлиги, суғориш ва озик режимларида ғўза ҳосилдорлиги, ц/га

Тажриба вариантлари	ЧДНС га нисбатан суғориш режими, %	Ҳосил терими олдидан туп қалинлиги, минг дона/га	NPK нинг ўзаро нисбати	Ўртача	
				Жами ҳосил	Шундан кўсак шаклида
1 (назорат)	70-70-60	80,4	1:0,7:0,5	38,3	4,0
2		99,1		40,6	5,3
3		118,9		37,2	4,9
4		79,2	1:1:0,5	39,6	3,6
5		98,1		42,3	4,2
6		118,2		38,4	5,2
7	75-75-60	78,9	1:0,7:0,5	38,0	3,8
8		99,6		36,9	4,9
9		118,5		36,3	4,7
10		81,2	1:1:0,5	39,3	3,4
11		99,1		37,2	3,7
12		118,9		36,5	4,8

A(сув).

ЭКФ_{0,5}=1,59 ц/га,

B(NPK).

ЭКФ_{0,5}=1,59 ц/га,

C(туп сон).

ЭКФ_{0,5}=1,3 ц/га

Ўғитлаш 1:0,7:0,5 нисбатда суғориш 75-75-60 % режимда олиб борилиб, туп сони ўртача 80 минг/га қолдирилган вариантда ғўза ҳосилдорлиги ўртача 38,0 ц/га ни ташкил этган бўлса, туп қалинлиги 100 мингтагача оширилганда, ҳосилдорлик 36,9 ц/га, туп сони 120 мингтагача кўпайган вариантда эса 36,3 ц/га бўлганлиги ҳисобга олинди. Худди шундай ҳолат ўғитлар 1:1:0,5 нисбатда қўлланилганда ҳам кузатилди (1-жадвал).

Тажриба ўтказилган йиллар давомида ўртача энг юқори ҳосил (42,3 ц/га) ғўзанинг ўсув даврида тупроқни ЧДНС га нисбатан 70-70-60 % режимда

суғорилган, ўғитларнинг ўзаро нисбати 1:1:0,5 ва кўчат қалинлиги 100 минг/га бўлган шароитда олинганлиги аниқланди (1-жадвал) [1; 3-б].

Ўғитлар 1:1:0,5 нисбатида қўлланилганда ғўза 70-70-60 % режимда суғорилганда гектар ҳисобига туп қалинлиги 80-100 мингга бўлган вариантларда тола чиқиши, тола узунлиги ва 1000 дона чигитнинг массасида ижобий ўзгаришлар аниқланди, аммо, кўчат қалинлигини 120 минг тупга ошиши билан ушбу кўрсаткичларни пасайиши ҳисобга олинди.

Суғориш 75-75-60 % режимда ўтказилганда туп қалинлиги 80 мингдан 100 минггача бўлганда тола узунлигини 33,5-33,6 мм бўлиши, 1000 дона чигит массаси ўртача 120-121,1 г ни ташкил этиши, аммо, туп қалинлигини 120 минггача кўпайиши билан тола чиқиш фоизи, тола узунлиги, толанинг етилиш коэффициенти, шунингдек 1000 дона чигит массасини бошқа ўрганилган вариантларга қиёслаганда сезиларли камайиши аниқланди (2-жадвал).

Тажриба вариантларидан териб олинган пахта ҳосилида толанинг микронейр кўрсаткичи 4,3-4,5 ни ташкил этиб, 75-75-60 % суғориш режимига нисбатан 70-70-60 % режимда суғорилган вариантлардан териб олинган пахта толасининг микронейр кўрсаткичи бир оз юқорилиги аниқланди [2; 26-б].

Ғўза 75-75-60 % режимда суғорилганда 70-70-60 % режимда суғорилган вариантлардагига нисбатан пахтанинг саноат навини пасайиш ҳолати ҳам қайд этилди.

2-жадвал

Суғориш, озик режимлари ва туп қалинликларини пахта толасининг технологик кўрсаткичларига таъсири

Тажриба вари-антлари	Тола чиқиши, %	Тола узунлиги, мм	Узилиш кучи, гк	Микронейр кўрсаткичи	Етилиш коэф-фициенти	Саноат нави	1000 дона чигит массаси, г
1(назорат)	36,8	33,5	4,6	4,4	2,0	I	121,4
2	36,5	33,4	4,4	4,4	2,0	I	120,0
3	35,2	33,0	4,4	4,3	2,0	I	118,0
4	36,8	33,6	4,6	4,5	2,0	I	121,9
5	36,8	33,6	4,5	4,4	2,0	I	121,2
6	35,4	33,1	4,5	4,4	2,0	I	119,0
7	36,4	33,6	4,4	4,3	2,0	I	120,9
8	36,0	33,5	4,3	4,4	1,9	II	120,0
9	35,0	33,0	4,3	4,3	1,9	II	118,0
10	36,5	33,6	4,5	4,4	2,0	I	121,1
11	36,2	33,6	4,5	4,4	1,9	II	120,3
12	35,0	33,1	4,3	4,4	1,9	II	118,2

Шундай қилиб, тажриба натижалари асосида хулоса қилиш мумкинки, агротехнологик элементларнинг ўзаро ўйғунлашуви ҳосилдорлик ва ҳосил сифатини оширишда асосий омиллардан бўлиб ҳисобланади.

Ўғитлар нисбати ва суғориш режимларига боғлиқ ҳолда туп қалинлиги гектар ҳисобига 80 мингдан 120 минггача ошиб бориши билан тола чиқиши 1,6 % гача, тола узунлиги 0,6 мм гача ва минг дона чигит массаси 3,4 г гача камайиб бориши кузатилди.

Ўза 70-70-60 % суғориш режимида парвариш қилиниб, гектарига ўртача 100 минг туп сон қолдирилган ва ўғитлар 1:1:0,5 нисбатда қўлланилган вариантдан энг юқори ҳосилдорлик-42,3 ц/га, рентабеллик даражаси 34,0 % ни ташкил қилди, иқтисодий жиҳатдан энг самарали вариант эканлиги аниқланди. Шунингдек, назорат вариантыга нисбатан рентабеллик даражаси 4,3 % га баланд бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Жуманов Д.Т., Ризаев А., Орипов Р., Тоштемиров А. - Ўйғунлашган технология элементларини асослаш. АГРО ИЛМ «Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги» журнали илмий иловаси, Нишона сон, 2007 йил № 1 (1), 2-3-бетлар.
2. Жуманов Д.Т., Тухтамешова М., Назарова А., У.Бахромов - Технологик омилларнинг ўза ҳосилдорлигига таъсири. Тошкент «Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги» журнали 2011 йил №11. 26-бет
3. Жуманов Д.Т., Қулатов Б. Омад ўза навининг ҳосилдорлигига сув ва озиқа режимларининг таъсири. Самарқанд Сам ҚХИ «Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришда ёш олимларнинг эришган ютуқлари ва муаммолар» Стажиёр-тадқиқотчи-изланувчи ва ёш олимларнинг 2011 йил «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили»га бағишланган илмий-амалий конференцияси материаллари ТЎПЛАМИ 1-қисм 26-27 апрел 2011 йил 9-11 бетлар.
4. Жуманов Д.Т. Оқдарё-6 ўза навининг ўсиши, ривожланиши ва ҳосилдорлигига технологик жараёнларнинг таъсири. 06.01.09 – Ўсимликшунослик. Қишлоқ хўжалик фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Самарқанд-2008 йил. 178 бет.
5. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. - М.: «Агропромиздат», 1985.
6. Методика полевых опытов с хлопчатником. – Т.: 1981. (Дала тажрибаларини ўтказиш услублари. – Т.: 2007.)

YUSUF XOS HOJIB FALSAFASIDA YETUK VA BARKAMOL AVLOD MUAMMOLARI

Asror Muhamedov

Falasca fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Ijtimoiy fanlar fakulteti dekani

Alfraganus universiteti

<https://orcid.org/0009-0007-9499-5828>

ANNOTATSIYA

Insoniyat tarixining barcha bosqichlarida ham odamlar olamni anglashga harakat qilganlar. Borliqning mohiyatini, uni harakatlanish qonuniyatlarini o'rganishga urinib kelgan. Mifologik, diniy va ilmiy dunyoqarashning shakllanish bosqichi ma'lum bir xronologik ketma-ketlikda amalga oshmagani, ular aksariyat hollarda tarixiylik kontekstida olib qaraydigan bo'lsak, ustma-ust tushgan holda rivojlanib kelayotganiga guvoh bo'lamiz. Misol uchun, XXI asr bo'lishiga qaramasdan mifologik dunyoqarashning ayrim elementlari saqlanib qolmoqda. Shu bilan birga diniy dunyoqarash ham spiralsimon rivojlangan holda, goh kuchli, goho esa nisbatan kuchsiz shaklda olamni anglashning usuli sifatida o'zini namoyon etmoqda. Falsafiy dunyoqarashning tarkibiy qismi bo'lgan olamni anglashga bo'lgan ilmiy yondashuv borasida ham juda katta o'zgarishlar yuz berib, ayrim hollarda mifologik va diniy dunyoqarash sohiblari zamonaviy ilmiy yutuqlarni o'zlarining irrashional xulosalarini dalillashda foydalanib kelmoqda. Bu jarayonlarning barchasi Yusuf Xos Hojib ijod qilgan davrdan ming yil keyin yuz berayotganini e'tiborga olsak, allomaning ma'rifatparvarlik va bilim fenomeni haqidagi qarashlari o'z davri uchun ham naqadar dolzarb va innovasion xususiyatga ega bo'lganini tushunish mumkin bo'ladi.

Kalit so'zlar: Sharq Rennesansi, Yusuf Xos Hojib, "Qutadg'u bilig", axloq, komil inson, jamiyat, falsaf, bilim, tafakkur, ijtimoiy farvonlik, huquq, adolat.

ANNOTATION

At all stages of human history, people have tried to understand the Universe. He tried to study the essence of existence, the laws of its movement. We see that the stages of the formation of mythological, religious and scientific worldviews did not take place in a specific chronological sequence, but in most cases, if we consider them in the context of historicity, they develop one on the other. . For example, despite the fact that it is the 21st century, some elements of the mythological worldview are preserved. At the same time, the religious worldview develops in a

spiral, sometimes in a strong and sometimes in a relatively weak form, manifesting itself as a way of understanding the world. The scientific approach to understanding the world, which is an integral part of the philosophical worldview, has undergone great changes, and in some cases, the owners of mythological and religious worldviews use modern scientific achievements to prove their irrational conclusions. If we take into account that all these processes take place a thousand years after the creation of Yusuf Khos Hajib, then we can understand how relevant and innovative the scientist's views on the phenomenon of enlightenment and knowledge were even for his time.

Key words: *Eastern Renaissance, Yusuf Khos Hajib, “Kutadgu Bilig”, morality, perfect person, society, philosophy, knowledge, thinking, social well-being, law, justice.*

KIRISH

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg’u bilig” asari nomi ham asarning tub mazmunini ko’rsatib turibdi. Asar nomining turlicha tarjimalariga qaramasdan, kelib chiqadigan ma’no umumiy bo’lib, qutli bilim, ya’ni baxt-saodatga erishtiruvchi bilim degan ma’nolarni anglatadi. Bilim baxt- saodat, tinchlik va farvonlikning kaliti ekani asarda bot-bot takrorlanadi. Zero, “Bilimning jamiyat hayotidagi rolga nafaqat pragmatik nuqtai nazardan, balki ekzistensialistik tomondan ham qarash kerak”¹⁵⁹. Inson mavjudligi va o’zini namoyon etishining shakli sifatida bilim uni ijtimoiy identifikasiya qilish vositasidir. Shu sababli Yusuf Xos Hojib falsafiy merosidagi bilim fenomeni bilan bog’liq unikal qarashlar xalqaro tashkilotlarning e’tiboridan tushmayapti. YuNESKO tomonidan 2019 yil “Qutadg’u bilig” – “Saodatga eltuvchi bilim” yili deb e’lon qilingani ham yuqoridagi fikrlarimizning dalilidir¹⁶⁰.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

“Qutadg’u bilig” asarining markaziy qahramonlaridan biri Oyto’ldidir. Oyto’ldi o’ziga yarasha ramziy ma’noga ega adabiy qahramon. Uning turkiy ismidagi oy va to’ldi atamaları tagma’nosida bilim olgani sari oyday to’lishib borayotgan, mukammallikka intilayotgan shaxs degan tushunchalar yotadi. “Oyto’ldi – demak u bilim egallash riyozatlari bilan hilol – yangi oy edim, oyday to’ldim”¹⁶¹. Bilimning insonni mukammallashtiruvchi, barcha kamchiliklarini tuzatuvchi, hayotidagi qiyinchiliklar va mashaqqatlarga ma’no-mazmun bag’ishlovchi omil ekanini shoir

¹⁵⁹ Бакланов И.С., Бакланова О.А., Авдеев Е.А. Знание в современных социальных процессах: прагматический и экзистенциальный аспект // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 3.

URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=13341> (Мурожаат этилган сана: 06.08.2022).

¹⁶⁰ <https://uza.uz/uz/posts/turkiy-khal-larning-bobokalon-shoiri-va-mutafakkiri-03-10-2019> - Туркий халқларнинг бобокалон шоири ва мутафаккири

¹⁶¹ Қутадғу билиг: (Билим саодати)/Юсуф Хос Ҳожиб, Абдухамид Пардаев таъдбири. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016 й. – Б. 14.

Oyto'ldiga mujassamlashtirgan. Asar syujetida Oyto'ldi tilidan bilimning qadru qimmat va azizu mukarramligi xususida, uning falsafiy mohiyati va ijtimoiy vazifalari bo'yicha qator fikrlar berib boriladi. "Asar qahramonlari jonli shaxslar – Elig – Kuntug'di – adolatli, insofli hukmdor, Oyto'ldi – donishmand, tadbirli, tajribali alloma, murakkab xarakterli shaxs, yurt, jamiyatga foydasi tegishini o'ylab poytaxtga keladi va musofirparvar Ko'salish yordamida Eligning Xos Hojibi Ersig bilan tanishib, u tufayli Kuntug'di saroyiga kirib boradi"¹⁶². Shu o'rinda bilimning pragmatik mohiyati haqida Yusuf Xos Hojibning o'ziga xos yondashuvi singdirib yuborilgan. Ma'lumki, tarixda bilimdon insonlar, ilm egalarining hukmdorlarga xizmat qilishi, ularga maslahatgo'y bo'lishi haqidagi qiziqarli qarashlar bor. Masalan, O'zbekiston matbuot va axborot agentligining № 1251 internet-OAV guvohnomasi asosida faoliyat ko'rsatadigan islamonline.uz nashrida Ashraf Ali Tahonaviyning "Haqiqiy ulamolar kim" kim deb nomlangan maqorlasidan parcha keltirsak: "Beshinchi alomat: Olim sultonlar va hokimlardan uzoq bo'lsin.

Oxirat ulamolarining beshinchi alomati zaruratsiz o'rinlarda sultonlar va hokimlardan uzoq bo'lsinlar. Ularning huzuriga hargiz bormasinlar. Balki hokimlarning o'zlari olim huzuriga kelsinlar. Ular bilan kam muloqot qilsinlar. Chunki ular bilan ko'p muloqotda bo'lish, ularga hushomad va roziliklarini topish maqsadida takalluf ko'rsatishdan holi bo'lmaydi. Sulton va hokimlar ko'pincha zolim va nojoiz ishlarga berilgan bo'ladilar. Ularni bunday ishlarini inkor qilish, zulmdan qaytarish va nojoiz ishlariga tanbeh bermoq lozim. Ularga sukut qilish dinda tanazzulga yuz tutishdir. Ularning xursandchiligi uchun maqtab, ta'rifu tavsif qilish ochiq yolg'onchilikdir. Agar olim mol-dunyo umidida ularga mayl ko'rsatsa va tama' qilsa, bu nojoiz ishdir. Har qanday holda ham ularga aralashish mufsid ishlarining kalitidir.

Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam aytadilar: "Kimning yashashi o'rmonda bo'lsa, u qattiq tabiatli bo'lib qoladi, taraqqiyotdan orqada qolib ketadi va (hamma narsadan) g'ofil bo'lib qoladi. Kim podshohning oldiga ko'p kirib-chiqaversa, u fitnaga duchor bo'ladi".

Xuzayfatul Yamoni rahmatullohi alayh: "O'zingizni o'zingiz fitnalar o'rniga qo'yishdan saqlaning!" dedilar. Bir kishi so'radi: "Fitnalar o'rni qayer?" Ul zot: "Amirlarning darvozalaridir. Kimki ularning huzuriga boraversa, ularning noto'g'ri ishlarini ham tasdiqlaydigan, ularni yo'q sifatlar bilan maqtaydigan bo'lib qoladi", dedilar.

¹⁶² Мадалиева Я. ва бошқ. "Кутадғу билиг"нинг бадий тили.// Жаҳон туркологиясининг буюк обидаси "Кутадғу билиг" ва уни ўрганишнинг долзарб масалалари халқаро конференция тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 266.

Payg'ambar sollallohu alayhi vasallam aytadilar: “Olimlarning yomoni hokimlar huzuriga boradiganidir. Hokimlarning yaxshisi esa olimlarning huzurlariga keladiganidir”¹⁶³.

Ilm ahli oldida turgan katta mas'uliyatlardan umr bo'yicha mashaqqat bilan to'plagan bilimlarining qadriga yetish, uni vaqtinchalik shon-shuhrat va boylik yo'lida qurbon qilmaslikdir. Hukmdorlarga izhor etilgan chiroyli so'zlar va laganbardorliklar vaqtinchadir. Hukmdorning marhamati olimning ilmiga ilm qo'shmaydi va o'rganganlarini ziyoda qilmaydi. Shu bilan birgalikda boshqa muhim masala ham e'tiborda chetda qolmaslik kerak. Yusuf Xos Hojib bilimli, ma'rifatli insonning davlat va jamiyat oldidagi mas'uliyatiga ancha kengroq qaraydi. Shu sababli bo'lsak kerak, Oyto'ldi poytaxtga, podshoh saroyiga xizmat uchun keladi. Haqiqiy olim sifatida Oyto'ldi podshoh – Kuntug'di bilan silliqqina til topishib keta olmaydi. Ular o'rtasida qarama-qarshiliklar ham bo'lib o'tadi¹⁶⁴.

Yusuf Xos Hojib qarashlarining eng muhim jihati uning bilimga nisbatan pragmatik yondashuvidir. Ya'ni bilimli inson o'z o'rganganlarini insoniyat farovonligi yo'lida xizmat qildirishi kerak, degan fikrga qat'iy ishonadi.

Bekga maslahatgo'y bo'lsang yonma-yon,
Halol yo'l ko'rsatgin yanglishgani on¹⁶⁵.

Allomaning fikricha, bilim hukmdorning hoxish-istagidan muhim va yuqoridir. Garchi hokimiyatning ilohiyligi haqidagi qarashlarga monand fikrlasa-da, Yusuf Xos Hojib hukmdorning bilimdon maslahatgo'yning yo'l-yo'riqlariga muhtoj ekanini uqtirib o'tadi. Chunki bilimsizlikning o'rmini na hokimiyat, na boylik to'ldira oladi. Bilimgina insonni hayotdagi barcha qiyinchilik va muammolardan xalos etishga yordam berishi mumkin. Bilimsiz inson o'ziga va oilasiga, atrofdagilarga zarar yetkazsa, bilimsiz hukmdor butun jamiyatning kulfatidir. Shu nuqtai nazardan allomaning bilimning determinatligi haqidagi konsepsiyasi, uning hukmdorlar uchun pand-nasihat tarzida yozilgan asarida markaziy mavzulardan biriga aylangan.

Ziyoda maslahat bilan bilim bot,
Bilim, kengash bilan zabardast har zot¹⁶⁶.

¹⁶³ <https://islamonline.uz/index.php/islom/item/295-haqiqiy-ulamolar-kim> - Ashraf Ali Taxonaviy ra'ximaхulloхning “Oхirat ulamolарining аломатлари” китобидан Тошкент шаҳар “Хазрати Алий” жоме масжиди имоми ноиби Камолиддин Равшан ўғлининг таржимаси. Мурожаат этилган сана: 06.05.2022 й

¹⁶⁴ Мадалиева Я. ва бошқ. “Қутадғу билиг”нинг бадиий тили.// Жаҳон туркологиясининг буюк обидаси “Қутадғу билиг” ва уни ўрганишнинг долзарб масалалари халқаро конференция тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 266.

¹⁶⁵ Қутадғу билиг: (Билим саодати)/Юсуф Хос Ҳожиб, Абдухамид Пардаев табдили. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016 й. – Б. 266.

¹⁶⁶ Қутадғу билиг: (Билим саодати)/Юсуф Хос Ҳожиб, Абдухамид Пардаев табдили. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016 й. – Б. 566.

Inson tomonidan egallangan bilimlarning hayotga tatbiq etilishi – moddiylashuvi saroy muhitida maslahatlar orqali namoyon bo’ladi. Bilim insonni bir pog’ona yuqoriga ko’tarsa, dono kishining maslahati uni yana bir pog’onaga ko’taradigan omillardandir. Shu bilan birga aloloma: “Asar g’oyasida nihoyatda noziklik bilan qarg’ish yomon, qarg’ish olishdan qochish, undan uzoq bo’lish ta’kidlanmoqda. Yana boshqa tomondan olib qaralsa, davlat amaldori, hukmdor xalq oldidagi o’z burchini bajarmasa, qilinishi kerak bo’lgan yaxshi ishlarni qilmasa halq tomonidan badduo qilinishiga ishora qilingan”¹⁶⁷.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Yusuf Xos Hojib davlat va jamiyat taraqqiyoti boshqaruvida olimning o’rni yetakchi maqomda ekanini, hukmdorni adolatga, ma’rifatga va diyonatga chorlab turadigan zotlar ichida bilimli, ma’rifatli kishilar bo’lishi kerakligini uqtirgani, shu sababli asarda Oyto’ldining uzoq safardan saroyga kelib vazir, maslahatchi bo’lishini qayd etib o’tganini ko’rishimiz mumkin. Demak bilimli inson jamiyat taraqqiyotiga mas’uldir va bu yo’lda hukmdorlar bilan hammaslak bo’lishi zarur.

Yusuf Xos Hojibning bilim fenomeni haqidagi konseptual fikrlari juda keng bo’lib, ularni tizimlashtirish orqali falsafiy mazmunini ochib berish maqsadga muvofiqdir.

“Qutadg’u bilig” asaridagi ijtimoiy-falsafiy masalalardan biri – bilimsizlikning salbiy oqibatlarini muammosidir. Yusuf Xos Hojib tangriga bilimsiz qilingan ibodat azob-uqubat ekanligini ta’kidlaydi. Bilimsizlikni tugatish dialektik xususiyatga ega bo’lib, bir tomonda o’rgatuvchi, ikkinchi tomonda o’rganuvchidir.

Kechar hayvon kabi g’ofillar kuni,
Tilasang uni de, tilasang buni.¹⁶⁸

Yusuf Xos Hojibning bilimsizlikka va uning oqibatida kelib chiqadigan jaholatga munosabati ancha qat’iy tus olib, bunday insonlarni hayvonga o’xshatadi. Bilimsiz inson kasali bor bemor kabidir, bu hayotni ma’nosini anglab, yashashdan maqsadini bilishi uchun ilm o’rganishi zarur. Aks holda, bunday jaholat insonni ma’naviy va jismoniy jihatdan o’ldiradi:

Yurı, ey biligsiz, iginni ota,
Biligsiz otyın sen e bilge quta¹⁶⁹.

¹⁶⁷ М.Арипов. “Кутадғу билиг”даги лингвомаданий бирликлар. Мадалиева Я. ва бошқ. “Кутадғу билиг”нинг бадиий тили.// Жаҳон туркологиясининг буюк обидаси “Кутадғу билиг” ва уни ўрганишининг долзарб масалалари халқаро конференция тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 127.

¹⁶⁸Кутадғу билиг: (Билим саодати)/Юсуф Хос Ҳожиб. Абдуҳамид Пардаев таъдрили. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016 й. – Б. 317.

¹⁶⁹ Юсуф Хос Ҳожиб. Кутадғу билиг. (нашрга тайёрловчи Қаюм Каримов). – Тошкент: Фан, 1971. –Б. 84.

Yusuf Xos Hojibning ushbu baytlari butun insoniyatga murojaatga o'xshaydi. Barchani bilim olishga chorlab, ilm orqali tubanlikdan, baxtsizlik va qayg'u-g'amdan xalos bo'lishga chaqiradi.

Yusuf Xos Hojib epistemologiyasining muhim tarkibiy qismi ijtimoiy munosabatlar masalalarini tashkil qiladi. Avvalambor Yusuf Xos Hojib falsafiy merosida jamiyatni tabaqalarga ajratib o'rgatish – ijtimoiy stratifikasiyaga oid qator yondashuvlarni ko'ramiz. Alloma hukmdor muloqot qiladigan toifalar xususida to'xtalib quyidagilarni sanab o'tadi:

Saidlar, dono olimlar, tabiblar, azayimxonlar, tush ta'birini qiluvchilar, yulduzchilar, shoirlar, dehqonlar, savdogarlar, chorvadorlar, hunarmandlar, kambag'allardan iborat o'n ikki ijtimoiy qatlam sanab o'tiladi.

Ma'lumki, ijtimoiy stratifikasiya konsepsiyasi XX asrga kelib ishlab chiqilgan bo'lib, bir xil ijtimoiy maqomga ega qatlam, guruh va sinflarni birlashtirish natijasida yuzga kelgan va o'zida ijtimoiy notenglikning barcha ko'rinishlarini namoyon etadi¹⁷⁰. Ushbu konsepsiyaning ishlab chiqilishi davlat va jamiyat institutlarining samarali faoliyatiga baho berish imkoniyati paydo bo'ldi. Ma'lum bir ijtimoiy qatlama mansub shaxs ana shunday institutlarning sharofati bilan nisbatan yuqoriroq qatlama ko'tarilishi mumkin yoki aksincha bo'ladi. Bu fanda ijtimoiy mobillik tushunchasi deb nomlanadi. Stratifikasiya konsepsiyasining asosiy funksiyasi jamiyat harakatiga sabab bo'ladigan elementlarning mohiyatini tushunib olishga yordam berishdir. Shu boisdan Yusuf Xos Hojibning bundan ming yil avval ishlab chiqqan ijtimoiy qatlamlar haqidagi qarashlari o'z davri uchun g'oyatda pragmatik xususiyatga ega bo'lgan edi.

O'gdulmish O'zg'urmishga avom xalq bilan aralashmoqni o'rgatadi deb nomlangan 49-bobida avomga ta'rif beriladi:

Qora avom asli to'g'ri soddafa'l,
Zarur qoidadan xiyla olis el.

Ularsiz bitmas ish – kenglik qilib keng,
Shirin so'zlab bo'lmas ular bilan teng¹⁷¹.

Alloma oddiy xalqning to'g'ri va soddafa'lligini urg'ulaydi. Qonunlarga har doim ham rioya qilavermasligini aytib, qora laqsiz hokimiyatning mavjud bo'la olmasligiga sha'ma qiladi. Oddiy odamlar bilan qarama-qarshilik keltirib chiqarmaslik, unda ko'ra shirin so'z bo'lmoqlik ma'qulligini uqtirib o'tadi.

¹⁷⁰ Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. — Москва, 1992. — С. 373.

¹⁷¹ Кутадғу билиг: (Билим саодати)/Юсуф Хос Ҳожиб, Абдухамид Пардаев таъддили. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – Б. 418.

Shu bilan birgalikda kambag'al odamlarning dardu tashvishi, erkak va ayolligidan qat'iy nazar qorin to'ydirish ekaniga e'tibor qaratadi. Tirikchilik tashvishlari bilan band ekani, och nafsi sabab yer qa'rida ming azobda yotganini ta'kidlaydi.

Shuningdek Yusuf Xos Hojib ijtimoiy-falsafiy qarashlarida makiavellizm alomatlari ham uchraydi. Makivellizm siyosiy boshqaruvda qonun va qoidalarni pisand qilmasdan, axloq me'yorlarini chetlab o'tib faoliyat ko'rsatishga nisbatan ishlatiladi. Ayrim tadqiqotchilar alloma ijodi makiavellizmning aksi ekanini ta'kidlasa-da¹⁷², shoir baytlarida bu haqida boshqa ishoratlar bor. Aftidan bu holat o'z davrining ijtimoiy-siyosiy vaziyatidan, shu bilan birgalikda asarning keng jamoatchilik uchun emas, balki hukmdorlarning xos mutoaalasi uchun yozilganidan bo'lsa kerak. Shoirning ushbu bahsli baytiga murojaat qilsak:

Avom qorni to'ysa, ozodlik tilar,
Siqib tutmasang, erk sari intilar¹⁷³.

Ijtimoiy farvonlik siyosiy huquqlarning ham talab qilishiga olib keladi, bu esa hokimiyatni kuchsizlantirishi mumkin, degan taxmini ilgari suradi. Qayd etib o'tish kerakki, juda ko'p asrlar davomida mana shu konsepsiya hukmdorlar faoliyatida dominantlik qilib keldi. Bu esa yalpi qashshoqlik va uning uning ortidan keladigan siyosiy inqirozlarni keltirib chiqardi.

“Qutadg'u bilig” asarining 51-bobi dono olimlar bilan muloqot masalalariga bag'ishlangan. Olimlar el-yurt yo'lini yoritadigan mash'aldir, deydi alloma. Umringning so'ngi kuniga qadar olimlarning e'zolshing kerak, deb uqtiradi. Bu kabi qarashga sabab ham diniy, ham dunyoviy ilmlarning jamiyat rivojidadagi ahamiyatini to'liq tushunib yetish, shu bilan birgalikda hukmron elitaning ham ilm ahliga ijobiy munosabatining shakllanib bo'lganligidandir. Shu bilan birgalikda olimlar haqiqatning qo'riqchisi, shariatning esa ustunidir, degan juda original ta'rifni ishlatadi. Bu orqali ilm ahli tomonidan bayon qilingan fikrlar aksariyat hollarda ma'lum bir qonuniyatlarga bo'ysunib aytilgan, xulosalar esa mantiqiy jihatdan asoslanganiga e'tibor qaratiladi. “U bilimni buyuk, o'quvni ulug' deb ta'riflaydi. Chunki zakovatli inson ulug' bo'ladi, bilimli kishi buyuk bo'ladi, deb ilmi kishilarni

¹⁷² С.Малабаев. Дидактико-философские мысли Юсуфа Баласагуни через призму государственного управления новейшей истории Кыргызстана.// Жахон туркологиясининг буюк обидаси “Кутадғу билиг” ва уни ўрганишнинг долзарб масалалари халқаро конференция тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 159.

¹⁷³ Кутадғу билиг: (Билим саодати)/Юсуф Хос Ҳожиб, Абдухамид Пардаев таъдбири. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – Б. 419.

asl toifadagi kishilarga qo'shadi. Olim ezgu ishlarning barchasi ilm tufayli amalga oshirilishi mumkinligini aytadi"¹⁷⁴.

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari pandnoma ruhida yozilgan asardir. Shuning uchun asar syujetidagi qizil chiziq hoqonga aytilgan pand so'zlari – nasihati, o'tinchi va maslahatidir. Bu esa asardagi axloqiy masalalarni ham batafsil yoritish, ma'naviy komillik yo'llarini ko'rsatish zaruriyatini vujudga keltiradi.

Axloq, deydi Yusuf Xos Hojib, nafaqat bu o'tkinchi dunyo, balki haqiqiy dunyo uchun ham zarur xislatdir, deydi.

Odam uchun ikki olamda darkor,
Go'zal xulq-atvoru odob beg'ubor.
Hayo ikkinchidan, rostlik uchunchi,
Bular bilan har zot baxtu sevinchi¹⁷⁵.

"Olim ulug'lar va kichiklar o'rtasidagi xulq-odob qoidalari haqida gapirar ekan, shu asnoda kamtarlik, salomlashish odobi, talablari, qoidalarini ham tavsiya etadi"¹⁷⁶. Ma'lumki, jamiyatdagi yurish-turish qoidalari ming yillar davomida o'zgarib, takomillashib boradi. O'zaro ijtimoiy munosabatlar ham turli ko'rinishda shakllanadi va rivojlanib boradi. Yagona davlat uchun ma'lum bir ma'noda yagona axloq ham zarur edi. Chunki ijtimoiy guruhlar va shaxslar o'rtasidagi muloqot hammaga birday tushunarli va tanish bo'lishini taqozo etadi. Yusuf Xos Hojib shundan kelib chiqib "Qutadg'u bilig" asarida axloqning muhim qoidalari haqida juda ko'p o'rinlarda eslatib o'tadi. Misol uchun:

Bilarsan. Salomning savobi ulug',
Salom bergan avval azizu qutlug'.
Meni ko'rding, salom bermading ammo,
Savob kerakmasmi, bu ne muammo?¹⁷⁷

Qayd etib o'tish kerakki, Yusuf Xos Hojib axloqiy qarashlari abstrakt-ideal xususiyatga ega bo'lib, bu allomaning asarni badiiy tilda yozgani bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Lekin shoir ijodida inson muammosi hych qachon ikkinchi planda qolib ketmaydi va doim ijtimoiy-axloqiy munosabatlarda insonning aqlu-zakovati va bilimiga tayanib mushohada yuritadi. Faylasuf olimlar qayd etib o'tganidek, shoir

¹⁷⁴ M.Кўчқарова. Юсуф Хос Ҳожиб ижодида ахлоқий маданият масалаларининг ёритилиши. Жаҳон туркологиясининг буюк обидаси "Қутадғу билиг" ва уни ўрганишнинг долзарб масалалари халқаро конференция тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 173.

¹⁷⁵ Қутадғу билиг: (Билим саодати)/Юсуф Хос Ҳожиб, Абдухамид Пардаев таъдбири. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – Б. 175.

¹⁷⁶ M.Кўчқарова. Юсуф Хос Ҳожиб ижодида ахлоқий маданият масалаларининг ёритилиши. Жаҳон туркологиясининг буюк обидаси "Қутадғу билиг" ва уни ўрганишнинг долзарб масалалари халқаро конференция тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 172.

¹⁷⁷ Қутадғу билиг: (Билим саодати)/Юсуф Хос Ҳожиб, Абдухамид Пардаев таъдбири. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – Б. 483.

epistemologiyasidagi axloq konsepti haqiqiy insonning baxtga erishuviga intilishi sifatida namoyon bo'ladi¹⁷⁸.

XULOSA

Yusuf Xos Hojibning bilim haqidagi qarashlariga doir quyidagi xulosalar mavjud:

Birinchidan, alloma bilimni insoniyat taraqqiyotining katalizatori deb hisoblaydi. Bilimsiz insonning ibodati ham azob-uqubatdir, degan g'oyani ilgari suradi. Shoir bilim bilangina inson baxt topishi mumkinligini asar nomidagi "baxtga erishtiruvchi bilim" nomi bilan ta'kidlab o'tadi. Yusuf Xos Hojib ijodiy merosidagi bilimga targ'ib qilish avvalambor, hukmron elita vakillarining davlatni idora qilishdagi ma'rifatiga qaratilgan bo'lsa, ikkinchidan jamiyat a'zolarining barchasi ham ma'rifatli bo'lishi kerak degan xulosaga keladi.

Ikkinchidan, Yusuf Xos Hojib har bir ma'rifatli inson to'plagan bilimni jamiyat taraqqiyoti uchun sarflashi kerak, bu yo'lda hukmdorlar bilan yaqin aloqada bo'lish zarurligiga doir o'ziga xos qarashlarini bayon etgan. Yusuf Xos Hojib o'zining hayot yo'li misolida ham ushbu tamoyilga sodiq qolganini ko'rsatib o'tgan.

Uchinchidan, alloma ijodida ilohiy mavzularga doir qator misralar bo'lib, ularda islom dinining ahkomlaridan kelib chiqib hayot kechirishga chaqiriqlar bor. Shu bilan birgalikda shoir inson o'z hayotini yaxshilash uchun mas'ul ekani bu yo'lda bilim va axloq uning yo'ldoshidir degan g'oyaga qat'iy ishonishini ta'kidlaydi.

To'rtinchidan, bilimsizlikning salbiy oqibatlarini qayd etib o'tib, bunday insonlarni ichi po'k suyakka o'xshatadi. Allomaning ushbu fikrlari ana shu davrida yashagan Ahmad Yugnakiy, Mahmud Koshg'ariy va Kaykovusning fikrlari bilan hamohangdir. Uchinchi Renessans poydevorini yaratishda ushbu allomalarning ijodidan samarali foydalanish kerak.

Beshinchidan, alloma jamiyatni ma'lum bir qatlamlarga bo'lib o'rganadi va siyosatni amalga oshirishda har bir guruh, sinf va qatlamning yashash sharoiti, dunyoqarashi va ehtiyojlaridan kelib chiqib muomalada bo'lishga chaqiradi.

Oltinchidan, inson baxtining kaliti axloqdadir degan g'oyani ilgari suradi. Odob-axloq, shirinso'zlik va yaxshi muomala jamiyatdagi maqomni oshirishga xizmat qiladigan xislatlardir, deb uqtiradi alloma.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арипов А. "Қутадғу билиг"даги лингвомаданий бирликлар. Мадалиева Я. ва бошқ. "Қутадғу билиг"нинг бадиий тили.// Жаҳон туркологиясининг буюк обидаси "Қутадғу билиг" ва уни ўрганишнинг долзарб масалалари халқаро

¹⁷⁸ Джумабаев Ю.Д., Мамедов Ш.Ф. Этическая мысль в Средней Азии в IX-XV вв. – Москва, 1974. С. 96-97.

- конференция тўплами. Тошкент, 2020. – Б. 127.
2. Арат Р.Р. Юсуф Хос Хожиб “Қутадғу билиг” таржимаси. II нашр, Турк тарих куруми, Турк тарих куруми нашрети. Анқара. 1959 йил. – Б. 135.
 3. Асмус В.Ф. Государство. – В кн.: Платон. Собр. соч., т. 3. М., 1994, с. 529–560.
 4. Аҳмад Югнакий. “Ҳибат ул-ҳақойиқ”. (нашрга тайёрловчи Қозоқбой Маҳмудов) Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти. – Тошкент, 1971. – Б.37.
 5. Бакланов И.С., Бакланова О.А., Авдеев Е.А. Знание в современных социальных процессах: прагматический и экзистенциальный аспект // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 3. ;
 6. Блаженный, Августин. Творения в 4-х т. – Т. 1: Об истинной религии. – СПб: Алетейя; Киев:УЦИММ-Пресс, 2000. – 742 с
 7. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – М., 1965.
 8. Бердалиев А. О рукописных списках «Қутадғу билиг» и о первых их исследователях. Жаҳон туркологиясининг буюк обидаси “Қутадғу Билиг” ва уни ўрганишининг долзарб масалалари халқаро конференция тўплами. Тошкент, 2020 й. – Б. 114.
 9. Горбова В.В. Философско-антропологические измерения коррупции. Автореф. дисс. филсоф.наук. Воронеж, 2016. – С. 11.
 10. Muhamedov A. (2023) Қутадғу билигда билимдан тўғри фойдаланиш масалалари . Шарқ фалсафаси. Илмий-услубий журнал. 7-сон. 39-42 б.
 11. Muhamedov A. Michel Montaigne is a renaissance creative. Necmettin Erbakan University Press (NEU PRESS) Yaka Mah. Yeni Meram Cad. Kasım Halife Sok. B Blok No: 11 Meram / KONYA / TÜRKİYE 0332 221 0 575 - www.neupress.org
 12. Muhamedov A. (2024) Sharq Renessansining vujudga kelishidagi ijtimoiy omillar. "Экономика и социум" №2(117)
 13. Muhamedov A. (2023) Маънавий тараққиётнинг ҳозирги босқичида юсуф Хос Ҳожиб маънавий меросига эhtiёж. Тафаккур манзиллари. Илмий-услубий журнал. 7-сон. 78-82.
 14. Muhamedov A. (2022) Юсуф хос Ҳожибнинг ижтимоий адолат ҳақидаги қарашлари. // International Conference on Developments in Education. – Bursa, Turkey.
 15. Muhamedov A. (2022) Учинчи Реннесанс пойдеворини яратишда Юсуф Хос Ҳожиб фалсафий меросининг ўрни. “Фан, таълим ва ишлаб чиқариш муаммоларининг инновацион ечимлари” номли илмий конференция материаллари. – Тошкент.

“ИШОРОТУЛ МАРОМ” АСАРИНИНГ МАВЗУЛАРИ

Аббосхон Абдуллаев

Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази илмий ходими

Тел: +998 97 532 28 58

E-mail: abbosxon.abdullayev@mail.ru

Orcid: 0009-0009-5435-4967

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада XVII асрда Усманийлар давлатида яшаган олим Баёзийзода Аҳмад Ҳанафий Босनावийнинг “Ишоротул маром” асарининг таркибий тузилиши, мавзулари борасида фикр-мулоҳазалар келтирилган. Шунингдек, турли адашган оқимларга раддиялар беришда ушбу асарнинг аҳамияти ишончли далиллар асосида очиб берилган.

Калит сўзлар: *Имом Аъзам, Ҳанафийлик, Баёзийзода Аҳмад Ҳанафий Босनावий, “Ишоротул маром”, дин, ақида, адашган оқимлар.*

ABSTRACT

This article presents opinions on the structure and themes of the work "Ishorotul Marom" by the scientist Bayazizada Ahmad Hanafi Bosnavi, who lived in the Ottoman state in the 17th century. Also, the importance of this work in refuting various heresies is revealed on the basis of reliable evidence.

Key words: *Imam Azam, Hanafism, Bayozizada Ahmad Hanafi Bosnavi, "Ishorotul Marom", religion, creed, stray currents.*

КИРИШ

Ҳар бир илмнинг ўрни ўзининг мавзуси ва баҳс юритадиган соҳасига кўра аниқланади. Шундай экан, ақоид илми Аллоҳ таолонинг тавҳиди, Расуллари, фаришталари, китоблари ҳамда охират куни борлиги тўғрисида баҳс юритгани учун ҳам у илмларнинг афзали ва буюкроғидир. Ақоид илми тўғрисида дастлаб Имоми Аъзам “Фикҳул акбар” асарини ёзиб, унда дин асосларини қисқа ва мукамал берган бўлса, шогирдлари “Ар-Рисола”, “Фикҳул абсат”, “Китобул олим вал мутааллим”, “Ал-Васия” китобларини у кишидан ривоят қилганлар. Уларни Имом Мотуридий шарҳлаб, Мотуридия ақидасига асос солган. Ақоид китобларининг ҳаммаси биз учун аҳли суннат вал жамоат йўлини ёритиб, ақидага оид масалалар чигалини ечиб беради.

МАТЕРИАЛ ВА МЕТОДЛАР

XVII асрда Усманийлар давлатида яшаган олим Баёзийзода Аҳмад Ҳанафий Босनावийнинг “Ишоротул маром” асари ана шундай муҳим асар

сирасига киради. Ушбу асарнинг бош мавзуси бўлмиш муқаддимада: “Улар диннинг асосий масалалари бўлиб, ишонч юзи уларнинг гўзаллиги билан ёришади. У далиллар манбаи бўлиб, уларнинг нурида дин асосларининг нозик ечимларига йўл топилади. Имом Абу Ҳанифа бу китобларни ёзиш билан бирга ҳақиқатларга ишора қилишда ажойиб услубни қўллади, нозик жиҳатларни тадқиқ этишга эришди. Яъни калом илмини теран англашда тавфиқли кишилар учун Имом Абу Ҳанифанинг сўзи бу ўринда сўзларнинг энг тўғриси бўлди”, – дейилган. Имом Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳи етти саҳоба ҳамда тўқсон уч тобеиндан илм олган. У кишининг саҳоба ва тобеинлардан дарс олиши фикҳ илмига етакчи бўлишига сабаб бўлиши билан бирга, ақида илмининг асоси яралишига туртки бўлди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

“Мени кўриб, иймон келтирган ва мени кўрганни кўрганга Тубо бўлсин”.¹⁷⁹

“Агар илм Сурайё юлдузига осиб қўйилган бўлганда, уни форс ўғлонларидан бир қанчаси олишига шубҳа қилмасдим”¹⁸⁰

“Аллоҳ таоло ҳар юз йилда бу умматга динини янгилаб турадиган кишини юбориб туради”¹⁸¹, – деганлар.

Абу Ҳанифа розияллоҳу анхунинг беш юздан ортиқ шогирди бўлиб, улардан бир юз ўттиз олтитаси мужтаҳид даражасига етган, усул ва фикҳ тўғрисида ёзган қўлёзмадан қирқта имом нусха кўчирган. Буларнинг барчаси Имом Абу Ҳанифанинг биринчи юз йилликда яшаб ижод қилгани Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ишорат қилган кишилар жумласига киришига далолат қилади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР.

“Имом Абу Ҳанифа “Фикҳул акбар” асари билан бир қаторда, “Ар-Рисола фий нусрати аҳли ас-сунна” асарини ҳам ёзди. Хавориж, шиа, қадария ва даҳрия каби фирқалар билан мунозара олиб борди. Ушбу фирқаларнинг бошлиқлари Басрада истиқомат қилар эди. Шу сабабли, Басрага йигирма мартадан ортиқ сафар қилиб, уларни етук далиллар билан енгди”¹⁸²

¹⁷⁹ Имом Аҳмад (5/248, 5/257, 5/264) ва Ҳоким “Мустадрок”да (4/96) шундай ривоят қилади: Абу Саид Худрий (р.а.)дан қилинган ривоятда айтилади: «Бир киши Пайғамбаримиз (с.а.в)га: «Эй Расулуллоҳ, сизни кўрган, сизга имон келтирганларга тубо бўлсин!», – деди. Шунда у зот (с.а.в.): «Мени кўрган, менга имон келтирганларга тубо бўлсин ҳамда мени кўрмай туриб менга ишонганларга тубо бўлсин, тубо бўлсин, тубо бўлсин!» дедилар. «Тубо нима, ё Расулуллоҳ?», – деб сўради ҳалиги киши. Пайғамбаримиз (с.а.в.): «У жаннатдаги дарахтдир, баландлиги юз йиллик масофа, унинг гулкосасидан жаннат аҳлининг кийими чиқади», – деб жавоб бердилар.

¹⁸⁰ Имом Термизий (5/384) ва Ибн Ҳиббон “Ас-Саҳих”да (16/63) шунга ўхшаш ривоятни айтганлар.

¹⁸¹ Муновий “Файзул қодир” асарида (5/323), Заҳабий “Сияру аълом ан-нубало” асарида (10/210) (14/11) зикр қилган.

¹⁸² “Ал-усули ал-мунифа” мавзуси, 15-бет.

Боснавий: “Мен ушбу китобни Абу Ҳанифанинг китоблари матнидан жамладим ҳамда унга имомларнинг ривоятларидан йигирмата калом илмига доир масала билан мустаҳкам санадларга эга бўлган қирқ ҳадис ҳам қўшдим, уни бир Муқаддима, уч боб ва бир хотима тартибида келтирдим”, – дейди.

“Ишоратул маром” асари қуйидаги боблардан ташкил топган:

Биринчи боб: Аллоҳ таолони далил билан таниш тўғрисида.

Иккинчи боб: Зотий сифатлар ва унга тегишли нарсалар.

Учинчи боб: Аллоҳ таолонинг феълий сифатларининг баёни.

Муаллиф биринчи бобни Абдуллоҳ ибн Умар Расулуллоҳдан келтирган ривоят билан бошлаб, имоннинг етти арконини баён қилади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Жаброилнинг барча саволига жавоб бериб, охириги қиёмат қачон бўлишини Аллоҳ таоло билади, деган гапларигача шарҳлагандан сўнг қиёматни билиш Аллоҳ таоло ўзига хослаган беш илмдан бири эканини таъкидлаб, қуйидаги оятларни далил келтиради.

“Албатта, соат (қиёмат) илми ёлғиз Аллоҳнинг ҳузуридадир”¹⁸³

“Ёмғирни У ёғдирур”.

“Бачадонлардаги нарсани ҳам У билур”.

“Ҳеч бир жон эртага нима касб қилишини билмас”.

“Ҳеч бир жон қайси ерда ўлишини ҳам билмас”.

“Албатта, Аллоҳ ўта билгувчи ва ўта хабардордир”.

Боснавий ушбу оятни “Ишоратул маром”нинг 97, 98 бетларида шарҳлаган.

Иккинчи бобни муаллиф имомнинг ушбу гапи билан бошлаган:

“Аллоҳ бирдир. Бирлиги сон жиҳатдан эмас. Лекин бирлиги унга шерик йўқлик жиҳатдан. У бола кўрмагандир. Бола бўлиб дунёга келмаган. Унга ҳеч ким тенг бўлмади. Жисм эмас, араз ҳам эмас, унинг чеки йўқ, рақиби йўқ, тенги йўқ, ўхшаши йўқ. У халқидан бирортасига ўхшамас, халқидан бирортаси унга ўхшамас. У нарсадир. Лекин нарсаларга ўхшамайди. Бу ерда нарса Ас-Собит, деган маънодадир”.

Кейин асарда ҳеч бир нарса Аллоҳ таолога ўхшамаслиги ҳамда у Қадим бўлиб, сифатлари ҳам ўзи билан бирга қадимда бўлганлиги ҳақида гапирилади.

Ирода фаслида Аллоҳ таолонинг иродаси бошқа ва амри бошқа эканлигига исбот келтирилган.

Муташобих оятлар борасида:

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ

“Унинг таъвилини Аллоҳдан бошқа ҳеч ким билмас”¹⁸⁴

¹⁸³ Луқмон сураси 34-оят.

¹⁸⁴ Оли Имрон сураси 7-оят.

Ибн Аббос ривоятида иллоллоҳга вақф қилиш лозим.

Ибн Масъуд:

وَإِنَّ تَأْوِيلَهُ عِنْدَ اللَّهِ

Албатта, унинг таъвили Аллоҳ ҳузуридадир,

“Илмда собит бўлганлар эса, унга иймон келтирдик, барчаси Роббимиз ҳузуридан дир, дейишади”¹⁸⁵, деб тафсир қилган.

Убай ибн Каъб қилган тафсир ҳам шу маънони қувватлайди.

Бу бобда руют тўғрисида алоҳида фасл бўлиб, унда Аллоҳ таолони кўриш ҳақ эканлиги баён қилинади:

“Аллоҳ таоло билан учрашиш аҳли жаннат учун ҳақдир ўхшатишсиз ва томонсиз. Мўъминлар Аллоҳни жаннатда бўлган ҳолларида бошларидаги кўзлари билан кўришади, ҳолбуки, У билан халқи орасида масофа бўлмайди”.

Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳумо Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилган ҳадис, Расулуллоҳ айтдилар:

إِنَّ أَكْرَمَ أَهْلِ الْجَنَّةِ عَلَى اللَّهِ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيَّ وَجْهَهُ غُدْوَةً وَعَشِيَّةً, ثُمَّ قَرَأَ:
وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ (22) إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ

Аллоҳга аҳли Жаннатнинг энг азизроғи эрта ва кеч Аллоҳнинг юзига назар солиб турадиганидир, кейин шу оятни ўқидилар:

У кунда бор чиройли юзлар.

Роббисига назар солувчилар.

Учинчи бобда Аллоҳ таолонинг таквин (йўқдан бор қилиш) сифати ҳақида гап кетган. Амаллар уч хил бўлиши айтилади: Адашган гуруҳлар, хавориж ва жаҳмийларнинг чиқиши ҳамда уларнинг таржимаи ҳоли тўғрисида баён келтирган.

ХУЛОСА.

Хулоса сифатида айтадиган бўлсак, “Ишоротул маром мин иборотил имом” китоби Ҳанафий мазҳаб ақидасини шарҳловчи ишончли манба бўлиб, унда барча аҳли сунна асослари ёритиб берилган, турли хил ихтилофлар далил билан рад қилинган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Камолиддин Аҳмад Баёзий. Ишоротул маром мин иборотил имом // Юсуф Абдураззоқ Шофий таҳқиқи. – Исломобод: Замзам Публишер, 2004.

¹⁸⁵ Оли Имрон сураси, 7-оят.

2. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири / Таржима ва изоҳлар муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2018. – 624 б.
3. Муҳаммад Халил Муродий. Силкуд дурар. – Байрут: Дор ибн Ҳазм, 2012. 567 б.
4. Хожа Халифа. Кашфуз Зуннун. II жилд. – Байрут: Дорул ихёут турос ал-арабийя, 1985. 615 б.

MUSTAQILLIK YILLARIDA SURXON VOHASIDA GO'SHT VA SUT MAHSULOTLARIGA BO'LGAN EHTIYOJNI QONDIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Tilakov Abdurahmon Iskandarovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Tarix (yo 'nalishlar va faoliyat turlari) yo 'nalishi II bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada istiqlol yillarida Surxondaryo viloyatida go'sht va sut mahsulotlariga bo'lgan ehtiyoj va ularni qondirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar borasida so'z yuritiladi. Shuningdek, chorvachilik sohasida amalga oshirilayotgan ishlar bo'yicha mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *Surxondaryo, mustaqillik, sut va go'sht, chorvachilik, parrandachilik, yaylovlar.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается потребность Сурхандарьинской области в мясомолочной продукции в годы независимости и реализуемые меры для ее удовлетворения. Также представлены комментарии о работе, проводимой в области животноводства.

Ключевые слова: *Сурхандарьинская область, независимость, молоко и мясо, скот, птица, пастбища.*

ABSTRACT

This article discusses the need for meat and dairy products in the Surkhandarya region during the years of independence and the measures implemented to meet them. Also comments on the work being carried out in the field of animal husbandry are presented.

Key words: *Surkhandarya, independence, milk and meat, livestock, poultry, pastures.*

KIRISH

Dunyoda ro'y berayotgan global o'zgarishlar oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalasining muhimligini ko'rsatmoqda. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda ham oziq-ovqat narxining keskin oshishi kuzatilmoqda. Mamlakatimiz rahbariyatining aholi ehtiyojlarini qondirish borasida amalga oshirib kelayotgan izchil ijtimoiy siyosati tufayli oziq-ovqat mahsulotlari narxining keskin oshishi kuzatilmadi. Bu borada amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar bozor mexanizmlarining barqaror ishlashiga xizmat qilmoqda. Xususan, mamlakatimizda

go'sht va sut mahsulotlari, jumladan, parrandachilik mahsulotlari tannarxida ham keskin tebranish kuzatilmaydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Aholi iste'mol mahsulotlari ichida chorvachilik sohasida ishlab chiqarilgan go'sht va sut mahsulotlarining ahamiyati yuqori darajada bo'lib, so'nggi yillarda aholini ushbu mahsulotlar bilan ta'minlash ko'lamini son va sifat jihatidan oshirish masalasiga alohida ahamiyat qaratib kelinmoqda. Buning uchun intensiv chorvachilikni rivojlantirish, chorvachilik bilan shug'ullanuvchi fermerlar faoliyatini qo'llab-quvvatlashda xalqaro moliya tashkilotlarining yordami muhim ahamiyatga ega. Prezidentimizning 2017-yil 1-iyundagi "O'zbekiston Respublikasi Davlat veterinariya qo'mitasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori mazkur sohani yangi bosqichga olib chiqqanini alohida ta'kidlash joiz. Hujjatga muvofiq, veterinariya sohasida xalqaro aloqalarni o'rnatish jarayoni boshlandi. Mamlakatimizda Butunjahon hayvonlar salomatligi tashkiloti bilan hamkorlik yo'lga qo'yilgan. O'zbekiston hukumati va xalqaro tashkilot o'rtasida veterinariya sohasida shartnoma imzolanib, uning asosida mamlakatimizda veterinariya farovonligini jahon andozalari bilan tenglashtirish maqsadida to'qqiz nafar nufuzli ekspert jalb etildi¹⁸⁶.

Surxon vohasi aholisi azal-azaldan chorvachilik bilan shug'ullanib kelgan. Shu boisdan voha aholisining asosiy iste'mol mahsulotlaridan biri go'sht va sut mahsulotlari hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan sohada tub sifat o'zgarishlarini amalga oshirish, uni zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlash ushbu mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi va sifatining oshishiga xizmat qilmoqda. Natijada Surxondaryo viloyatida 2022-yilning yanvar-dekabr oylarida barcha toifadagi fermer xo'jaliklari tomonidan tirik vaznda 209,8 ming tonna go'sht (2021-yil yanvar-dekabrga nisbatan 103,6 foiz), 936,3 ming tonna sut (102,9 foiz), 542,0 million dona tuxum (104,0%) yetishtirilgan, 6004 tonna baliq (109,6%) ovlangan¹⁸⁷.

Surxondaryo viloyati o'zining geografik joylashuvi bilan respublikamizning boshqa viloyatlaridan farq qiladi. Viloyat katta chorvachilik salohiyatiga ega bo'lib, Boysun, Sariosiyo kabi tog'li tumanlar ko'proq tog' chorvachiligiga ixtisoslashgan bo'lsa, Surxondaryo atrofidagi hududlar, shuningdek, yangi o'zlashtirilgan Sherobod

¹⁸⁶ Raxmatov A.F. Surxondaryo viloyati fermer xo'jaliklari tomonidan qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish. "O'zbekistonda geografiya fanining dolzarb masalalari" mavzusidagi Respublika ilmiy- amaliy konferensiyasi. – Termiz: 2020-yil. – B. 142-148.

¹⁸⁷ Jumayeva Sh.Ch. "O'zbekistonda chorvachilikning rivojlanishi va taraqqiy yetishi: natijalar va muammolar (Mustaqillik yillarida Surxon vohasi misolida)" mavzusidagi tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi avtoreferati. – Termiz: 2023.

cho‘li, Amudaryo bo‘yidagi hududlar parrandachilik, asalarichilik, sut va go‘shli chorvachilikka ixtisoslashgan¹⁸⁸.

Ma‘lumki, aholiga sifatli va arzon sut hamda go‘sh mahsulotlarini yetkazib berish chorvachilik uchun yaratilgan shart-sharoitlar, yem-xashak, xomashyo va yaylovlarning mavjudligi bilan bevosita bog‘liq. Chorvani boqish uchun yetarli yaylovlar va yem-xashakning mavjud bo‘lishi sohada faoliyat olib borayotgan fermer xo‘jaliklari va tadbirkorlik subyektlari faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, 2015-yilda Surxondaryo viloyatida ekin maydoni 284271,0 gektarni tashkil etgan bo‘lsa, g‘alla uchun makkajo‘xori maydonlarining ulushi 0,1 foiz, yem-xashak ekinlari ulushi 6,1 foizni tashkil etdi. Vohada 2015-yilda barcha yerlarda, barcha toifadagi fermer xo‘jaliklari bo‘yicha yem-xashak ekinlari ekilgan maydonlar 17,2 ming gektarni tashkil etdi. Asosiy maydonlarni silos, yashil yem va pichan uchun ekinlar egallagan. Yem-xashak ekinlarining asosiy qismi fermer xo‘jaliklarida joylashgan bo‘lib, ular umumiy ekin maydonlarining 81,1 foizini, dehqon xo‘jaliklarida 12,6 foizini va qishloq xo‘jaligi korxonalarida 6,3 foizini tashkil etadi.

Vohada aholini sut va go‘sh mahsulotlari bilan ta‘minlash masalalarini quyidagi statistik ma‘lumotlar asosida aniqroq tahlil qilish mumkin:

- Surxondaryo viloyatida 2017-yil boshida 892,6 ming bosh qoramol bor edi. 2016-yil boshidagi ko‘rsatkichlarga nisbatan qoramollar sonining o‘sishi 105,0 foizni tashkil etmoqda. Fermer xo‘jaliklarida qoramollar soni 50,4 ming boshni tashkil qiladi. Shu bilan birga, chorva mollari sonining 2016-yil boshidagi ko‘rsatkichlarga nisbatan o‘sishi 97,5 foizni tashkil etdi. 2015-yilda Surxondaryo viloyatida barcha toifadagi fermer xo‘jaliklarida so‘yish uchun 155 ming 610 tonna tirik vaznda go‘sh va parranda yetishtirildi. Shu bilan birga, fermer xo‘jaliklarida 7518 tonna, dehqon xo‘jaliklarida 146457 tonna, qishloq xo‘jaligi faoliyati bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlarda 1635 tonna mahsulot yetishtirildi.

- 2015-yilda Surxondaryo viloyatida barcha toifadagi fermer xo‘jaliklarida 748 ming 174 tonna sut yetishtirildi. Shu bilan birga, fermer xo‘jaliklari tomonidan 17 ming 466 tonna, dehqon xo‘jaliklari tomonidan 727 ming 220 tonna, qishloq xo‘jaligi faoliyati bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlar tomonidan 3 ming 488 tonna mahsulot yetishtirildi.

- Hududda 2017-yil boshida 2089,7 ming bosh mayda hayvonlar bor edi. Shu bilan birga, 2016-yil boshidagi ko‘rsatkichlarga nisbatan mayda qoramollar sonining o‘sishi 103,2 foizni tashkil etmoqda. Fermer xo‘jaliklarida mayda qoramollar soni

¹⁸⁸ Solyev A. A. Qishloq xo‘jaligi geografiyasi. – Toshkent: 2002. – 78 b.

293,3 ming boshni tashkil etadi. Qishloq xo‘jaligi faoliyati bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlarda mayda qoramollar soni 2017-yil boshida 72,9 ming boshni tashkil etdi.

- 2017-yil boshida viloyatda 3 985,8 ming bosh parranda bo‘lgan. Shu bilan birga, nisbatan parrandalar sonining ko‘payishi ko‘rsatkichlari 2016-yil boshiga nisbatan 118,9% ni tashkil etadi.

2022-yil 10-mayda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2022 — 2026-yillarda Surxondaryo viloyati hududlarini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 245-sonli qarori¹⁸⁹ qabul qilingan bo‘lib, ushbu qaror asosida aholini arzon va sifatli go‘sh-tut mahsulotlari bilan ta‘minlash hamda mavjud ehtiyojni qondirish maqsadida bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish rejalashtirilgan. Jumladan, mazkur qaror asosida chorva mollari bosh sonini ko‘paytirish va mahsuldorligini oshirish bo‘yicha yangi loyihalarni amalga oshirish, chorvachilik sohasida 146 ta loyihani amalga oshirish bo‘yicha moliyalashtirish manbalari aniq ko‘rsatilgan manzilli dasturni ishlab chiqish, sun‘iy urug‘lantirishga jalb etilgan texnik oseminatorlar sonini 254 nafardan 265 nafarga yetkazish, 32 ta chorvachilik subyektlarini “naslchilik toifasi”ga o‘tkazish, aholi xonadonlaridagi 196 ming bosh (51 foiz) qora mollarni sun‘iy urug‘lantirish, Qumqo‘rg‘on, Sherobod va Boysun tumanlarida qo‘ychilik klasterlarini tashkil etish va jundan gilam to‘qishni yo‘lga qo‘yish, parrandachilik yo‘nalishida naslchilik xo‘jaliklari sonini oshirish, inkubatsion tuxum ishlab chiqarishni 537 ming donaga yetkazish, parrandachilik yo‘nalishidagi 22 ta loyihalarni amalga oshirish, shundan 2 ta korxonani modernizatsiya qilish va kengaytirish hamda 2 ta klaster yo‘nalishidagi loyihalarni amalga oshirish, aholi xonadonlariga jami 6,5 mln bosh, shu jumladan, 2022-yilda 842 ming bosh parranda tarqatishni yo‘lga qo‘yish, baliqchilikni rivojlantirish va baliq yetishtirish hajmini ko‘paytirish bo‘yicha chora-tadbirlarni belgilash, hosildorligi past bo‘lgan 820 gektar sun‘iy suv havzalarini bosqichma-bosqich intensivlashtirish va baliq yetishtirish hosildorligini 4-5 barobarga oshirish, baliqchilik klasterlari sonini 2 taga yetkazish va 320 ta aholi xonadonlarida kooperatsiya usulida intensiv baliq yetishtirishni yo‘lga qo‘yish, qimmatbaho sovuq suv baliqlari yetishtiruvchi korxonalar quvvatini 2 barobarga oshirish va yiliga 300 tonna sovuq suv (forel, osyotr, losos) baliqlarini yetishtirish, qayta ishlash korxonalarini sonini 1 taga (2 barobarga), omuxta yem korxonalar sonini 2 taga (2,5 barobarga) yetkazish, asalari oilalari sonini ko‘paytirish va mahsuldorligini oshirish,

¹⁸⁹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2022 — 2026-yillarda Surxondaryo viloyati hududlarini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 245-sonli qarori.

2022-yilda asalari oilalari sonini 1,2 mln donaga yetkazish va 27,2 ming tonna asal yetishtirishni tashkil etish maqsad qilib olingan¹⁹⁰.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Surxondaryo viloyatida mustaqillik yillarida aholining chorvachilik mahsulotlari, xususan sut va go'shtga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish borasida tizimli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Bu islohotlar ayniqsa so'nggi yillarda o'zining samarasini ko'rsatmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2022 — 2026-yillarda Surxondaryo viloyati hududlarini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 245-sonli qarori.
2. Begamova, N. K. (2022, November). Works Implemented in the Field of Agriculture in Our Country (In the Case of Farms). In International Conference on Multidimensional Research and Innovative Technological Analyses (pp. 148-150).
3. Jumayeva Sh.Ch. "O'zbekistonda chorvachilikning rivojlanishi va taraqqiy yetishi: natijalar va muammolar (Mustaqillik yillarida Surxon vohasi misolida)" mavzusidagi tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi avtoreferati. – Termiz: 2023.
4. Kholmiraeva, M., & Ruzieva, M. (2021). The role of legal consciousness and legal culture in ensuring the ideological security of the national interests of the people of uzbekistan. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(03), 355-359.
5. Raxmatov A.F. Surxondaryo viloyati fermer xo'jaliklari tomonidan qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish. "O'zbekistonda geografiya fanining dolzarb masalalari" mavzusidagi Respublika ilmiy- amaliy konferensiyasi. – Termiz: 2020-yil.
6. Roziyeva, M. R. (2024). GYPSIES OF THE SURKHAN OASIS HAVE UNIQUE ASPECTS OF THEIR LIFESTYLE. *Journal of Modern Educational Achievements*, 3(1), 221-226.
7. Roziyeva, M. (2024). ETHNOGENESIS AND ETHNIC HISTORIOGRAPHY OF CENTRAL ASIAN GYPSIES. *Journal of Modern Educational Achievements*, 3(1), 236-242.

¹⁹⁰ Solyev A. A. Qishloq xo'jaligi geografiyasi. – Toshkent: 2002. – 19 b.

8. Ruzieva, M. (2020). SOCIAL ACTIVITY IN INCREASING THE SPIRITUAL AND INTELLECTUAL POWER OF YOUTH. Теория и практика современной науки, (8 (62)), 25-28.
9. Ruzieva, M. A. (2020). NATIONAL POTENTIALS OF UZBEKISTAN. Теория и практика современной науки, (6 (60)), 26-30.
10. Ruzieva, M. A., Bobomurodov, Q. K., Bobomurodov, S. Q., & Shokirov, R. A. (2020). Problems of coexistence of superconductivity and magnetic ordering of copper sublattices in $YBa_2Cu_3-XFeXO_7-X$ ceramics. Technical science and innovation, 2020(1), 29-34.
11. Solyev A. A. Qishloq xo'jaligi geografiyasi. – Toshkent: 2002.
12. Xolmurzayevna, B. N. (2023). MILLIY QADRIYATLARGA SODIQLIKNI MUSTANKAMLASHDA TA'LIMDAGI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(10), 14-18.
13. Бегамова, Н. Х. (2023). ЎЗБЕКИСТОНДА АГРАР СОҶАГА ОИД ҚАБУЛ ҚИЛИНГАН ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИ: ИСЛОҲОТЛАР ВА УНИНГ НАТИЖАЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(7), 331-336.
14. РУЗИЕВА, М. А. (2018). ПОНЯТИЕ ДЕМОКРАТИИ И ЕЕ ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ. Наука среди нас, (3), 102-104.
15. Рузиева, М. А. (2019). ТЕОРИЯ АКТИВИЗАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (1), 73-77.
16. Рузиева, М. А. (2020). СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ ДРЕВНЕГО МИРА. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (1), 168-172.
17. Рузиева, М. А. (2020). СУЩНОСТЬ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (4), 57-60.
18. Худайназаров, Ф. (2024). КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. Iqtisodiyot va ta'lim, 25(2), 335-340.

ROBOTOTEXNIKA TA'LIMIDA VIRTUAL PLATFORMALAR VA STEAM YONDASHUVINING AHAMIYATI

Erkinov H. G'.

*Toshkent viloyati, Parkent tumani,
"Parkent IT Center" markazining robototexnika mutaxassisi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada robototexnika ta'limida virtual platformalar va STEAM yondashuvining ahamiyati keng yoritilgan. Virtual platformalar yordamida o'quvchilar raqamli texnologiyalarni samarali o'zlashtirish, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash va interaktiv ta'lim jarayonida ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. STEAM yondashuvi orqali esa o'quvchilar nafaqat ilmiy-texnik bilimlarini, balki ijodiy qobiliyatlarini ham rivojlantirishlari mumkin. Maqolada ushbu yondashuvlarning ta'lim jarayonidagi o'rni va samaradorligi, shuningdek, kelajak avlod mutaxassislarini tayyorlashdagi ahamiyati haqida so'z boradi. Shu bilan birga, maqola ta'lim tizimini modernizatsiyalash va o'quvchilarning texnologik innovatsiyalarga bo'lgan qiziqishini oshirishda virtual platformalar va STEAM yondashuvining imkoniyatlarini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: *virtual platforma, tejamkorlik, interaktivlik, simulyatsiya, VEXcode VR, Robot Virtual Worlds, Tinkercad, LEGO Mindstorms, moslashuvchanlik, STEAM, makey makey, scratch, space, innovatsiya, gadjet, sog'liq, loyiha.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассматривается важность виртуальных платформ и подхода STEAM в образовании в области робототехники. С помощью виртуальных платформ студенты получают возможность эффективно осваивать цифровые технологии, применять теоретические знания на практике, участвовать в интерактивном образовательном процессе. Благодаря подходу STEAM студенты могут развивать не только свои научные и технические знания, но и творческие способности. В статье говорится о роли и эффективности этих подходов в образовательном процессе, а также об их значении в подготовке нового поколения специалистов. При этом в статье показаны возможности виртуальных платформ и подхода STEAM в модернизации образовательной системы и повышении интереса студентов к технологическим инновациям.

Ключевые слова: *виртуальная платформа, экономика, интерактивность, симуляция, VEXcode VR, виртуальные миры роботов, Tinkercad, LEGO*

Mindstorms, гибкость, STEAM, makey makey, скретч, космос, инновации, гаджет, здоровье, проект.

ABSTRACT

The importance of virtual platforms and STEAM approach in robotics education is covered in this article. With the help of virtual platforms, students will have the opportunity to effectively master digital technologies, apply theoretical knowledge in practice, and participate in the interactive educational process. Through the STEAM approach, students can develop not only their scientific and technical knowledge, but also their creative abilities. The article talks about the role and effectiveness of these approaches in the educational process, as well as their importance in training the next generation of specialists. At the same time, the article shows the possibilities of virtual platforms and the STEAM approach in modernizing the educational system and increasing students' interest in technological innovations.

Key words: *virtual platform, economy, interactivity, simulation, VEXcode VR, Robot Virtual Worlds, Tinkercad, LEGO Mindstorms, flexibility STEAM, makey makey, scratch, space, innovation, gadget, health, project.*

KIRISH

Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi bilan ta'lim tizimida yangi yondashuvlar va vositalar paydo bo'lmog'da. Ayniqsa, robototexnika ta'limi zamonaviy yondashuvlar va innovatsion platformalar yordamida o'quvchilarning qiziqishlarini oshirish va ularni texnologiyalar bilan yaqindan tanishtirish uchun ajoyib imkoniyatdir. Ushbu maqolada robototexnika ta'limida virtual platformalarning roli, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvining ahamiyati va ular orqali ta'lim samaradorligini oshirish usullari keng yoritiladi.

Bugungi kunda ta'lim sohasida texnologiya va fanning uyg'unlashuvi muhim ahamiyat kasb etmoqda. **STEAM** (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) yondashuvi, bu fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikaning integratsiyalashgan holda o'qitilishini nazarda tutadi, zamonaviy ta'lim tizimida katta o'rin egallaydi. Bu yondashuv o'quvchilarga faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallashga yordam beradi. XXI asrning murakkab va tez o'zgaruvchan dunyosida raqobatbardosh bo'lish uchun yosh avlodni innovatsion fikrlash va muammolarni yechish qobiliyatlari bilan qurollantirish zarur

Virtual Platformalarning Robototexnika Ta'limidagi Ahamiyati Qulaylik va Kirish Imkoniyati

Virtual platformalar o‘quvchilarga o‘z vaqtida va o‘z hududlaridan qat’i nazar ta’lim olish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, geografik jihatdan cheklangan yoki texnik jihatdan rivojlanmagan hududlarda yashovchi talabalarga katta foyda keltiradi.

Amaliy Tajriba

Virtual laboratoriyalar va simulyatorlar yordamida o‘quvchilar robototexnika tizimlarini xavfsiz muhitda sinab ko‘rishlari mumkin. Bu, real hayotda qimmat yoki xavfli bo‘lishi mumkin bo‘lgan amaliyotlarni o‘rganish va takomillashtirish uchun yaxshi imkoniyatdir.

Tejamkorlik

Virtual platformalar an’anaviy laboratoriyalar va asbob-uskunalar bilan solishtirganda arzonroq bo‘lishi mumkin. Bu esa ta’lim muassasalariga va o‘quvchilarga moddiy jihatdan kamroq yuk tushishini ta’minlaydi.

Moslashuvchanlik

Virtual platformalar turli darajadagi talabalarga moslashtirilgan ta’lim dasturlarini taklif qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, ular turli xil o‘quv materiallari va mashg‘ulotlarni taqdim etishi mumkin, bu esa ta’lim jarayonini shaxsiylashtirishga yordam beradi.

Interaktivlik va Hamkorlik

Virtual muhitlar ko‘pincha interaktivlikni ta’minlaydi, bu orqali o‘quvchilar bir-birlari bilan va o‘qituvchilar bilan real vaqtda muloqot qilishlari, loyihalarda hamkorlik qilishlari mumkin. Bu esa jamoaviy ish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Realistik Simulyatsiyalar

Ko‘plab virtual platformalar realistik simulyatsiyalarni taqdim etadi, bu esa o‘quvchilarga robototexnika tizimlarini ishlatish, dasturlash va diagnostika qilish bo‘yicha aniq tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Bu orqali talaba o‘z bilimlarini amaliyotda sinab ko‘radi va takomillashtiradi.

Ilmiy Izlanishlar va Yangiliklar

Virtual platformalar ilmiy izlanishlar olib borish uchun qulay muhit yaratadi. Ular yangi algoritmlar va texnologiyalarni sinovdan o‘tkazish uchun imkoniyatlar yaratadi, bu esa ilm-fan va texnologiyalarning rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

Misollar

VEXcode VR: Bu platforma o‘quvchilarga virtual muhitda robotlarni dasturlash va boshqarish imkonini beradi.

Robot Virtual Worlds: O‘quvchilarga LEGO Mindstorms robotlarini virtual muhitda dasturlash va sinash imkonini beradi.

Tinkercad: Robotlar va ularning qismlarini loyihalash va sinash uchun foydalaniladi.

Virtual platformalarning yuqoridagi afzalliklari robototexnika ta'limini yanada samarali, qulay va keng qamrovli qilishda muhim rol o'ynaydi. Bu esa o'quvchilarni kelajakda muvaffaqiyatli muhandis va olimlar bo'lishlariga yo'l ochadi. STEAM Yondashuvi: Texnologiya va Yaratuvchanlikning Uyg'unligi

Hozirgi kunda bolalar orasida gadjetlardan, jumladan smartfonlar, planshetlar va kompyuterlardan keng foydalanish keng tarqalgan. Ushbu qurilmalarda turli o'yinlar o'ynash, dasturlar va internet resurslaridan foydalanish bolalarning kundalik hayotining ajralmas qismiga aylangan. Bu holatning ijobiy va salbiy tomonlari mavjud.

Ijobiy tomonlari:

•**Ta'limiy imkoniyatlar:** Ko'plab o'yinlar va dasturlar ta'limiy maqsadlarni ko'zlab ishlab chiqilgan bo'lib, ular bolalarning matematik, til o'rganish, mantiqiy fikrlash va boshqa ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

•**Ijodkorlik va innovatsiya:** Ba'zi o'yinlar va dasturlar bolalarning ijodkorligini rag'batlantiradi, ularga yangi narsalarni yaratish, dizayn qilish va muhandislik ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

•**Axborotga kirish imkoniyati:** Gadjetlar orqali bolalar dunyo bo'ylab axborot manbalariga erkin kirish imkoniyatiga ega bo'lib, bu ularning bilim doirasini kengaytiradi.

Salbiy tomonlari:

•**Sog'liq muammolari:** Uzoq vaqt davomida ekran oldida o'tirish ko'z charchashi, bosh og'rig'i va ko'rish qobiliyatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, noto'g'ri holatda o'tirishdan kelib chiqadigan orqa va bo'yin muammolari ham yuzaga keladi.

•**Ijtimoiy ko'nikmalarning pasayishi:** Gadjetlarga haddan tashqari berilib ketish bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki ular do'stlar va oila bilan muloqot qilishdan ko'ra ko'proq vaqti ekran oldida o'tkazadilar.

•**O'qish va o'qitishga ta'siri:** Haddan tashqari ko'p o'yin o'ynash va gadjetlardan foydalanish o'qishga bo'lgan qiziqishni kamaytirishi va akademik natijalarning pasayishiga olib kelishi mumkin.

•**Raqamli qaramlik:** Ba'zi bolalar gadjetlarga qaram bo'lib qolishlari mumkin, bu esa ularning boshqa faoliyatlarga va hayotiy majburiyatlarga e'tibor berishlarini kamaytiradi.

Shunday qilib, bolalar gadjetlardan foydalanishning ijobiy va salbiy tomonlari mavjud. Salbiy tomonlaridan eng muhimi bo'lgani bu albatat **sog'liq muammolaridir**. Biz bolalarga shunday o'yinlar va gadjetlar tayyorlashimiz kerakki, undan foydalangan o'quvchilar sog'liqni yoqotish o'rniga sog'liq uchun foydaliroq bo'lishi zarur.

STEAM texnologiyasidan foydalangan holda quyidagi loyihani bolalar uchun qanchalik qiziq va sog'liq uchun qanday foydali ekanini ko'rib chiqamiz.

Loyiha. "Sakra va marra seniki"

Bu loyihani ishlab chiqish uchun bizga kerakli quyidagilar kerak bo'ladi:

- MAKEY MAKEY platasi;
- Bir juft universal oyoq kiyim(shippak);
- Tok o'tkazuvchi falga qog'oz;
- 1x1 metrlik qalinroq karton qog'oz;
- Yopishtirish uchun kley;

Loyihamiz uchun dasturiy ta'minot tayyorlab olamiz. Buning uchun bizga

Scratch dasturi kerak bo'ladi. Scratch dasturi yordamida to'siqlar ustidan sakrab o'tadigan o'yin yaratib olamiz. Unda sakrash uchun kompyuterdagi **space** tugmasini qo'yib yuborishga belgilab qo'yamiz. Yani o'yin davomida sakrab ketmaslik uchun

space tugmasi bosilib turiladi. Qachon biz **space** tugmasini qo‘yib yuborsak o‘shanda o‘yin qahramoni sakraydi.

Bu o‘yinda qahramonni sakrash uchun biz yasagan oyoq kiyimni kiyib sakrash kerak bo‘ladi.

Bu loyihani qilishdan asosiy maqsad bolalarni o‘yinlar o‘ynaganida jismoniy xarakatlarni qilib, o‘z sog‘liqlariga foyda keltirishdir. Bu loyihada ham o‘quvchilar o‘zlari o‘yinni haqiqiydek his qilishadi va unga o‘z jismoniy harakati bilan ta’sir qiladi. Bu esa o‘quvchilarda katta qiziqish uyg‘otadi.

1. STEAM Yondashuvi Nima?

STEAM yondashuvi ta’limda ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika fanlarini birlashtirib, o‘quvchilarda muammolarni hal qilish, kreativ fikrlash va loyihalarni yaratish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu yondashuv, ayniqsa, robototexnika ta’limida muhim rol o‘ynaydi, chunki bu fanlar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq va o‘quvchilarning kompleks fikrlash qobiliyatlarini oshiradi.

2. STEAM yondashuvi orqali integratsiyalashgan ta’lim.

STEAM yondashuvi orqali robototexnika ta’limida o‘quvchilar faqat texnik bilimlarni emas, balki kreativ fikrlash va san’at orqali texnologiyalarni qanday qilib innovatsion usullar bilan qo‘llashni o‘rganadilar. Masalan, robototexnika loyihalari faqatgina mexanik va dasturiy jihatlardan iborat bo‘lmay, balki estetika va dizayn tamoyillarini ham o‘z ichiga olishi kerak.

STEAM va Virtual Platformalar O‘rtasidagi Bog‘liqlik

1. Virtual Platformalar va STEAM Integratsiyasi

Virtual platformalar STEAM yondashuvini qo‘llab-quvvatlashda katta rol o‘ynaydi. Ular o‘quvchilarga o‘z bilimlarini sinovdan o‘tkazish, loyihalar yaratish va amaliy mashg‘ulotlarni bajarish uchun qulay muhit yaratadi. Masalan, o‘quvchilar virtual muhitda robotlarni loyihalash, dasturlash va ularning dizaynini yaratish orqali nafaqat texnik, balki kreativ va estetik jihatlardan ham rivojlanadilar.

2. Ta’lim samaradorligini oshirish

Virtual platformalar yordamida o‘quvchilar interaktiv mashg‘ulotlar orqali bilim olish jarayonini yanada qiziqarli qiladi. Bu platformalar ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish va har bir o‘quvchining ehtiyojlariga moslashish imkonini beradi. STEAM yondashuvi bilan birgalikda bu platformalar ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi, chunki o‘quvchilar bir vaqtning o‘zida bir necha fanni o‘rganish va ularni amalda qo‘llash imkoniga ega bo‘ladilar.

XULOSA

Robototexnika ta'limida virtual platformalarning joriy etilishi ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ushbu platformalar nafaqat qulaylik va kirish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki amaliy tajriba olishni, interaktivlikni va jamoaviy ishlashni ham ta'minlaydi. Virtual muhitlar orqali o'quvchilar realistik simulyatsiyalar yordamida o'z bilim va ko'nikmalarini amaliyotda sinab ko'rishlari, yangi algoritmlar va texnologiyalarni o'rganishlari mumkin.

Tejamkorlik va moslashuvchanlik tufayli virtual platformalar har xil darajadagi ta'lim muassasalarida qo'llanilishi mumkin. Ular ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish, ilmiy izlanishlarni olib borish va yangi texnologiyalarni sinovdan o'tkazish uchun qulay sharoit yaratadi. Bu esa kelajakda muvaffaqiyatli muhandislar va olimlarni tayyorlashga katta hissa qo'shadi.

Ushbu loyiha orqali bolalar o'yin o'ynash bilan birgalikda sog'liqlarini ham mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. STEAM yondashuvi yordamida yaratilgan bunday loyihalar ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va foydali qiladi. O'quvchilar nafaqat texnologiyalardan foydalanishni o'rganadilar, balki o'z sog'liqlarini ham asrashga o'rganadilar, bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. G. Y. Bo'ronova Virtual robototexnika. O'quv qo'llanma. "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdoni, 2023 – 140 b.
2. "Learn to Code with Scratch" The MagPi Team
3. "Code Club Book of Scratch" 2018
4. "Robotics: Modelling, Planning and Control" - Bruno Siciliano, Lorenzo Sciavicco, et al.
5. <https://www.tinkercad.com/>
6. <https://makeymakey.com/>
7. <https://scratch.mit.edu/>

AL-KINDIYNING FALSAFA RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASI**ERGASHEV Ozodbek Baxodurovich***TDIU assistent o'qituvchisi*

+98770736309

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Al Kindiyning Falsafa ilmi rivojiga qo'shgan hissasi, yozgan asarlari va Falsafaga oid qarashlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: *Al Kindiy, Al Fixrist., Mantiq, Falsafa.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается вклад Аль Кинди в развитие философской науки, его труды и взгляды на философию.

Ключевые слова: *Аль Кинди, Аль Фихрист, Логика, Философия.*

ABSTRACT

This article examines Al Kindi's contribution to the development of the science of philosophy, his works and views on philosophy.

Key words: *Al Kindi, Al Fikhris, Logic, Philosophy*

KIRISH

Musulmon Sharqida Aristotel mantig'ining yoyilishida asosiy rol o'ynagan faylasuflardan biri bu Al-Kindiydir. Al-Kindiyning asosiy xizmatlaridan biri yunon faylasuflarining asarlarini arab tiliga tarjima qilganligi va ularga bevosita sharhlar yozib tushunarli qilganligidir.

Al-Kindiy 801-yilda Iroqning Kufa shahrida tug'ilib, dastlabki ta'limni o'z ona shahri va Basrada olgan, hamda keyinchalik Bag'dodda davom ettirgan. U ilmiy bilimlarga, ayniqsa, yunon falsafasiga katta qiziqish bilan qarab, Arastu, Ptolemey, Pifagor, Suqrot, Jolinus va boshqa faylasuflarning ko'p asarlarini arab tiliga tarjima qilgan o'zidan oldingi o'tgan mualliflar tomonidan qilingan kitoblar tarjimasini qayta ishlab, tahrir qilgan.

Al-Kindiy qalamiga 272 asar mansub bo'lsa ham, bizgacha faqat uning ba'zi qismlarigina yetib kelgan¹⁹¹.

Al-Kindiyning tarjimai holi haqida ko'plab manbalarda qimmatli ma'lumotlar kelgan. "Sharqda birinchilardan bo'lib, mantiq ilmi bilan shug'ullangan, arab-musulmon dunyosida peripatetizmga yo'l ochib bergan mutafakkir Al-Kindiydir. Abu Yusuf Yoqub ibn Is'hoq al-Kindiy (tax.800 Basra – 870 Bag'dod) – arab faylasufi va olimi. U qadimgi yunon, hind va forslarning falsafiy-mantiqiy merosini yaxshi

¹⁹¹ Po'latova D., Qodirov M., Ahmedova M., Abduhalimov A. Falsafa tarixi (Sharq falsafasi). T.: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2013. – B.71

bilgan, arab tilida falsafiy atamalarni ishlab chiqishda faol qatnashgan va o‘z davrida birinchi bo‘lib, fanlarni tasniflashga uringan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Al-Kindiyning dunyoqarashida mantiq ilmiga oid masalalar alohida o‘rin egallaydi. U qadimgi yunon mutafakkirlari asarlarini tarjima qilib, ularga sharhlar yozgan¹⁹².

“O‘rta asrlarda yozilgan “al-Fixrist” nomli bibliografik asarda (muallifi ibn an-Nadim, 995 y. vafot etgan) al-Kindiyning “Aristotelning o‘nta kategoriyalari haqida”, “Kategoriyalar”dagi Aristotelning maqsadi haqida” nomli asarlari to‘g‘risida ma‘lumot beriladi. An-Nadimning ta‘kidlashicha, al-Kindiy “Ikkinchi Analitika”ga oid ikki risola yozgan: “Mantiqiy isbotlashga doir qisqacha risola” va “Isbotlash haqida risola”. Shuningdek, al-Kindiy “Sofistlarning adashtirishlariga qarshi ogohlantirish” nomli risolasida Aristotelning “Sofistika”-siga bo‘lgan munosabatini bayon qiladi. Al-Kindiyning “She‘r san‘ati haqida” nomli asari Aristotelning “Poetika” siga sharh sifatida yozilgan.

U Aristotelning “Ikkinchi analitika” sini Yevklid geometriyasi bilan solishtirish g‘oyasini ilgari suradi. Mantiqiy isbotlashni tushunish va undan foydalanish uchun geometriyani o‘rganish zarur, deb hisoblaydi. Uningcha, faqat shundagina Aristotelning yaratgan qoidalarini tushunish mumkin. Al-Kindiy birorta buyumni isbotlashni uning mavjudligiga, borligiga ishonmasdan turib boshlash mumkin emas, deydi. Uning fikricha, isbotlashning maqsadi buyumni tashkil etuvchi shaklning o‘rganishidan iboratdir.

Al-Kindiyning falsafiy va mantiqiy asarlari, uning rasionalistik yo‘nalishidagi fikrlari Forobiy, Ibn Sino, Ibn Rushd, Beruniy va boshqa progressiv mutafakkirlar dunyoqarashining shakllanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatdi. Uning asarlari O‘rta asrlardayoq G‘arbiy Yevropada keng shuhrat qozondi¹⁹³.

Al-Kindiy odatda birinchi musulmon faylasufi, deb e‘tirof etiladi. Ammo bu narsa musulmonlar Al Kindiygacha yunon falsafasidan umuman bexabar edilar, degan ma‘noni anglatmaydi. Balki ba‘zi falsafiy bilimlarni, parcha-parcha bo‘lsa ham ilk Mu‘taziliya yo‘nalishiga nisbat berish mumkin. Al-Kindiy Yunon falsafasi va ilmlarini tanishtirishga harakat qildi va chet el bilimlarini rad etgan, ba‘zi mutakallim faylasuflariga qarshi chiqdi¹⁹⁴.

¹⁹² D.Fayzixo‘jayeva.Sh.Negmatova Mantiq tarixi va nazariyasi.- S-2021. – B.200.

¹⁹³ D.Fayzixo‘jayeva.Sh.Negmatova Mantiq tarixi va nazariyasi.- S-2021. – B.200.

¹⁹⁴ History of Islamic philosophy. Nasr Sayyed Hossein and Oliver Leaman. USA-1996. – P.311.

“O‘rta asrlarda Yevropada lotin tiliga tarjima qilingan birinchi arab-musulmon faylasuflaridan biri (Al Kindiy) edi. Musulmon mafkurasi hukmronligi ostida u butun arab-musulmon falsafasi uchun asosiy masalalarni shakllantirdi: “muqaddas matnlar”ning ratsional-allegorik talqini; Xudoni asosiy sabab bilan aniqlash; yaratilishni narsalarga borliq baxsh etish va o‘ziga xos sabab-oqibat munosabatlari va nihoyat, emanatsiya jarayoni sifatida talqin qilish; unga individual ruhning o‘lmasligi muammosining falsafiy talqini berildi. Qoidaga ko‘ra, uning ta‘limotida ikkita jihat ajralib turadi: ulardan birinchisi Qur‘onning ichki ma‘nosini allegorik talqin asosida izlash va musulmon jamiyatida falsafani qonuniylashtirishga urinish bilan bog‘liq. Ikkinchisi, al-Kindining haqiqiy falsafiy ta‘limoti bo‘lib, u Aristotel, Afina neoplatonistlar maktabi (xususan, Prokl) va nasroniy neoplatonist Jon Filopon g‘oyalariga asoslanadi. Uning asosiy tushunchalaridan biri aqlning to‘rt turi haqidagi ta‘limotdir: faol, doimo hozirgi holatda; potentsial, “mahrum” holatida bo‘lish; egalik bilan, haqiqiy holatga o‘tgan aql; ongni namoyon qilish, ya‘ni faoliyat ko‘rsatish. Falsafani “inson qobiliyati tufayli narsalarning asl mohiyatini bilish” deb talqin qilgan al-Kindiy o‘z predmetini matematika fanlarisiz va tabiat haqidagi fanlarsiz ifodalamaydi. Falsafaning o‘zi substansiyalar, miqdor va sifat haqidagi bilim, shuningdek, borliqning materiya, shakl, joy, harakat va vaqt kabi universal ta‘riflari haqidagi ta‘limotdir”¹⁹⁵.

Al-Kindiyning ko‘pgina asarlari yo‘qolgan, ammo ba‘zi risolalari hali ham saqlanib qolgan, shu jumladan, “Aristotel kitoblari soni haqidagi risola”, “Aql haqida”, “Birinchi filosofiya”, “Ruh haqidagi nutqlar”. X-XI asrlarda. Al-Kindiyning ba‘zi asarlari lotin tiliga tarjima qilingan¹⁹⁶.

“Al-Kindiy arablar orasida chinakam qomusiy olim edi. Ehtimol, u o‘zining ko‘p sonli risolalarida u yoki bu tarzda to‘xtalib o‘tmagan o‘sha davr bilim sohasi yo‘qdir (ularning soni, o‘rta asr arab manbalariga ko‘ra, 238 taga yetgan, ammo bu asarlarning aksariyati, afsuski, bizgacha yetib kelmagan). Al-Kindiyning ilmiy qiziqishlari metafizika, mantiq, etika, matematika, astronomiya, tibbiyot, meteorologiya, musiqa nazariyasi va optikadan iborat edi. “Arab faylasufi” o‘z vatandoshlarini antik davr mutafakkirlari asarlari bilan tanishtirishga katta hissa qo‘shgan (ba‘zi tadqiqotchilar al-Kindiyning o‘zi yunon tilini yaxshi bilganligini ta‘kidlaydilar)”¹⁹⁷.

¹⁹⁵ P.P. Шангараев. Мусульманская религиозная философия. Болгар-2020. – С.54.

¹⁹⁶ Е.А. Фролова. История арабо-мусульманской философии. Москва 2006. –С.77.

¹⁹⁷ P.P. Шангараев. Мусульманская религиозная философия Болгар-2020. – С.185.

Al-Kindiy nafaqat Yaqin Sharq xalqlari falsafiy tafakkurining keyingi rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi – uning lotin tiliga tarjimasidagi risolalari O'rta asrlarda Yevropada ham keng qo'llanilgan.

Al-Kindiy asarlari X-XI asrlarning mashhur olimlari tomonidan tarjima qilingan. Gerbert (keyinchalik - Rim papasi Silvestr II), ular Rojer Bekon va mashhur italyan olimi Kardanni (ikkinchisi al-Kindiyning dunyodagi o'n ikki eng ko'zga ko'ringan mutafakkirlar qatoriga kiritgan) o'rgandilar.

Al-Kindiyning eng muhim falsafiy asarlari: “Aristotel kitoblari soni haqida risola”, “Aql haqida”, “Birinchi falsafa haqida”, “Narsalarning ta'riflari va tavsiflari haqida”, “Ruh haqida suhbat”, “Foydalanish va halokatning bevosita faol sabablari haqida risola”, “Besh mohiyat kitobi”¹⁹⁸.

XULOSA

Xulosa qilib aytiladigan bo'lsa birinchi musulmon faylasufi deb nom olgan Al Kindiy o'z davrida Falsafa rivoji uchun katta xizmatlar qildi. Uning bizgacha yetib kelgan asarlari G'arb olimlari tomonidan ham tarjima qilinib katta qiziqish uyg'otdi. Bizgacah Al Kindiy haqida juda kam ma'lumotlar yetib kelgan bo'lsada, uning Falsafa fani rivojiga qo'shgan hissasini e'tirof etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. D.Fayzixo'jayeva.Sh.Negmatova Mantiq tarixi va nazariyasi.
2. History of Islamic philosophy. Nasr Sayyed Hossein and Oliver Leaman.
3. P.P. Шангараев. Мусульманская религиозная философия.
4. Е.А. Фролова. История арабо-мусульманской философии.

¹⁹⁸ P.P. Шангараев. мусульманская религиозная философия Болгар-2020. – С.186.

MO'TAZILIYLARNING DINIY FALSAFIY QARASHLARI

Axmatov Shahzod Boymirza o'g'li

TDIU assistant o'qituvchisi

[Tel:+998971081661](tel:+998971081661)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Mo'taziliylarning diniy va falsafiy qarashlariga bag'ishlangan bo'lib, Mutaziliylarning asosiy tamoyillariga tayangan holda yozilgan. Maqolada Mutaziliylarning diniy va falsafiy qarashlari ham diniy ham ilmiy Izohlashga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: *Mo'taziliylar, ajratish, transsendensiya, mutloq birlik tamoyili, Ilohiy adolat (al-adl), sag'a'ir, kaba'ir, tenglik, ijtimoiy totuvlik, tavhid.*

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена религиозно-философским воззрениям мутазилитов и написана на основных принципах мутазилитов. В статье испытывается интерпретировать как религиозные, так и философские воззрения мутазилитов.

Ключевые слова: *мутазилиты, разделение, трансцендентность, принцип абсолютного единства, Божественная справедливость (ал-адл), сагир, кабир, равенство, социальная гармония, монотеизм(тавхид).*

ABSTRACT

This article is devoted to the religious and philosophical views of the Mu'tazilites and is based on the basic principles of the Mu'tazilites. The article seeks to interpret both the religious and philosophical views of the Mu'tazilites.

Keywords: *Mutazilites, separation, transcendence, the principle of absolute unity, Divine justice (al-adl), sagir, kabir, equality, social harmony, monotheism .*

KIRISH

Mo'taziliya nomini kelib chiqishi haqida ikki xil qarashlar mavjud bo'lib ular quyidagilar: Birinchisi ularning dushmanlari tomonidan qo'llanilgan bo'lib bu nomning o'zi "rad etish" , "ajratish", " ajralib chiqqanlar" degan ma'nonlarni anglatadi. Ikkinchi boshlang'ich sabab esa Mo'taziliylikni asosan siyosiy qarash deb baholaganlar va jiddiy e'tibor qaratilgan, biroq Mo'taziliylikda siyosiy qarashlar katta o'rinni egallamagan. Mo'taziliylar nomiga kelsak, bu ismni faqat dushmanlari qo'llashlari aqlga sig'maydi. Ular tarix davomida o'z nomlarini yashirin qoralash sifatida emas, balki g'urur bilan aytishgan. Shubhasiz, bu ular uchun boshqa ma'noga ega edi. Ularning ta'limotining markazida ikkita tamoyil yotadi: Xudoga nisbatan, transsendensiya va mutlaq birlik tamoyili, insonga nisbatan shaxsiy erkinlik va xatti

harakatlari uchun to'g'ridan to'g'ri javob berish printsiplarini o'z ichiga oladi. To'g'ri yoki noto'g'rimi, ular bu tamoyillarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishda yolg'iz o'zlari ekanligiga ishonishgan. (Aslida, Shialar inson mas'uliyati tamoyili ularning qarashlari bilan yaqinlashadilar.)¹⁹⁹ Mu'taziliylarning tushunishicha ularning ajralib chiqishi asosan tavhidni saqlash, adolat, erkinlik va insoniylikni himoya qilish deb tushunganlar. Boshqa tomondan, musulmonlarda sodir bo'lgan siyosiy voqealar, Musulmon jamiyati qanchalik muhim bo'lmasin, mu'taziliylikning paydo bo'lishi uchun etarli sabab deb hisoblamaydilar. Albatta Abu Bakrning xalifa sifatidagi musulmon jamoasiga bor boyligini berishi, xalifa Umar davridagi aholining ijtimoiy ahvoriga jiddiy e'tibor berilishi, keyingi davrda xalifa Usmonning o'ldirilishi va xalifa Ali va Muoviya o'rtasidagi qonli urushlar musulmon ulamolarining qat'iy pozitsiyada turishiga majbur qilib qo'ydi. Shunga qaramay, bu kurashlarda xavf ostida bo'lgan narsa biz odatda "siyosat" deb o'ylagan narsamizdan cheksiz ustundir. Bu jamoatning qonuniy imomi to'g'risida sof ijtimoiy savol, imom musulmon jamoatining ovozigacha bo'ysunishi va unga javob berishi kerakmi? Yoki uning funksiyasi metafizik ahamiyatga egami, yoki taqdiri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan hamjamiyat ahamiyati bu dunyodan tashqarida va shuning uchun ham qila olmaydi. Kopchilikni ovozi bu masalani hal qiladimi ?

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ash'ariy "Maqolat ul-islomiyin" asarida mu'taziliylarni ta'riflaydi. Mu'taziliylarda tavhid tushunchasi quyidagicha: «Alloh yagonadir, hech narsa unga o'xshamaydi. U na tana, na individual, na substansiya, na hodisadir. U vaqtdan tashqarida. U biror joyda yoki mavjudot ichida yashay olmaydi; u hech qanday jonzotning malakasining mahsuli emas. U narsa ham emas, Na shartli, na aniqlangan, na tug'ilgan, na tug'diruvchi. U sezgilarning idrokidan tashqarida. Ko'zlar uni ko'ra olmaydi, kuzatish unga erisha olmaydi, tasavvur uni idrok eta olmaydi. U narsa, lekin u boshqa narsalarga o'xshamaydi; u hamma narsani biluvchi, qudratli, lekin uning hamma narsani biluvchi va qudratlilikini yaratilgan hech narsa bilan taqqoslab bo'lmaydi. U dunyoni hech qanday vositasiz va yordamchisiz yaratgan.»²⁰⁰

Ilohiy borliq va uning birligi haqidagi bu tushuncha dinamik emas, statikdir. Ontologik jihatdan u shartsiz borliq tekisligi bilan chegaralanmaydi va shartsiz mavjudot tekisligiga taalluqli emas. Buning natijasi ilohiy sifatlarning inkor etilishi, nozil qilingan Qur'onning tasdiqlanishi va ko'rishning barcha imkoniyatlarini inkor etishidir. Xudo boshqa dunyoda, ya'ni Xudoni bu dunyoda ko'rib bo'lmaydi deb fikr

1; Henry Corbin The History of Islamic Philosophy Routledge London and New York. 2006

2; Abu Hasan Al Ash'ariy „Maqolat“. Qohira, 1950, (arab tilida)

bildirishgan. Bu jiddiy qarashlar islomning qat'iy tafakkurida katta rol o'ynadi va jamiyatning asosiy diniy qadriyatlardan xabardor bo'lishiga olib keldi. Ilohiy adolat (al-'adl). Ularning ilohiy adolatni mustaqil bo'lgan holda, Mo'taziliylar inson mas'uliyatini va inson erkinligini oladi. Shunday qilib, ular ilohiy adolat tamoyili o'z ichiga olganligini tasdiqlaydilar. Insonning erkinligi va mas'uliyati, aniqrog'i, bizning erkinligimiz va mas'uliyatimiz ilohiy adolat tamoyilidan kelib chiqadi. Aks holda, oxiratdagi mukofot yoki jazo g'oyasi ma'nosiz bo'lib, ilohiy adolat g'oyasi o'z poydevoridan mahrum bo'lar edi. Xuddi shunday, Qur'onning hamma narsa samoviy registrda yozilgani haqidagi bayonoti metafizik ilohiy bilimning o'zini ifodalaydi. Bu bilim inson erkinligiga qarshi emas, chunki uning ob'ekti iroda kabi harakat, lekin buyruq emas. Qolaversa, mo'taziliylar inson erkinligini ta'kidlab o'tgan: Bu tamoyil bizning ilohiy fikrimizdan kelib chiqmaydi. Adolat, lekin, eng avvalo, Qur'onga to'liq mos keladi. Har bir jon nima uchun mas'ul ekanligini ochiq-oydin ta'kidlaganida, Quronda shunday deyilgan: "Kim adolatli va to'g'ri ish qilsa, o'zi uchun qiladi, Kim yomonlik qilsa, o'ziga zarar qilgan bo'ladi» (41.46 45.16). Bu va boshqa ko'plab oyatlar inson erkinligini tasdiqlaydi. Nihoyat, barcha musulmonlar tan olishadiki, Alloh taolo o'z zimmasiga madaniy, ijtimoiy, axloqiy va hokazo farzlarni yuklagan. Farz g'oyasini qanday tushunish mumkin? Inson erkin va o'z harakatlarining ustasi ekanligini tan olmasdan?

"Ajrash" — mo'taziliylar mazhabi asoschisi Vosil ibn "Ato" va uning ustozlari Hasan al-Basriy o'rtasidagi voqeadan boshlangan. Ularning kelishmovchiligi warangalone ketdi. Gunoh tushunchasi bilan aloqador masalada kelisha olmadilar. Mo'taziliylar gunohni iymon va e'tiqodsizlikka, diniy va huquqiy jihatdan vaziyatni ko'rib chiqishni tak'ildaydi. Ularning fikricha "Gunohkor" musulmonnikidan ham, musulmon bo'lmagandan ham farq qiladi. Bu masalada Mu'taziliylar, barcha ilohiyotchilar bilan umumiydir.

Islom shariatchilari esa ikki xil gunohni ajratdilar: sag'a'ir, yoki engil nuqsonlar va kaba'ir, og'ir nuqsonlar. Birinchi qavatdagi nosozliklar gunohkor bo'lsa, mo'minlar davrasidan chiqarib yuborilishga loyiq bo'lmaydi va o'z jinoyatini takrorlamaydi. Keyingisi, Mo'taziliylarga ko'ra, musulmonni jamoatdan ajratadi. Garchi u kofir (kofir) deb hisoblanmasa ham (mutlaq kofir ma'noda). Shunday qilib, gunohkor oraliqdagi holatda, "na mo'min, na kofir". Bu "oraliqdagi" ko'rinish ham o'z muammolariga ega edi. Axloqiy buyrug'i (al-amr bi-al-ma'rufi.) Besh muhim mo'taziliy tezisning ijtimoiy hayoti bilan bog'liq; U adolatlikni hayotga tatbiq etishni nazarda tutadi va ijtimoiy qulq-atvorda erkinlik g'oyalarini olg'a suradi. Mo'taziliylar uchun adolat shunchaki oddiy voqea emas, shaxsan yovuzlik va adolatsizlikdan saqlanish; u ham bir yaratish uchun butun hamjamiyat hamkorlik

qiladigan akt. Tenglik va ijtimoiy totuvlik muhiti, ularning har biri tufayli inson o'z imkoniyatlarini amalga oshirishga qodir. Xuddi shunday, erkinlik va inson mas'uliyati shunchaki shaxsning turli qobiliyatlarini amalga oshirish bilan chegaralanib qolmaydi, balki butun jamiyatni qamrab oladi yoki kengayishiga xizmat qilishi kerak. Bu ham Islomning muqaddas kitobida tez-tez ifodalangan hodisadir. Ammo axloqiy va ijtimoiy harakat harakatini asosologiklashda va adolat va inson erkinligi harakatini jamiyatga amalga oshirishda Mu'taziliya maktabi zukkoligi yotadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Henry Corbin The Historic of Islamic Philosophy. Routledge London and New York. 2006
2. Газали. Избавляющий от заблуждения // Григорян С.Н. Из истории философии.Средней Азии и Ирана VII–XII вв. М., 1960. С. 213–217.
3. Abu al-Hasan al-Ash'ariy "Maqolot". Qohira, 1950, (arab tilida)
4. Abu Homid G 'azzoliy. Ehyou ulum ad-din. Taijimon G'iyosiddin Jalol, Toshkent, 2005.
5. Е.А.Фролова ИСТОРИЯ АРАБО-МУСУЛЬМАНСКОЙ ФИЛОСОФИИ

ОСВЕЩЕНИЕ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ НА АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНЫХ АСПЕКТОВ ВОПРОСОВ ПЕРЕХОДНОГО ПЕРИОДА В УЗБЕКИСТАНЕ

ИКРАМОВ Шавкат Искандарович
Доктор философии по истории (PhD)
shavkatibniskandar@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В этой статье проанализировано изучение в исследованиях на арабском языке таких вопросов, как объявление независимости республики, новых этап государственного строительства, возникновение институтов гражданского общества и возрождение духовных ценностей. Изучая зарубежное освещение общественно-политических перемен, наблюдавшихся в Узбекистане в 90-е годы XX века, можно познакомиться с новыми представлениями, мнениями и подходами относительно новейшей истории Узбекистана.

Ключевые слова: *зарубежная историография, интерпретация, трансформация, оценка общественно-политической ситуации, средства массовой информации, научные труды и аналитические отчеты.*

ЎЗБЕКИСТОНДА ЎТИШ ДАВРИ СИЁСИЙ ВА ИЖТИМОИЙ ЖИҲАТЛАРИНИНГ АРАБ ТИЛИДАГИ ИЛМИЙ АДАБИЁТЛАРДА ЁРИТИЛИШИ

ИКРОМОВ Шавкат Искандарович
Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
shavkatibniskandar@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада республикамиз мустақиллигининг эълон қилиниши, давлат қурилишининг янги босқичи, фуқаролик жамияти институтларининг вужудга келиши ва маънавий қадриятларнинг тикланиши каби масалаларнинг араб тили тадқиқотлардаги ҳолати таҳлил қилинади. XX асрнинг 90 йилларида Ўзбекистонда қузатилган ижтимоий-сиёсий ўзгаришларни хорижда ёритилишини ўрганиш орқали, Ўзбекистоннинг энг янги тарихига оид янги талқинлар, фикр ва ёндашувлар билан танишиши мумкин.

Калит сўзлар: *хориж тарихишунослиги, талқин, трансформация, ижтимоий сиёсий вазиятнинг баҳоланиши, ОАВ, илмий ишлар ва таҳлилий ҳисоботлар.*

COVERAGE OF POLITICAL AND SOCIAL ASPECTS OF THE TRANSITIONAL PERIOD ISSUES IN UZBEKISTAN IN SCIENTIFIC LITERATURE IN ARABIC

IKRAMOV Shavkat Iskandarovich

Doctor of Philosophy in History (PhD)

shavkatibniskandar@gmail.com

ANNOTATION

This article analyzes the study of such issues as the declaration of independence of the republic, new stages of state building, the emergence of civil society institutions and the revival of spiritual values in Arabic studies. By studying foreign coverage of the socio-political changes observed in Uzbekistan in the 90s of the 20th century, one can get acquainted with new ideas, opinions and approaches regarding the modern history of Uzbekistan.

Key words: *foreign historiography, interpretation, transformation, assessment of socio-political situation, mass media, scientific works and analytical reports.*

ВВЕДЕНИЕ/КИРИШ/ INTRODUCTION

В современном мире при изучении и научном аргументировании вопросов, связанных с восприятием страны за рубежом и анализом проблем, касающихся её имиджа, особую значимость приобретает исследование и мониторинг деятельности научно-исследовательских учреждений, прессы, зарегистрированных государством веб-сайтов, теле и радиоканалов, информационных агентств, аналитических центров.

С 1990-х годов Узбекистану удалось установить надежные и дружественные отношения с арабским миром. В свою очередь, арабские страны также проявляют большой интерес к нашей стране как к перспективному рынку инвестиций, наследнице исламской культуры. В результате этого интереса тема Узбекистана стала проявляться в различных образах и форматах в исследовательских учреждениях и средствах массовой информации арабских государств. Анализ публикуемых материалов, в частности научной литературы, научных и научно-популярных статей и сообщений в разрезе годов и стран, показал, что они хоть и имеют некоторую схожесть по содержанию, между ними есть жанровые различия, а именно, начиная с простых новостей, статей, интервью, до фундаментальных научно-аналитических монографий и диссертаций. Наблюдения при этом показывают, что тема Узбекистана очень

часто упоминается в исследовательских учреждениях и СМИ таких стран, как Египет, ОАЭ, Саудовская Аравия и Оман. А в медиа пространстве и академических кругах Туниса, Алжира, Иордании и Марокко, сообщения такого плана немногочисленны. В целом, исследования и крупные аналитические пресс-релизы об Узбекистане в арабском мире как не составляли значительного контента в 90-е годы прошлого века, так и не составляют сегодня.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДОЛОГИЯ/ LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY/ АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

В работах таких ученых, как Мухаммад Носр аль-Абуди²⁰¹ из Саудовской Аравии, Мухаммад ас-Сайид Салим²⁰², Иброхим Арофат, Фарук Ахмад²⁰³ из Египта, данные вопросы системно проанализированы. По мнению египетских ученых, Узбекистан выбрал политическую систему, соответствующую его своеобразным традициям и духу времени. Конституция закрепила принципы разделения властей для обеспечения равновесия между ними, систему президентского управления, они предусматривают предоставление широких полномочий высшей исполнительной власти, которые свойственны узбекской политической культуре, благодаря этому республика безопасно и успешно решила вопросы переходного периода²⁰⁴.

“Узбекская модель” развития, то есть пять приоритетных принципов реализации реформ, явившихся основой изменений, осуществленных после обретения независимости, также детально проанализирована в ряде работ на арабском языке. В частности, в изданных на арабском языке в Бейруте трудах Бурибоя Ахмедова и Зохидулло Мунавварова²⁰⁵, египетского ученого Фарука Ахмада²⁰⁶, аналитической статье Абубакра Абулахмада²⁰⁷ раскрыто значение “узбекской модели” развития. Как утверждается в работе Фарука Ахмада, пять приоритетных направлений одинаково охватили все сферы жизни государства и общества. Правильно отобранные, эти направления развития и, благодаря своим природным богатствам и хлопку, республика “спокойно выбралась на

²⁰¹ محمد بن ناصر العبودي. (1996). العودة إلى ما وراء النهر رحلة في آسيا الوسطى وحديث عن شؤون المسلمين: 1996 ع. 229 ص. يوميات آسيا الوسطى. 1995 ع. ص 280. في بلاد المسلمين المنسيين بخارى وما وراء النهر. 1991 ع. 272 ص.

²⁰² أ.د. محمد السيد سليم، أ.د. نعمة الله إبراهيموف، د. إبراهيم عرفة، د. صالح إنعاموف: أوزبكستان الدولة والقائد. القاهرة: مطابع الشروق، - 1999 (ص- 137)

²⁰³ القاهرة. 2011 م مشاهدات من رحلتي إلى أوزبكستان بلاد التاريخ والحضارة والحدائق. علاء فاروق

²⁰⁴ محمد السيد سليم، أ.د. نعمة الله إبراهيموف، د. إبراهيم عرفة، د. صالح إنعاموف. 103 ب

²⁰⁵ 1999 - بيروت. اليوم حتى الحاكمة الأسر أيام من الوسطى آسيا تريح: أوزبكستان في الإسلام والعرب: منوروف الله زاهد. أحمدوف بوربيوي

²⁰⁶ فاروق علاء. والحداثة والحضارة التاريخ بلاد أوزبكستان إلى رحلتي من مشاهدات م 2011، القاهرة.

²⁰⁷ <https://www.asiaelyoum.com/65429/2017/09/12/> في عيد استقلالها الـ 26.. أوزبكستان ترسم معالم جديدة للتنمية الناجزة (Ўзбекистон мустақиллигининг 26 йиллиги байрамида муваффақиятли таракқиёт йўлининг янги марраларини белгилаб олди).

основанный на рыночную экономику путь развития из разряда отсталых государств острова социализма”²⁰⁸. По мнению Иброхима Арофата, для успешного и правильного осуществления этих пяти принципов, прежде всего, необходимо было создать соответствующие условия, в противном случае реализация пяти направлений, состоящих из программы реформ, было бы очень сложно и даже невозможно²⁰⁹.

Вопросы укрепления независимости, влияния внешних факторов и наблюдаемой международной обстановки на мирное и стабильное развитие глубоко проанализированы в трудах таких ученых, как Харб Мухаммад²¹⁰, Ахмад Фуяд Мутавалли²¹¹, Абдель Фаттах Муклад аль-Ганими²¹² и Абд Али аль-Хафаф²¹³, исследованиях, подготовленных коллективом иракских ученых²¹⁴.

РЕЗУЛЬТАТЫ/ RESULTS/ ХУЛОСАЛАР

Большинство ученых в Арабских государствах признают Первого Президента Узбекистана Ислама Каримова в качестве автора и руководителя первых реформ в независимом Узбекистане. В частности, согласно признанию египетского ученого Абу Бакра Абдумаджида, личность Ислама Каримова и его программа реформ имели большое значение в развитии государства Узбекистан, обретении им авторитета в региональном и глобальном масштабе²¹⁵. Поэтому такие отражающие содержание реформ в Узбекистане труды Ислама Каримова, как “Узбекистан по пути углубления экономических реформ”²¹⁶, “Узбекистан на пороге XXI века: угрозы безопасности, условия стабильности и гарантии развития”²¹⁷ и “Узбекистан на пути духовного возрождения”²¹⁸, переведены на арабский язык.

Широко проанализированы в научных и экспертных кругах Арабских государств также демократические процессы и условия формирования гражданского общества в Узбекистане. В частности, такими политологами, как Ала Фарук Ахмад, Мухаммад ас-Сайид Салим, Заки Шайх и Ахмад Тохир, исследованы различные аспекты таких вопросов, как деятельность парламента,

القاهرة. 2011 م مشاهدات من رحلتي إلى أوزباكستان بلاد التاريخ والحضارة والحداثة. علاء فاروق²⁰⁸

1998 c. 166 إبراهيم عرفات. حركات إسلامية في آسيا الوسطى. ص. - 166.²⁰⁹

محمد حرب. الإسلام في آسيا الوسطى و البلقان. بيروت (لبنان): دار البشائر 1995. 229 ص.²¹⁰

حمد فؤاد متولي. هويدا أحمد فهمي. الجمهوريات الإسلامية في آسيا الوسطى والقوقاز. مركز الدراسات الشرقية - جامعة القاهرة. 2000 ع. 260 ص.²¹¹

240 - ص. ع. 1996. التوزيع و النشر الامين دار. سابقا السوفيتي الاتحاد: الوسطى آسيا جمهوريات في المسلمون و الإسلام. الغنيمي مقلد الفتاح عبد²¹²

168 - ص. ع. 1995. والتوزيع للنشر عمار دار. الإسلامية الوسطى آسيا. الخفاف علي عبد²¹³

الاقليمية والعلاقات التاريخية الجذور: وقفاسيا الوسطى اسيا جمهوريات ص224. 1993. التركية الدراسات مركز الموصل جامعة:الموصل.²¹⁴

Марказий Осий ва Кавказорти республикалари: тарихий илдишлар ва минтақавий муносабатлар.

في عيد استقلالها الـ26.. أوزبكستان ترسم معالم جديدة للتنمية الناجزة <https://www.asiaelyoum.com/>²¹⁵

1999 السلام، دار مجموعة: جدة. البخاري محمد. د.أ: ترجمة. العظيم المستقبل طريق على أوزبكستان: كريموف إسلام²¹⁶

1997 والنشر، للتوزيع المطبوعات شركة: بيروت. والعشرين الحادي القرن عتية على أوزبكستان: كريموف إسلام²¹⁷

م. 2000 دبي المتحدة، العربية الإمارات. الجوابري فؤاد. د. قطيش، مفيد. د: ترجمة. الروحي الانبعاث طريق على أوزبكستان: كريموف إسلام²¹⁸

политических партий и система выборов в Узбекистане. Эксперт по политической системе в Узбекистане Ахмад Тохир пишет, что Шавкат Мирзиёев успешно осуществляет демократическую трансформацию в стране с тех пор, как пришел к власти²¹⁹. Экспертами и политическими обозревателями Арабских государств широко прокомментированы как наблюдаемые в политической жизни Узбекистана важные признаки, так и выборы Президента Республики Узбекистан, состоявшиеся 4 декабря 2016 года, выборы в парламент, проходившие 22 декабря 2019 года. Все проходившие в Узбекистане выборы в высшие органы власти с интересом наблюдались в Арабских государствах и этот интерес из года в год все более усиливается. Для проведения сравнительного анализа исследованы архивы ведущих газет Египта. В частности, первые парламентские выборы, состоявшиеся в 1994 году осветили 4 ведущие газеты Египта, выборы 2000 года – 9 газет, выборы 2005 года – еще 9 газет, выборы 2010 года – 12 газет, выборы 2015 года - 14 газет и выборы 2019 года – 30 газет. Результаты контент-анализа показали, что динамика комментариев важных событий в политической жизни Узбекистана в ведущих изданиях Арабских государств из года в год увеличивается количественно, улучшается качественно, расширяется их географический охват. В частности, парламентские выборы 2019 года широко прокомментированы 10 печатными и электронными изданиями в Объединенных Арабских Эмиратах, 7 – в Саудовской Аравии, 5 – в Кувейте, - в Иордании, 3 – в Ливане, 2 – в Ираке и 1 - в Ямане (см.: Приложение 1).

На веб-страницах ведущих аналитических центров Арабских государств также опубликованы аналитические материалы по процессам выборов в Узбекистане. В частности, на официальном веб-сайте исследовательского центра “Аль-Джазира” в статье под заголовком “Парламент продолжает защищать старую практику, несмотря на лозунг “Обновленный Узбекистан”²²⁰ эксперт политического исследовательского центра “Аль-Джазира” Заки Шайх критически проанализировал некоторые изменения, происходящие в системе выборов, демократические свободы и слабую конкуренцию за политическую власть.

В опубликованных работах изучены только некоторые вопросы, имеющие отношение к формированию демократических институтов, в частности, основное внимание уделено деятельности политических партий и процесса

²¹⁹ <https://arb.majalla.com/node/79856>. 2019, 31 ديسمبر، أوزبكستان والجمهورية الثانية. بواسطة أحمد طاهر.

²²⁰ رغم شعارات "أوزبكستان الجديدة": البرلمان ماضٍ في حماية الممارسات القديمة (قراءة في الانتخابات الأوزبكية) <https://studies.aljazeera.net/ar/article/4548>

выборов. Очень мало исследован ряд других важных институтов гражданского общества, в том числе деятельность негосударственных и некоммерческих организаций, деятельность печати, органов местного самоуправления.

Наиболее изученными, относящимися к Узбекистану вопросами отраженным в работах, написанным по различным направлениям на арабском языке являются, во-первых, история ислама и религиозная ситуация в стране, во-вторых, тематика, связанная с возрождением культурного наследия и духовных ценностей, как продолжение указанной темы. В последние годы, в научных исследованиях оманского исследователя Ихсан Зунун Абдул Латифа²²¹, египетского ученых Ахмад Раджаб Мухаммад Али Ризка²²² и Ахмад Абду Тарабика²²³, историков Харб Махмуда²²⁴, Обид Кори Мухаммаджона²²⁵, Мухаммад Наср аль-Абуди²²⁶, Мухаммад Абдулкодира из Саудовской Аравии основное внимание уделяется историческому наследию, национальному самосознанию и возрождению духовных ценностей. Исходя из идей и содержания работ перечисленных авторов, их можно разделить на две группы. В исследованиях первой группы (Махди Нахванди, Мухаммад Наср аль-Абуди) непосредственно рассмотрены политические, социальные и психологические аспекты процессов национального самоосознания и идейного обновления, в исследованиях второй группы (А. Ризк, А.Тарабик, М.Абдулкодир) проанализирован один из факторов, влияющих на возрождение духовных ценностей, например, вопросы исторических городов, исламской культуры или культурного наследия.

Творческой группой, руководимой знаменитым египетским историком Ахмад Раджаб Мухаммад Али Ризком, в 2017 году в Кувейте первый том энциклопедии “Памятники исламской цивилизации в городах на Великом Шелковом пути” издан под названием “Памятники исламской культуры в Бухаре”²²⁷.

Историки и литературоведы в Арабских государствах исследуют также деятельность таких великих предков узбекского народа, как Амир Темура, Джалолиддин Мангуберди и Захриддин Мухаммад Бабур. В частности, Мухаммадом Дебир Сиаки написано произведение “Султан Джалолиддин

²²¹ الثامري، إحسان ذنون عبد اللطيف. التاريخ الحضاري لمدينة بخارى منذ الفتح الإسلامي إلى نهاية القرن الرابع الهجري / العاشر الميلادي (94-389 هـ) 1997. ص 588. جامعة اليرموك. / (712-999م).

²²² موسوعة الآثار والحضارة السالمانية في مودن طربوا الحريرور – الجواء الو والجواء الثواني بخاررق مركزا الفنون السالمانية – وزارة الوقاف الكويتية الكويت 4022 –

²²³ أوزبكستان و منابع الحضارة الإسلامية. أحمد عبده طرابيك. الناشر: النبلاء للأبدع الثقافي – م 2017

²²⁴ حرب، محمد. المسلمون في آسيا الوسطى والبلقان. المركز المصري للدراسات العثمانية وبحوث العالم التركي، 1993

²²⁵ عابد قاري محمد جان. الجمهوريات الإسلامية من الظلمات إلى النور. 1996 م.

²²⁶ محمد بن ناصر العبودي. العودة إلى ما وراء النهر رحلة في آسيا الوسطى وحديث عن شؤون المسلمين. 1996 م.

²²⁷ الآثار و الحضارة الإسلامية في بخارى – تأليف أ.د احمد رجب محمد على رزق. الكويت م 2017

Хоразмшах на весах истории” (2014), Мансуром Абдул Хакимом -“Темурланг” (2012), профессор Каирского университета Маджида Махлуф перевела варианты произведения “Бабурнаме”²²⁸ с персидского и тюркского языков на арабский язык, что является свидетельством большого интереса арабских читателей к истории узбекского народа.

ВЫВОДЫ/ CONCLUSIONS/ХУЛОСАЛАР

В заключении, можно сказать, что в арабоязычной литературе основное внимание уделено политическому, идеологическому и геополитическому аспектам исследуемого вопроса. Их источниковедческую основу составляют исследования на арабском и западных языках, а в некоторых случаях – сведения, собранные авторами в результате визитов в Узбекистан. Определено, что следующие вопросы являются наиболее исследованными: место и значение Узбекистана в регионе, его геополитический статус; разработка модели национального развития и особенности “узбекской модели” развития; Ислам Каримов как создатель принципов развития независимого Узбекистана (в основном со стороны египетских ученых); отношения религии и государства; положение, которое должен занимать исламский фактор в Узбекистане (в основном, в работах, изданных в Саудовской Аравии); возрождение духовных ценностей, место и значение исламских норм в этих процессах, исторические личности, восстановление исторического наследия. Относительно менее изученными вопросами являются начавшаяся после обретения независимости приватизация, макроэкономические показатели, социальные вопросы, формирование институтов гражданского общества, проблемы перехода к многопартийной системе, деятельность средств массовой информации.

Особенности научной литературы изменяются в различные исторические периоды. Если в трудах, созданных с 1990 года по 2000 год, Узбекистан интерпретировался как исламская республика, большая составная часть мирового исламского сообщества, интенсивно развивающаяся страна и основное внимание уделялось внутренней политике, то в научной литературе, созданной после 2000 года, республика интерпретируется как государство, находящееся на поле геополитической борьбы региональных и глобальных сил, а основное внимание уделяется его региональной политике и отношениям с ведущими международными силами.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ / LIST OF REFERENCES

²²⁸ https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH003901111/NLI

- إبراهيم عرفات. حركات إسلامية في آسيا الوسطى، في: علا أبو زيد، الحركات الإسلامية في آسيا. القاهرة: مركز الدراسات الآسيوية، 1998
2. أحمد رجب محمد علي رزق، موسوعة الآثار والحضارة السالمية في مودن طريوا الحريرور – الجواء اللو والجواء الثواني بخاررق مركا الفنون السالمية – وزارة الوقاف الكويتية – الكويت 2002
3. أحمد عبده طرايبك. أوزبكستان و منابع الحضارة الإسلامية. الناشر: النبلاء للأبدع الثقافي – م 2017
4. محمد حرب. الإسلام في آسيا الوسطى و البلقان. بيروت (لبنان): دار البشائر 1995. 229 ص.
5. إسلام كريموف. أوزبكستان على طريق المستقبل العظيم. ترجمة: أ.د. محمد البخاري. جدة: مجموعة دار السلام، 1999
6. إسلام كريموف. أوزبكستان على طريق تعميق الإصلاحات الاقتصادية. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، 1999
7. إسلام كريموف. أوزبكستان على عتبة القرن الحادي والعشرين. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، 1997
8. إسلام كريموف. بذكر الله تطمئن القلوب. طشقند: دار أوزبكستان للنشر، 1999
9. بوربيوي أحمدوف. زاهد الله منوروف. العرب و الإسلام في أوزبكستان: تريخ آسيا الوسطى من أيام الأسر الحاكمة حتي اليوم. بيروت – 1999
10. الثامري، إحسان دنون عبد اللطيف. التاريخ الحضاري لمدينة بخارى منذ الفتح الإسلامي إلى نهاية القرن الرابع الهجري / العاشر الميلادي (94-389هـ / 712-999م). جامعة اليرموك. ص 588. 1997
11. جفال، عمار. التنافس التركي- الإيراني في آسيا الوسطى والقوقاز، مركز الإمارات، أبو ظبي 2005
- جمهريات آسيا الوسطى وقفقاسيا الجذور التاريخية والعلاقات الإقليمية/. جامعة الموصل مركز الدراسات التركية 1993
12. جورج شرف. من روسيا حتى قررة باغ، صراعات القوميات في دول آسيا الوسطى والقوقاز. بيروت: مركز الدراسات الأرمينية، 1998
13. حرب، محمد. المسلمون في آسيا الوسطى والبلقان. المركز المصري للدراسات العثمانية وبحوث العالم التركي، 1993
14. حمد فؤاد متولي، هويدا أحمد فهمي. الجمهوريات الإسلامية في آسيا الوسطى والقوقاز. مركز الدراسات الشرقية - جامعة القاهرة. 2000 ع. 260 ص.
15. حميد شهاب أحمد. التنافس الاقليمي والدولي في منطقة الجمهوريات الإسلامية لاسيا الوسطى. جامعة بغداد. 2005.
16. حيدر عبد الجبار. التنافس السياسي و الاقتصادي التركي الايرانى و انعكاساته الاقليمية. جمهورية العراق. جامعة النهرين 2015. 365 (181 ص)
17. رعدة محمود محمد البهي. الإرهاب في دول آسيا الوسطى الحركة الإسلامية في أوزباكستان نموذجا. القاهرة جامعة. 2016. ص.
18. سعد رزيق ايدام، عباس هاشم عزيز. أثر المتغير الأمريكي في التوجه التركي – الإيراني و جمهوريات آسيا الوسطى بعد الحرب الباردة. جامعة بغداد. 2018
19. السيد سليم محمد، التحولات العالمية والتنافس الدولي على آسيا الوسطى، القاهرة: مركز الدراسات الآسيوية، جامعة القاهرة، 1998
20. السيد محمد سليم. آسيا الوسطى و التحولات العالمية، مصر: مركز الدراسات الآسيوية، 2010.

21. شاه موساروف ، شاه رستم. علاقات المملكة العربية السعودية مع الجمهوريات الإسلامية في وسط آسيا و القوقاز (أوزبكستان - قازاقستان - أذربيجان). 2002 م
22. شتا، أحمد عبدالونيس علي. التجمعات الاقتصادية لجمهوريات آسيا الوسطى الإسلامية. معهد الدراسات الدبلوماسية. الرياض 1996.
23. الشيخ، رأفت غنيمي. آسيا في التاريخ الحديث والمعاصرة، عين للدراسات والبحوث الإنسانية والاجتماعية. 1997
- صالح محمد الختلان. الجمهوريات الإسلامية والخيار الديمقراطي: دراسة وصفية تحليلية مقارنة للت
- 23.
24. طه عبد العليم. انهيار الاتحاد السوفيتي و تأثيراته على الوطن العربي. القاهرة. 1996
25. عابد قاري محمد جان. الجمهوريات الإسلامية من الظلمات إلى النور. المملكة العربية السعودية. 1996. ع. 200. ص

CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ / MUNDARIJA

BOBOQULOV Imomiddin Ramazonovich. // ARAB TILINING RIVOJIGA HISSA QO‘SHGAN MOVAROUNNAHRLIK OLIMLAR VA ULAR YOZGAN ASARLAR	4
ESONALIYEVA Gulnoza Dilmurod qizi. YUSUBOV Jaloliddin Kadamovich. // TARAQQIYOT STRATEGIYASI – YANGI O‘ZBEKISTON BARQAROR TARAQQIYOTINING GAROVI	10
BO‘RIYEV Isroil Ismoilovich. // IBN SINO AQLIY BILISH MANBALARI VA ULARNING MAQOMI XUSUSIDA.....	17
ОМОНОВ Баходир Нуриллаевич. ОЧИЛОВА Гўзал Араловна. // ЧУЧУК СУВ ТАНҚИСЛИГИ МУАММОСИНИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁГА ХАВФИ	22
БОБОМУРОДОВ Фозилжон Комилжон ўғли. // СУРХОН ВОҲАСИНИНГ ТОҒЛИ ҲУДУДЛАРИ ЗИЁРАТГОҲЛАРИ БИЛАН БОҒЛИҚ ЭЪТИҚОДИЙ ҚАРАШЛАР (ЗАРХОНА ҚИШЛОҒИ МИСОЛИДА)	31
TILLAYEVA Shohsanam Odil qizi. // XX ASR BOSHLARIDA SURXON VOHASIDA XALQ TA’LIMI TIZIMI XUSUSIDA.....	41
АБДУАЗИМОВ Жавлон. // СИ ЦЗИНЬПИННИНГ ХИТОЙДАГИ ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАРГА ТАЪСИРИ	44
SAFAROV Maqsudali Kamol o‘g‘li. // ABU BAKR AR-ROZIYNING “FALSAFIY HAYOT TARZI” ASARIDA SUQROT HAYOTINING YORITILISHI	49
ТО‘ХТАМУРОДОВ Shaxzod Zoir o‘g‘li. // TASHQI IQTISODIY FAOLIYATNI DIVERSIFIKATSIYALASHNING MAMLAKAT MILLIY IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHGA TA’SIRI	55
ГИСАРОВ Фарход. // УЙҒУР ТИЛИДА ГАП МАСАЛАСИ	67
MARDONOVA Madina. // MAVLONO JALOLIDDIN RUMIY HAYOTI: IBRAT VA HIKMAT KO‘ZGUSI.....	76
CHORIYEVA Sedona Sharif Qizi. ABDULLAYEV Sh.B. // AVESTONING MIFOLOGIK QATLAMI VA UNING DINIY QARASHLARDA AKS ETISHI	85
АШУРОВА Сарвиноз Ураловна. // ҲОЗИРГИ ЗАМОНДА АЁЛНИНГ ИЖТИМОЙ МАВҚЕИ.....	90
JURAYEV Sherali Soibnazar o‘g‘li. // MIRMUHSIN MIRSAIDOVNING “ILON O‘CHI” ASARINING FALSAFIY TAHLILI.....	96

SULAYMONOV Jasur. // IBN XALDUN MA'NAVIY MEROSIGA DOIR MULOHAZALAR	102
MAMATQULOVA Nilufar Xusanovna. // FA-SZAN FALSAFIY QARASHLARINING XITOIY BUDDAVIYLIGI TA'LIMOTIDAGI O'RNI.....	111
SOBIRJONOVA Asolat. ARIPOVA Kamola. // TARJIMANING PRAGMATIK JIHATI	119
NORXAMIDOVA Muattar Zavqiddin qizi. // QADIMGI BAQTRIYA GLIPTIKASIDA ILONLAR VA AJDARLAR OBRAZI.....	123
MAMAYUSUPOV Juraxon Mamadali o'gli. // O'ZBEK TILIDA ZAMONNING IFODALANISHI.....	126
АБДУРАИМОВ Ж. ЮЛДАШЕВА Л.С. // ИБН СИНОНИНГ ФАЛСАФИЙ АСАРЛАРИДА ИНСОН КАМОЛОТИ.....	133
MELIKOVA Elnora Shukhratovna. // IMPROVING THE TEACHING METHODOLOGY OF SPECIALIZED SUBJECTS IN THE TRAINING OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS: IN THE EXAMPLE OF THE EDUCATION SYSTEM IN UZBEKISTAN	140
ABDUKHAFIZOV Abdulaziz Firdavsoviich. // MUSTAQIL O'ZBEKISTONNING TURKIYA BILAN IQTISODIY MUNOSABATLARI EVOLYUTSIYASI	147
МУМИНОВА Д.А. // ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОВЛАДЕНИЯ КОМПЕНСАТОРНОЙ КОМПЕТЕНЦИЕЙ	152
YUSUPOV Bosit Sheraliyevich. // ISTIORA TAMSILIYA – TASVIRIY METAFORA.....	159
NIG'MATILLAYEV Muhammadali Bahodir o'g'li. NURIDDINOV Nodir Nurmat o'g'li. // FORS TILIDA RAVISH SO'Z TURKUMIGA MANSUB ARABCHA O'ZLASHMALAR TAHLILI (SAMAD BEHRANGIYNING "ماهى" "سياه كوچولو" HIKOYASI ASOSIDA).....	164
JUMMAYEVA Maftuna. // INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA TA'LIM SOHASIGA OID TERMINLARNING CHOG'ISHTIRMA TAHLILI	172
MAMADALIYEVA Husnora Bakhodir kizi. // THE CONCEPT OF "NATIVE COUNTRY" IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES: SIMILARITIES AND DIFFERENCES.....	179
TO'LANBOYEVA Qorako'z Muxtorjon qizi. SULAYMONOV Jasur. // ZAMONAVIY HIND FALSAFASINING ASOSLARI HAQIDA MULOHAZALAR.....	186

АБДУЛЛАЕВ Улуғбек Артикбаевич. // ХОЖА АХРОР ВАЛИЙ – АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ ЮКСАЛИШИНING ЁРҚИН ВАКИЛИ	193
SALAYEV Dilshodbek Sofarbayevich. // QULAY INVESTITSIYA MUHITI JOZIBADORLIGINI OSHIRISHNING XORIJ TAJRIBASI.....	204
KALANDAROV Shamsiddin Saidmuhammadovich. // TASVIRIY SAN’AT YO’NALISHI TALABALARINI TAYYORLASHDA ZAMONAVIY OQIMLARNING O’RNI.....	217
URALOV Dilshodbek. // JAMIYAT XAVFSIZLIGI VA BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA SOG‘LOM MAFKURALARNING ROLI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR	222
АХМЕДОВ Музаффар. // МАНБАШУНОСЛИК ҲАМДА ЎЗБЕК ДАВЛАТЧИЛИГИ ВА ҲУҚУҚИ ТАРИХИНИ ЎРГАНИШДАГИ БАЪЗИ МУАММОЛАР	229
YODGOROV Sherbek Meylijonovich. // XX ASR OXIRI – XXI ASR BOSHIDA MISR ARAB RESPUBLIKASI TASHQI SIYOSATIDA DINIY EKSTREMIZM VA TERRORIZMGA QARSHI KURASH XUSUSIYATLARI.....	237
SOBIRJONOVA Kholidabonu. // IDENTIFYING EFFECTIVE STRATEGIES AND INDEPENDENTLY EVALUATING EACH ANALYSIS USING THE EXAMPLE OF THE PREEMINENT GLOBAL ENTITY IN THE COFFEE INDUSTRY, STARBUCKS.....	249
SULAYMONOVA Shahnoza Nodirovna. // BERUNIYNING FALSAFIY QARASHLARIDA EVOLYUTSION G’OYALAR.....	256
MULLAJONOV Islomjon Yuldashevich. // MAMLAKATIMIZDA ZAMONAVIY HARBIY MUTAXASSISLARNI TAYYORLASHDA SHARQ MA’RIFATIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI.....	263
SAIDOV Sarvar. // IBN SINO RISOLALARIDA RUHIY TARBIYA MASALALARI	268
ТОҶИҲОВА S.O. УБАЙДУЛЛАҲОВА Sh.H. ЖУМАНОВ D.T. // ҒЎЗА ҲОСИЛДОРЛИГИ ВА СИФАТИНИ ОШИРИШДА УЙҒУНЛАШГАН ТЕХНОЛОГИК ОМИЛЛАРНИ ЎРНИ.....	273
MUHAMEDOV Asror. // YUSUF XOS HOJIB FALSAFASIDA YETUK VA BARKAMOL AVLOD MUAMMOLARI	280
АБДУЛЛАЕВ Аббосхон. // “ИШОРОТУЛ МАРОМ” АСАРИНИНГ МАВЗУЛАРИ	290

TILAKOV Abdurahmon Iskandarovich. // MUSTAQILLIK YILLARIDA SURXON VOHASIDA GO'SHT VA SUT MAHSULOTLARIGA BO'LGAN EHTIYOJNI QONDIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR	295
ERKINOV H. G'. // ROBOTOTEXNIKA TA'LIMIDA VIRTUAL PLATFORMALAR VA STEAM YONDASHUVINING AHAMIYATI	301
ERGASHEV Ozodbek Baxodurovich. // AL-KINDIYNING FALSAFA RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASI	308
AXMATOV Shahzod Boymirza o'g'li. // MO'TAZILIYLARNING DINIY FALSAFIY QARASHLARI	312
ИКРАМОВ Шавкат Искандарович. // ОСВЕЩЕНИЕ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ НА АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНЫХ АСПЕКТОВ ВОПРОСОВ ПЕРЕХОДНОГО ПЕРИОДА В УЗБЕКИСТАНЕ.....	316

Ushbu ilmiy maqolalar to‘plami Internet jahon axborot tarmog‘idagi veb-sayt tarzidagi ommaviy axborot vositasi hisoblangan “International scientific journal of Biruni” ilmiy jurnalining tahririyatiga tegishli bo‘lib, bunda jahon ilm-fani va ta’lim sohalarining yutuqlari, muammolari va rivojlanish istiqbollari, xususan, O‘zbekistonda “Uchinchi renessans” davri innovatsion ilm-fan va ta’limning rivojlanish modellari, ilm-fan va ta’limning rivojlanish tarixi va o‘ziga xos rivojlanish bosqichlarini qamrab olgan ilmiy jurnalning 3-bo‘lim 2-soni o‘rin egallagan.